

PhDr. Stanislav Sikora, CSc. (1949) je vedeckým pracovníkom Historického ústavu SAV v Bratislave. Zaoberá sa politickými dejinami Slovenska 50. a 60. rokov 20. storočia a v minulosti aj dejinami sociálnodemokratického hnutia na Slovensku. Je autorom monografie *KSČ a národné výbory na Slovensku v začiatkoch socialistickej výstavby (1948 – 1954)* (1989), hlavným autorom a editorom práce *Kapitoly z dejín sociálnodemokratického hnutia na Slovensku* (1996), spoluautorom publikácie *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967* (2002), ako aj kolektívnej práce *Rok 1968 na Slovensku a v Československu* (2008) a desiatok vedeckých štúdií a odborných statí.

Stanislav Sikora

Rok 1968 a politický vývoj na Slovensku

Rok 1968 a politický vývoj na Slovensku

Stanislav Sikora

Rok 1968

a politický vývoj na Slovensku

Stanislav Sikora

© PhDr. Stanislav Sikora, CSc.

Monografia je výsledkom projektu Centra excelentnosti na Historickom ústave SAV č. CEVKOMSD a grantu Vega č. 2/7177/27 *Slovensko v období od čs. jari 1968 do zač. 90. rokov 20. storočia. Snahy o postihnutie základných tendencií politického, ekonomického a kultúrneho vývoja*. Jej vydanie finančne podporili: SAVOL (Spoločnosť autorov vedeckej a odbornej literatúry), Ministerstvo kultúry SR a občianske združenie Pro Historia.

Recenzenti

Mgr. Norbert Kmeť, CSc.

PhDr. Miroslav Londák, CSc.

Jazykové redaktorky

Doc. PhDr. Marta Součková, PhD.

Mgr. Martina Ivanová, PhD.

Fotografia na obálke knihy

© TASR

Návrh obálky, grafická úprava a technický redaktor

Jozef Hupka

Fotodokumentácia

Občianske združenie Post Bellum, Praha

Tlačová agentúra Slovenskej republiky (TASR), Bratislava

Archív Literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice (ALU SNK), Martin

Archív Matice slovenskej, Martin

Osobný fond J. Kučeráka

Archív Ústavu pamäti národa (ÚPN), Bratislava

Archív autora (AA)

Vydala

Pro Historia, o. z. v spolupráci s Historickým ústavom SAV

Všetky práva vyhradené. Nijakú časť tejto publikácie nemožno reprodukovať, kopírovať, uchovávať či prenášať prostredníctvom žiadnych médií – elektronických, mechanických, rozmnožovacích či iných – bez predchádzajúceho písomného súhlasu Historického ústavu SAV a autora.

Bratislava 2008

ISBN 978-80-970060-1-3

Rok 1968

a politický vývoj na Slovensku

Stanislav Sikora

POĎAKOVANIE A VENOVANIE

Ďakujem svojim kolegom historikom PhDr. Miroslavovi Londákovi, CSc., PhDr. Slavomírovi Michálkovi, CSc., Jozefovi Žatkuliakovi, CSc. a Mgr. Norbertovi Kmeťovi, CSc. za cenné rady a pripomienky pri príprave tejto publikácie, ako aj za neoceniteľnú technickú pomoc, bez ktorej by nemohla vyjsť.

Moja vďaka patrí aj sponzorom, menovite SAVOL-u (Spoločnosti autorov vedeckej a odbornej literatúry), Ministerstvu kultúry SR a občianskemu združeniu Pro Historia.

Zároveň ďakujem svojej manželke Tatiane za podporu a trpezlivosť – práve jej venujem túto knižku.

OBSAH

Úvod	9
1. Predjarie (1963 – 1967)	11
1. 1. Rehabilitácie v roku 1963	11
1. 2. Rozvoj či zblížovanie národov a národností?	20
1. 3. Čiastočná liberalizácia režimu	30
1. 4. Rozhodujúce stretnutie	40
2. Po januári 1968	45
2. 1. Prvé tri mesiace	45
2. 2. Programové dokumenty reformy	54
3. Reformátori a konzervatívci	68
3. 1. Pred Drážďanami 1968	68
3. 2. Po Drážďanoch 1968	75
4. „Pražská jar“ na Slovensku	92
4. 1. Peripetie federalizácie	92
4. 2. Kto je demokrat a kto federalista?	104
4. 3. Občianska spoločnosť	107

5. Koniec reformy	113
5. 1. Pokus o konsolidáciu	113
5. 2. Horúce leto	127
5. 3. Invázia vojsk Varšavskej zmluvy	143
5. 4. Prvé ústupové boje a legalizácia okupácie	173
Záver	197
Zoznam použitých skratiek	199
Literatúra a pramene	203
Menný register	207
Summary	215
Fotodokumentácia	219

ÚVOD

Už prebehlo štyridsať rokov odvtedy, čo sa malý potôčik opatrnej liberalizácie komunistického režimu vo vtedajšom Československu, ktorá sa začala už v roku 1963, zmenil na riuvu demokratizačného výbuchu po januári 1968. Umožnil to pád vedúceho predstaviteľa KSC, ako aj ortodoxného a dogmaticko-konzervatívneho krídla v strane, A. Novotného, začiatkom januára 1968, no najmä jeho vystriedanie A. Dubčekom vo funkcii prvého tajomníka ÚV KSC. S ním prišli do vedenia KSC a československého štátu progresívni politici, ktorí sa pokúsili o zásadnú reformu socializmu sovietskeho typu, ako označujeme spoločenský systém, ktorý sa vyvinul v Sovietskom zväze a jeho satelitoch v strednej a juhovýchodnej Európe.

Prirodzene, táto reforma mala v sebe *a priori* zakomponované určité obmedzujúce východiská, z ktorých najdôležitejšie boli niektoré vnútorné a vonkajšie. Najvýznamnejším vnútorným obmedzením bola skutočnosť, že samotní reformátori boli presvedčenými komunistami a snažili sa systém vylepšiť v medziach svojich ideologických predstáv. Rozhodujúcim vonkajším obmedzením bola príslušnosť ČSSR k zóne sovietskych satelitov organizovaných v nadnárodných politických a ekonomických štruktúrach – Varšavskej zmluve a Rade vzájomnej hospodárskej pomoci (RVHP) a povinnosť rešpektovať geopolitické záujmy Sovietskeho zväzu a jeho spojencov. Aktivity československých reformných komunistov, ako aj prebudenej občianskej spoločnosti sa napokon stali pre našich spojencov z viacerých dôvodov neúnosnými a rozhodli sa zakročiť vojensky.

Predkladaná práca sa nezaobera celým spektrom udalostí spomínaného demokratizačného vývoja v ČSSR; z geografického hľadiska sa orientuje predovšetkým na slovenskú časť republiky (i keď nemôže abstrahovať od vývoja v celej ČSSR a v sovietskom bloku) a z tematického hľadiska len na politický vývoj. V tomto zmysle je aj prvým pokusom o systematické spracovanie tejto problematiky na Slovensku.

Práca je rozvrhnutá do piatich kapitol. Prvá z nich sa zaoberá opatrným a miernym liberalizačným vývojom na Slovensku v období tzv. predjaria (1963 – 1967), pretože obrodný proces v roku 1968 nevznikol „na zelenej lúke“, počas neho sa len neobyčajne zintenzívnili demokratizačné tendencie, naštartované už predtým.

Druhá kapitola sa zaoberá politickým vývojom na Slovensku a v primeraných súvislostiach aj v celom Československu počas prvých troch mesiacov roku 1968, keď si reformátori vo vedení KSC upevňovali svoje mocenské pozície a pripravovali program reformy – Akčný program KSC. Súčasťou tejto kapitoly je aj analýza tohto programu.

V tretej kapitole nazvanej *Reformátori a konzervatívci* sa pokúšam postihnúť zložitý vývoj vo vedení KSS, ktorý bol dôsledkom jeho polarizácie na stúpencov reformy a jej odporcov. Reformátori chápali potrebu modernizácie socializmu sovietskeho typu prostredníctvom recepcie svetových megatrendov, najmä tzv. tretej vlny (vedecko-technickej revolúcie) a vedeli aj to, že bez demokratizácie ekonomického a politického systému to nie je možné. Konzervatívci, sústredení predovšetkým v byrokratickom aparáte KSC, ktorý bol *de facto* najmocnejším článkom socialistického politického systému, sa

takého vývoja bytostne obávali lebo si uvedomovali, že svojím nedostatočným vzdelaním a svojou evidentnou nekompetentnosťou na spomínané globálne úlohy nestačia.

Obsahom štvrtej kapitoly je pokus o analýzu príčin a konkrétnych prejavov evidentnej skutočnosti, že demokratizačný proces sa v českej a slovenskej časti vtedajšieho Československa uberal relatívne inými cestami. Obe národné komunity mali rozdielne priority tohto vývoja a aj prebudená občianska spoločnosť v Čechách a na Slovensku sa prejavovala odlišným spôsobom a sledovala rozdielne ciele. V tejto kapitole (ako aj v prvej) sa aspoň stručne zaoberáme aj vývojom v národnostných menšinách – maďarskej, rusínskej/ukrajinskej, ba i rómskej.

V piatej kapitole, ako to už signalizuje aj jej názov *Koniec reformy*, sa zaoberám vyvrcholením demokratizačného procesu v ČSSR, nevydareným pokusom o jeho konsolidáciu zo strany vedenia KSČ po májovom zasadnutí ÚV KSČ, búrlivým letom roku 1968 charakterizovaným ostrými útokmi našich „spojencov“ vo Varšavskej zmluve proti československej reforme, inváziou vojsk spomínaných „spojencov“ do našej bývalej vlasti a prvými ústupkami reformátorov, ktoré sa, žiaľ, skončili v polovici októbra toho istého roku prijatím zákona o „dočasnom“ pobyte sovietskych vojsk na našom území – teda legalizáciou okupácie.

Súčasťou predkladanej práce je aj anglické resumé, menný register a súpis literatúry a dokumentov.

1. PREDJARIE (1963 – 1967)

1. 1. REHABILITÁCIE V ROKU 1963

V júli 1960 bola prijatá Ústava ČSSR a vedúci predstavitelia komunistického režimu vyhlásili, že v Československu sa vybuďovali základy socializmu. Pravda, išlo o socializmus sovietskeho typu, ktorý bol do našej krajiny „transplantovaný“ v predchádzajúcom období za asistencie predtým nevídaného a neslýchaného násilia, pričom si treba uvedomiť, že sa to dialo v mierových podmienkach. V Československu vznikol totalitný systém, ktorý rozbúral všetky tradičné spoločenské štruktúry. V politickej sfére došlo k nastoleniu diktatúry jednej strany – KSC, v mene ktorej *de facto* vládla stranícko-štátna byrokracia a represívna päsť režimu – Štátna bezpečnosť (ŠtB). V ekonomickej oblasti došlo k zoštatneniu všetkého, čo sa ešte zoštatniť dalo – vrátane živností; poľnohospodárstvo bolo násilne skolektivizované. Trhová reguláciu hospodárskych vzťahov nahradilo centralizované administratívno-direktívne riadenie a intenzifikačné faktory vystriedali extenzívne trendy. Takmer úplne chýbalo zavádzanie vedecko-technického pokroku do výrobného procesu a aj tie podniky, ktoré sa vybuďovali v rámci tzv. socialistickej industrializácie Slovenska, boli vybavené strojovým parkom, ktorého kvalita väčšinou nepresahovala medzivojnovú úroveň.¹ Oblasťou kultúry sa prehnala smršť „socialistickej kultúrnej revolúcie“, ktorá tu nenechala „kameň na kameni“: obrovské množstvo osvedčených kultúrnych hodnôt bolo zničených alebo sa dostalo „na index“ a nové diela, vytvorené „jedinou správnou umeleckou metódou“ – socialistickým realizmom, boli plné schematizmu a propagandistického balastu. Bojovný „vedecký ateizmus“ nových vládcov zasadil ťažké údery kresťanským cirkvám, ktoré boli najprv vystavené krutému teroru (najmä počas tzv. katolíckej akcie v roku 1949) a potom tvrdo podriadené štátnej kontrole. Občianska spoločnosť prestala existovať, vytvorilo sa sociologické vákuum, charakterizované absenciou sféry nezávislých občianskych spolkov a združení a v Československu už vlastne existovali len dve spoločenské sféry: sféra totalitnej moci a sféra ovládaných „ľudových mäs“.

Šesťdesiate roky 20. storočia však nepokračovali v tejto línii, ba čo viac, totalitný spoločenský systém začal dostávať trhliny. Spôsobili to rôzne trendy v zahraničnopolitickej oblasti i v oblasti vnútorného vývoja v ČSSR počnúc prvou krízou sovietskeho bloku v rokoch 1953 – 1957 a najmä po XX. zjazde KSSZ (február 1956), na ktorom najvyšší sovietsky stranícky a štátny predstaviteľ Nikita Sergejevič Chruščov vo svojej tajnej reči po prvýkrát zverejnil hrozné zločiny stalinizmu. V snahe predísť začínajúcemu drobeniu sovietskeho bloku sa sovietski komunisti snažili nahradiť železnú jednotu a absolútnu submisívnosť podriadených krajín, udržiavanú aj pomocou represálií (politické procesy v rokoch 1949 – 1954), novou civilizačnou víziou. Už na porade predstaviteľov dvanástich komunistických a robotníckych strán v Moskve v polovici novembra 1957

¹ Richta, R. a kol.: Civilizace na rázcestí. Bratislava : VPL, 1966, s. 64 – 66.

vystúpil spomínaný najvyšší sovietsky predstaviteľ s veľmi smelými cieľmi ekonomického rozvoja a výstavby komunizmu. Cesta k nemu sa počítala na roky, hovorilo sa o rýchlym dobehnutí a predbehnutí USA a najvyspelejších kapitalistických krajín, ba čo viac, už vtedy žijúca stredná generácia mala žiť v komunizme! Tieto nereálne a doslovne voluntaristicky vytýčené plány boli potom v záväzných smerniciach spresnené na XXI. zjazde KSSZ v roku 1959 a na jej XXII. zjazde v roku 1961. Jednou z príčin takéhoto postupu sovietskeho vedenia boli zrejme aj veľké úspechy sovietskej vedy a techniky, predovšetkým v oblasti výskumu a dobývania kozmického priestoru v druhej polovici 50. a začiatkom 60. rokov.

Všetky tieto „vznešené“ ciele sa mali dosiahnuť maximálnym využitím extenzívneho ekonomického rozvoja a administratívno-direktívneho riadenia, ktorých možnosti sa však už vo viacerých krajinách sovietskeho bloku vyčerpali. Preto v nich došlo začiatkom 60. rokov k závažným hospodárskym otrasom. Pritom práve sféra hospodárstva bola predtým sovietskymi komunistami vyhlásená za hlavnú oblasť súťaže medzi kapitalizmom a socializmom, v ktorej mal socializmus v krátkom čase prejaviti svoje rozhodujúce prednosti.

Aj v Československu došlo k výraznému hospodárskemu prepadu: v roku 1962 sa fakticky zastavil rast národného dôchodku a počas dvoch nasledujúcich rokov poklesol o 1,5 až 2 %. Dokonca sa rozpadla aj tretia päťročnica (1961 – 1965), ktorá mala významne prispieť k „dobehtiu a predbehnutiu“ najvýznamnejších kapitalistických ekonomík. V roku 1964 bol národný dôchodok ešte stále o 345 miliónov Kčs nižší ako pred troma rokmi.² Tento hospodársky pokles sa pritom paradoxne dial v čase, keď ešte stále naplno zneli propagandistické fanfáry o skorom „dobehtiu a predbehnutí“. Pražskí pesničkári Paleček a Janík túto situáciu v jednom svojom dobovom „songu“ vystihli naozaj majstrovsky: *„Farebné koberce plánov spletitých – šedé rohože faktov určitých.“* V krajine došlo k veľkému sociálnemu napätiu, ktoré však zatiaľ vďaka povahe režimu a ešte existujúcej bariére strachu najlepšie zaznamenali len orgány ŠtB. V tomto období došlo aj k značnému podlomeniu sebavedomia funkcionárskeho aktívu vládnucej KSČ, ktorý akoby strácal pôdu pod nohami. Svetlé zajtrajšky, ktoré už boli na dosah ruky, sa strácali v tmách a zostávala len šedivá prítomnosť.

Vedenie KSČ muselo preto v tomto čase zaujať zásadné stanovisko aj k takým procesom s celosvetovými rozmermi, ktoré americký politológ Alvin-Heidi Toffler nazval „tretou vlnou“ (za prvú vlnu považoval neolitickú poľnohospodársku revolúciu, za druhú priemyselnú revolúciu 18. a 19. storočia).³ U nás sme ich poznali pod názvom vedecko-technická revolúcia (VTR). Krajiny sovietskeho bloku mali totiž začiatkom 60. rokov poslednú príležitosť zachytiť pokrokové trendy komputizácie a elektronizácie charakteristické pre „tretiu vlnu“ (VTR) – neskôr by už bolo zaostávanie príliš veľké a nedalo by sa dobehnúť. Nevyhnutnou podmienkou týchto procesov však bola hlboká demokratizácia politického a ekonomického systému krajín sovietskeho bloku. Vedeckí pracovníci – filozofi, ekonómovia, sociológovia, prognostici a pod. – si uvedomovali, že „v súčasných podmienkach súťaže dvoch sústav je vedecko-technická revolúcia pro-

2 Kaplan, K.: Československo v letech 1953 – 1966. 3. část. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1992, s. 103.

3 Toffler, A.: Tretia vlna. Bratislava : ÚML ÚV KSS, 1985, interný preklad, č. výtlačku 260/12.

cesom, ktorý sa nutne obracia proti každému, kto nedokáže držať alebo včas vyrovnáť krok ... Na tomto poli dnes ide o všetko“.⁴ Zdôrazňovali, že vzťah spoločnosti k vedecko-technickému poznaniu a jej schopnosť či neschopnosť využiť výsledky vedy predstavuje neklamné kritérium progresivity daného spoločenského poriadku. Preto sa v ČSSR v polovici 60. rokov prijala ekonomická reforma pod názvom Nová (alebo zdokonalená) sústava riadenia národného hospodárstva, ktorá mala zosúladiť také zdanlivo antagonisticke ekonomické kategórie ako plán a trh – na báze spoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov.

V tejto situácii boli napokon úplne zlikvidované predstavy o urýchlenej výstavbe komunizmu a naopak, podľa predstáv teoretikov pred komunistickým spoločenským poriadkom stála ešte pomerne dlhá fáza budovania vyspelého (rozvinutého) socializmu. Vznikla aj myšlienka reformy socializmu sovietskeho typu. Vnútri KSČ i v jej územnej organizácii KSS sa na scénu postupne dostávalo niekoľko vplyvných skupín, ktoré videli hlavný prameň deformácií socializmu nielen v osobných postojoch straníckych a štátnych predstaviteľov, ale aj v existujúcom politickom a ekonomickom systéme. Čakali len na vhodnú príležitosť vyjadriť svoje názory a pokúsiť sa o zmenu modelu výstavby socializmu v Československu. Časť funkcionárov, najmä tých, ktorí boli spojení so straníckym aparátom, sa však v tejto pohnutej dobe začala stále viac primkýnať k starým a osvedčeným pravdám, a tak vznikla skupina dogmatických oponentov stúpcov reforiem. Boj medzi nimi, spočiatku latentný a neskôr stále viac badateľný, sa postupne stával hybnou silou politického vývoja v Československu v 60. rokoch minulého storočia.

* * *

Sovietski komunisti, kritizujúci na XX. i na XXII. zjazde KSSZ Stalinov „kult osobnosti“ a hrozné zločiny, ktoré spáchal spolu so svojou mocenskou kamarilou, požadovali, aby takáto kritická vlna prebehla i v ostatných krajinách sovietskej zóny, najmä v ČSSR, kde došlo k najväčším vykonštruovaným monsterprocesom. Pre vedenie KSČ táto „destalinizácia“ znamenala predovšetkým požiadavku dôslednej rehabilitácie tých členov KSČ, ktorí boli súdení a odsúdení v spomínaných monsterprocesoch rokov 1949 – 1954. O občanov bez straníckej príslušnosti – príslušníkov nekomunistických politických strán spred februára 1948 a rôznych buržoáznych a maloburžoáznych tried a vrstiev – vtedy ešte nešlo, tí boli podľa dobového chápania postihnutí „revolučnou spravodlivosťou“. Nebolo by to však vedenie KSČ na čele s Antonínom Novotným, keby sa aspoň v prvej fáze nepokúsilo túto požiadavku nejakým spôsobom obísť, doslova „odšvindľovať“. Preto bola koncom roku 1962 vyhodенá do vzduchu monumentálna Stalinova socha, týčiaca sa v Prahe nad Vltavou – mimochodom, kvôli tomu sa táto metóda ľudovo nazývala aj „pyrotechnickou destalinizáciou“. V tom istom čase odstránili z pražského mauzólea aj telo Klementa Gottwalda (konzervované podobne ako telo Lenina a Stalina), na ktorého už vtedy dopadala mierna kritika za „kult osobnosti“. Potom sa rozbehla

⁴ Richta, R. a kol.: c. d., s. 50.

veľká akcia odstraňovania Stalinovho mena z názvov námestí, ulíc, závodov, škôl a pod. Nelenilo ani vtedajšie vedenie KSS na čele s K. Bacíľkom, P. Davidom a R. Strechajom a na zasadaní byra ÚV KSS 1. júna 1962 premenovali Stalinov štít na „Gerlachov štít“ (neskôr Gerlachovský štít).⁵ Aby sa toto všetko dialo vysoko organizovane a z politického hľadiska legálne, vedenie KSČ prijalo v novembri 1962 aj uznesenie ÚV KSČ o odstránení vonkajších prejavov kultu osobnosti.

Prvoradou príčinou, pre ktorú sa vedenie KSČ usilovalo vyhnúť dôslednej „destalinizácii“, t. j. najmä rehabilitáciám postihnutých členov KSČ, bola skutočnosť, že mnohí vysokí stranícki a štátni funkcionári, ktorí pôsobili ešte aj koncom 50. a začiatkom 60. rokov, menovite A. Novotný, V. Široký, K. Bacílek, P. David, R. Strechaj (zomrel koncom júla 1962), J. Dolanský, Z. Fierlinger, V. Koucký, V. Škoda, Š. Rais, B. Köhler, L. Benada, O. Jeleň, O. Klokoč, A. Michalička a i.,⁶ boli za tieto procesy, brzdenie rehabilitácií, ba i smrť nevinných ľudí vo väčšej alebo menšej miere zodpovední. Napokon však A. Novotný a jeho prívrženci neodolali tlaku sovietskych predstaviteľov a najmä ich priamych stúpcov v aparáte KSČ a 30. augusta 1962 predložili politickému byru ÚV KSČ návrh na „prešetrovanie najdôležitejších politických procesov proti osobám, ktoré zastávali významné politické funkcie“.⁷ Kvôli tomu zriadili aj komisiu, ktorej členmi boli: D. Kolder – predseda (preto sa táto komisia nazývala aj Kolderovou komisiou), A. Dubček, P. Hron, J. Lenárt, P. Majling, M. Pastyřík, V. Prchlík, L. Štrougal, B. Laštovička, H. Leflerová a V. Škoda. Neskôr bol z komisie uvoľnený M. Pastyřík, ktorého nahradil M. Mamula. Svoju činnosť začala 12. septembra 1962.

Nás, prirodzene, najviac zaujíma proces s tzv. buržoáznymi nacionalistami v KSS (G. Husák, L. Novomeský, D. Okáli a i.), kvôli ktorému zriadili v rámci Kolderovej komisie aj zvláštnu pracovnú skupinu na čele s J. Lenártom. Tá po svedomitej a úmornej práci napokon vydala svedectvo, že celý proces bol vykonštruovaný a požadovala rozsudok v plnom rozsahu zrušiť. Stanovisko tejto pracovnej skupiny bolo akceptované i v Kolderovej komisii, ktorá ho prijala a jej návrhy zahrnula do celkovej záverečnej správy.

O tejto záverečnej správe však koncom marca 1963 rokovalo aj predsedníctvo ÚV KSČ, v ktorom ešte stále zasadali A. Novotný, V. Široký, K. Bacílek, P. David, B. Köhler a i., priamo späté s prípravou spomínaných procesov. A tí sa proti niektorým jej častiam veľmi energicky postavili. A. Novotný, ktorý mal v predsedníctve hlavné slovo, napokon presadil „šalamúnske“ riešenie: občiansko-právna rehabilitácia slovenských „buržoázných nacionalistov“ áno, úplná stranícka rehabilitácia nie! To znamená, že sa mlčky súhlasilo s prinávrátením členskej legitímácie strany spomínaným odsúdeným ako jej radovým členom, ale o oprávnenosti straníckeho obvinenia z nacionalistickej úchyľky (a to bolo to hlavné!) sa vôbec nehovorilo. Pritom sa potvrdilo ich vylúčenie z ÚV KSČ, so zrejším úmyslom zahatať im návrat do aktívneho politického života. Presne tak to

5 Slovenský národný archív (SNA), fond (f.) ÚV KSS, kartón (k.) č. 1084

6 Vyplýva to z textu Potlačenej zprávy (Zprávy komise ÚV KSČ o politických procesech a rehabilitacích v Československu 1949 – 1968). Viedeň : Europa-Verlag, 1970.

7 Tamže, s. 146 – 147.

bolo zakotvené aj v *Správe o porušovaní straníckych zásad a socialistickej zákonnosti v rokoch 1949 – 1954*, prijatej na zasadaní ÚV KSČ 3. – 4. apríla 1963.

Na Slovensku bola otázka rehabilitácie G. Husáka, L. Novomeského, D. Okáliho, V. Clementisa (ten bol odsúdený v procese s R. Slánskym a spol.) a ďalších slovenských „buržoáznych nacionalistov“ osobitne citlivá, lebo sa dotýkala ich zápasov za rovnoprávne postavenie Slovenska v novom povojnovom Československu. Nemožno sa preto čudovať, že tu výrok Kolderovej komisie vyvolal značné znepokojenie, ba až pobúrenie. Najväčšmi zaznelo na zjazde slovenských spisovateľov 22. apríla 1963, no najmä novinárov 27. – 28. mája toho istého roku. Vystúpenie popredného slovenského žurnalistu M. Hysku na spomínanom zjazde slovenských novinárov dokonca vyznelo ako otvorený útok proti V. Širokému, predsedovi vlády ČSSR, ktorý mal na procese so slovenskými „buržoáznymi nacionalistami“ osobitne veľké „zásluhy“. To sa, prirodzene, nepáčilo prvému tajomníkovi ÚV KSČ A. Novotnému, ktorý si vtedy zobral V. Širokého pod svoju ochranu čisto z utilitárnych dôvodov: od poukazovania na vinu V. Širokého bolo totiž nebezpečne blízko k odhaleniu jeho vlastnej viny. Keď sa potom Hyskova reč objavila začiatkom júna 1963 v *Pravde*, tlačovom orgáne ÚV KSS, začal A. Novotný proti slovenským žurnalistom priam križiacku výpravu, pričom nešetril ani straníckymi trestami.⁸

Spomínaný „odboj“ slovenských novinárov sa však napriek tomu neminul účinku: po týchto udalostiach bola koncom júna 1963 zriadená nová rehabilitačná komisia, tzv. barnabická (podľa bývalého kláštora barnabítiek v Prahe, kde pôsobila). Jej úlohou bolo preskúmať oprávnenosť kritiky „buržoázneho nacionalizmu“ v KSS, vznesenej na IX. zjazde KSS v roku 1950. V. Široký bol z funkcie predsedu vlády ČSSR a člena predsedníctva ÚV KSČ odvolaný a nakoniec aj A. Novotný si uvedomil, že ho musí obetovať skôr, ako nová komisia vydá svoje svedectvo.

Barnabitská komisia pracovala pôvodne v zložení: J. Lenárt – predseda, V. Biľak, R. Cvik, M. Lúčan, J. Valo, V. Šalgovič, B. Graca, P. Colotka, J. Macek, J. Skála, J. Kladiiva, J. Šimek a M. Klír. Od 17. septembra 1963, po tom, čo sa J. Lenárt stal predsedom vlády ČSSR namiesto V. Širokého, bol predsedom komisie V. Koucký a ďalšími jej členmi sa stali M. Sabolčík a B. Laštovička. Podobne ako v prípade Kolderovej komisie sa A. Novotný snažil ovplyvniť aj činnosť barnabitskej komisie: mala v podstate potvrdiť jeho názor o nevine V. Širokého a o nacionalistických úchyľkách slovenských „buržoáznych nacionalistov“. Pod ťarchou dôkazov obsiahnutých v preskúmaných dokumentoch však aj barnabitská komisia zdôraznila, že celá kauza „buržoázny nacionalizmus“ v KSS bola vykonštruovaná a všetci, ktorí boli na základe tohto obvinenia prenasledovaní, boli nevinní. Potvrdila to aj *Rezolúcia ÚV KSČ o preskúmaní kritiky buržoázneho nacionalizmu vznesenej na IX. zjazde KSS*, ktorú prijal tento najvyšší stranícky orgán na svojom zasadaní 18. – 19. decembra 1963.

⁸ Pozri bližšie: Londák, M. – Sikora, S. – Londáková, E.: Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967. Bratislava : Veda, 2002, s. 44 – 45.

Vedenie KSC však z tejto rezolúcie nevyvodilo nijaké dôsledky. Zotrvalo dokonca na stanovisku, že národnostná politika KSC bola aj v 50. rokoch správna. Neurčilo ani mieru zodpovednosti jednotlivých inštitúcií a osôb za nezákonné procesy a za oneskorenú rehabilitáciu. Nezodpovedanou otázkou zostal aj návrat postihnutých do politického života. Najmä v prípade G. Husáka bolo úplne jasné, že keď mu už nebolo možné zabrániť, aby sa dostal z väzenia, docielili aspoň to, aby sa nemohol (alebo len veľmi ťažko) vrátiť do politického života – najmä na Slovensku. Sklamany G. Husák zaslal už 2. januára 1964 Ústrednému výboru KSC list, v ktorom okrem iného poukázal na skutočnosť, že v rezolúcii z decembrového zasadania ÚV KSC sú tendenčne zveličované chyby a nedostatky obetí „kultu osobnosti“ a nápadne zmenšované alebo zamlčované previnenia iniciátorov a režisérov politických procesov, predovšetkým V. Širokého, K. Bacílka, P. Davida, ale aj J. Ďuriša a R. Strechaja.⁹ Vedenie KSC však argumenty G. Husáka odmietlo s odôvodnením, že k záverom obsiahnutým v rezolúcii dospela nezávislá komisia a „ÚV KSC na nich nič nemieni meniť, závery sú konečné“.¹⁰ Azda aj to bolo príčinou toho, že vzťahy medzi ním a vedením strany sa začali ešte viac zhoršovať a neskôr, od marca 1964, sa stali priam dramatickými.

Činnosť a výsledky oboch rehabilitačných komisí – Kolderovej i barnabitskej – vytvorili priestor aj na preskúmanie ďalších procesov a krívd, ktoré sa udiali v 50. rokoch. Čo sa týka ďalších obetí buržoázno-nacionalistickej úchyľky v KSS (okrem G. Husáka, L. Novomeského, V. Clementisa, D. Okáliho, L. Holdoša a I. Horvátha), v máji 1964 rehabilitovali aj bývalého podpredsedu Zboru povereníkov a kandidáta byra ÚV KSS Š. Šebestu, ktorého v roku 1958 pozbavili všetkých funkcií, lebo presadzoval rozšírenie právomocí slovenských národných orgánov v ekonomickej oblasti. Pritom charakteristické pre danú dobu bolo, že ho síce obvinenia z „buržoázneho nacionalizmu“ zbavili, ale do funkcií, z ktorých ho odvolali, už nastúpiť nemohol. V máji 1964 boli tiež zbavení obvinenia z „buržoázneho nacionalizmu“ – tentokrát ukrajinského (!) – P. Babej a V. Kapišovský. Veľmi sa o to zaslúžil vtedajší tajomník ÚV KSS V. Biľak, ktorý na V. konferencii Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich (KZUP) vo februári 1964 odmietol kampaň proti ukrajinskému „buržoáznemu nacionalizmu“ ako chybnú, inšpirovanú nesprávnymi závermi IX. zjazdu KSS v roku 1950.

V tom istom čase boli rehabilitovaní aj tzv. juhoslovanskí titovskí špióni E. Otto a R. Lančarič – žiaľ, obaja už posmrtné. Prípad R. Lančariča má však aj pikantnú príchuť: ako veľmi aktívny príslušník ŠtB „realizoval“ koncom 40. a začiatkom 50. rokov „protištátnu skupinu“ Tunega, Púčik a spol. a je naozaj iróniou osudu, že jeho meno je na zozname popravených, umiestnenom na pomníku komunistickej totality na Ružinovskom cintoríne v Bratislave, uvedené hneď vedľa mien jeho obetí – A. Púčika, A. Tunegu a E. Tesára.

V nadväznosti na činnosť Kolderovej komisie v tom čase prešetrili aj prípad O. Valášek a spol., kde patrili R. Viktorín, V. Sedmík, T. Baláž, M. Bel, Š. Černák, J. Glaser,

⁹ Tamže, s. 59.

¹⁰ Tamže, s. 60.

M. Horský, M. Fodor a M. Kraus – do začiatku 50. rokov prominentné osobnosti ŠtB na Slovensku, ktoré sa významnou mierou podieľali na činnosti tejto smutne známej inštitúcie. V súlade so známou „teóriou mlynov“, ktoré zomleli i vlastných, boli v roku 1951 zatknutí a v roku 1953 odsúdení na trest odňatia slobody od 7 do 25 rokov. „Rodná strana“ sa k nim však zachovala gavaliersky: všetkým bolo vrátené členstvo v KSČ a len štyrom z nich boli udelené dodatočné stranícke tresty za používanie brutálnych vyšetrovacích metód.¹¹

Začiatkom roku 1964 navrhla Kontrolná a revízna komisia ÚV KSS vrátiť členstvo v KSČ aj významnému slovenskému publicistovi E. Frišovi. Dôvodom jeho vylúčenia v roku 1958 bolo, že údajne napomáhal trockistickej skupine akéhosi Dr. Tušera a spol. zakrývať protistranícku činnosť, ako aj jeho odbojné pôsobenie po XX. zjazde KSSZ v roku 1956, keď vraj bojoval „nie proti nedostatkom, ale proti celému vedeniu strany“. (!) Mal dostať aj stranícky trest „pokarhanie“, pretože v období IX. zjazdu KSS (1950) „prispeľ k nesprávnemu boju proti tzv. skupine buržoáznych nacionalistov vo vedení KSS“.¹² Podľa najnovších výskumov však ÚKRK KSČ vo februári 1964 a potom v júni 1965 riešenie tejto kauzy pozastavila, lebo mu bolo dokázané, že lákal niektorých českých komunistov, aby vstúpili do „obrodného hnutia za destalinizáciu“ na čele s G. Husákom. Členstvo v KSČ mu bolo preto – už bez spomínaného trestu – vrátené až v roku 1968.¹³ V rokoch 1964 a 1965 bol preskúmaný aj tzv. prešovský prípad. Išlo o popredných funkcionárov KV KSS v Prešove A. Pšeničku, P. Fleischera a spol., ktorí sa vo veľkom dopúšťali zneužívania právomocí verejného činiteľa najmä počas kolektivizácie poľnohospodárstva. Mali však smolu, že táto činnosť, vtedy celkom bežná, bola práve v ich prípade posúdená ako „sabotáž“, za čo dostali dlhoročné tresty odňatia slobody – od 5 do 9 rokov. Všetci aktéri tohto prípadu boli rozsudkom Najvyššieho súdu oslobodení spod obžaloby zo spomínaného trestného činu, no Kontrolná a revízna komisia KSS stranícky preukaz vrátila iba jednému z nich (V. Varholovi).¹⁴

V roku 1965 zbavil Najvyšší súd i Krajský súd v Bratislave obžaloby aj významného slovenského ekonóma A. Lantaya. Ten bol v roku 1954 odsúdený na 13 rokov odňatia slobody za trestný čin „sabotáže a velezrady“. Mal však „šťastie v nešťastí“: po dvaapoločnej väzbe bol najprv prepustený a potom znovu odsúdený na dva roky (pre „neopatrné zachádzanie s tajným spisom“),¹⁵ ktoré však už mal, chvála bohu, odpykané.

V polovici 60. rokov bolo rehabilitovaných aj niekoľko významných slovenských partizánskych veliteľov, lebo aj voči partizánom, z ktorých mnohí boli komunisti bojujúci počas SNP nielen proti fašizmu a za novú ČSR, ale aj za nový a, ako vtedy dúfali, aj lepší spoločenský poriadok, sa komunistický režim v 50. rokoch zachoval kruto. A. Dubček, od apríla 1963 prvý tajomník ÚV KSS, takto spomína na svoje stretnutie so slovenskými partizánskymi veliteľmi: „Keď som pri príležitosti 19. výročia SNP po prvýkrát prijal

11 Tamže, s. 48 – 49.

12 Tamže, s. 49.

13 SNA, f. ÚV KSS, Mimoriadne zasadanie predsedníctva ÚV KSS 6. 5. 1968, k. č. 1204.

14 Londák, M. – Sikora, S. – Londáková, E.: c. d., s. 51 – 52.

15 SNA, f. ÚV KSS, zasadanie predsedníctva ÚV KSS 21. 1. 1966, k. č. 1164.

významných ... partizánov, veliteľov brigád, oddielov, komisárov, tak až na dvoch alebo troch som tam nenašiel nikoho, kto by nebol perzekvovaný“.¹⁶ Niektorí boli popravení (V. Žingor, J. Trojan) a mnohí boli väznení alebo inak postihnutí. J. V. Stalin a úrady Sovietskeho zväzu totiž nepotrebovali vo vládnucich štruktúrach krajín sovietskeho bloku hrdé a samostatne zmýšľajúce osobnosti, odvodzujúce svoje právo podieľať sa na moci od účasti v protifašistickom odboji. Naopak, potrebovali servilných vykonávateľov príkazov, akými boli na Slovensku V. Široký, K. Bacílek, P. David, R. Strechaj, L. Benada a ďalší.

Spomedzi slovenských partizánskych veliteľov rehabilitovaných v 60. rokoch spomeňme aspoň J. Brunovského, J. Lacka, E. Bielika, J. Hagaru a M. Kučeru. Zvláštny bol prípad F. Hagaru a F. Mišejeho, ktorí boli v auguste 1950 „v tichosti“ prepustení z vyšetrovacej väzby ako nevinní (asi za zásluhy o činnosť v ŠtB na Slovensku koncom 40. rokov) a neskôr ich „odškodnili“ pomerne vysokými funkciami: F. Hagara sa stal povereníkom SNR pre financie a F. Mišeje oblastným riaditeľom Československej štátnej banky v Bratislave. F. Lipka, ktorý bol rehabilitovaný už v roku 1957, sa stal prvým námestníkom povereníka – predsedu Komisie ľudovej kontroly a štatistiky SNR. Do konca 60. rokov, najmä v roku 1968, bola napokon rehabilitovaná aj podstatná časť perzekvovaných radových partizánov – účastníkov SNP.¹⁷

Do konca roku 1965 prebehol aj pokus o nápravu krívd u bývalých vojakov z povolania. V rokoch 1948 – 1953 bolo totiž v Československu z armády prepustených viac ako 7 000 vojakov z povolania, pričom hlavnými príčinami boli príslušnosť k armáde vojnovej Slovenskej republiky, postihnutie v súvislosti s procesmi s R. Slánskym a slovenskými „buržoáznymi nacionalistami“, „prevencia“ u účastníkov západného odboja, záporný vzťah k politickému vývoju po roku 1945 a najmä po roku 1948, nevyhovujúce príbuzenské vzťahy, nevyhovujúci „triedny pôvod“ a pod. Pravda, i v polovici 60. rokov bol komunistický režim v ČSSR ochotný pripustiť iba toľko, že „väčšina prevedených preventívnych prepustení vojakov z povolania z armády v rokoch 1949 – 1953 sa ukázala ako odôvodnená, neodôvodnené však boli u mnohých represívne opatrenia po prepustení z armády“. Presne tak sa to uvádza v Informatívnej správe o riešení krívd v odbore MNO u bývalých vojakov z povolania slovenskej národnosti, deponovanej v Slovenskom národnom archíve v Bratislave. Nakoniec však bola len päťdesiatim piatim (!) vojakom z povolania vrátená hodnosť a pätnásť ich bolo povýšených; dvadsiatim z nich bol priznaný aj vojenský dôchodok. Okrem toho šiestim bolo priznané právo nosiť vojenskú rovnošatu a ôsmim bola poskytnutá kúpeľná liečba alebo rekreácia. Medzi takto „omilostenými“ vojakmi z povolania môžeme nájsť mená slovenských generálov a dôstojníkov ako I. Haluzický, J. Hudec, M. Blecha, L. Koza, F. Lipka, A. Droppa, I. Popovič, I. Lom, M. Širica, I. Gablech, J. Imro, A. Rašla, Miloš Vesel, Milan Vesel, V. Lichner, J. Nosko a i.¹⁸

16 Diskusný príspevok A. Dubčeka na zasadaní ÚV KSČ 19. – 21. 12. 1967. Dokumentácia Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.

17 Londák, M. – Sikora, S. – Londáková, E.: c. d., s. 49 – 51.

18 Tamže, s. 52 – 53.

Veľmi zvláštny bol príbeh legendárneho „železného kapitána“ J. Staneka, ktorý na čele slovenských vojakov a partizánov zviedol začiatkom septembra 1944 viacero úspešných obranných i útočných bojov s nemeckými jednotkami v oblasti Telgártu. Po vojne bol veliteľom divízie najprv v Žiline a potom v Nitre a v rokoch 1949 – 1951 pracovníkom Generálneho štábu ČSĽA v Prahe. V roku 1951 ho ako 42-ročného preradili do zálohy v hodnosti plukovníka a odvtedy skoro až do dôchodku pracoval ako robotník. Keby ho boli za jeho účasť v armáde vojnovéj Slovenskej republiky a za spoluprácu s „buržoáznou“ odbojovou skupinou Flóra z armády „vyhodili“, iste by bol rehabilitovaný tak ako jeho spomínaní kolegovia, čo by znamenalo aspoň akú-takú satisfakciu za utrpenú krivdu...

V priebehu rokov 1965 – 1966 sa tiež pristúpilo k niektorým opatreniam vo vzťahu k postihnutým tzv. španielskym interbrigadistom, ktorí sa v rokoch 1936 – 1939 zúčastnili na občianskej vojne v Španielsku. Boli príslušníkmi medzinárodných brigád, ktoré bojovali na strane republiky proti vzbúreneckému generálovi F. Francovi. U interbrigadistov, žiaľ, zatiaľ nemáme k dispozícii súhrnné dokumenty o ich prepustení z väzenia a rehabilitácii – tento proces zrejme prebiehal postupne a individuálne – od prípadu k prípadu od druhej polovice 50. do konca 60. rokov. Dokumenty, ktoré sú k dispozícii z rokov 1965 a 1966, hovoria skôr o potrebe riešiť otázky sociálneho postavenia bývalých príslušníkov medzinárodných brigád v Španielsku a o potrebe náležite ohodnotiť ich zásluhy o boj za demokraciu a proti fašizmu.¹⁹

19 SNA, f. ÚV KSS – tajomníci, A. Dubček, k. č. 2386.

1. 2. ROZVOJ ČI ZBLIŽOVANIE NÁRODOV A NÁRODNOSTÍ?

Pre slovenský národ bolo vždy charakteristické, že len čo došlo v jeho modernej histórii k uvoľneniu politických pomerov, okamžite to jeho predstavitelia využili v záujme národnej emancipácie, pričom túto činnosť chápali ako významnú súčasť demokratizácie existujúceho spoločenského systému. K podobnej situácii došlo aj začiatkom 60. rokov 20. storočia. Vtedy bol opäť pre slovenský národ nanajvyšší aktuálny zápas za národné práva a v istom zmysle aj za národnú existenciu.

Sústavné odbúravanie právomocí slovenských národných orgánov, ktoré sa začalo už v roku 1946 po prijatí tzv. tretej pražskej dohody, vyvrcholilo v roku 1960 prijatím Ústavy ČSSR. Kompetencie SNR (Zbor povereníkov, akási slovenská autonómna vláda, bol zrušený) v nej boli také zanedbateľné, že tento najvyšší slovenský národný orgán si len veľmi ťažko hľadal nejakú zmysluplnú náplň práce. Túto situáciu najlepšie vystihol J. Lenárt, ktorý bol v rokoch 1962 – 1963 predsedom SNR: „*Odo mňa skoro nikto nič v tejto situácii nechcel. Z vlády ma nikto nikam nevolal, vládne materiály mi neposielali, dostával som štátny plat a keby som sa o veciach nedozvedel v predsedníctve strany [z titulu predsedu SNR bol členom predsedníctva ÚV KSČ – pozn. autora], tak by som sa po štátnej línii nedozvedel nič, čo sa v tejto republike deje*“.²⁰ Zo slovenských národných orgánov, ktoré vznikli už počas SNP, zostal teda len nevýrazný ornament na fasáde vtedajšieho politického systému.

A navyše, práve v tomto čase, v októbri 1961, prijal XXII. zjazd KSSZ tézu *O rozvoji a zblížovaní národov a národností*. Na tomto mieste považujem za obzvlášť potrebné zdôrazniť, že výsledky teoretického bádania v oblasti marxisticko-leninskej teórie a ideológie uskutočňované v Sovietskom zväze boli vždy akousi „bibliou“ pre všetky komunistické strany satelitných štátov. Tieto teoretické „výboje“ sa obyčajne ohlasovali na zjazdoch KSSZ a *de facto* sa stávali záväznými aj pre spomínané komunistické strany, ktoré ich potom „rozpracúvali“ na svoje vlastné podmienky. V rámci spomínanej tézy mal súbežne prebiehať nielen proces nehateného rozvoja všetkých národov a národností v ZSSR v ekonomickom, kultúrnom, ba i v politickom zmysle, ale aj proces ich zblížovania na základe proletárskeho internacionalizmu, ktoré malo niekedy v období komunizmu viesť k dialektickému prekonaniu národnostnej roztrieštenosti sovietskej spoločnosti.²¹ Tieto, ale aj iné ustanovenia XXII. zjazdu KSSZ však vyvolávajú podozrenie, že skutočným cieľom spomínanej tézy bola snaha ovládnuť a udržať pokope zmes národov, národností a etnických skupín tvoriacich Sovietsky zväz a pretaviť ich niekedy v budúcnosti na homogénny „sovietsky socialistický ľud“. V politickej praxi ZSSR sa preto dialektický vzťah medzi „rozvojom a zblížovaním“ často vytrácal a nezriedka dochádzalo k majorizácii spomínaných „národov a národností“ zo strany vládnuceho ruského národa. Pre neruské národy a národnosti bola veľmi nepríjemná aj skutočnosť, že čas konečného splynutia národov – „komunistická spoločensko-ekonomická formácia“ – bol podľa fan-

²⁰ Prejav J. Lenárta na zasadaní ÚV KSČ 3. – 5. 1. 1968. Dokumentácia Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. 21 XXII. zjazd Komunistické strany Sovietskeho zväzu. Bratislava : ÚV KSS, 1961, s. 165.

tastických vízií vedenia KSSZ z konca 50. a začiatku 60. rokov nebezpečne blízko. KSČ, ktorá vládla v krajine s dvoma národmi a viacerými národnostnými menšinami, si túto tézu okamžite osvojila a v 60. rokoch (prinajmenšom do pádu A. Novotného v januári 1968) ju považovala za základnú líniu riešenia národnostnej otázky vo vtedajšej ČSSR. Avšak aj v politickej praxi vtedajšieho Československa sa téza *O rozvoji a zblížovaní národov a národností* začala rozpadávať na dve od seba navzájom izolované protirečenia: slovenská politická reprezentácia (i keď nie celá) sa po nástupe A. Dubčeka do funkcie prvého tajomníka ÚV KSS v apríli 1963 síce veľmi opatrne, ale jednoznačne začala orientovať na „rozvoj národov a národností“ – prirodzene, v prvom rade národa slovenského, a česká, ovládajúca zásluhou svojej početnej, hospodárskej i politickej prevahy ústredné stranícke a štátne orgány, zasa na ich „zblížovanie“. Treba však zdôrazniť, že toto „zblížovanie“ sa v súlade so spomínanými voluntaristickými tendenciami v ideológii i politickej praxi socialistických krajín začalo veľmi rýchlo chápať ako „splývanie“ a blížilo sa až k akémusi komunistickému vydaniu politického čechoslovakizmu z medzivojnového obdobia. V rámci takehoto „zblížovania“ (vlastne splývania) prebiehalo napríklad od začiatku 60. rokov aj energické „sceloštátnovanie“ všetkých inštitúcií, ktoré ešte dokázali na Slovensku pretrvať aspoň s akou-takou formálnou svojbytnosťou. Obeťou takejto centralizácie sa napr. stala Slovenská odborová rada a slovenské odborové zväzy, Slovenská akadémia vied a pod.²²

Aby si čitateľ mohol urobiť lepšiu predstavu o tom, kam až malo toto „zblížovanie“ dôjsť, považujem za potrebné uviesť, že jeho hlavný protagonista, prvý tajomník ÚV KSČ a prezident ČSSR A. Novotný, počas svojho prejavu pred SNR – po jej reorganizácii v zmysle záverov *Ústavy ČSSR* z júla 1960 – s veľkým pátosom vyhlásil: „*Boli sme jeden národ a zasa budeme!*“ Aj to potvrdzuje známu skutočnosť, že A. Novotný bol stúpencom urýchleného splynutia oboch národov na etnickej báze. Vo svojom vystúpení na zasadaní predsedníctva ÚV KSČ 26. apríla 1966 dokonca kritizoval Dubčekovo vedenie KSS, že sa na Slovensku v rámci zblížovania Čechov a Slovákov nedostatočne zblížujú ich jazyky.²³

Prvá „heréza“ proti existujúcemu štátoprávnomu usporiadaniu ČSSR, ktoré by sme mohli charakterizovať ako asymetrický model s formálnou autonómiou Slovenska bez adekvátnych právomocí jeho národných orgánov, však v tomto období nevyšla z prostredia slovenskej politickej reprezentácie. Bolo by to porušenie platnej ústavy a vedenie KSS na čele s A. Dubčekom sa voči Novotného vedeniu KSČ správalo veľmi opatrne aj preto, že až do zjazdu KSS v roku 1966 bolo jeho postavenie v mocenskom systéme ČSSR veľmi vratké. Prvý pokus urobil príslušník slovenskej vedeckej obce: už v marci 1963 dokončil historik Miloš Gosiorovský samizdatovú štúdiu *K niektorým otázkam vzťahov Čechov a Slovákov v politike Komunistickej strany Československa* (publikovaná bola až v roku 1968 v *Historickom časopise*), ktorú potom rozoslal na rôzne oficiálne miesta. Požadoval v nej federalizáciu ČSSR, argumentujúc, že aj v iných socialistických kra-

22 Lipták, E.: Slovensko v 20. storočí. Bratislava : VPL, 1968, s. 338.

23 SNA, f. ÚV KSS – tajomníci, A. Dubček, k. č. 2380.

jinách (ZSSR, Juhoslávia) sú štátoprávne vzťahy medzi národmi riešené práve týmto spôsobom. Tento návrh sa však stretol zo strany Novotného vedenia KSČ (i jeho slovenských stúpcov) s takým ostrým odmietnutím (M. Gosiorovský dostal stranícky trest), že federalizácie ČSSR sa až do roku 1968 vo vedení KSS nikto nedožadoval, ba čo viac, úplne sa tabuizovala možnosť čo len spomenúť slovo „federácia“ na oficiálnom fóre. Naďalej o nej už len v „podzemí“ snívala skupina slovenských intelektuálov okolo G. Husáka.²⁴

Napriek spomínanej opatrnosti bol vzťah väčšiny slovenských politikov k „zblížovaniu národov a národností“ odmietavý. Najlepšie to vystihujú slová O. Klokoča, člena ÚV KSS a šéfredaktora *Pravdy* – denníka ÚV KSS, ktoré sa však odvážil povedať až v roku 1968: „*Pod ďalším zblížovaním si možno predstaviť už iba zrieknutie sa vlastnej národnej identity. Zblížovanie zdôrazňované ako potreba len na adresu jedného národa, ako sme to počúvali v posledných rokoch u nás, je v podstate šovinistický paškvil, ktorý je s internacionalizmom v protiklade.*“²⁵ V podobnej situácii sa nachádzali aj mnohí iní členovia vedenia KSS, vrátane A. Dubčeka: v rámci straníckej disciplíny boli povinní aspoň vlažne propagovať spomínanú tézu, v kuloároch však spriadali plány, ako by čo najviac napomohli všestrannému „rozvoju“ slovenského národa – samozrejme, v rámci ich vtedajších predstáv, ideologických obmedzení a hlavne možností.

Svoje úsilie zameriavali najmä na zvyšovanie faktických právomocí slovenských národných orgánov aspoň v rámci štátoprávneho modelu zakotveného v *Ústave ČSSR* z roku 1960. Toto úsilie znásobila aj výbušna situácia spôsobená zverejnením výsledkov tzv. Kolderovej a barnabitskej komisie. To viedlo vedenie KSČ k snahe zmierniť nahromadené spoločenské napätie na Slovensku zdanlivým ústupkom. Na tento účel mal poslužiť spoločný dokument ÚV KSČ a ÚV KSS zo 7. mája 1964 za *plnšie uplatnenie Slovenskej národnej rady*. Tento dokument však, prirodzene, opäť nevyriešil vôbec nič, lebo si takýto cieľ ani nekládol a ako stranícky dokument nemal nijakú právnu silu. Hlavne nechcel zmeniť to najdôležitejšie – asymetrický model štátoprávneho usporiadania ČSSR. Výstižne to opäť komentoval spomínaný O. Klokoč, ktorý uviedol, že „*predsa len posunul riešenie, i keď nepriamo dopredu: po jeho prijatí ešte viac vystúpila do popredia neúnosnosť neustálej tendencie riešiť problémy verbálne, vypracúvaním dokumentu na dokument, bez možnosti akejkolvek faktickej zmeny na danom stave.*“²⁶

Opatrný tlak v záujme rozšírenia faktických právomocí slovenských národných orgánov v rámci asymetrického modelu dopĺňalo vedenie KSS vyzdvihovaním a oslavami dôležitých udalostí a osobností našich národných dejín. Svedčí o tom množstvo prejavov A. Dubčeka, prvého tajomníka ÚV KSS, z ktorých najvýznamnejšie boli publikované v uvedenom zborníku *Komunisti a národné dedičstvo*. Vyzdvihoval v nich tradíciu SNP zbavenú predchádzajúcich účelových „stalinských“ a „zblížovateľských“ deformácií, úlohu Matice slovenskej v slovenských dejinách, pripomenul 150. výročie narodenia

24 Londák, M. – Sikora, S. – Londáková, E.: c. d., s. 87 – 88.

25 Dubček, A.: *Komunisti a národné dedičstvo*. (Vybrané prejavy k otázkam slovenskej národnej histórie).

Úvod O. Klokoča. Bratislava : VPL, 1968., s. 17 – 18, 25.

26 Tamže, s. 23.

velikánov vrcholnej fázy slovenského národného obrodzenia L. Štúra a J. M. Hurbana, ba i 120. výročie založenia Spolku gazdovského v Sobotišti, ktorý bol vlastne prvým svojpomocným družstvom v Európe. V roku 1965 v prejave pri príležitosti 150. výročia narodenia L. Štúra vyjadril A. Dubček svoje stanovisko k národnostnej otázke za socializmu i k aktuálnym „zblížovateľským“ (vlastne „splyvateľským“) tendenciám takto: *„Socializmus nielenže neodstraňuje národnostné rozdiely, ale naopak, zabezpečuje všestranný rozvoj a rozkvet hospodárstva a kultúry všetkých národov a národností. Preto nesmieme prehliadať tieto zvláštnosti a rozdiely, ale musíme k nim čo najpozornejšie prihliadať v celej svojej praktickej činnosti...“*²⁷

Už viackrát spomínaný opatrný tlak slovenských politických predstaviteľov, zameraný na rozšírenie právomocí slovenských národných orgánov, možno demonštrovať na príklade zápasu o obsah pripravovaného zákona o národných výboroch v prvej polovici roka 1967. Vtedy na zasadnutí predsedníctva ÚV KSČ v marci toho istého roku A. Dubček požadoval, aby SNR podľa nového zákona schvaľovala rozpočty národných výborov na Slovensku, čím by bola viazaná na tieto nižšie články štátnej moci a tak by sa zvýšili aj jej faktické právomoci. Tento návrh, ako aj požiadavka, aby mala Bratislava opäť postavenie hlavného mesta Slovenska (o ktoré prišla v *Ústave ČSSR* z roku 1960), však neprešiel. Hlasovaniu predchádzala búrlivá diskusia, počas ktorej sa predsedníctvo ÚV KSČ rozdelilo podľa národností: Slováci boli za hlavné mesto, Česi proti. To svedčí o ostrej národnostnej diferenciacii v tomto orgáne, v ktorom sa koncentrovala politická moc vo vtedajšom Československu. Boj o podobu zákona o NV potom pokračoval na zasadnutí ÚV KSČ 23. – 24. marca 1967 a na zasadnutí výboru Národného zhromaždenia pre plán a rozpočet v máji toho istého roku. Nakoniec bol 29. júna 1967 prijatý: Bratislava status hlavného mesta Slovenska nezískala a právo SNR podieľať sa na Slovensku na riadení NV bolo výrazne obmedzené absenciou možnosti hocičo im nariadovať.²⁸ Opäť sa ukázalo, že nová kvalita vzťahov medzi Čechmi a Slováckmi môže nastať až po odstránení A. Novotného z vedúceho postu v KSČ. V druhej polovici roka 1967 sa rozpory medzi A. Dubčekom a A. Novotným skoncentrovali predovšetkým na oblasť ekonomiky, o tom však budem hovoriť na inom mieste.

* * *

Snaha o vybudovanie národnostne homogénnej spoločnosti sa neprejavovala iba v oblasti vzťahov medzi Čechmi a Slováckmi. Známa téza *O rozvoji a zblížovaní národov a národností* sa dotýkala aj maďarskej a rusínskej/ukrajinskej národnostnej menšiny a špecifickým spôsobom aj rómskej. Navyše politika KSČ a česko-slovenského štátu voči menšinám mala prevažne kultúrno-osvetársky charakter doplnený snahou o ekonomicko-sociálne vyrovnanie s majoritným obyvateľstvom a upierala im právo vystupovať ako ucelené etnosociálne organizmy. Vedenie strany a štátu taktiež odmietalo priznať ich národnostným združe-

²⁷ Tamže, s. 91.

²⁸ Londák, M. – Sikora, S. – Londáková, E.: c. d., s. 93–94

niam štatút politickej reprezentácie menšín a najmä koncom 50. a začiatkom 60. rokov sa v maximálnej miere snažilo obmedziť ich autonómny kultúrny život. To, prirodzene, vyvolalo u viacerých predstaviteľov i príslušníkov menšín obavy, že dôjde k ich asimilácii. Po XXII. zjazde KSSZ a najmä v roku 1963 – v súvislosti s výsledkami práce Kolderovej a barnabitskej komisie – sa však situácia začala postupne meniť aj v tejto oblasti.

Čo sa týka najpočetnejšej, t. j. maďarskej národnostnej menšiny (podľa sčítania ľudu v roku 1961 žilo na Slovensku 533 934 obyvateľov maďarskej národnosti), určitým medzníkom v jej vývoji sa stalo už VIII. valné zhromaždenie Csemadoku na jar 1962. Po ňom sa v maďarskej menšinovej tlači (*Új Szó, Hét, Új Ifjúság* a najmä *Irodalmi Szemle*) objavili články, v ktorých sa veľmi opatrne kritizoval schematizmus a dogmatizmus pri riešení problémov národnostných menšín. Najvýznamnejším impulzom na rozvoj politickej aktivity maďarskej menšiny však bola už spomínaná rezolúcia zo zasadania ÚV KSC v decembri 1963 o preskúmaní kritiky „buržoázneho nacionalizmu“, v rámci ktorej došlo aj k odsúdeniu kolektívnej viny uplatňovanej voči nej v prvých povojnových rokoch. Odsúdila sa v nej aj výmena obyvateľstva medzi ČSR a Maďarskom (repatriácia), reslovakizácia i nábor obyvateľstva maďarskej národnosti do Čiech. Konštatovalo sa v nej, že išlo o prejavy protimaďarského nacionalizmu, ktorý sa dostal dokonca aj do vnútrostraníckeho života. Tento akt bol pre maďarskú národnostnú menšinu – v rámci vtedajšieho prielomu do psychológie strachu, o ktorom budem ešte hovoriť podrobnejšie – veľkým povzbudením. Po ňom došlo k nastoľovaniu predtým tabuizovaných problémov a tém a najmä k postupnému odstraňovaniu zúženého pohľadu na národnostnú otázku ako na problematiku kultúry, osvety a ekonomického vyrovnávania na úroveň majoritných národov.²⁹

V tomto zmysle išlo predstaviteľom maďarskej národnostnej menšiny predovšetkým o prechod od zabezpečovania individuálnych práv príslušníkov národnostných menšín k zabezpečeniu ich politických práv ako komunít a najmä o vytvorenie určitých konkrétnych orgánov na zastupovanie menšinových záujmov v rámci jednotnej sústavy štátnych orgánov. Takéto požiadavky sa im podarilo presadiť aj v interdisciplinárnej komisii, ktorá mala úlohu preskúmať v rámci príprav XIII. zjazdu KSC (1966) stav národnostných vzťahov v ČSSR. Žiaľ, závery tejto komisie neboli z politických dôvodov – najmä pre odpor A. Novotného a jeho prívržencov – predložené spomínanému zjazdu KSC, ba ani najvyššiemu straníckemu aktívu.³⁰ Odloženie riešenia tohto v danom období veľmi aktuálneho problému však signalizovalo, že prípadná ďalšia liberalizácia existujúceho komunistického režimu túto otázku nastolí opäť, tentokrát s ešte väčšou razanciou.

Rozdielnosť predstáv režimu a niektorých predstaviteľov, resp. príslušníkov maďarskej národnostnej menšiny o riešení jej problémov a požiadaviek sa naplno prejavila na IX. valnom zhromaždení Csemadoku v decembri 1966. Došlo tu k zrážke medzi zástup-

29 Kiss, J.: Maďarská menšina v reformnom hnutí (1964 – 1967). In: Československá historická ročenka 1998, Brno : 1998, s. 16.

30 Šutaj, Š.: Maďarská otázka na Slovensku v rokoch 1948 – 1970. In: Vývoj a postavenie maďarskej národnostnej menšiny na Slovensku po roku 1948. Košice : 1990, s. 31.

cami oficiálneho vedenia tejto maďarskej kultúrnej organizácie na čele s J. Lörinczom a mladou maďarskou inteligenciou na čele s M. Durayom. Ten na valnom zhromaždení požadoval širší priestor pre túto časť maďarskej menšiny a kritizoval konformnosť jej oficiálnych vodcov s režimom, ktorý oprávnené požiadavky maďarskej menšiny potláča. Celková atmosféra rokovania už naznačovala formovanie maďarskej menšinovej reformnej opozície, ktorá svoje aktivity ďalej rozvinula v roku 1968.³¹

Koncom tzv. predjaria spôsobovalo už neriešenie požiadaviek maďarskej národnostnej menšiny nárast konfrontačných tendencií medzi ňou a majoritným slovenským obyvateľstvom. Niektoré neriešené problémy 50. a 60. rokov sa predierali na povrch a neraz vyúsťovali do nacionalistických prejavov. Bolo jasné, že v dohľadnom čase sa bude musieť tomuto problému venovať primeraná pozornosť.

V severovýchodnej časti Slovenska žije ďalšia národnostná menšina – Rusíni/Ukrajinci. Je nepomerne menšia ako maďarská menšina: podľa sčítania ľudu v roku 1961 žilo na Slovensku 35 434 jej príslušníkov. Hoci táto menšina pociťovala – na rozdiel od ostatných národnostných menšín – už od 50. rokov určitú štátom proklamovanú podporu, ani ona sa nevyhla tlaku národnostnej politiky KSSČ a socialistického štátu, vyplývajúceho z tézy „*O rozvoji a zblížovaní národov a národností*“. Výsledkom toho bolo, že rusínsky i ukrajinský smer v tejto národnostnej menšine konštatoval razantný postup asimilácie, čiže slovakizácie tejto národnosti najmä od začiatku 60. rokov.

Podobne ako to bolo u maďarskej národnostnej menšiny, aj pre Rusínov/Ukrajincov bol veľmi dôležitý rok 1963, keď sa začal prejavovať určitý politický odmäk. Na schôdzi ukrajinských spisovateľov v Prešove 8. októbra 1963 obvinil riaditeľ ukrajinského oddelenia Slovenského pedagogického nakladateľstva I. Macinský KSSČ z denacionalizácie ukrajinského obyvateľstva na Slovensku administratívnym zlikvidovaním gréckokatolíckej cirkvi a hlavne dobrovoľnou voľbou vyučovacieho jazyka rodičmi (išlo o to, aby rozhodli, či pre ich deti bude hlavným jazykom ukrajinský, alebo slovenský jazyk). Argument o tejto „dobrovoľnej voľbe“ patrí medzi najväčšie paradoxy vývoja rusínskej/ukrajinskej menšiny v danom období: Niektorí jej predstavitelia tvrdili, že „*rodičom nikto nezrejnil škodlivosť zmeny vyučovacieho jazyka a ukrajinskí národovci nemohli proti tomu nič robiť, ani učitelia, ktorí stáli bezmocní a oplŕvaní*“.³² Rodičia i predstavitelia štátu zasa svorne dôvodili, že taká forma školy, ktorá v sebe spája vyučovanie v ukrajinskom i slovenskom jazyku, „*lepšie vyhovuje... súčasným ekonomickým i spoločenským požiadavkám*“.³³ Ťažko povedať, čo bolo potrebné v tejto veci vykonať, aby sa rusínska/ukrajinská menšina vyhla Skylle a zároveň neupadla do Charybdy, t. j. aby sa vyhla asimilácii a zároveň zabezpečila, aby jej mládež ovládala slovenský jazyk a mohla sa tak náležite spoločensky uplatniť. Školstvo bolo vôbec Achillovou pätou existencie rusínskej/ukrajinskej menšiny a veľmi utrpelo aj administratívnou reformou v roku 1960 (3 kraje a 33 okresov); zrušenie Prešovského kraja a menších okresov s prevažne rusín-

31 Kiss, J.: c. d., s. 17.

32 SNA, f. ÚV KSS, zas. P ÚV KSS 28. 4. 1967, k. č. 1186.

33 SNA, f. ÚV KSS, zas. P ÚV KSS 20. 10. 1967, k. č. 1194.

skym/ukrajinským obyvateľstvom malo totiž za následok, že jej predstavitelia stratili rozhodujúci vplyv na chod školskej sústavy v danom mieste.

Nespokojnosť rusínskej/ukrajinskej národnostnej menšiny, resp. jej značnej časti s národnostnou politikou KSČ vyvrcholila na VI. konferencii Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich (KZUP), ktorá sa konala v dňoch 17. – 18. novembra 1966 v Prešove. Odzneli tu sťažnosti na všetky krivdy, ktoré spoločenstvo Rusínov/Ukrajincov v tom čase pociťovalo. Pravda, len v diskusii; správu, ktorej návrh bol pôvodne tiež veľmi kritický, totiž po zásahu východoslovenského KV KSS náležite „upravili“. Aj rokovanie konferencie, najmä zo strany vedenia KZUP (V. Kapišovský, F. Gulla a i.), ako aj delegácie ÚV KSS na čele s V. Biľakom, bolo zamerané skôr na oslavu dosiahnutého stavu vo vývoji rusínskej/ukrajinskej národnostnej menšiny ako riešenie jej evidentných problémov. Preto skupina delegátov na čele s V. Dacejom vystúpila s vyhlásením, v ktorom sa uvádzalo, že vzhľadom na rôzne manipulácie zo strany vedenia KZUP, zabráňujúce delegátom, aby sa oboznámili s kritickými materiálmi vypracovanými na rokovanie konferencie a mali tak vplyv na voľbu nového ÚV KZUP, pochybujú, že by bol nový vedúci orgán zväzu schopný riešiť „chorobné otázky Ukrajincov v ČSSR“.³⁴

Po zverejnení tohto vyhlásenia časť delegátov z konferencie manifestačne odišla. Po ich odchode prešli prívrženci oficiálnej národnostnej politiky do útoku a obvinili ich z nacionalizmu a antisovietskych, ako aj antiruských tendencií, čo vtedy platilo ako univerzálna munícia proti politickým odporcom akéhokoľvek druhu. Nakoniec „režimisti“ situáciu zvládli a presadili prijatie dokumentov, ktoré boli v súlade s oficiálnou národnostnou politikou KSČ. Do vedenia KZUP boli zvolení „internacionalisti“. Po skončení VI. konferencie KZUP sa potom prikróčilo k potrestaniu „rebelov“: V. Dacej bol odvolaný z funkcie predsedu OV KZUP v Prešove a z funkcie členov predsedníctva tohto orgánu boli odvolaní aj P. Durkot, J. Šelepec, M. Varga a J. Sirko. Okrem toho boli všetci odvolaní z členstva v redakčných radách časopisov, ktoré vydával KZUP (*Nové žyŕta*, *Družno vpered*, *Dukla*) a V. Dacejovi bol udelený aj stranický trest.³⁵

V takejto situácii sa teda koncom spomínaného „predjaria“ nachádzala rusínska/ukrajinská menšina so svojimi problémami, z ktorých najväčším bol postupný a vytrvalý priebeh asimilačného procesu. KSČ zatiaľ situáciu zvládala a v uzneseniach predsedníctva východoslovenského KV KSS sa okrem požiadavky „zvýšiť ideovo-politický vplyv na prácu OV a MO KZUP“ objavilo aj upozornenie, že treba „venovať väčšiu a sústavnú pozornosť špecifickým problémom ukrajinských pracujúcich vo všetkých oblastiach nášho života, vychádzajúc z toho, že národnostnú otázku treba riešiť komplexne“.³⁶

Postavenie a vývoj rómskeho obyvateľstva (podľa štatistických údajov, ktoré však nemôžeme považovať za celkom presné, žilo v roku 1967 v celej ČSSR 223 993 Rómov, z toho v Čechách 59 467 a na Slovensku 164 526)³⁷ bolo v porovnaní s maďarskou a rusínskou/ukrajinskou národnostnou menšinou naozaj špecifické: stráncke a štátne

34 SNA, f. ÚV KSS, zas. P ÚV KSS 28. 4. 1967, k. č. 1186.

35 Tamže.

36 SNA, f. ÚV KSS, zas. P ÚV KSS 28. 4. 1967, k. 1186.

37 Jurovák, A.: Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945 Bratislava : Goldpress, 1993, s. 84.

orgány jednoznačne popierali jeho etnicitu a nazývali ho „*etnografickou skupinou cigánov*“ alebo „*sociálne a kultúrne zaostalým obyvateľstvom, vyznačujúcim sa charakteristickými rysmi spôsoby života*“. Z tohto dôvodu ani nezakrývali asimilačné tendencie nejakými klišé o rozvoji a zblížovaní národov a národností a v súlade s uznesením ÚV KSC z 8. apríla 1958 *O práci medzi cigánskym obyvateľstvom* malo dôjsť k celkovému sociálnemu a kultúrnemu vyrovnaniu s ostatnou spoločnosťou až po konečné splynutie s ňou v dohľadnom čase.³⁸

V skúmanom období možno rozlíšiť dve fázy, počas ktorých sa komunistický režim snažil riešiť problém integrácie rómskej komunity do socialistickej spoločnosti. Prvou boli roky 1958 – 1965 a druhou roky 1965 – 1967.

Prvá fáza „riešenia cigánskej otázky“, ako sa tento fenomén dobovo bežne označoval, sa začala už spomínaným uznesením ÚV KSC z apríla 1958, v duchu ktorého bol prijatý zákon č. 74/1958 Zb. zo 17. októbra 1958 *O trvalom usídlení kočujúcich osôb*. Tento zákon uložil národným výborom povinnosť poskytnúť kočujúcim osobám, teda Rómom, pomoc pri prechode k usadlému životu a pod hrozbou trestu odňatia slobody im zakazoval zotrvať pri kočovnom živote.

V rámci úloh tejto prvej fázy bolo potrebné vykonať najprv súpis rómskeho obyvateľstva a následne im prideliť ubytovanie a zamestnanie. Avšak už tento súpis bol nad sily národných výborov, ktoré ho mali vykonať, a to najmä preto, lebo zatiaľ ešte vôbec neskončil neustály pohyb Rómov po celom území Československa a sťažoval ho aj vysoký a ťažko evidovateľný rast rómskej populácie. A tak aj údaje, ktoré NV získali, boli nepresné. Nesplnil sa ani predpoklad, že miesto, kde bude rómske obyvateľstvo „zачytené“ a zaradené do súpisu, sa stane aj miestom jeho trvalého pobytu, lebo im tam NV poskytnú ubytovanie. Ubytovacie možnosti totiž NV jednoducho nemali. Prítom následne po ubytovaní sa malo prikrčiť k likvidácii rómskych osád, štvrtí a chatrčí, ktoré ich tvorili.

Neschopnosť poskytnúť usadeným Rómom ubytovanie potom ovplyvnila aj možnosť ich zamestnania, keďže ani podniky neoplývali ubytovacími kapacitami. Oveľa dôležitejšie však bolo, že napriek direktívne stanoveným úlohám sa vedenia podnikov bránili nadmernému prílivu nekvalifikovaných a nedisciplinovaných pracovných síl, ktoré zhoršovali ich hospodárenie. A na dôvažok, práve v tom období prebiehala v ČSSR hlboká hospodárska kríza, ktorá nútila vedenia jednotlivých podnikov všetkými možnými spôsobmi zlepšiť ich hospodárske výsledky. Odmietnutím zamestnávania príslušníkov rómskej komunity vo väčšom rozsahu fakticky totálne zlyhala aj romantická predstava komunistického režimu o tom, že „*zaradenie cigánov do stálej produktívnej práce znamená súčasne aj možnosť využiť výchovný vplyv a pôsobenie pracovného kolektívu*“.³⁹ Napriek obrovskému úsiliu, ktoré stranícke a štátne orgány vyvinuli za účelom asimilácie, teda splynutia Rómov s ostatnou majoritnou spoločnosťou, sa metódy prvej fázy ukázali ako neúčinné. V rokoch 1959 – 1965 bolo do pracovného procesu zaradených

38 Jurová A.: Politika násilnej asimilácie Rómov v 60. rokoch. (Pokus Rómov o zapojenie sa do demokratizačného procesu). In: *Pokus o reformu v roku 1968*, Banská Bystrica: 1999, s. 158.

39 SNA, f. ÚV KSS, zas. P ÚV KSS 31. 3. 1967, k. č. 1184. Správa o plnení uznesenia vlády č. 502/1965 o opatreniach k riešeniu otázok cigánskeho obyvateľstva.

len 16 600 Rómov, čo bolo asi 16,3 % osôb v produktívnom veku a zlikvidovaných bolo len 45 najhorších osád s asi 2 500 chatrčami, pričom ešte v roku 1967 bolo na Slovensku 1 027 osád a asi 12 500 chatrčí.⁴⁰ Bolo preto potrebné vymyslieť niečo účinnejšie.

K novej koncepcii riešenia rómskej problematiky pristúpili stranícke a štátne orgány v roku 1965. Najprv 15. júna prijal príslušné uznesenie ÚV KSČ a 13. októbra bolo schválené uznesenie vlády ČSSR č. 502/1965. Novú koncepciu možno nazvať aj koncepciou *rozptylu a odsunu* Rómov z miest ich silnej koncentrácie. V súvislosti s ňou sa do roku 1970 malo zlikvidovať 611 rómskych osád, 6 800 chatrčí a zabezpečiť náhradné bývanie asi pre 8 200 rómskych rodín s počtom asi 52 500 osôb. Do osád vybavených základnými výtvarnými ľudskej civilizácie sa malo presťahovať ďalších vyše 12 000 rodín, t. j. asi 77 000 osôb. V záujme toho sa v osadách plánovala výstavba 284 studní, 537 základných hygienických zariadení, 120 km prístupových ciest, 70 prípojkov elektrického vedenia a pod.⁴¹

Na základe odporúčenia Vládneho výboru pre otázky cigánskych obyvateľov, ktorý bol za týmto účelom zriadený, boli dokonca vytýčené trasy, po ktorých sa mal organizovať presun „rozptýlených“ Rómov zo slovenských krajov do českých. Rómovia z Východoslovenského kraja sa mali presunúť do Severomoravského a Východočeského kraja, zo Stredoslovenského kraja do Juhomoravského kraja a zo Západoslovenského kraja do Stredočeského a Juhočeského kraja. V súlade so zásadou rozptylu rómskeho obyvateľstva nemali ísť slovenskí Rómovia do Západočeského a Severočeského kraja, lebo tam existovalo jeho značné sústredenie.

Vo veľkorysom pláne „rozptylu a presunu“ sa však čoskoro objavilo množstvo organizačných zádrhov, ktoré v konečnom dôsledku svedčili o jeho nedostatočnej pripravenosti. Ako najväčší z nich sa ukázala skutočnosť, že spomínaný Vládny výbor ani iný orgán neurčili direktívne a presne, koľko rómskych rodín majú prebrať jednotlivé české krajy zo Slovenska a ponechali to na dohodu medzi kraji. To viedlo v aparáte, ktorý mal akciu zabezpečiť (najmä NV) a ktorý bol od direktív bytostne závislý – veď to bola charakteristická črta systému –, ku kolapsu, na konci ktorého boli obštrukcie miestnych NV pri pridelovaní bytov, domov, resp. stavebných povolení pre Rómov, ktorí tam prišli v rámci presunu. Za týmito obštrukciami stáli, prirodzene, obavy miestneho obyvateľstva z príchodu komunity, o ktorej morálnych kvalitách nemalo vysokú mienku. Prírastok rómskeho obyvateľstva do Čiech, ktoré tam prišlo v rámci „presunu“, bol napokon len 2 131 osôb, čo bol z hľadiska pôvodného harmonogramu len nepatrný počet.⁴²

Keďže medzitým už došlo k likvidácii mnohých osád, z ktorých boli Rómovia „rozptýlení“, títo sa kvôli nevyhnutnosti niekde bývať prisťahovali k tým, ktorí mali šťastie a dobre sa „umiestnili“. Tak nakoniec vznikli „*nové sústredenia so všetkými sprievodnými znakmi*“⁴³ – hľa, koleso dejín sa zasa otočilo! Kruh sa teda opäť uzavrel a Rómovia,

40 Tamže.

41 Jurová, A.: c. d., s. 79.

42 Tamže, s. 78, 81, 85.

43 SNA, f. ÚV KSS, k. č. 1184.

zvyknutí po generácie žiť svojším spôsobom, napokon reagovali celkom logicky – v zmysle svojich stáročných skúseností.

Tak sa skončili ďalšie pokusy o asimiláciu rómskeho obyvateľstva, ktoré boli zároveň aj pokusmi o riešenie ich ťažkej sociálnej situácie. Stroskotali najmä preto, lebo boli len ďalšími v dlhom rade pokusov o „násilné obšťastnenie“, lebo nebrali do úvahy špecifické mentálne, psychologické, sociálne a kultúrne charakteristiky rómskej komunity a snažili sa jej vnútiť jedinou možnosť – splynúť s majoritným obyvateľstvom. Podcenili teda význam a zložitosť fenoménu „identita“, jej mnohvrstvovej štruktúry a nesmiernej obtiažnosti zmeniť ju. Vychádzali z dobových predstáv komunistického režimu, že vytvorením „správnych“ sociálnych podmienok a najmä zaradením do pracovného procesu sa dá vyriešiť takmer všetko. Napokon, koncepciu riešenia rómskeho problému nemajú na začiatku 21. storočia ani západné demokratické režimy a, žiaľ, nemajú ju ani samotní Rómovia.

1. 3. ČIASŤOČNÁ LIBERALIZÁCIA REŽIMU

Občianska spoločnosť v Československu – ak o nej môžeme začiatkom 60. rokov 20. storočia vôbec hovoriť – bola v predchádzajúcom období taká zdecimovaná, že sa len pomaly prebúdza z neskutočného sna „vyakčňovania“, obludných politických procesov, znárodňovania, združstevňovania, socializácie živností, kultúrnej revolúcie, prenasledovania veriacich, ba i kádrovania a zastrášovania najrozličnejšieho druhu. „Priemerný občan“ sa pod tlakom týchto skutočností, ako aj svojich súkromných záujmov a potrieb prestal zaujímať o verejné záležitosti, čo bolo tiež mocnou oporou totalitnej politickej moci. V roku 1963 však dostal mohutný impulz v podobe spomínaných rehabilitácií a z nich vyplývajúceho prekonania bariéry strachu: veď radoví členovia Kolderovej a barnabitskej komisie – historici, filozofi, sociológovia, právnici a i. – sa nezľakli a proti vôli A. Novotného a jeho prívržencov vo vedení KSČ presadili nevinu členov a funkcionárov KSČ odsúdených vo vykonštruovaných politických procesoch rokov 1949 – 1954. Tým sa do budúcnosti vytvoril významný precedens konania jednotlivcov i celých sociálnych skupín. V spoločnosti sa začal pociťovať „odmäk“, ktorý bol spočiatku spontánny a nebol výsledkom napĺňania nejakých reformných koncepcií. Charakteristickou črtou začiatku 60. rokov bola totiž aj kríza oficiálnej komunistickej ideológie, ktorá sa začala kritikou J. V. Stalina a jeho politických teórií už v roku 1956. Vzniklo akési „ideové vákuum“, keď sa dosiaľ fungujúce ideologické šablóny do značnej miery rozpadli a nové ešte neboli k dispozícii.

Jedným z dôsledkov takéhoto vývoja bolo aj pootvorenie sa československej spoločnosti Západu, čo bolo ďalším zdrojom liberalizácie pomerov. Prudko stúpol turistický ruch, významne sa zväčšil objem zahraničných stykov vedcov i umelcov. V dovezených filmoch začala prevažovať západná kinematografia a podobné to bolo i s titulmi prekladanéj krásnej literatúry a s dramaturgiou divadelných scén. Hlavným výsledkom tohto vývoja napokon bolo, že občania ČSSR poväčšine prestali porovnávať dosiahnutý stupeň spoločenského vývoja s minulosťou – hlavným kritériom sa stal vyspelejší západný svet. Porovnávanie týchto dvoch svetov vyznievalo celkom prirodzene v neprospech socializmu. Podobné postoje zaujímala aj mládež, ktorá už nemala historické väzby k predchádzajúcemu spoločenskému poriadku.⁴⁴ A navyše, prirodzeným výsledkom uvoľnenia bol aj značný úpadok autority Sovietskeho zväzu, ktorý sa šíril nielen medzi prostými občanmi, ale aj v riadiacich štruktúrach. Heslo „*Sovietsky zväz náš vzor*“ fakticky úplne stratilo svoj mobilizačný potenciál, a to paradoxne napriek tomu, že jedným z impulzov uvoľnenia pomerov v ČSSR bol aj umiernený reformný vývoj v ZSSR počas éry N. S. Chruščova v druhej polovici 50. a začiatkom 60. rokov.

Základným predpokladom uvoľnenia, resp. liberalizácie spoločenských pomerov bol vývoj v samotnej KSČ a jej územnej organizácii – KSS, predovšetkým pohyby v jej sociálnej štruktúre. A to nielen preto, že komunistická strana bola jediným a najvyšším riadiacim článkom socialistického spoločenského systému sovietskeho typu, ale aj

⁴⁴ Kaplan, K.: c. d., s. 90 – 91, 94.

preto, že spoločenský vývoj so svojimi rozpormi prebiehal v stranícky organizovanej časti populácie približne rovnakým smerom ako v celej populácii a sociálne pomery vnútri masovej KSČ boli zasa do značnej miery priemetom celospoločenských pomerov: všetky sociálne napätia, ktoré dozrievali v spoločnosti, dozrievali i v KSČ a naopak a inak to nebolo ani v KSS.

KSČ bola od svojho založenia budovaná ako strana robotníckej triedy. Preto bolo pre jej vedenie veľmi nepríjemné a prekvapivé, že napriek všetkým opatreniam začal podiel tejto triedy v členskej základni od začiatku 60. rokov síce mierne, ale sústavne klesať: v roku 1962 tvorili robotníci 37,8 % členstva KSS, no v roku 1966 už len 33,0 %.⁴⁵ A to sa dialo napriek tomu, že podiel robotníkov na celkovom počte obyvateľstva ešte stále rástol – na Slovensku v dôsledku tzv. socialistickej industrializácie dokonca ešte rýchlejšie ako v celoštátnom meradle. Medzi príčiny takéhoto trendu nepatrí len skutočnosť, že mnohí robotníci – členovia KSČ – prešli po nadobudnutí vzdelania do sociálnej skupiny „pracujúca inteligencia“. Patrí sem i narastajúca nespokojnosť mladých a kvalifikovaných robotníkov, ktorí už vo svojej profesiovej skupine nadobudli prevahu, najmä so svojím pracovným zaradením (a z toho vyplývajúcimi mzdami), ktoré bolo spravidla nižšie ako ich kvalifikácia. Vznikla tu klasická generačná „záťka“: väčšina ich nadriadených mala nižšiu kvalifikáciu ako oni, ale vyšší vek a príjem, pričom si svoje pozície veľmi tvrdo bránila zdôrazňovaním svojich zásluh a politickej či ideologickej „uvedomelosti“. Vedomí si svojej bezmocnosti vo vzťahu k možnosti tento stav zmeniť rezignovali aj na členstvo v KSČ.⁴⁶ Na Slovensku k tomu ešte pristupovala špecifická skutočnosť, že v priebehu socialistickej industrializácie sa v oveľa väčšej miere ako v Čechách stávali robotníkmi malí a strední roľníci, z ktorých mnohí boli v súlade s tradíciami nábožensky a inak „zaťažení“ a neprejavovali veľkú chuť stať sa členmi KSČ.

Podobný zostupný trend zaznamenal aj najbližší strategický spojenec robotníckej triedy – družstevné roľníctvo (8,8 % v roku 1962 – 7,7 % v roku 1965).⁴⁷ Počas spomínanej industrializácie prešlo mnoho mladých ľudí, najmä mužov, do novovybudovaného priemyslu, takže ešte aj v 60. rokoch poskytovalo slovenské poľnohospodárstvo z „kádrového hľadiska“ pomerne smutný pohľad: išlo väčšinou o starších ľudí nad 50 rokov, medzi ktorými mali prevahu ženy. A to nebolo vhodné prostredie pre nábor nových členov do KSČ, i keď sa o to dedinské organizácie strany veľmi usilovali.

Vzostupný trend v organizovanosti v KSČ však zaznamenala tzv. pracujúca inteligencia: už v roku 1962 mala v KSS nadpolovičnú väčšinu (52,5 %) a jej podiel stúpil do roku 1966 na 58,9 %.⁴⁸ Keďže táto tendencia mala celoštátny rozmer, KSČ vlastne stratila svoj robotnícky charakter. Najväčšiu zásluhu na tom mali tzv. ITHP (inžiniersko-technickí a hospodárski pracovníci). Ich vlastný záujem – technický pokrok – sa pritom stotožňoval aj s oficiálnymi politickými proklamáciami o nevyhnutnosti vedecko-technickej revolúcie (VTR), ktorej úspešná realizácia od tejto sociálnej skupiny do značnej

45 Londák, M. – Sikora, S. – Londáková, E.: c. d., s. 26.

46 Kaplan, K.: c. d., s. 94 – 95.

47 Londák, M. – Sikora, S. – Londáková, E.: c. d., s. 26.

48 Tamže.

miery závisela. Ak k nim prirátame ešte vedcov, umelcov, žurnalistov a pod., predstavovala sociálna skupina „pracujúca inteligencia“ nádejný reformný potenciál.

Z hľadiska vyhladok rodiaceho sa reformného krídla v KSC (KSS) mala ešte väčší význam skutočnosť, že takmer polovica členov KSS (43 %) do nej vstúpila v rokoch 1958 – 1967. Išlo väčšinou o mladých ľudí do 35 rokov, ktorí už aj z hľadiska svojho prirodzeného psychického ustrojenia mali oveľa väčší zmysel pre nové veci ako tí starší – boli teda potenciálnymi stúpenkami reformy socializmu sovietskeho typu v ČSSR.

Vývoj sociálnej štruktúry v aparáte KSS, v ktorom v polovici 60. rokov pracovalo 2 345 pracovníkov, bol však do značnej miery odlišný ako v jej členskej základni. Ešte v roku 1968 si pôvodné povolanie „robotník“ uvádzalo 66,9 % tzv. politických pracovníkov ÚV KSS (najvyššia kategória pracovníkov stranického aparátu), pričom až 78,2 % ich pochádzalo z robotníckych rodín. Z hľadiska dĺžky pôsobenia politických pracovníkov v aparáte ÚV KSS je však potrebné zdôrazniť, že v tom istom roku v ňom ešte bola výrazne zastúpená skupina predvojnových komunistov – 12 %, hoci v celej KSS ich už bolo len 1 %! Najpočetnejšie boli v tom čase medzi nimi zastúpení tí, ktorí sem prišli v rokoch 1950 – 1953, teda v období, keď vrcholili vykonštruované politické procesy: bolo ich 38,4 %.⁴⁹ Ak teda zoberieme do úvahy uvedené skutočnosti, ako aj charakteristické črty aparátov komunistických strán – schopnosť ich pracovníkov „opevniť“ sa v nich na celé desaťročia, faktickú nemožnosť ich kontroly a ich príslovečnú konzervatívnosť –, musíme konštatovať, že reformný potenciál aparátu ÚV KSS, ba i aparátu celej KSS bol veľmi obmedzený. Z tohto dôvodu bolo možné očakávať, že ak by sa v budúcnosti vyostřil boj medzi reformným a konzervatívnym krídlom v KSS, nadobudol by tiež podobu ostrých stretov medzi rôznymi skupinami pôsobiacimi v jej členskej základni na jednej strane a aparátom na druhej strane.

Spomenul som už, že politický „odmák“, ktorý sa začal v roku 1963, bol spočiatku spontánny a nebol výsledkom napĺňania nejakých reformných koncepcií. To sa však do značnej miery zmenilo v roku 1966, keď sa konal XIII. zjazd KSC. I keď sa jeho rokovanie skončilo kompromisom medzi konzervatívnym a rodiacim sa reformným krídlom v strane, priniesol niektoré tézy, ktoré môžeme v porovnaní s predchádzajúcim stavom pokladať za priam prevratné. Išlo napr. o závery, že v ČSSR už neexistujú antagonisticke triedy, a preto triedny boj ako hybná sila spoločenského vývoja už nie je aktuálny, a teda aktuálnou už nemôže byť ani diktatúra proletariátu. V súlade s tým bolo potrebné odstrániť „zrastanie“ strany a štátu (známa „štátostrana“), ako aj postavenie spoločenských organizácií ako „prevodových pák“ od centra komunistickej strany k „ľudovým masám“; naopak, pociťovala sa potreba budovať tzv. všeludový štát a ďalšieho prehĺbovania „socialistickej demokracie“.

Po tom, čo sa sociálna štruktúra KSC (a jej územnej organizácie KSS) postupne prispôbovala novým požiadavkám doby, predovšetkým VTR, začali aj reformné sily v tejto strane presadzovať tzv. vedecké riadenie spoločnosti, prostredníctvom ktorého sa snažili „odblokovať“ konzervatívny a väčšinou aj odborne nekompetentný aparát

⁴⁹ Tamže, s. 31 – 32.

od tvorby podkladových materiálov pre jej ústredné orgány, teda vlastne od tvorby politiky. V tom spočívala podstata pozitívneho vývoja vo vnútrostraníckej oblasti. Najprv sa začali pri najvyšších orgánoch KSČ zriaďovať tzv. pracovné skupiny, v ktorých pôsobili poprední predstavitelia straníckej inteligencie pôsobiaci mimo straníckeho aparátu, ktorí už do značnej miery ovplyvňovali tvorbu politických rozhodnutí. Neskôr vznikali pri ÚV KSČ i ÚV KSS poradné orgány – komisie, ktorých členmi boli aj významní vedeckí pracovníci z rôznych oblastí a pracovísk (mnohí z nich ani neboli členmi strany) – aj oni sa podieľali na prehľbovaní spomínaného vedeckého riadenia a obmedzovaní monopolu aparátu strany v tejto oblasti.

Čo sa týka tzv. vedúcej úlohy strany, jedného zo základných postulátov fungovania politického systému socialistickej spoločnosti sovietskeho typu, aj vedenie KSS na čele s A. Dubčekom prispelo k demokratizácii jeho metód. Bližšie sa o tom zmienim na inom mieste, tu sa obmedzím len na konštatovanie, že komunistická strana už nemala administratívno-direktívne a dennodenne operatívne riadiť ostatné články spoločenského systému; tie mali pracovať relatívne autonómne, pričom jednotiacim faktorom mala byť vedeckými metódami vypracovaná línia KSČ, pretavená do vládneho programu a sústavy zákonov.

Pod tlakom liberalizačných tendencií, ktoré boli vyvolané spomínanými udalosťami zo začiatku 60. rokov, sa začal meniť aj vzťah KSČ k orgánom socialistickeho štátu. V polovici 60. rokov sa predovšetkým zmenilo postavenie Národného zhromaždenia (NZ), parlamentu. Kým do začiatku 60. rokov schvaľovalo vedenie KSČ návrhy zákonov aj v textovej podobe a poslanci ich už nesmeli meniť, len odsúhlasiť, rok 1964 bol v tomto ohľade významným medzníkom: najvyššie orgány strany schvaľovali už len politické zásady významných zákonov a ich konečnú podobu pripravila vláda a NZ. Po roku 1964 dokonca dochádzalo medzi ÚV KSČ a vedúcimi orgánmi NZ k rozporom kvôli nedostatočnej odbornej úrovni spomínaných politických zásad dôležitých zákoných opatrení.⁵⁰

Napätie vznikalo i vo vzťahoch medzi vládou ČSSR a vedením KSČ. V polovici 60. rokov, najmä v spojitosti s hospodárskou reformou, pracovali vo vládnych orgánoch už väčšinou mladí, vysoko kvalifikovaní odborníci a tí sa často stavali proti neodborným návrhom a zásahom straníckeho vedenia. Boli to práve oni, ktorým A. Novotný niekoľkokrát adresoval rozhorčenú výčitku, že sa na ministerstvách diskutuje o správnosti straníckych uznesení.⁵¹ Rástla tiež samostatnosť národných výborov, nižších článkov štátneho aparátu. Najmä krajské národné výbory (KNV) získali po reforme územnej štátnej správy v roku 1960 značný stupeň autonómie.

Je však takmer nemožné zaznamenať podobné tendencie vo vzťahoch medzi ÚV KSS a SNR predovšetkým preto, že ich kompetencie a vplyv na politický vývoj v ČSSR boli zanedbateľné. Rozpory medzi A. Dubčekom, prvým tajomníkom ÚV KSS, a M. Chudíkom, predsedom SNR, neboli rozpormi medzi inštitúciami, ktoré reprezentovali; vyplý-

50 Kaplan, K.: c. d., s. 119.

51 Tamže, s. 122.

vali skôr z príslušnosti k „pronovotnovskej“ alebo „protinovotnovskej“, neskôr konzervatívnej alebo reformnej orientácii každého z nich.

K značným zmenám došlo aj v postavení a činnosti orgánov tzv. Štátnej bezpečnosti (ŠtB). Od roku 1964 sa jej činnosť čoraz viac zameriavala na „vonkajších nepriateľov“ a ich domácich pomocníkov; minimalizovala sa dovtedajšia orientácia na „domácich nepriateľov“ alebo tzv. vnútorné bázy (rôzne „nepriateľské“ triedy a sociálne skupiny, ktoré režim predtým považoval za *a priori* nebezpečné). V súvislosti s tým došlo tiež k rapídному poklesu trestných činov, ktoré režim považoval za závažné (vyzvedačstvo, vlastizrada, rozvracanie, teror, záškodníctvo, podvracanie republiky a pod.). Termín „bývalí ľudia“ bol nahradený názvom „nepriateľské osoby“ a počet tajných spolupracovníkov ŠtB klesol v celoštátnom meradle z 30 287 v roku 1962 na 17 455 v roku 1967. Ba i počet „rozpracovaných“ osôb klesol v tých istých rokoch z 10 973 na 3 901.⁵²

Aj nekomunistické politické strany na Slovensku sa snažili zbaviť nedôstojného postavenia akéhosi bezvýznamného ornamentu na fasáde politického systému. Ich spoločenská váha bola totiž taká zanedbateľná (v roku 1963 mala Strana slovenskej obrody 86 a Strana slobody 93 členov),⁵³ že nevládali byť ani len „prevodovými pákami“ od strany k ľudu, čo od nich režim požadoval. Ten ich existenciu trpel najmä preto, že v prípade potreby mohol poukázať na existenciu viacerých strán v politickej organizácii spoločnosti.

Po nástupe A. Dubčeka do funkcie prvého tajomníka ÚV KSS sa vedúci predstavitelia týchto strán domáhali rozšírenia dohody Predsedníctva ÚV NF s inými politickými stranami z roku 1956 o individuálnom prijímaní členov a udržaní stavu členskej základne na úrovni spomínaného roku, ktorá, žiaľ, platila len pre Československú stranu socialistickú a Československú stranu ľudovú, ktoré pôsobili výlučne v Čechách (!). Na základe uznesenia predsedníctva ÚV KSS zo dňa 22. novembra 1963, ktoré bolo potvrdené uznesením predsedníctva ÚV KSČ zo 6. októbra 1964 napokon došlo k rozšíreniu spomínanej dohody aj na Stranu slovenskej obrody a Stranu slobody, výslovne však bolo zdôraznené, že zvýšenie členstva oboch strán nesmie byť dôvodom na rozšírenie ich aparátov a zvýšenie rozpočtov. Obe strany potom začali s náborom členstva a k 1. marcu 1967 stúpila ich členská základňa na 383 členov v strane Slovenskej obrody a 264 členov v Strane slobody.⁵⁴ To však vonkoncom neznamená, že sa stali politickými stranami v pravom zmysle slova. Na to im chýbali také atribúty ako vlastný program, ničím nehatené rozširovanie členskej základne a možnosť boja o politickú moc.

Jedným z prejavov čiastočnej liberalizácie spoločenského života v ČSSR v 60. rokoch bolo aj postupné oživovanie spoločenských organizácií. Ich cieľom bolo dosiahnuť určité autonómne postavenie, zbaviť sa potupnej úlohy „prevodových pák“ a vyjadrovať špecifické záujmy svojich členov. Bolo už naozaj načase, lebo väčšina spoločenských organizácií pôsobila už len formálne. Prirodzene, tieto snahy často narážali na nepocho-

52 Pešek, J.: Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953 – 1970. Bratislava : Veda, 2000, s. 29, 31 – 32.

53 SNA, f. ÚV KSS, zas. P ÚV KSS 22. 11. 1963, k. č. 1115.

54 Tamže.

penie stranického ústredia; mnohí jeho členovia ich chápali ako obmedzovanie svojej moci a navonok ako „napádanie vedúcej úlohy strany“.

Aj najvýznamnejšia spoločenská organizácia – Revolučné odborové hnutie (ROH) – vstúpila do 60. rokov s malou váhou a významom, pričom sa rozmáhala presvedčenie o jej nepotrebnosti. Od roku 1963 sa však poprední odborárski funkcionári snažili o oslabenie svojej podriadenosti aparátu KSČ, ako aj štátnym a hospodárskym orgánom a o návrat k pôvodnému poslaniu odborov: presadzovaniu hospodárskych a sociálnych požiadaviek robotníkov a zamestnancov vôbec. Konflikt v celoštátnom meradle vyvrcholil v roku 1965, keď musel z funkcie predsedu Ústrednej rady odborov (ÚRO) odstúpiť odbojný F. Zupka a nahradený bol poslušným stúpencom A. Novotného M. Pastyříkom.⁵⁵

V polovici 60. rokov sa začal vyhrocovať aj vzťah mladej generácie k existujúcemu režimu. Vnucovaný životný štýl (práca, kniha, šport – pravda, kniha len povolená) odmietala a začali sa u nej prejavovať záujmy podobné životnému štýlu mládeže na Západe. Problémy – ako som už uviedol – boli dokonca aj s robotníckou mládežou, najväčšie však s mladou inteligenciou, najmä so študentmi na vysokých školách. To všetko sa premietalo aj do činnosti Československého zväzu mládeže (ČZM) – jednotnej mládežníckej organizácie. Bolo to práve slovenské vysokoškolské prostredie, z ktorého vyšli návrhy vymknúť sa aspoň čiastočne spod kurately ČZM (a tým aj KSČ) a hľadať cesty k autonómii študentského hnutia. Objavili sa hlavne na Filozofickej fakulte Univerzity J. A. Komenského v Bratislave a Vysokej škole ekonomickej v tom istom meste. Tieto návrhy a podnety, spočiatku len sporadické, boli najprv ostro odmietané v mene jednoty mládežníckej organizácie. Neskôr, keď sa pod vplyvom postupnej liberalizácie režimu stali úplne bežné, vedenie KSČ i ČZM ich už nemohlo odmietat' a reagovalo kompromisom. Tým bol diferencovaný prístup k jednotlivým vekovým a sociálnym skupinám mládeže. Veľký podiel na tom mal nový predseda SÚV ČZM R. Harenčár, ktorý na tomto poste v roku 1966 vystriedal D. Futeja. Ako prví sa opäť začali organizovať vysokoškolační: vo vysokoškolských centrách si zriaďovali vysokoškolské kluby s typickou vysokoškolskou kultúrou a zábavou. Pri najvyšších orgánoch ČZM na Slovensku sa vytvorili rady a komisie ako pomocné orgány pre riešenie špecifických problémov jednotlivých skupín mládeže. Tak sa na Slovensku už pred rokom 1968 vytvorili zárodky novej organizačnej štruktúry československého mládežníckeho hnutia.⁵⁶

Aj ostatné spoločenské organizácie sa v tomto období začali aktivizovať. Zväz protifašistických bojovníkov napr. významne prispel k rehabilitácii mnohých nevinných ľudí – bojovníkov proti fašizmu. Zaktivizovalo sa aj ženské hnutie, keďže v roku 1952 bola masová organizácia žien zrušená a hnutie živorilo v podobe existujúcich špičkových orgánov a ich sekretariátov. Život si však vyžadoval opätovný vznik masovej organizácie, ktorá by bola založená na individuálnom členstve a prebojovávala špecifické záujmy žien. K tomu sa pristúpilo v roku 1967. Počas prípravy hospodárskej reformy v polovici 60. rokov i po jej prijatí zazneli požiadavky na obnovenie záujmovej organizácie roľní-

55 Kaplan, K.: c. d., s. 129.

56 Londák, M. – Sikora, S. – Londáková, E.: c. d., s. 123 – 124.

kov, ktorá bola tiež zrušená v roku 1952. Vo februári 1967 vznikol na Slovensku Klub poľnohospodárov, no jeho ustanovujúci zjazd, ktorý mal byť v máji 1967, úrady zakázali. A tak až v júli 1968 vznikol v Nitre Zväz družstevných roľníkov.

V porovnaní s predchádzajúcim obdobím nastala istá liberalizácia aj v oblasti náboženského života. I tu pôsobili dôsledky rehabilitácií z roku 1963, ako aj závery z rokovania II. vatikánskeho koncilu v rokoch 1962 – 1965, ktorý nahradil predchádzajúce apriórne odmietanie komunistických režimov zo strany Svätej stolice ich opatrnou toleranciou. Zúčastnili sa na ňom aj duchovní z Československa, medzi nimi i trnavský biskup A. Lazík a rožňavský biskup R. Pobožný. V uvoľnenej atmosfére bol opäť omilostený biskup J. Vojtaššák a ďalší odsúdení biskupi, niektorí katolícki hodnostári boli prepustení z internácie.

Príťažlivosť katolíckej cirkvi pre jej veriacich bola umocnená aj tým, že II. vatikánsky koncil dovoľil používať pri obradoch národné jazyky, čím sa u nás opäť po stáročiach stalo skutočnosťou ono Konštantínovo a Metodovo „*v našom jazyku kresťanskú vieru zvestovať*“⁵⁷. Došlo k značnej aktivizácii náboženského života, ktorá sa prejavila zvýšenou účasťou slovenských veriacich na púťach (zo 75 000 veriacich v roku 1965 na 116 000 v roku 1967) i zvýšeným záujmom o vyučovanie náboženstva na školách (od roku 1964 do roku 1967 stúpol temer o 6 %). Podobne to bolo aj s birmovkami. Stranícke orgány tiež čoraz častejšie zasahovali proti tým členom KSČ, ktorí sa snažili tajne navštevovať bohoslužby alebo tolerovali účasť svojich rodinných príslušníkov na náboženskom živote.⁵⁷

Vyvrcholením takéhoto vývoja v katolíckej cirkvi bol III. celoštátny zjazd Mierového hnutia katolíckeho duchovenstva (MHKD) v Prahe koncom novembra 1966. Veľký ohlas mal najmä prejav nitrianskeho biskupa E. Necseya, ktorý zdôraznil, že moderná civilizácia má byť budovaná na kresťanských zásadách, pre ktoré je ideálnym návodom encyklika *Pacem in terris* a závery II. vatikánskeho koncilu vôbec. Aktivizácia náboženského života úplne otriasla základmi MHKD, organizácie, ktorú začiatkom 50. rokov vnútil katolíckym kňazom komunistický režim. Kritické hlasy sa obracali aj voči jej skompromitovaným vedúcim funkcionárom A. Horákovi, J. Dechetovi, J. Lukačovičovi a i., ktorí postupne stratili akýkoľvek vplyv na vývoj v rímskokatolíckej cirkvi.⁵⁸

Pod vplyvom politického „odmäku“ vystúpili aj bývalí príslušníci gréckokatolíckej cirkvi a začali poukazovať na to, že pri zrušení Únie (t. j. gréckokatolíckej cirkvi) na tzv. Prešovskom sobore roku 1950 nešlo o vôľu veriacich, ale o svojvôľu funkcionárov, a preto treba túto krivdu napraviť. Po intervencii Vatikánu bol v máji 1964 podmienčne prepustený z výkonu trestu svätiaci biskup prešovskej gréckokatolíckej diecézy V. Hopko, ktorý ihneď začal vyvíjať veľkú aktivitu. V tomto období však ešte nemohlo dôjsť k obnove gréckokatolíckej cirkvi, a to hlavne pod vplyvom vedúcich predstavi-

57 Pešek, J. – Barnovský, M.: Pod kuratelou moci. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953 – 1970. Bratislava : Veda, 1999, s. 138 – 139.

58 Tamže, s. 139 – 140.

ľov ZSSR.⁵⁹ Podobné trendy prebiehali aj v ďalších kresťanských konfesiách na Slovensku – evanjelickej cirkvi a. v. a reformovanej kresťanskej cirkvi (kalvíni).

Ťažiskom čiastočnej liberalizácie režimu pred januárom 1968 boli celkom prirodzene masovokomunikačné prostriedky, predovšetkým tlač. Vyplývalo to najmä zo skutočnosti, že v socialistickom spoločenskom systéme sovietskeho typu, ktorý mal monistický charakter (na rozdiel od západného pluralitného), mohol funkciu oponenta moci plniť jednak reformný prúd vnútri komunistickej strany, ale aj verejnosť a rôzne jej zoskupenia najmä okolo novín a časopisov, ktoré v uvoľnenejších pomeroch vstupovali na scénu občiansko-politického života ako činitelia pozitívneho tlaku. K nim sa pripájali aj umelci a vedci, najmä z oblasti spoločenských vied, ktorých už neznesiteľne škrtila „zvieracia kazajka“ existujúceho ideologického systému.

Okrem spomínaných rehabilitácií v roku 1963 boli signálom k nástupu v tejto oblasti aj *Oneskorené reportáže* L. Mňačka, ktoré najskôr vychádzali v *Kultúrnom živote* na pokračovanie a boli majstrovskou, no najmä zdrvivou kritikou pomerov v Československu v prvej polovici 50. rokov. Sem patril aj už spomínaný zjazd Zväzu slovenských novinárov koncom mája 1963. Po týchto udalostiach sa už vývoj nedal zastaviť. Z beztvarej masy žurnalistických propagandistov sa čoraz viac začali vynárať osobnosti s tvorivým a morálnym profilom. Straníckym inštitúciám sa tvorba verejnej mienky čoraz viac vymýkala z rúk a napokon, spočiatku len v *Kultúrnom živote* a neskôr aj v iných novinách a časopisoch, sa začal rozvíjať proces, ktorý niektorí politológovia a historici (napr. Z. Mlynář a K. Kaplan) nazvali masmediálnou revolúciou. Tá sa potom naplno rozohrela v roku 1968. Prím hral v tomto procese *Kultúrny život*, orgán Zväzu slovenských spisovateľov. Jeho aktivity boli v tomto smere veľmi rozmanité. Nevyhýbal sa ani kritike politickej praxe totalitného režimu, najmä odhaľovaniu technológie nekontrolovanej moci (M. Hamada, D. Tatarka), ani dogmatizmu v ekonomickom myslení (E. Löbl). Hlavným poľom jeho pozornosti bolo však celkom prirodzene prebojovanie demokratických postulátov vo vzťahoch medzi Čechmi a Slovákmi, pôsobenie v smere emancipácie slovenského národa, čo bolo v 60. rokoch nanajvýš dôležité. Slovenskí publicisti a historici, medzi nimi aj nedávno rehabilitovaný G. Husák, venovali veľkú pozornosť otázkam antifasistickej rezistencie a najmä SNP. Vyzdvihovali predovšetkým národný program povstania, ktorý počítal s rovnoprávnym postavením Čechov a Slovákov v novej ČSR; usilovali sa však aj o rehabilitáciu občianskeho odboja a povstaleckej armády, nad ktorými dovtedy ležali hlboké záveje dezinformácií.

Aktivity *Kultúrneho života* dokonca prerástli úzky slovenský, resp. československý rámec. Od začiatku roka 1964 prebiehala na jeho stránkach rozsiahla anketa *Hovoria k nám spisovatelia sveta*, do ktorej prispelo 29 významných predstaviteľov svetovej literatúry, medzi nimi A. Moravia. S. Heym. P. P. Passolini, J. P. Sartre, J. Dos Passos a i. Všetci vyjadřili hlboké porozumenie pre obrodné snahy slovenskej inteligencie. A v prvom polroku roku 1965 sa v súvislosti s dialógom medzi L. Mňačkom a nemeckým dramatikom R. Hochhuthom dokonca rozohrela diskusia o zásadných otázkach

⁵⁹ Tamže, s. 146, 152, 157 – 158.

kultúrnych a politických vzťahov medzi Východom a Západom. *Kultúrny život* sa stal obľúbeným a vyhľadávaným časopisom aj v českej časti republiky a za jeho výtlačky sa podľa svedectva súčasníkov platili v Prahe aj niekoľkonásobné sumy. Aktivity *Kultúrneho života* v 60. rokoch 20. storočia, napriek tomu, že sa odvíjali na pôde komunistického režimu, znesú aj najprísnejšie kritériá novinárskej tvorby a patria k tomu najlepšiemu, čo bolo kedy v tejto oblasti na Slovensku vytvorené.

Kritická, takpovediac „odhaľujúca“ publicistika prechádzala postupne zo stránok *Kultúrneho života* aj do ďalších novín a časopisov (*Smena, Práca, Roháč*, ba občas aj *Pravda* a i.). Napokon sa sformovala garnitúra kritických a invenčných žurnalistov, medzi ktorých patrili L. Mňačko, R. Kaliský, P. Števec, O. Fülöp, J. Sitko, M. Janek, M. Hysko, P. Ličko, M. Ruppeldt, J. Fabian, J. Špitzer, G. Gryzlov, J. Čomaj, J. Vereš, A. Kurina, J. Jonák, A. Mensatoris, O. Klokoč, J. Palo, O. Plávková, a i., ktorým pravidelne „vypomáhali“ literáti a vedeckí pracovníci H. Ponická, M. Rúfus, V. Mináč, V. Mihálik, L. Novomeský, H. Kočtúch, V. Hatala, E. Friš, M. Dzvonič, Ľ. Lipták, J. Strinka, J. Uher, V. Maňák a i., pričom sporadicky do nich prispievalo aj množstvo ďalších príslušníkov slovenskej umeleckej a vedeckej obce.

Vedenie KSS muselo k tomuto vývoju zaujať stanovisko. Len ťažko však mohlo byť jednoznačné, lebo sa v ňom odrážalo jeho postavenie v mocenskom systéme vtedajšej ČSSR. Mohli by sme ho charakterizovať ako pozíciu medzi dvoma mlynskými kameňmi, pričom prvým boli revoltujúci slovenskí novinári, spisovatelia a vedci a druhým zasa vedenie KSČ na čele s A. Novotným.

Na jednej strane sa snažilo orientovať na malú hŕstku dogmatikov a tvorivo sterilných ľudí, ktorí sa nachádzali vo všetkých redakciách, i keď boli v menšine. V *Pravde* to napr. boli M. Lajčiak, A. Bak, J. Mířa, J. Lúč, J. Riško a i. Začiatkom januára 1965 bol dokonca opäť obnovený kultúrno-politický týždenník *Predvoj*, ktorého šéfredaktorom bol najprv B. Chňoupek a neskôr M. Lajčiak. Ten sa mal stať konkurentom *Kultúrneho života*, no jeho obsahová i ideová náplň nespôsobilá rozsiahlejší prienik do čitateľskej verejnosti. Veľmi kriticky voči „výstrelkom“ a „nesprávnym názorom“ v slovenskej tlači však vystupovali i poprední predstavitelia KSS A. Dubček, V. Biľak, M. Pecho a ďalší, ktorí mali riadenie masovokomunikačných prostriedkov na Slovensku vo svojej kompetencii. A nielen to. Niektorí novinári museli opustiť svoje časopisy, ako napr. R. Kaliský a M. Janek *Kultúrny život*, J. Jonák a A. Mensatoris *Pravdu*, A. Kurina *Smenu*, J. Palo Československý rozhlas v Bratislave a pod. P. Števec bol v roku 1964 uvoľnený z funkcie šéfredaktora *Kultúrneho života* a dostal stranícky trest, podobne ako O. Klokoč, šéfredaktor *Pravdy*. Nad inými zasa neustále visel Damoklov meč trestu.

Na druhej strane však historici a aktéri týchto udalostí spomínajú aj na „ochrannú clonu“, ktorú pred agresívnymi zásahmi A. Novotného a jeho prívržencov vo vedení KSČ do činnosti slovenských masmédií vytváral A. Dubček a jeho stúpenci vo vedení KSS. Tvrdia, že Dubčekovo a Biľakovo manévrovanie zabraňovalo rôznym drastickým opatreniam, ktoré sa napr. uskutočňovali v Prahe, i keď sa tak dialo zásluhou rôznych taktických ústupkov, kádrových rošád vo vedeniach novín a časopisov i zdvihnutého kritického

hlasu.⁶⁰ Dialo sa tak preto, že, ako som už naznačil, členovia Dubčekovho vedenia KSS museli v každej situácii zvládnuť dvojčedinú úlohu: aj byť na Slovensku spoľahlivými „miestodržiteľmi“ A. Novotného, aj sa tu snažiť presadzovať určité, i keď zatiaľ len veľmi obmedzené liberalizačné tendencie, vrátane slovenských národnoemancipačných snáh, a nebyť pritom zbavení svojich funkcií.

Napokon považujem ešte za potrebné zdôrazniť, že demokratizačný a liberalizačný vývoj na Slovensku v 60. rokoch (pred januárom 1968), i keď prebiehal veľmi opatrne a nikde nepresahoval pôdorys socializmu sovietskeho typu, vytvoril vhodné východiská na pokus o reformu systému v roku 1968. Aj jeho národnoemancipačný rozmer predstavoval oprávnený a autentický záujem slovenského národa a bol nevyhnutným predstupňom vývoja, vedúceho v roku 1968 k prijatiu zákona o československej federácii.

60 Londák, M. – Sikora, S. – Londáková, E.: c. d., s. 130 – 131

1. 4. ROZHODUJÚCE STRETNUTIE

Spor medzi rodiacim sa reformným a dogmaticko-konzervatívnym krídlom v KSČ nadobudol napokon celoštátny rozmer a najmä v poslednej fáze „predjaria“, začínajúcej sa koncom leta 1967, do značnej miery vyznel ako otvorené stretnutie dvoch osobností: reformného A. Dubčeka a konzervatívneho A. Novotného. Pravda, obaja stáli na čele určitých zoskupení a rozpory medzi nimi boli prirodzene aj rozpormi medzi týmito zoskupeniami.

Rozpory medzi oboma politikmi boli však oveľa staršieho dáta, než ako sa naplno prejavili na jeseň 1967. K prvým došlo už v rokoch 1960 – 1962, keď A. Dubček pôsobil v Prahe ako tajomník ÚV KSČ pre priemysel. Začali sa po tom – a to je charakteristické –, keď sa A. Dubček odvážil mať odlišné názory na investičné priority na Slovensku a neskôr aj na rehabilitácie obetí politických procesov z 50. rokov a kompetencie slovenských národných orgánov.

K ďalšiemu prehĺbeniu napätia medzi nimi došlo v apríli 1963, keď už bolo jasné, že zotrvanie K. Bacílka vo funkcii prvého tajomníka ÚV KSS sa vo svetle výsledkov rehabilitácií stalo neudržateľným. A. Novotný chcel do tejto funkcie presadiť niekoho, kto by bol rovnako servilný ako K. Bacílek, a za takého zjavne považoval M. Chudíka. ÚV KSS však takéto riešenie odmietol (!) a proti jeho vôli zvolil do tejto funkcie A. Dubčeka. A. Novotný sa nikdy nedokázal zmieriť s tým, že na najvyššom politickom poste na Slovensku bude človek, ktorého do funkcie neustanovil on sám. Keď potom začal A. Dubček presadzovať svoje vlastné riešenia rôznych spoločenských otázok, ba čo viac, keď sa začal správať nie ako politik na Slovensku ale ako slovenský politik, snažil sa A. Novotný jeho pozíciu rôznymi spôsobmi podkopať.

Na tento účel použil dokonca aj „piatu kolónu“, t. j. jedného zo svojich najvernejších stúpcov na Slovensku, R. Cvika, tajomníka KV KSS v Stredoslovenskom kraji. Tento radikálny dogmatik, ktorého prezývali aj „slovenským Enverom Hodžom“ (albánsky stalinista), od roku 1964 sústavne kritizoval A. Dubčeka, V. Biľaka i celé predsedníctvo ÚV KSS za „mäkkosť“ voči kritikom režimu, najmä slovenským spisovateľom a novinárom.

V rokoch 1964 – 1966 dokonca prebiehal aj proces „rozpracúvania“ A. Dubčeka a jeho manželky orgánmi ŠtB. Chceli im dokázať, že počas vojnovjej Slovenskej republiky, keď pracovali v Škodových závodoch v Dubnici nad Váhom, spolupracovali s Nemcami. Samotnému A. Dubčekovi chceli tiež „prišit“, že sa počas svojej odbojovej činnosti sťikal s konfidentmi Hlinkovej gardy, ba i špeciálnej protipartizánskej jednotky nemeckej armády Edelweiss. Boli to, prirodzene, úplné nezmysly, ale v nedávnej minulosti, v prvej polovici 50. rokov, boli po takýchto aktivitách štátnobezpečnostných orgánov mnohí nevinní ľudia aj popravení. V polovici 60. rokov sa však už takéto metódy nemohli

osvedčiť. Koncom februára 1966 zaslal A. Dubček A. Novotnému list, v ktorom sa okrem iného pýtal, ako je možné uskutočňovať takéto aktivity bez súhlasu predsedníctva ÚV KSČ, a požiadal, aby Ústredná kontrolná a revízná komisia KSČ ihneď vyšetrila, kto ich nariadil. Varoval tiež, že podobné praktiky by znamenali návrat na začiatok 50. rokov.⁶¹ Každému členovi predsedníctva ÚV KSČ bolo jasné, že za vecou je A. Novotný, ba niektorí stanovisko A. Dubčeka aj podporili. A. Novotný, vidiac, že naráža v tejto veci na silnú opozíciu, musel nakoniec ustúpiť a bezpečnostné orgány z tejto akcie odvolať. Akousi ouvertúrou k vnútrostraníckej kríze, ktorá vypukla na jeseň 1967 a viedla napokon k pádu A. Novotného, bola jeho návšteva Slovenska, Martina a Matice slovenskej 26. – 27. augusta pri príležitosti osláv 100. výročia založenia martinského gymnázia. Z politického hľadiska bola najdôležitejšia tá časť jeho pobytu na Slovensku, počas ktorej navštívil Maticu slovenskú, lebo práve tam vznikol spor medzi A. Novotným a vtedajším správcom Matice slovenskej J. Paškom pre vymedzenie pôsobnosti medzi touto najvyššou slovenskou kultúrnou ustanovizňou a Československým ústavom zahraničným, pričom konkrétnym „jablkom sváru“ bola distribúcia krajanskej tlače, ktorá vždy „uviazla“ v Prahe a do Martina neprichádzala. Po predchádzajúcom krajne nedôstojnom správaní sa označil A. Novotný pracovníkov Matice slovenskej za nacionalistov a odišiel s vyhrážkou, že predsedníctvo ÚV KSČ dá tento prípad prešetriť.

Ak by sme túto udalosť posudzovali bez dobových politických súvislostí, iste by sa nám zdala reakcia A. Novotného na vcelku veľmi umiernené sťažnosti J. Pašku neadekvátna. Napokon, aj V. Biľak, očitý svedok tejto udalosti (poslal ho tam namiesto seba A. Dubček, lebo A. Novotný ho do svojho sprievodu nezaradil), vo svojej správe uviedol, že „v tom, čo súdruh Paška povedal, nevidím nič také, s čím by sa muselo predsedníctvo ÚV KSČ zapodievať“.⁶² A nemalo by to nič spoločného ani so vzťahmi medzi A. Dubčekom a A. Novotným. Spomínané politické súvislosti týchto udalostí však evidentne existovali a neprímerané reakcie A. Novotného, ale i ďalšie udalosti počas jeho pobytu v Martine nás vedú k presvedčeniu, že tento konflikt bol zinscenovaný zámerne a mal ukázať nedostatky pri uskutočňovaní oficiálnej politiky zblížovania (či splývania?) národov a národností na Slovensku. A zároveň mal zastrašiť vedenie KSS pred septembrovým a októbrovým zasadáním ÚV KSČ, teda pred rozhodujúcim „zúčtovaním“ s nespokojnými Slovákmi.

Na zasadaní ÚV KSČ 26. – 27. septembra 1967 sa už obaja rivali stretli zoči-voči. A. Dubček vo svojom vystúpení kritizoval najmä negatívny dopad ekonomickej reformy – tzv. novej sústavy riadenia národného hospodárstva na ekonomiku Slovenska, keďže zohľadňovala takmer výlučne české ekonomické podmienky. Požadoval pre Slovensko viac investícií, umiestňovanie novej výroby v tomto priestore, pričom by slovenské podniky a závody vyrábali viac finálnych výrobkov namiesto produkcie surovín a polotovarov. Bol to totiž práve rozdiel v pridanej hodnote finálnej výroby sústredenej v Čechách a na Morave, ktorý spôsobil opätovné zaostávanie hospodárskeho a sociálneho vývoja

61 Tamže, s. 140 – 141.

62 SNA, f. ÚV KSS – tajomníci, A. Dubček, Záznam z osláv stého výročia martinského gymnázia, k. č. 2396.

na Slovensku v porovnaní s českými krajinami.⁶³ Zároveň žiadal, aby boli slovenské národné orgány vybavené väčšími kompetenciami a tým aj väčšou ingerenciou voči podnikom a závodom na Slovensku. Pravda, nech by boli jeho návrhy v tejto oblasti akokoľvek pravdivé a presvedčivé, A. Novotný ich *a priori* vnímal ako výplody zakukleného slovenského nacionalizmu. Po tomto pléne ÚV KSČ už bolo jasné, že čoskoro dôjde k rozhodujúcemu stretnutiu medzi progresívnymi a konzervatívnymi členmi vedenia KSČ a že vyvrcholí i osobný konflikt medzi A. Dubčekom a A. Novotným.

Stalo sa tak už na ďalšom zasadaní ÚV KSČ 30. – 31. októbra 1967, kde sa okrem iného diskutovalo aj o tézach ÚV KSČ *Postavenie a úloha strany v súčasnej etape vývoja našej spoločnosti*. Tento dogmatický elaborát, ktorý vznikol v „dielni“ aparátu ÚV KSČ, bol z obsahového hľadiska návratom ďaleko pred XIII. zjazd KSČ a už predtým ho tvrdo kritizovali jednotlivé oddelenia ÚV KSS.

Kriticky k spomínaným tézám vystúpil na tomto pléne aj A. Dubček. Odmietol predovšetkým tú časť téz, v ktorej sa hovorilo, že celá epocha od kapitalizmu k socializmu je triedna, lebo „nahráva“ konzervatizmu a sektárstvu, ktoré sú podľa neho oveľa väčšími „neduhmi“ v politike KSČ ako toľkokrát kritizovaný liberalizmus. A napokon, po zopakovaní názorov na vedúcu úlohu strany, ktoré už dlhšie šíril (strana vedie, vláda vládne), pichol do „osieho hniezda“, keď požadoval, aby sa ÚV KSČ už začal konečne zaoberať neúmernou kumuláciou funkcií. Mimochodom, na Slovensku to vôbec nebola nová požiadavka a stranícke organizácie o nej vehementne hovorili už pred XIII. zjazdom KSČ. Ak boli predchádzajúce výhrady A. Dubčeka k spomínaným tézam pre A. Novotného nepríjemné, tak predsa len boli neadresné a všeobecné – viac-menej teoretického charakteru. Avšak požiadavka zrušenia kumulácie funkcií (a tým aj moci) bola nanajvýš adresná a bolo nad slnko jasné, že sa týkala A. Novotného, ktorý bol nielen prvým tajomníkom ÚV KSČ a prezidentom republiky, ale aj predsedom NF ČSSR, vrchným veliteľom armády a Ľudových milícií a bezprostredne riadil aj najdôležitejšie oddelenia ÚV KSČ – politickoorganizačné, ba i to, ktoré malo na starosti stranícke peniaze. A. Novotný bol obzvlášť alergický na to, keď A. Dubček hovoril o nevyhnutnosti zvýšiť právomoci slovenských národných orgánov, preto sa už neovládal a ostro proti nemu vystúpil priamo z tribúny. Neskôr spolu s M. Vaculíkom a inými svojimi prívržencami tradične posunul Dubčekovu kritiku vtedajšej straníckej praxe do polohy „Česi kontra Slováci“ a začal opäť hľadať nacionalizmus vnútri strany, samozrejme, v jej vedúcich orgánoch na Slovensku.⁶⁴

K vyvrcholeniu sporov medzi A. Dubčekom a A. Novotným, resp. medzi reformistami a konzervatívcami vo vedení KSČ došlo v období od začiatku decembra 1967 do začiatku januára 1968. Je nepochybné, že A. Novotný chcel A. Dubčeka za jeho vystúpenia na posledných zasadaniach ÚV KSČ exemplárne potrestať. Na tento účel si 6. decembra zriadil špeciálnu komisiu, ktorú okrem neho tvorili jeho najbližší spojenci v predsedníctve ÚV KSČ J. Hendrych, M. Chudík, M. Sabolčík a J. Lenárt. Na exemplárny trest

63 SNA, f. ÚV KSS, zas. P ÚV KSS 20. 10. 1967, k. č. 1194.

64 Pozri bližšie: Londák, M. – Sikora, S. – Londáková, E.: c. d., s. 145 – 146.

však už bolo neskoro: v situácii, keď hybnou silou vývoja boli systémové rozpory medzi reformistami a dogmatikmi v celom vedení KSČ, sa už nikto nechcel zaoberať krajne nepopulárnym „slovenským buržoáznym nacionalizmom“, ba ani tradiční slovenskí prívrženci A. Novotného okrem M. Chudíka. O dva dni neskôr zaujalo k tejto záležitosti stanovisko aj predsedníctvo ÚV KSS, ktoré rezolútne odmietlo akékoľvek „úchytky“ a „nacionalistické pozície“ v činnosti A. Dubčeka i svojej vlastnej a závery komisie tak vyzneli do prázdna.⁶⁵

Skutočnosť, že ho nepodporili ani jeho najbližší, A. Novotného dokonale vystrašila. Preto ako topiaci, ktorý sa chytá aj slamky, požiadal vedúceho predstaviteľa KSSZ L. I. Brežneva, aby prišiel do Prahy intervenovať v jeho prospech. Podľa najnovších výskumov vedenie KSSZ, ako aj jeho najvyšší predstaviteľ boli presvedčení, že prvoradou úlohou vedúcich predstaviteľov KSČ je obnovenie jednoty prekonaním napätia medzi Čechmi a Slovákmi (resp. A. Novotným a A. Dubčekom), lebo tento problém je oveľa menší ako hroziaca liberalizácia strany a demokratizácia spoločnosti, ktorej sa najviac obávali. A. Novotný však toto „pokonanie sa“ pochopil tak, že majú ustúpiť Slováci, kým A. Dubček zasa úplne naopak a aj naďalej tvrdo trval na odstránení „kumulácie funkcií“ – t. j. odstúpení A. Novotného z funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ. L. I. Brežnev napokon, vidiac nezmieriteľnosť týchto pozícií, ustúpil.⁶⁶ Veď všetci možní nástupcovia A. Novotného – J. Lenárt, O. Černík alebo A. Dubček – boli považovaní za osvedčených priateľov Sovietskeho zväzu. Preto so slovami „eto vaše delo“ (to je vaša vec) odišiel – tak sa aspoň interpretujú jeho slová: „*Nepřišel som, aby som sa zúčastnil riešenia vašich otázok. Nerobíme to, a vy si ich iste dokážete vyriešiť sami*“.⁶⁷ Osud A. Novotného sa zrejme definitívne zvrtol práve teraz: podľa uznávaného znalca „aparátneho milieua“ V. Biľaka A. Novotného opustilo najviac ľudí práve po tom, čo sa ho L. I. Brežnev nezaštal.⁶⁸

Neskôr, či už na zasadaní predsedníctva ÚV KSČ 11. – 13. decembra 1967, alebo na zasadaní ÚV KSČ 19. – 21. decembra toho istého roku a 3. – 5. januára 1968, sa situácia pre A. Novotného a jeho prívržencov stávala čoraz viac neudržateľnou, a to i napriek neuveriteľnej politickej ekvilibristike, pomocou ktorej sa snažil ubrániť svoje pozície. A. Novotný sa dokonca vážne zaoberal myšlienkou, že by mohol použiť silu! Na tento krok ho vyzývali jeho stúpenci v armáde i bezpečnostných zložkách, nehovoriac už o jeho prívržencoch v straníckom a vládnom aparáte. Pripravený bol údajne zoznam viac než tisíc opozičných prominentov – politikov, armádnych veliteľov, spisovateľov, novinárov, historikov, umelcov a pod., ktorí mali byť internovaní. Najnespoľahlivejší členovia predsedníctva ÚV KSČ mali byť postavení pod ochranný dohľad a ich telefóny mali odpočúvať bezpečnostné orgány. Týkalo sa to najmä A. Dubčeka a jeho prívržencov.

65 Tamže, s. 146 – 147.

66 Rozhovor autora s J. Vondrovou 29. januára 2008 v Prahe, ktorá sa práve vrátila z Moskvy, kde študovala dovtedy nespístupnené archívne materiály.

67 SÚA ČR, f. ÚV KSČ, A. Novotný CH, zv. 7.

68 Rozhovor s pánom Vasilom Biľakom za prítomnosti jeho zaťa pána Ševca zo dňa 3. 10. 1990, Dokumentácia Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, č. R – 188.

„Novotného noc“, ktorá sa mala odohrať niekedy medzi Vianocami a prvými dňami roku 1968, sa však napokon nekonala. Či už preto, že A. Novotný, ako klasický stranícky aparátnik, sa na tento krok neodhodlal, či preto, že nezískal súhlas vedenia KSSZ s takýmto dobrodružstvom, alebo preto, že veliteľský zbor Východného vojenského okruhu (Slovensko) sa rázne postavil proti.

Po dlhých, zložitých a urputných kuloárnych i oficiálnych rokovaniach napokon došlo k vyriešeniu celej situácie spôsobom, ktorý bol pre komunistické strany charakteristický: po toľkej nenávisti, intrigách, úskokoch a kombináciách sa A. Novotný napokon na zasadaní ÚV KSČ 3. – 5. januára 1968 vzdal najvyššej straníckej funkcie a za prvého tajomníka ÚV KSČ zvolili A. Dubčeka. Jednohlasne a disciplinovane ho volili aj tí, ktorí proti nemu roky tvrdo bojovali. A. Dubček sa však stal najvyšším predstaviteľom KSČ celkom prirodzene a zaslúžene, a to aj napriek tomu, že ho v českej časti republiky verejnosť takmer nepoznala. Spočiatku stál na čele slovenských oficiálnych národno-emanipačných snáh, ktoré sa začali rozvíjať hneď po jeho nástupe do funkcie prvého tajomníka ÚV KSS v apríli 1963. Čoraz viac sa však začínal orientovať aj na zmenu metód fungovania KSČ – či už v jej vnútri, alebo smerom k celej spoločnosti. V tomto svojom úsilí nachádzal odozvu aj v pomerne silnej skupine českých reformných komunistov na čele s O. Černíkom, J. Smrkovským, Č. Císařom a i., ale aj u teoretikov O. Šika, Z. Mlynáři, R. Richtu a pod. Tí potom spolu so slovenskými stúpenkami A. Dubčeka rozhodli v januári 1968 o zásadnej zmene na čele KSČ. Táto garnitúra sa potom pokúsila o reformu socializmu sovietskeho typu v ČSSR. Mali na čom stavať: vývoj v rojoch 1963 – 1967 im vytvoril vhodné východiská.⁶⁹

69 Londák, M. – Sikora, S. – Londáková E.: c. d., s. 149 – 153.

2. PO JANUÁRI 1968

2. 1. PRVÉ TRI MESIACE

Rok 1968 je pre dnešných príslušníkov strednej a staršej generácie v Českej republike i na Slovensku rokom nezabudnuteľného pokusu o reformu socializmu sovietskeho typu, spoločenského systému, ktorého totalitné ustrojenie sa už definitívne prežilo a stalo sa brzdou akéhokoľvek pokroku. Hlavným cieľom reformy bola demokratizácia tohto systému – pokus o svojráznú syntézu totalitného socializmu s demokratickými princípmi organizácie spoločnosti.

Pravda, tento rok nie je pamätným iba pre Slovákov a Čechov, resp. pre národnostné menšiny žijúce vo vtedajšej ČSSR. Takmer celým svetom sa prehnala vlna rozhorčených protestov, rebélií a revolučných výbuchov: v USA bojovali mladí ľudia za ľudské práva, proti diskriminácii černošských spoluobčanov, za rovnoprávnosť žien i proti vojne vo Vietname, vo Francúzsku i Taliansku sa búrili študenti a robotníci, rozhorčení študenti revoltovali i v západnom Nemecku, Španielsku, susednom Poľsku i vzdialenom Mexiku. A to je výpočet len tých najdôležitejších „ohnísk odporu“. Americký historik M. Kurlansky uviedol, že *„ľudia protestovali z rozličných dôvodov, no spájala ich rovnaká túžba po revolte, ... pocit odcudzenia vo vzťahu k režimu a hlboký odpor k autoritárstvu v akejkolvek forme. Tam, kde vládol komunizmus, sa protestovalo proti komunizmu a v kapitalistických krajinách ľudia zasa brojili proti kapitalizmu.“*⁷⁰ Rozsah tohto pohybu bol taký veľký, že francúzsky prezident Charles de Gaulle vyhlásil: *„Nie je možné, aby sa toľko hnutí začalo súbežne v toľkých odlišných krajinách bez určitého scenára.“*⁷¹ A mexický prezident Gustávo Diáz Ordas bol zasa presvedčený, že to bolo medzinárodné sprisahanie revolucionárov, ktorí sa presúvali z jednej krajiny do druhej a šíрили chaos a rozvrat.⁷²

Žiadny scenár ani sprisahanie, prirodzene, neexistovali. Čo však spôsobilo, že v toľkých rôznych krajinách prebehli javy a udalosti podobného charakteru takmer v ten istý čas? Je naozaj pravda, že veľké spoločenské konflikty prebiehajú v dnešnom mnohostranne prepojenom svete prostredníctvom akýchsi generačných výbuchov alebo vzopätí? Podľa môjho názoru tu išlo celkom isto o generačný konflikt: mladá generácia, ktorá bola v čase druhej svetovej vojny v detskom veku, sa vzbúrila proti autorite otcov. Tí totiž v komunistických krajinách vládli otvorene diktátorsky a v ostatných krajinách bola táto diktatúra – aspoň tak to videla vtedajšia mladá generácia – len maskovaná vonkajšou fasádou demokracie. Hlavným cieľom revolučného úsilia bola teda demokratizácia spoločnosti, i keď si jeho aktéri pod týmto pojmom predstavovali celý vejár rozličných metód a hlavne cieľov.

70 Kurlansky, M.: 1968. Rok, ktorý otriasol svetom. Bratislava : Slovart, 2006, s. 15.

71 Tamže, s. 255.

72 Tamže, s. 366 – 367.

V Československu sa demokratizačný proces naplno rozohorel po zasadaní ÚV KSČ 3. – 5. januára 1968, pričom nadviazal na predchádzajúce obdobie tzv. predjaria – opatrnej liberalizácie režimu, ktorá sa začala začiatkom 60. rokov ako výsledok závažných udalostí v zahraničí i vo vnútornom vývoji českej a slovenskej spoločnosti. Rozhodujúcim personálnym predpokladom jeho naštartovania bolo odstúpenie A. Novotného z funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ, v ktorej ho nahradil A. Dubček. Na tomto mieste považujem za potrebné upozorniť na určitú podobnosť, ktorou sa vyznačujú nástupy A. Dubčeka do dvoch posledných stranických funkcií: do funkcie prvého tajomníka ÚV KSS nastúpil bez „požehnaní“ najvyššieho funkcionára KSČ A. Novotného; ÚV KSS sa vtedy vzoprel jeho požiadavke zvoliť do tejto funkcie M. Chudíka, lebo mal obavy, že by bol voči A. Novotnému rovnako servilný ako predtým K. Bacílek. za prvého tajomníka ÚV KSČ bol A. Dubček zasa zvolený bez predchádzajúceho súhlasu sovietskej strany, čo bol podľa historika M. Štefanského prvý prípad v dejinách komunistického režimu v Československu.⁷³ Najnovšie výskumy sponchýňujú zmysel Brežnevovho legendárneho vyhlásenia „eto vaše delo“ aspoň v tom zmysle, že by bolo sovietskemu vedeniu naozaj úplne jedno, kto nastúpi do funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ po A. Novotnom. Iste si boli vedomí neželaných dôsledkov takéhoto precedensu pre sovietske mocensko-politické záujmy.

Kto však bol A. Dubček, nový najvyšší predstaviteľ KSČ? A aký vlastne bol? Pochádzal z robotníckej rodiny, pričom jeho otec Š. Dubček patril nielen k zakladateľom KSČ, ale aj k popredným komunistickým romantikom, ktorí boli vždy ochotní pomáhať pri budovaní „krajších zajtrajškov“. Práve z týchto dôvodov sa rodina Š. Dubčeka v roku 1925 presťahovala do Sovietskeho zväzu, presnejšie do Kirgizskej sovietskej socialistickej republiky. Bola súčasťou priemyselno-výrobného družstva československých robotníkov Interhelpo, ktoré sa rozhodlo pomôcť pri budovaní prvého robotníckeho štátu na svete. A. Dubček mal vtedy len štyri roky, ale neskôr, v 30. rokoch, už ako mládenec, mal možnosť pocítiť atmosféru obludných stalinských čistiek v strane i spoločnosti; táto skúsenosť jeho neskoršie konanie významne ovplyvnila. Zdedil však aj otcov idealizmus a ani táto skúsenosť ho neodviedla od komunistického politického presvedčenia. Pravda, tento komunizmus nadobúdala odvtedy v jeho predstavách úplne inú podobu, akú mal v Sovietskom zväze. Hlavne humanistickejšiu.

V roku 1938 sa Dubčekovci vrátili do Československa. Alexander sa vyučil za strojného zámočníka a potom pracoval v zbrojovke v Dubnici nad Váhom. Počas vojnovj Slovenskej republiky sa zúčastnil na ilegálnej protifašistickej činnosti, ba i SNP. Do politiky vstúpil v roku 1949 najprv ako tajomník, neskôr ako vedúci tajomník OV KSS v Trenčíne. Potom v KSČ prešiel všetkými funkcionárskymi „šteblíkmi“: bol vedúcim tajomníkom KV KSS, prvým tajomníkom ÚV KSS, tajomníkom ÚV KSČ i prvým tajomníkom ÚV KSČ. V rokoch 1955 – 1958 ešte stihol aj študovať na Vysokej škole politickej pri ÚV KSSZ v Moskve – práve v čase, keď sa v ZSSR začal politický odmäk po odhalení drastických zločinov stalinizmu na XX. zjazde sovietskych komunistov vo februári 1956. A tento šok spolu s osobnými

73 Štaigl, J. – Štefanský, M.: Vojenské dejiny Slovenska zv. VI (1945–1968). Bratislava : Magnetpress, 2007, s. 306.

skúsenosťami z 30. rokov – ako to neskôr aj sám A. Dubček uviedol vo svojich pamätiach – významne ovplyvnili jeho politický svetonázor.⁷⁴

Pokiaľ ide o charakter A. Dubčeka a jeho politického profilu, treba hneď na úvod povedať, že názory naň sa zásadne líšia podľa toho, či tí, čo ho hodnotia, majú k nemu kladný, alebo záporný vzťah, resp. aké miesto zastávajú v politickom spektre nielen súčasnej Slovenskej republiky, ale aj Českej republiky, t. j. či sú stúpenkami ľavice, alebo pravice. Ba i to je veľmi dôležité, či ho hodnotí príslušník slovenskej, alebo českej národnej komunity.

Tí, ktorí ho odmietali i odmietajú, tvrdia, že A. Dubček bol priemerným politikom, ktorému chýbala Gorbačovova fantázia a rozhlád, ba i to, že bol naivný slaboch, ktorý na svoju funkciu nestačil.⁷⁵ A pre mnohých bola a je dostatočným dôvodom na odsúdenie už skutočnosť, že bol komunista. Na druhej strane tí, ktorí ho obdivovali a obdivujú, vyzdvihujú predovšetkým jeho pozitívny vzťah k ľuďom, jeho ľudskosť, čo bolo v príkrom kontraste s praxou predchádzajúcich politických garnitúr, schovávajúcích sa pred svojím „ľudom“ v strážených straníckych aparátoch a fabrikujúcich odiaľ uznesenia na hony vzdialené od jeho skutočných potrieb a obmedzujúce jeho základné ľudské práva.

Podľa môjho názoru o Dubčekovej naivite nemôže byť ani reči. Tí, ktorí poznajú charakteristické *milieu* aparátu KSČ v danej dobe, vedia, že naivný človek by sotva dokázal „preliezť“ jeho všetkými článkami od okresného tajomníka po prvého tajomníka ÚV KSČ, brodiac sa pritom labyrintom rôznych mocensko-byrokratických pyramíd a zoskupení, praktizujúcich dennodenne najvyššiemu odrody intríg. Naopak, bol cieľavedomý, a keď dospel k nejakému presvedčeniu, len tak ľahko sa ho nevzdal. Patrilo sem aj presvedčenie o nevyhnutnosti zásadnej reformy socializmu sovietskeho typu – to bol ideál, ktorému bezvýhradne veril. Azda ho možno nazvať idealistom – ale bez nich by ľudstvo sotva dosiahlo nejaký pokrok. Jeho spolupracovník z roku 1968 Z. Mlynář neskôr o ňom napísal: „*Bol [v tomto smere – pozn. autora] veriacim vládcom v dobe, keď sa celý národ plne oddával potrebe viery. Ľudia neomylnne vycítili, že Dubček verí – a on práve tak cítil, že aj ľud verí. Preto veril ľuďom a myslím, že hlboko a úprimne. A oni verili jemu.*“⁷⁶

Je však celkom možné, že A. Dubček a jeho stúpenci v určitom okamihu predsa len pozabudli, že hnacím motorom politiky je túžba po moci, a nie túžba po spravodlivosti. Zrejme nepoznali výstražné slová popredného nemeckého sociológa konca 19. a začiatku 20. storočia M. Webera: „*Ten, kto si začína s politikou, t. j. s mocou a násilím ako prostriedkami, vstupuje do spolku s diabolskými mocnosťami... Pre konanie takého človeka neplatí, že z dobrého pochádza iba dobré a zo zlého len zlé; často je to naopak.*“⁷⁷ Prítom každý, kto sa odhodlal reformovať socializmus sovietskeho typu v ČSSR, musel

74 Pozri bližšie: Dubček, A.: Nádej zomiera posledná. Bratislava : Nová Práca, 1998, s. 79 – 80.

75 Pozri bližšie: Reiman, M.: Setkání s Alexandrem Dubčekem ve Vídni v listopadu 1988. Soudobé dějiny 1/2002, s. 139.

76 Mlynář, Z.: Mráz přichází z Kremli. Praha : Mladá fronta, 1990, s. 139.

77 Suk, J.: Alexander Dubček – velký státník, nebo politický symbol? Soudobé dějiny, 1/2002, s. 102.

splniť nespiteľné: občanov musel presvedčiť, že je naozaj pravým reformátorom, starej straníckej garde dokázať, že nechce ohroziť základy komunistického spoločenského poriadku, a Moskvu ubezpečiť, že ČSSR zostane aj naďalej pevným článkom socialistického spoločenstva. Ako sa týchto úloh zhostí A. Dubček so skúsenosťami z vtedy provinciálneho Slovenska, kde sa preslávil i osvedčil metódou trepezlivého presviedčania členov strany i bezpartajných a obratného lavírovania vo vzťahu k A. Novotnému a jeho prívržencom?

Vnútrostranícky prevrat spojený so zosadením A. Novotného prebiehal vo svojej prvej fáze tak, že to ešte stále plne zodpovedalo režimu totalitnej diktatúry a jeho kabinetnej politike: za zavretými dverami straníckych sekretariátov ako boj o moc v špičke straníckej byrokracie. Aj preto toto obdobie niektorí historici nazvali „januárovým tichom“. V stručnej správe z januárového zasadania ÚV KSČ sa nenaznačoval žiadny obrat v politike KSČ, zdôrazňovala sa kontinuita straníckeho vedenia a aj prekvapivosť zmeny na poste prvého tajomníka ÚV KSČ bola oslabená kladným zhodnotením „zásluhnej a obetavej práce“ A. Novotného a „významných úspechov“ v období, keď stál na čele KSČ. Okrem toho správa obsahovala už len všeobecné zdôrazňovanie potreby zmeniť vnútorný život KSČ a metódy jej práce vo vzťahu k ostatným článkom politického systému, čo sa však udialo veľakrát aj predtým.⁷⁸ Zotrvačnosť v myslení a konaní členov ÚV KSČ a jeho predsedníctva zaznela naplno aj v rozhodnutí utajiť pred verejnosťou obsah ďalšieho dokumentu z januárového zasadania ÚV KSČ – rezolúciu. Členom KSČ ju prečítali na schôdzach základných organizácií v tom istom mesiaci a jej obsah sa veľmi nelíšil od spomínanej správy; bola v nej však zahrnutá požiadavka pripraviť a predložiť do XIV. zjazdu KSČ (plánovaný bol vtedy na rok 1970) návrh akčného programu, čo zohralo v ďalšom vývoji významnú úlohu.⁷⁹

Počas spomínaného „januárového ticha“ tiež nedošlo – okrem rezignácie A. Novotného a jeho nahradenia A. Dubčekom – k takmer žiadnym zásadným zmenám vo vedení KSČ. Všetci tí, ktorí A. Novotného na posledných zasadaniach ÚV KSČ bránili, t. j. J. Lenárt, O. Šimůnek, B. Laštovička, M. Chudík a aj sám A. Novotný, v predsedníctve ÚV KSČ zostali. Napokon, ako som už uviedol, správa z januárového zasadania ÚV KSČ zdôrazňovala kontinuitu straníckeho vedenia. A tak jedinými zmenami, ktoré možno v januári 1968 zaregistrovať, bolo rozšírenie predsedníctva ÚV KSČ o štyroch, širšej verejnosti neznámych členov (J. Borůvka, J. Piller, E. Rigo a J. Špaček) a odvolanie M. Mamulu a F. Havlíčka z funkcií vedúcich branno-bezpečnostného, resp. ideologického oddelenia ÚV KSČ; obaja sa mimoriadne angažovali na príprave a presadzovaní Novotného „tvrdej línie“ v roku 1967. V hektickej atmosfére, v ktorej prebiehalo januárové zasadanie ÚV KSČ, dokonca zabudli zvoliť A. Dubčeka za člena sekretariátu ÚV KSČ, čo tiež spočiatku blokovalo rozbeh jeho politických aktivít.⁸⁰

78 Kural, V. – Moravec, J. – Janáček, F. – Navrátil, J. – Benčík, A.: Československo roku 1968. 1. díl: obrodný proces. Praha : Parta, 1993, s. 30.

79 Vondrová, J. – Navrátil, J. – Moravec, J.: Komunistická strana Československa. Prameny k dějinám československé krize 1967 – 1970, zv. 9/1. Brno : Doplněk, 1999, s. 40 – 43.

80 Kural, V. a i., c. d., s. 38.

A tak možno povedať, že zasadanie ÚV KSČ 3. – 5. januára 1968 – i keď na ňom došlo k stretnutiu medzi reformnými a konzervatívnymi členmi vedenia KSČ – skutočnej reforme socializmu sovietskeho typu len pootvorilo dvere. Do tohto prielomu sa však čoskoro začali hrnúť sily, ktoré už mali reformné programy a zámery pripravené: rôzne vedecké tímy, organizácie inteligencie, progresívne zmyšľajúci funkcionári KSČ i jej radoví členovia, ba aj niektorí členovia stranického aparátu. Nasledujúci mesiac február bol už v tomto ohľade oveľa bohatší.

Aj na Slovensku došlo k „výmene stráží“ na najvyššom poste politickej štruktúry: za prvého tajomníka ÚV KSS zvolili V. Biľaka. Stalo sa to na zasadaní ÚV KSS 22. – 23. januára 1968. Pravda, v tomto prípade nešlo o riešenie krízy vo vedení KSS: následníkom A. Dubčeka sa stal jeho blízky spolupracovník, ba i spolubojovník proti kliky A. Novotného a jeho jednomyselnej voľba bola sprevádzaná dlhotrvajúcim potleskom. Prítomní vysoko ocenili najmä činnosť V. Biľaka v rokoch 1962 – 1968, keď bol tajomníkom ÚV KSS pre ideológiu a určitá liberalizácia režimu na Slovensku v tejto oblasti závisela aj od jeho benevolencie, hoci sa vzťahy medzi ním a novinármi, publicistami, spisovateľmi či spoločenskovednými pracovníkmi neobišli bez občasných rozporov a nedorozumení. Aj vo svojom inauguračnom prejave sa V. Biľak osvedčil ako stúpenec progresívneho protinovitovského krídla vo vedení KSS. Dištancoval sa od nositeľov „*strnulých metód*“ straníckej práce a naopak, podporoval „*snahy presadiť dynamickejšie, progresívnejšie metódy práce, zodpovedajúce danému stupňu vývoja a postavenia spoločnosti i celej strany*“.⁸¹

Počas tohto zasadania ÚV KSS, na ktorom boli s nadšením prijaté závery januárového zasadania ÚV KSČ, došlo tiež k pokusu o návrat G. Husáka a L. Novomeského do politického života formou kooptácie do tohto najvyššieho politického orgánu na Slovensku. Požadovali to viacerí ich stúpenci v ÚV KSS: V. Pavlenda, V. Košťal, I. Hutira, O. Klokoč a i. O. Klokoč dokonca apeloval na prítomných naliehavými slovami: „*Ako môžeme povedať, že sme dovedli rehabilitácie do konca, keď toto nie je doriešené?*“⁸² Ukázalo sa však, že medzi G. Husákom na jednej strane a A. Dubčekom i V. Biľakom na druhej strane existovala aj naďalej neprekonateľná osobná averzia prameniaca v udalostiach z polovice 60. rokov, a tak bolo toto úsilie neúspešné.

Vývoj na slovenskej politickej scéne po januárových zasadnutiach ÚV KSČ i ÚV KSS sa veľmi podobal na vývoj v ústredí KSČ, resp. v českej časti republiky: aj my sme mali „svojho“ A. Novotného, proti ktorému sa – ako protagonistovi všetkého starého, konzervatívneho, dogmatického a nedemokratického v KSS i v celej slovenskej spoločnosti – zamerali predstavitelia obrodného procesu. Bol ním predseda SNR, člen predsedníctva ÚV KSČ i ÚV KSS a najvernejší stúpenec A. Novotného na Slovensku M. Chudík.

Už na zasadaní ÚV KSS 22. – 23. januára 1968 bol prijatý návrh, aby sa predchádzajúca činnosť M. Chudíka spravodlivo a komplexne zhodnotila. za týmto účelom dokonca vznikla na zasadaní predsedníctva ÚV KSS 2. februára 1968 pracovná skupina na čele

81 SNA, f. ÚV KSS, k. č. 1877.

82 Tamže.

s O. Klokočom.⁸³ I keď sa M. Chudík spočiatku veľmi intenzívne bránil pomocou ťažko spochybiteľného argumentu, že vždy dodržiaval líniu KSČ vytýčenú na jej zjazdoch a plenárnych zasadaniach, napokon zaslal Slovenskej národnej rade list, v ktorom jej oznámil, že sa vzdáva funkcie predsedu tohto orgánu. SNR tento list prerokovala 14. marca 1968 a so zdôvodnením, že M. Chudík „*svojím postojom najmä v posledných mesiacoch objektívne sťažoval demokratizačný proces začatý Ústredným výborom KSČ*“, jeho abdikáciu neprijala a z funkcie ho pre nedôveru odvolala.⁸⁴ V prvej polovici apríla toho istého roku prestal byť aj členom predsedníctva ÚV KSČ a ÚV KSS. Nad'alej však zostal členom ÚV KSČ i ÚV KSS, lebo z týchto funkcií ho mohol uvoľniť iba zjazd KSČ, resp. KSS. To bol neskôr veľký handicap reformných síl v ich snahe o oslabenie konzervatívneho krídla v KSČ, a preto sa neskôr rozhorel boj o urýchlené zvolanie týchto zjazdov.

Na pozadí prípadu M. Chudíka prebiehala – i keď oveľa miernejšie – aj kritika J. Lenárta, F. Dvorského, M. Sabolčíka a R. Cvika, ďalších prominentných prívržencov A. Novotného na Slovensku. Prípad J. Lenárta sa riešil v Prahe, kde ho začiatkom apríla 1968 odvolali z funkcie predsedu vlády ČSSR a po straníckej línii ho „degradovali“ z funkcie člena predsedníctva ÚV KSČ do funkcie jeho kandidáta. Podobne – avšak vo vzťahu k predsedníctvu ÚV KSS – dopadol aj M. Sabolčík; F. Dvorský bol odvolaný z funkcie vedúceho tajomníka Západoslovenského KV KSS a v máji 1968 aj z funkcie kandidáta predsedníctva ÚV KSS. Z funkcie vedúceho tajomníka Stredoslovenského KV KSS bol v marci 1968 odvolaný aj R. Cvik, práve ten, ktorého pre jeho bojovný stalinský dogmatizmus prezývali „slovenský Enver Hodža“ (popredný albánsky stalinista), Stredoslovenský kraj „slovenským Albánskom“ a Banskú Bystricu „slovenskou Tiranou“.⁸⁵ V súvislosti s tým však treba povedať, že už v tom čase sa začali ozývať hlasy, ktoré nesúhlasili s takýmto postupom voči „osvedčeným straníckym kádrom“. V okresoch Nitra, Rimavská Sobota, Bratislava – vidiek, Poprad, Levice a i. sa napríklad zdvihla vlna nevôle s výrokmi G. Husáka na rôznych straníckych a občianskych aktívoch, kde nazval J. Lenárta „politickou trasorítkou“ a ostro kritizoval aj zátarasy a opevnenia na našich hraniciach s Rakúskom a NSR.⁸⁶

V tom čase, v polovici februára 1968, sa začal odvíjať aj najvýznamnejší z rôznych, neskôr paralelne prebiehajúcich demokratizačných procesov, ktorý mal aj najväčší spoločenský dosah – obrovský boom v oblasti masmédií, predovšetkým v tlači. Práve vtedy totiž ideologický tajomník ÚV KSČ J. Hendrych – dúfajúc, že tento čin upevní jeho otrásené politické pozície – opäť povolil vydávanie *Literárnych novín*, zastavených po IV. zjazde československých spisovateľov koncom júna 1967. Táto skutočnosť novinársku obec doslovné zelektrizovala: na rôznych mítingoch najprv v Prahe a potom

83 SNA, f. ÚV KSS, k. č. 1200.

84 Slovensko v rokoch 1967 – 1970. Výber dokumentov. Ed. M. Štefánský. Bratislava : Politologický kabinet SAV, 1992, s. 26 – 27.

85 Pozri bližšie: Sikora, S.: K vývoju v Komunistickej strane Slovenska od októbra 1967 do augusta 1968 In: Slovenská spoločnosť v krízových rokoch 1967 – 1970, zv. III. Bratislava : Politologický kabinet SAV, s. 25.

86 SNA, f. ÚV KSS, zas. P ÚV KSS 6. 5. 1968, Politická situácia na Slovensku do 15. apríla 1968, k. č. 1204.

v celej ČSSR novinári svorne vyhlasovali, že sa už nikdy nepodriadia cenzúre a budú písať podľa svojho svedomia a vedomia. Nástroj cenzúry – Ústredná publikačná správa – zastavila 29. februára 1968 svoju činnosť a následne, 4. marca, rozhodlo o faktickom zrušení cenzúry aj predsedníctvo ÚV KSČ – opäť na základe materiálu pripraveného J. Hendrychom.⁸⁷ Zákon č. 84/68 Zb. z 26. júna 1968 o jej oficiálnom zrušení bol už len potvrdením predchádzajúceho *status quo*.

Faktické zrušenie cenzúry v polovici februára 1968 a následné nastolenie slobody prejavu v oblasti masmédií bol jedným z prvých výrazne viditeľných produktov pojanuárového vývoja. Toto odstránenie „žaby z prameňa“ spôsobilo taký gejzír kritickej žurnalistiky, že sa to v tejto oblasti nedá porovnať s ničím v predchádzajúcich dvadsiatich rokoch. Povedané slovami literárneho vedca a spisovateľa M. Šútovca, „*všetko to latentné a nazbierané, čo sa do roku 1967 v politike, ekonomike i v duchovnej sfére držalo akotak pod pokrievkou, prevalilo sa zjari roku 1968 na povrch ako živá voda, ako riava zaplavilo celý verejný život v Československu*“.⁸⁸ Oznamovacie prostriedky začali prinášať otrasné svedectvá o týraní politických väzňov pri výsluchoch, vykonštruovaných politických procesoch, pracovných táboroch, násilnej kolektivizácii poľnohospodárstva a tzv. socializácií živností, prenasledovaní kňazov a veriach, pričom sa nezameriavali len na pranierovanie „malých rýb“, ale aj hlavných politických vinníkov týchto poľutovaniahodných udalostí: J. V. Stalina, K. Gottwalda, A. Zápotockého, A. Novotného, V. Širokého, V. Kopeckého, K. Bacíľka, P. Davida, R. Strechaja a ďalších. Do vedomia čitateľov sa vracali významné postavy slovenskej minulosti na čele s M. R. Štefánikom a ešte kritickejšie a pravdivejšie sa začali hodnotiť otázky antifašistickej rezistencie na Slovensku počas druhej svetovej vojny: SNP, osudy vojakov a partizánov, ktorí v ňom bojovali, občianska zložka odboja a pod. Periodiká, súťažiacie medzi sebou o najvyšší náklad, dokonca uverejňovali čoraz škandalóznejšie podrobnosti o brutálnych čistkách a zmanipulovaných politických procesoch v Sovietskom zväze v 30. rokoch 20. storočia i po druhej svetovej vojne.

Veľký ohlas mali aj priame a živé prenosy rôznych mítingov v rozhlase a televízii, na ktorých sa zúčastňovali tisíce občanov. Na otázky verejnosti tu otvorene odpovedali predstavitelia novej reformnej politiky. V štáte, ktorého vedúci predstavitelia dosiaľ pôsobili dojemom nevýrazných byrokratov a verejnosť o nich nevedela takmer nič, odrazu mnohí spoznali činiteľov, čo vedeli vystupovať pred kamerou a nebáli sa mikrofónu, ako napr. J. Smrkovský, G. Husák, F. Kriegel, J. Hájek, E. Goldstücker, O. Šik, Z. Mlynář, J. Pelikán V. Pavlenda, H. Kočtúch, M. Kusý a i. Tí sa potom stali – povedané modernou terminológiou – mediálnymi hviezdami. Televíziu v ďalších mesiacoch ovládla doslovne explózia slobodného a kritického spravodajstva a publicistiky, ba vysielali sa aj diela vyňaté z trezorov.

Tento vývoj v masmédiách vedenie KSČ zaskočil a nepríjemne ním boli prekvapení aj poprední predstavitelia reformného krídla v strane. Pravda, spočiatku, keď ešte boli

⁸⁷ Vondrová, J. – Navrátil, J. – Moravec, J.: c. d., s. 436.

⁸⁸ Šútovec, M.: Rekapitulácia nekapitulácie. Kultúrny život, 5/1990.

zamestnaní upevňovaním svojej čerstvo nadobudnutej moci, ako aj prípravou základného programového dokumentu – *Akčného programu KSCČ*, mu nevenovali dostatočnú pozornosť. Neskôr, keď sa po ostrom nátlaku našich pobúrených spojencov vo Varšavskej zmluve pokúsili masmédiá opäť ovládnuť, bolo už neskoro.

V dôsledku týchto udalostí, ako aj mnohých iných, o ktorých ešte budem hovoriť, sa pomaly začala rozhárať aj búrlivá schôdzková demokracia. Množili sa mítingy a rôzne aktívny občanov a študentov, na ktorých sa otvorene hovorilo o záležitostiach, ktoré boli ešte donedávna tabu. Tento vývoj sa plne prejavil aj na okresných a obvodných konferenciách KSCČ, ktoré sa v marci 1968 konali po celej krajine: charakterizovala ich rovnaká nespútanosť a otvorenosť.

Pravda, nesmieme si myslieť, že všetky diskusné príspevky, ktoré na týchto konferenciách odzneli, požadovali reformu socializmu v ČSSR a tvrdo kritizovali uplynulý vývoj v strane a spoločnosti. Delegáti na tieto konferencie boli volení počas „januárového ticha“ alebo začiatkom februára 1968, pričom ich ešte podľa „kľúča“ z čias A. Novotného navrhli príslušné aparáty OV KSCČ. Preto mnohí z nich – predovšetkým samotní pracovníci týchto aparátov a okresné nomenklaturne kádre – pobúrene odmietali odvážne články novinárov, publicistov a spisovateľov, menovite R. Kaliského, D. Tatarku, P. Števkęka, G. Gryzlova, O. Plávkovej a i. v slovenskej tlači, ako aj vystúpenia vedúcich reformných predstaviteľov KSCČ J. Smrkovského, O. Šika, E. Goldstücker, J. Borůvku a pod. Voľby do nových okresných orgánov strany, ako aj ich vedúcich predstaviteľov však už prebehli väčšinou tajne, čo bola historická udalosť, ktorú väčšina vtedy žijúcich členov KSCČ ešte nezažila; predtým sa hlasovalo verejne, na základe známeho „démona súhlasu“. Najmä preto boli výsledky volieb prekvapivé: 48,1 % novozvolených členov Okresných výborov KSS boli noví funkcionári! Čo sa týka vedúcich tajomníkov a tajomníkov OV KSS, 15 z nich delegáti ani neodporučili voliť, ďalších 5 nebolo zvolených a dvaja po voľbách odstúpili.⁸⁹ Treba si pritom uvedomiť, že na Slovensku bolo vtedy len 33 okresov! Tak došlo k prielomu do dlhodobu nemennej praxe automatických, bezmyšlienkovitých a takmer vždy jednohlasných volieb kandidátov, navrhovaných aparatmi okresných výborov strany „od zeleného stola“.

V niektorých okresoch sa tlak zameraný na zmeny v OV KSS začal vyvíjať už nielen zvnútra strany, ale aj od tzv. bezpartajných, teda vlastne zo strany prebudenej občianskej spoločnosti. Najmarkantnejšie to bolo v okresoch Dolný Kubín a Banská Bystrica. Touto situáciou sa zaoberalo aj zasadanie ÚV KSS 9. apríla 1968, na ktorom čerstvý prvý tajomník ÚV KSS V. Biľak vyhlásil: „*Predsa nie je možná prax, aby sa tajomníci OV KSS volili niekde na ulici, ... aby sa na ulici rozhodovalo o tom, či to má byť ten, alebo onen.*“ O tom, že sa tento tlak občas aj neminul účinku, svedčia ďalšie jeho slová na spomínanom pléne ÚV KSS: „*nie je správne, že tajomník ... sa hneď rozsype, hneď utečie z OV strany.*“⁹⁰ Pravda, zatiaľ išlo len o ojedinelé javy tohto druhu, ktoré však sig-

89 SNA, f. ÚV KSS, zas. ÚV KSS 9. 4. 1968, k. č. 1879.

90 Tamže.

nalizovali, že v budúcnosti by mohli mať „ľudové masy“ v okresoch oveľa väčší vplyv na tvorbu i kontrolu politiky.

2. 2. PROGRAMOVÉ DOKUMENTY REFORMY

Uprostred tohto rozbiehajúceho sa demokratizačného procesu, ktorý zatiaľ nebol zhora nijakým spôsobom reglementovaný (ak neberieme do úvahy strohé informácie z januárového zasadania ÚV KSČ), prijali na zasadaní ÚV KSČ 1. – 5. apríla 1968 *Akčný program KSČ* (AP KSČ). Jeho úlohou bolo zásadne zreformovať v ČSSR socializmus sovietskeho typu a usmerniť spomínaný demokratizačný proces do riečišťa „socializmu s ľudskou tvárou“, ako sa vtedy u nás nazýval cieľ, ktorý sa mal reformou dosiahnuť: svojrázna syntéza východného socializmu a západnej demokracie. AP KSČ možno navyše hodnotiť ako úplne prvý pokus o komplexný projekt reformy tohto socializmu v celom vtedajšom „socialistickom tábore“, ako sa vtedy označovala zóna sovietskych satelitov v strednej a juhovýchodnej Európe. Týkal sa celého jeho politického, ekonomického, sociálneho i kultúrneho systému.

Autori AP KSČ vo svojom programovom úsilí vonkoncom nestavali na „zelenej lúke“. Odmäť v spoločenských vedách, ktorý bol súčasťou spomínaného „predjaria“ (pred januárom 1968), vyústil do vytvorenia štyroch celoštátnych vedeckých tímov. Ekonomovia tvorili tzv. Šikov tím (podľa jeho vedúceho predstaviteľa O. Šika), politológovia Mlyňařov tím (podľa Z. Mlyňařa), prognostici či futuroológovia Richtov tím (podľa R. Richtu) a sociológovia Machoninov tím (podľa P. Machonina). Výsledky práce týchto tímov boli potom v koncentrovanej podobe začlenené do AP KSČ.

Na formovaní spoločensko-politickej atmosféry v ČSSR, z ktorej vyrástli aj programovo-teoretické „výboje“ kodifikované do podoby *Akčného programu KSČ*, sa však významným spôsobom podieľal aj slovenský spoločenskovedný front. Preto sa v tejto časti práce chcem pokúsiť o akúsi komparáciu medzi obsahom AP KSČ a výsledkami úsilia slovenských reformnokomunistických teoretikov v rokoch 1966 – 1967 a preskúmať pravdivosť slov popredného slovenského politika, historika, politológa a publicistu I. Lалуha, ktorý vo svojej knižke *Alexander Dubček, politik a jeho doba* uviedol, že v Dubčekovom referáte na zasadaní ÚV KSS 25. – 26. mája 1967, nazvanom *Niektoré otázky práce strany na Slovensku a upevňovanie jednoty socialistickej spoločnosti*,⁹¹ môže pozorný analytik „identifikovať veľa základných východísk, ktoré sú obsiahnuté v koncepcii českej a slovenskej jari a v jej programovom dokumente z roku 1968, v akčnom programe. Pochopiteľne, že len v „embryonálnom“ stave a často rozriedené či prekryté oficiálnou stránkou terminológiou tej doby.“⁹²

Považujem za mimoriadne dôležité kriticky preskúmať tento dokument, aby sa zistilo, či v tvrdení I. Láluha nejde o nejaký apologetický eufemizmus, ktorého sa niekedy dopúšťajú spoločenskovední pracovníci, keď sa nedokážu odpútať od svojho vlastného politického presvedčenia a konajú v zmysle hesla „pranie je otcom myšlienky“. Ak by sa však ukázalo, že tento citát naozaj verne odráža stupeň rozpracovanosti teórie reformy socializmu sovietskeho typu slovenskými reformnokomunistickými teoretikmi už v tej

91 Originál sa nachádza v SNA, f. ÚV KSS, k. č. 1874.

92 Laluha, I.: *Alexander Dubček, politik a jeho doba*. Bratislava : Nová Práca, 2000, s. 35.

dobe, tak by bol vážne ohrozený mýtus, presadzovaný najmä niektorými českými historikmi,⁹³ že Slováci i slovenskí reformní komunisti sa už tradične zameriavali na otázky emancipácie slovenského národa a jej priemetu do štátoprávnej oblasti a všeobecnodemokratické požiadavky boli takmer vždy doménou českých reformných komunistov.

* * *

Nevyhnutnou a prvoradou podmienkou akejkoľvek demokratizácie socializmu sovietskeho typu musí byť nastolenie demokratického režimu najprv vo vedúcom článku politického, ba i spoločenského systému – komunistickej strane, t. j. zavedenie skutočnej vnútrostraníckej demokracie. V tejto otázke sú oba dokumenty – Dubčekov prejav na zasadaní ÚV KSS koncom mája 1967 i AP KSČ zo začiatku apríla 1968 – veľmi podobné. V Dubčekovom referáte sa uvádza: *„Ideová a politická jednota strany... nevyučuje, aby komunisti mali na jednotlivé otázky rozdielne názory. Konfrontácia rozdielnych názorov je často východiskom k tvorbe ideovej jednoty názorov pred prijatím rozhodnutia i v praxi pri plnení uznesení. ... Tak ako prijatie spoločného názoru je výsledkom tejto diskusie a zástancovia odlišných názorov sa podriaďujú spoločnému stanovisku väčšiny, práve tak nemôže byť predošlý názor dôvodom na zásahy proti tým, ktorí ho mali pred prijatím uznesenia.“*⁹⁴ V AP KSČ je táto otázka vysvetlená takto: *„Každý člen strany... má nielen právo, ale aj povinnosť vystupovať podľa svojho najlepšieho svedomia s iniciatívou, kritikou i odlišnými názormi na prejednávané otázky, oponovať ktorémukoľvek funkcionárovi. ... Je neprípustné obmedzovať komunistov v týchto právach a vytvárať okolo tých, ktorí vystúpili s odlišnými názormi, atmosféru nedôvery a podozrievavosti, používať proti menšine represálie pod akoukoľvek zámenkou, ako sa to stávalo v minulosti. Strana však nemôže opustiť zásadu, že po prijatí uznesenia bude od každého komunistu vyžadovať jeho plnenie.“*⁹⁵ Napriek evidentnej podobnosti obsahu oboch citátov však treba priznať, že v slovnom spojení *„používať proti menšine represálie“* zašiel AP KSČ ďalej ako vo svojom prejave A. Dubček: zračí sa tu okrem iného aj protest proti odvekému „strašiakovi“ všetkých progresívnych členov komunistických strán – obvineniu z frakčnej činnosti. Dnešnému, najmä mladému čitateľovi so skúsenosťami s demokratickou súčasnosťou bude zrejme ťažké uveriť, že taký elementárny atribút demokracie ako možnosť slobodne vyjadriť svoj názor bez okamžitého postihu bol kedysi kľúčom k akémukoľvek pokroku v tejto oblasti. Žiaľ, bolo to tak.

Je všeobecne známe, že vnútrostranícky život v KSČ trpel počas celého obdobia „socialistickej výstavby“ trvalým nárastom byrokratizmu, ktorý je jednou z charakteristických vlastností socializmu sovietskeho typu. Tento byrokratizmus vzniká vtedy, keď aparát strany (ale aj socialistického štátu a spoločenských organizácií) nadobudne absolútnu prevahu nad jej volenými orgánmi a napokon *de facto* navrhuje, prijíma i vykonáva uzne-

93 Kural, V. a i., c. d., alebo: Pauer, J.: Praha 1968. Vpád Varšavskej smlouvy, pozadí – plánovanie – provedení. Praha : 2004.

94 SNA, f. ÚV KSS, k. č. 1874.

95 Vondrová, J. – Navrátil, J. – Moravec, J.: c. d., zv. 9/1, s. 329.

senia, pričom volené orgány sú na jej tele len akýmsi ozdobným ornamentom. A. Dubček sa vo svojom referáte k tomuto problému tiež vyjadril, i keď veľmi stručne: „*Aparát strany ako celok i jednotlivci nemôžu nahradzovať volené orgány.*“⁹⁶ V AP KSC je už tento princíp rozvinutý, ale podobnosť zámeru je evidentná: „*Najúčinnějšíou zbraňou proti zanášaniam metód byrokratického centralizmu do strany je posilnenie vplyvu členov strany na tvorbu politickej línie, posilnenie úlohy skutočne demokraticky volených orgánov. Volené orgány strany musia predovšetkým ručiť za to, že sa uplatnia všetky práva členov, že rozhodovanie bude kolektívne a moc sa nesústredí v rukách jednotlivcov.*“⁹⁷ Pri opätovnom prízvukovaní podobnosti obsahu uvedených výrokov však treba znovu zdôrazniť, že A. Dubček ich vyslovil počas „vlády“ A. Novotného, ba čo viac v čase, keď sa prvý tajomník ÚV KSC a prezident republiky rozhodol „utiahnutím skrutiek“ eliminovať určitú liberalizáciu režimu, ktorá nastala po rehabilitáciách v roku 1963 a po XIII. zjazde KSC v roku 1966.⁹⁸

Ďalšou nevyhnutnou požiadavkou, ktorú si vyžaduje demokratizácia socializmu sovietskeho typu, je, aby už vnútorne demokratická komunistická strana začala uplatňovať svoju „vedúcu úlohu“ vo vzťahu k ostatným článkom politického, resp. spoločenského systému úplne novým, demokratickým spôsobom. Predovšetkým musí prestať tieto články považovať za „prevodové páky“ medzi sebou a „ľudovými masami“; musí ich začať chápať ako predstaviteľov špecifických záujmov rôznych tried a sociálnych skupín občianskej spoločnosti a z toho hľadiska ich považovať za partnerov. Vedúca úloha strany sa potom bude presadzovať len zásluhou najlepších návrhov z pera najlepších mozgov spoločnosti – svojich členov, čo vylučuje predchádzajúce vrchnostenské a administratívno-direktívne metódy jej uplatňovania. A. Dubček to na spomínanom zasadnutí ÚV KSS vyjadril nasledujúcou tézou: „*Strana neriadi spoločnosť. Strana ju vedie hlbokým vedeckým poznávaním vývojových úloh a ciest.*“ A ďalej pokračoval, že ak strana predsa riadi, tak výlučne iba činnosť svojich orgánov a organizácií, prostredníctvom ktorých presadzuje tento nový spôsob uplatňovania svojej vedúcej úlohy. Základným poslaním komunistickej strany teda bolo, povedané ďalej slovami A. Dubčeka, „*vytyčovať úlohy a vytvárať priestor..., vyvolávať aktivitu a vysokú spoločenskú angažovanosť všetkých orgánov a organizácií spoločnosti, jej členov.*“⁹⁹ V rámci toho už nemali byť všetky ostatné články spoločenského systému dennodenne operatívne riadené, ale mali – ako sme už uviedli – pracovať relatívne autonómne, pričom jednotiacim faktorom mala byť všeobecná línia KSC prijatá na jej zjazde (ktorá by vznikla na základe vedeckých analýz potrieb spoločnosti), pretavená do vládneho programu a sústavy zákonov.

V AP KSC nachádzame podobné motívy, i keď opäť v rozvinutejšej podobe: „*Komunistická strana sa opiera o dobrovoľnú podporu ľudu a neuskutočňuje svoju vedúcu*

96 SNA, f. ÚV KSS, k. č. 1874.

97 Vondrová, J. – Navrátil, J. – Moravec, J.: c. d., zv. 9/1, s. 328.

98 Kural, V. a i., c. d., s. 18 – 19, 21.

99 SNA, f. ÚV KSS, k. č. 1874. Z hľadiska spomínanej vnútro politickej situácie v roku 1967 („uťahovanie skrutiek“) je symptomatické, že tieto slová sa nachádzajú len v strojom písanom origináli referátu A. Dubčeka, deponovanom v SNA. V rovnomennej brožúrke, vydanéj Ústredným výborom KSS v júni 1967 pre potreby stranického aktívu, sa tieto vety nenachádzajú.

úlohu tým, že vládne nad spoločnosťou, ale tým, že čo najoddanejšie slúži jej slobodnému, pokrokovému socialistickému rozvoju. Svoju autoritu si nemôže vynútiť, ale ju musí neustále získavať svojimi činmi. Svoju líniu nemôže presadzovať nariadením, ale prácou svojich členov a pravdivosťou svojich ideálov.“ A na inom mieste sa hovorí: „Cieľom strany nie je stať sa univerzálnym „správcom“ spoločnosti, zaväzovať všetky organizácie a každý krok v živote svojimi direktívami. Jej poslanie spočíva predovšetkým v tom, že vyvoláva socialistickú iniciatívu, ukazuje cesty a reálne možnosti komunistickej perspektívy a systematickým presviedčaním i osobným príkladom získava pre ne všetkých pracujúcich.“¹⁰⁰ Domnievam sa, že význam týchto slov, ako aj ich podobnosť so slovami A. Dubčeka, obsiahnutými v origináli jeho referátu na zasadaní ÚV KSS 25. – 26. mája 1967, netreba osobitne komentovať. Treba azda len opäť zdôrazniť, že A. Dubček ich vyriekol ešte počas vlády dogmaticko-konzervatívneho krídla v KSČ vedeného A. Novotným, kým AP KSČ bol prijatý už počas demokratizácie verejného a politického života v ČSSR pod vedením reformnokomunistického krídla v KSČ – na čele s A. Dubčekom.

Predsa však treba osobitne zdôrazniť, že v AP KSČ sa nachádza ešte jedno zásadné obmedzenie predchádzajúceho štýlu uplatňovania vedúcej úlohy KSČ, t. j. nadekrétovaného (4. článkom Ústavy ČSSR z roku 1960) a administratívno-direktívneho – vo vzťahu k politickým stranám združeným v NF: „Politické strany národného frontu sú voči sebe navzájom partnermi...“ Toto vyjadrenie vzťahu k ostatným politickým stranám, ktorým KSČ „trpela“ aj dovtedy nevídaný organizačný rozvoj a nárast ich členských základní, bol azda najväčším trňom v oku našich spojencov vo Varšavskej zmluve na čele so Sovietskym zväzom – hneď po nebyvalom boome, ktorý nastal v československých masmédiách. A to aj napriek tomu, že sa v programe hneď vzápätí nachádza aj poisťka: „KSČ chápe NF ako politickú platformu, ktorá nedelí politické strany na vládne a opozičné v tom zmysle, že by sa vytvárala opozícia proti línii štátnej politiky... a o moc v štáte sa viedol politický boj.“¹⁰¹ Tým sa vlastne koncepcia NF a uplatňovania vedúcej úlohy strany v ňom takmer stotožnila s tým, čo v Československu existovalo v rokoch 1945 – 1948, teda ešte pred „februárovým víťazstvom pracujúceho ľudu“, prostredníctvom ktorého sa KSČ zmocnila svojej výlučnej a nekontrolovanej moci. Z tohto hľadiska sa aj ťažko možno čudovať kritike zo strany konzervatívneho krídla v KSČ, ktoré túto skutočnosť považovalo za fatálny ústup z ťažko vybojovaných mocenských pozícií.

Pokiaľ ide o miesto NF v politickom systéme ČSSR, o ňom sa v prejave A. Dubčeka veľa nehovorí – napokon to nebol taký komplexný programový dokument ako AP KSČ. Výraznú pozornosť však A. Dubček venoval dvom významným spoločenským organizáciám v ňom združeným: Revolučnému odborovému hnutiu (ROH) a Československému zväzu mládeže (ČZM). Najprv zdôraznil, že „každá spoločenská organizácia má svoje osobitné poslanie vyplývajúce zo špecifickej náplne a zamerania jej činnosti“,¹⁰² čo v „kryptografii“ daného obdobia znamená jednoznačné odmietnutie

100 Vondrová, J. – Navrátil, J. – Moravec, J.: c. d., zv. 9/1, s. 327 – 328.

101 Tamže, s. 331.

102 SNA, f. ÚV KSS, k. č. 1874.

konceptie „prevodových pák“ od strany k „ľudovým masám“. A potom v súvislosti s ROH a jeho novými úlohami v spoločnosti uviedol, že „v podmienkach zdokonalenej sústavy riadenia narastá význam kolektívnych zmlúv, ktoré sa stávajú nástrojom účasti pracujúcich na riadení výroby, jej zabezpečovaní a podieľaní sa na hospodárskych výsledkoch“.¹⁰³ Ak sa nad týmto lakonickým výrokom zamyslíme hlbšie, zistíme, že sa tu vlastne ako dôsledok ekonomickej reformy z roku 1965, ktorá v sebe spájala také relatívne protirečivé atribúty ako plán a trh (prirodzene, na báze spoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov), zvyrazňuje klasický inštrument odborového hnutia „kolektívna zmluva“, ktorá už nemá úlohu byť len „nástrojom účasti pracujúcich na riadení výroby“, ale ktorá má zabezpečovať aj ich podiel na hospodárskych výsledkoch daného podniku. Jednoznačne tu možno vycítiť uvedomenie si potreby návratu ku klasickej ochranárskej úlohe odborov – voči vedeniam socialistických podnikov, ba i voči socialistickému štátu. Tomu všetkému plne zodpovedá aj požiadavka „denivelizácie miezd“, aby boli pracujúci stimulovaní k špičkovým pracovným výkonom a k neustálemu zvyšovaniu si svojej kvalifikácie.¹⁰⁴

Vychádzajúc z úsilia vtedajšieho slovenského mládežníckeho predáka R. Harenčára¹⁰⁵ a osvojujúc si jeho myšlienky, A. Dubček vo svojom prejave upozornil, že „sa treba zamyslieť nad tým, ako všestrannejšie vychádzať v ústrety záujmom jednotlivých mladých ľudí a skupín mládeže“, lebo, ako ďalej pokračoval, „len tá organizácia mládeže, ktorá si uvedomuje osobitosť mladosti a jej túžbu po mnohostrannom uplatnení, môže byť prítiažlivou. Nerešpektovanie týchto osobitostí a akési mechanické napodobňovanie straníckych alebo hospodárskych orgánov stiera mládežnícky charakter a poslanie ČZM. To však vyžaduje zároveň niektoré zmeny v obsahu, metódach, ako aj organizačných princípoch činnosti zväzu mládeže.“¹⁰⁶ Bola to reakcia na monolitnosť a doslova kasárenskú uniformovanosť ČZM – tejto mládežníckej „prevodovej páky“, ktorá sa už od začiatku 60. rokov zmietala v osídlach formálnosti a hlavne nezájmu mladých ľudí o členstvo v nej. Z uvedomenia si vekovej, vzdelanostnej a záujmovej diferencovanosti mládeže vyrástla potom neskôr po januári 1968 nová mládežnícka organizácia, ktorá rešpektovala zásadu „jednoty v rôznosti“ a ktorej organizačným vyjadrením bola federácia rôznych mládežníckych zoskupení – Združenie detských a mládežníckych organizácií Slovenska (ZDMOS).

Okrem už spomínaného vymedzenia NF, ktorý sa chápal ako najvyšší spoločensko-politický útvar v ČSSR, kde majú vládnuť partnerské vzťahy a vedúca úloha KSC v ňom mala byť takmer výlučne výsledkom predkladania najlepších návrhov na riešenie celospoločenských problémov, sa AP KSC zaoberal aj problematikou ROH. V ňom sa tentokrát už výslovne zdôrazňuje, že „aj socialistická ekonomika vedie k takému postaveniu pracujúcich, v ktorom existuje potreba organizovane brániť svoje ľudské, sociálne a iné záujmy. Centrálnou funkciou odborov by sa malo čoraz výraznejšie stávať poslanie

103 Tamže.

104 Tamže.

105 Pozri bližšie: Londák, M. – Sikora, S. – Londáková, E.: c. d., s. 124 – 125.

106 SNA, f. ÚV KSS, k. č. 1874.

brániť zamestnanecké a pracovné záujmy robotníkov a pracujúcich, vystupovať z tohto hľadiska ako významný partner pri riešení všetkých otázok hospodárskeho riadenia.“¹⁰⁷ Teda to, čo bolo v prejave A. Dubčeka v máji 1967 len naznačené, to už bolo v AP KSČ vyjadrené veľmi presne a nedvojzmyselne, i keď sa tu ešte zdôrazňuje, že adekvátne plnenie tejto ochranárskej funkcie by odborom umožňovalo plniť aj „výchovnú funkciu“, ktorá bola predtým po úlohe „prevodovej páky“ hneď na druhom mieste. V AP KSČ sa tak isto veľmi energicky kritizuje aj rovnosťárstvo a nivelizácia v oblasti miezd, ktoré „zvýhodňujú lajdákov, peciválov a nezodpovedných pracovníkov na úkor obetavých a pracovitých“. Odstránenie tejto nivelizácie malo byť podľa neho jednou z najvýznamnejších úloh ROH v budúcnosti.¹⁰⁸

AP KSČ sa zaoberal aj jednotnou mládežníckou organizáciou – ČZM. Aj on zdôraznil, že „mnohotvárnosť potrieb, záujmov a často sa meniacich záľub mládeže, ktorá je vekovo, sociálne, kvalifikačne a inak vnútorne diferencovaná, si tiež vyžaduje členitú a diferencovanú organizáciu detí a mládeže... Domnievame sa, bez toho, že by sme mladým ľuďom chceli predpisovať štruktúru mládežníckej organizácie, že súčasným potrebám a stavu mládežníckeho a detského hnutia by najlepšie zodpovedala federácia.“¹⁰⁹ Teda opäť je tu to, čo bolo opatrne naznačené v Dubčekovom prejave a čo už v praxi aj predtým na Slovensku presadzoval a budoval R. Harenčár, uvedené priamo, „expressis verbis“, ako dôkaz pokroku, ktorý sa udial v oblasti demokratizácie československej spoločnosti v období od mája 1967 do apríla 1968.

Otázkou, ktorá azda najviac traumatizovala slovenskú spoločnosť – v povojnovom období už od prijatia tzv. tretej pražskej dohody v roku 1946 a najmä po prijatí Ústavy ČSSR v júli 1960 –, bola národnostná otázka, resp. problém emancipácie slovenského národa v zmysle hesla „rovný s rovným“, prijatého už v Košickom vládnom programe začiatkom apríla 1945. A. Dubček vo svojom prejave na zasadaní ÚV KSS 25. – 26. mája 1967 v tejto súvislosti uviedol: „Mimoriadny význam pre ideovú a akčnú jednotu našej spoločnosti predovšetkým z hľadiska stability československého spoločenského a štátneho zriadenia a zabezpečovania rozvoja socialistických národov a národností v politicko-nacionálnom zmysle má štátoprávne usporiadanie našej vlasti. Naša strana vychádza zo zásady, že každý národ je a musí byť skutočným subjektom svojho politického a sociálno-ekonomického vývoja a politické a štátoprávne formy musia mu toto postavenie zabezpečiť a umožňovať.“¹¹⁰ Keď si nezaujatý človek tento výrok pozorne prečíta, celkom mimovoľne sa mu tlačí na jazyk, že tou najvyhovujúcejšou štátoprávnu formou v ČSSR by mohla byť federácia. Ako sme však už uviedli na inom mieste, toto slovo bolo vtedy doslova prekliate, vo vtedajšom politickom žargóne sa nemeslo používať, o čo sa „zaslúžil“ najmä historik M. Gosiorovský so svojou „samizdatovou“ štúdiou *K niektorým otázkam vzťahov Čechov a Slovákov v politike Komunistickej strany*

107 Vondrová, J. – Navrátil, J. – Moravec, J.: c. d., zv. 9/1, s. 339.

108 Tamže, s. 327.

109 Tamže, s. 337.

110 SNA, f. ÚV KSS, k. č. 1874.

Československa. A. Dubček a jeho stúpenci sa potom o národnostnej otázke vyjadrovali v rôznych „inotajoch“ a slovo „federácia“ sa stalo tabu.

V AP KSČ, ktorý bol prijatý tri mesiace po rezignácii A. Novotného na funkciu prvého tajomníka ÚV KSČ, však už mohli byť myšlienky o štátoprávnom usporiadaní a o potrebe jeho zásadnej premeny vyslovené jasne a nedvojzmyselne – bez všelijakých inotajov, „kryptografií“ a zatemňovania pôvodného zmyslu a zámeru. Jasne sa v ňom hovorí, že *„asymetrické usporiadanie nebolo už... spôsobilé vyjadriť a zabezpečiť štátoprávne vzťahy dvoch rovnoprávných národov, pretože postavenie jedného i druhého národa... vyjadrovalo rozdielnym spôsobom... Funkciu českých národných orgánov plnili centrálné orgány, ktoré ako celoštátne boli nadriadené slovenským národným orgánom a tým sa slovenskému národu prakticky prekážalo v rovnoprávnej účasti na tvorbe a realizácii celoštátnej politiky“*. V záujme odstránenia tohto nevyhovujúceho stavu a obnovenia vzájomnej dôvery medzi príslušníkmi oboch štátotvorných národov v ČSSR bolo preto nevyhnutné *„dosiahnuť zásadný obrat v štátoprávnom usporiadaní vzťahov Čechov a Slovákov a uskutočniť aj príslušné ústavné zmeny. Preto vznikla so všetkou vážnosťou potreba, aby sa rešpektovala výhoda socialistického federatívneho usporiadania ako uznávanej a osvedčenej formy spolužitia rovnoprávných národov v spoločnom socialistickom štáte.“*¹¹¹

A. Dubček sa vo svojom prejave, zatiaľ len veľmi opatrne, dotkol, ba čo viac, len naznačil aj otázku vyrovnávania ekonomickej úrovne Slovenska s úrovňou Čiech, ako aj otázku dopadu tzv. novej sústavy riadenia – ako sa nazývala ekonomická reforma z roku 1965 – na hospodársky vývoj Slovenska: *„Ústredný výbor strany, vychádzajúc z hospodárskej politiky strany a aplikujúc ju na podmienky Slovenska... vidí i naďalej významný faktor upevňovania našej spoločnosti a vytvárania rovnakých podmienok života a práce ľudí v ekonomickom vyrovnávaní jednotlivých oblastí republiky... I keď sme tu už určité výsledky dosiahli, treba nám pri plnení týchto úloh prekonávať celý rad ťažkostí a problémov. Realizácia zásad novej sústavy riadenia zvyšuje náročnosť na prácu centrálnych orgánov, na účinné využívanie ekonomických nástrojov i plánu v záujme efektívneho a rýchleho rozvoja Slovenska, plňšieho zapojenia jeho zdrojov do rozvoja celoštátnej ekonomiky.“*¹¹²

V súvislosti s týmto veľmi umierneným výrokom považujem najprv za potrebné čitateľa upozorniť, že na Slovensko sa v tom čase, vzhľadom na jeho vonkoncom neplnoprávne štátoprávne postavenie v ČSSR, hľadalo ako na „oblasť“. A práve oblastná stránka rozvoja jednotnej československej ekonomiky patrila k najslabším článkom ekonomickej reformy z roku 1965. A to nielen preto, že sa priam „nesocialisticky“ spoliehala na trh a zbavovala sa možnosti riešiť nerovnomernosť „oblastného vývoja“, ale hlavne preto, že vychádzala z ekonomických podmienok českého priestoru. A na dôvažok, prehodnotením veľkoobchodných cien k 1. januáru 1967 postavila táto reforma slovenské priemyselné podniky vedome do nevýhodnejšieho postavenia v porovnaní s podnikmi

111 Vondrová, J. – Navrátil, J. – Moravec, J.: c. d., zv. 9/1, s 333 – 334.

112 SNA, f. ÚV KSS, k. č. 1874.

v Čechách (rozhodujúca bola v tomto zmysle rozdielna štruktúra priemyslu: na Slovensku prevažovala ťažba surovín a ťažký priemysel a v Čechách zasa spracovateľský priemysel s príslušnou mierou pridanej hodnoty). To všetko spôsobovalo nie vyrovnávanie, ale opätovné rozchádzanie sa hospodárskej úrovne oboch národných území.¹¹³

Práve na tieto skutočnosti narážal A. Dubček vo svojich vystúpeniach na septembrovom a októbrovom zasadaní ÚV KSČ v roku 1967; tu sa však už nevyjadroval kulantne a opatrne ako v máji toho istého roku na zasadaní ÚV KSS, čo bolo – ako som to už uviedol na inom mieste – bezprostrednou príčinou vzniku vnútrostraníckej krízy vyriešenej až pádom A. Novotného začiatkom januára 1968.

Zo znenia časti AP KSČ, ktorá sa venuje tejto otázke, je na prvý pohľad zrejmé, že komunistickí reformátori nielen zo Slovenska, ale aj z českej časti republiky si tohto problému boli veľmi dobre vedomí a rozhodli sa ho riešiť: „*Rozvoj Slovenska sa uskutočňuje v rámci novej sústavy riadenia. Tá však vo svojej súčasnej podobe nevytvárala priestor pre rozvojovú politiku národno-politických oblastí. Doterajšie úpravy plánov a ekonomických nástrojov nestačia. Preto je potrebné prepracovať sústavu riadenia tak, aby sa územné a národné aspekty rozvoja stali rovnocennou organickou súčasťou systému riadenia celého národného hospodárstva.*“¹¹⁴

Nevyhnutným predpokladom nielen vedecko-technického, ale aj kultúrneho rozvoja potencionálne demokratickej československej socialistickej spoločnosti bola aj zásadná zmena vzťahu k sociálnej skupine, dobovo nazývanej „pracujúca inteligencia“. A. Dubček vo svojom prejave zdôrazňoval, že „*bez inteligencie je rozvoj vedy, techniky a kultúry nemysliteľný. Náš ústredný výbor musí prekonávať rôzne sektárske názory, ktoré sú prežitkom starého pohľadu na inteligenciu a jej poslanie. Prítom je nutné vidieť, že nie všade sú tieto tendencie prekonané.*“¹¹⁵ A AP KSČ o desať mesiacov neskôr prítakáva: „*Strana bude podporovať rastúcu jednotu medzi inteligenciou a ostatnými pracujúcimi, bude bojovať proti podceňovaniu úlohy inteligencie v našej spoločnosti, ku ktorému dochádzalo v poslednej dobe, proti všetkému, čo narušuje vzťahy medzi inteligenciou a robotníkmi. Bude sa usilovať o spravodlivé odmeňovanie zložitej a tvorivej duševnej práce.*“¹¹⁶

Tieto myšlienky priamo evokujú aj zmenu vzťahu k tej časti inteligencie, ktorá sa realizovala v oblasti umenia a jeho jednotlivých žánrov, keďže na Slovensku (a nemáme dôvod sa domnievať, že v Čechách to bolo ináč) po roku 1963, po dvojnásobnej rehabilitácii nespravodlivo odsúdených komunistov a páde už spomínanej bariéry strachu z komunistického režimu – v rámci čiastočnej liberalizácie (tzv. predjaria), dochádzalo k veľkému boomu aj v oblasti kultúry. Kultúrni pracovníci a umelci vtedy zintenzívnili svoje úsilie zamerané proti ideologickej a politickej kuratele KSČ, ako aj proti obmedzujúcemu vplyvu „jedinej správnej“ umeleckej metódy – socialistickeho realizmu, alebo

113 Pozri napr.: Londák, M.: *Ekonomika na Slovensku dvadsať rokov po februári 1948*. Historický časopis, r. 55, 2007, č. 3, s. 595.

114 Vondrová, J. – Navrátil, J. – Moravec, J.: c. d., s. 346.

115 SNA, f. ÚV KSS, k. č. 1874.

116 Vondrová, J. – Navrátil, J. – Moravec, J.: c. d., zv. 9/1, s. 325.

aspoň proti jeho dogmaticko-schematickej podobe. Ba čo viac, do literatúry začali prenikať prvky existencializmu, v oblasti výtvarného umenia sa objavili abstrakcionisti, kineatisti i prívrženci konceptuálneho umenia. Iní zase nadväzovali na slovenskú modernu 20. a 30. rokov 20. storočia. Na scénu prichádzali i divadlá malých foriem – tu sa vyskytlo najviac príležitostí ku kritike režimu „medzi riadkami“. Atmosféru 60. rokov významne ovplyvnili aj nové prúdy v oblasti populárnej hudby – bigbít či rokenrol. Prostredníctvom nich sa naša mládež oboznamovala so životnými pocitmi mladých ľudí v západných demokratických krajinách, pričom obstarávanie nahrávok rôznych západných skupín malo v sebe často čaro romantiky i dobrodružstva.¹¹⁷

V tejto situácii zaujalo Dubčekovo vedenie KSS trochu defetistický postoj a je zjavné, že vývoj v oblasti slovenskej kultúry ani neovládalo, ani neusmerňovalo, ale sa snažilo zabrániť aspoň niektorým markantným útokom na metódu socialistického realizmu.¹¹⁸ A. Dubček v inkriminovanom prejave uviedol: „*Pri uplatňovaní politiky strany v kultúrnej oblasti treba mať na pamäti, že nie všetko, čo je v rozpore s našimi predstavami..., vzniklo ako prejav odporu.*“¹¹⁹ Je to obrovský pokrok v porovnaní s 50. rokmi, keď vládla zásada „*Kto nejde s nami, ide proti nám.*“ Na potvrdenie dobrej vôle stranického vedenia na Slovensku voči umeleckému frontu A. Dubček ďalej pokračuje: „*Politika komunistickej strany v tejto oblasti musí byť diferencovaná, taktná a obozretná i k nie celkom jednoznačným politickým názorom.*“ A hlavne zdôrazňuje: „*Strana vo svojej politike [voči sfére kultúry – pozn. autora] musí všetkými prostriedkami predchádzať administratívne komandovaniu ako škodlivému javu, ktorý nepatrí do politickej koncepcie komunistov.*“¹²⁰

Tieto chápané a zmierlivé myšlienky, vyslovené ešte v máji 1967, boli, prirodzene, v AP KSCĎ ďalej rozvinuté: „*Odmietame administratívno-direktívne metódy uskutočňovania kultúrnej politiky, dištancujeme sa od nich a budeme im čeliť.*“ Významný posun ďalej bol však obsiahnutý najmä v nasledujúcich vetách, ktorých význam môže byť len veľmi ťažko vytrhnutý z kontextu: „*Umelecká tvorba nesmie byť podrobovaná cenzúre... Strana bude strážiť a zabezpečovať tak slobodu umeleckej tvorby, ako aj právo na sprístupnenie umeleckých diel.*“ A napokon dodáva: „*Potrebnú autonómiu kultúry a umenia musí vyjadrovať aj samosprávne rozhodovanie kultúrnych pracovníkov v odbore ich činnosti.*“¹²¹ Odmietanie cenzúry a zdôrazňovanie slobody umeleckej tvorby, samosprávy umelcov a umeleckých zväzov – to už sú atribúty klasickej západnej demokracie. A odmietanie nepriateľských úmyslov voči socializmu u tých umelcov, ktorí netvoría

117 K tejto problematike pozri bližšie: Londáková, E.: Nástup slovenskej kultúry v 60. rokoch. In: Londák, M. – Sikora, S. – Londáková, E.: c. d., s. 255 – 380.

118 Táto umelecká metóda bola v 60. rokoch 20. storočia v štádiu takého ústupu z pozícií, že sa o nej celkom nezakryte šíрили vtípy. Keďže dobový vtíp je výborný historický prameň, dokumentujúci hlavne atmosféru daného obdobia, jeden uvediem: Akademik A. Mráz skúšal študentov. Jednému z nich dal otázku: „Synak, povedz mi, čo je to ten socialistický realizmus?“ Študent sa chytil za hlavu a hovorí: „Pán profesor, ešte pred minútou som to vedel, ale som to zabudol!“ „Nešť astník!“ skríkol A. Mráz. „Ty jediný na celom svete si to vedel a trúfol si si to zabudnúť? Von!“

119 SNA, f. ÚV KSS, k. č. 1874.

120 Tamže.

121 Vondrová, J. – Navrátil, J. – Moravec, J.: c. d., zv. 9/1, s. 351.

metódou socialistického realizmu, ako aj ich administratívnych postihov, zakotvené v Dubčekovom prejave na májovom pléne ÚV KSS v roku 1967 – to je určite významný medzistupeň medzi rigidným a bojovným „socialistickým umením“, nepriateľským voči všetkým druhom „buržoázneho formalizmu“ a slobodou umeleckej tvorby obsiahnutej v AP KSČ.

Najväčším posunom od Dubčekovho prejavu v máji 1967 po AP KSČ z apríla 1968 boli opatrenia v oblasti demokratických práv a slobôd, zakotvené v tomto programovom dokumente reformy socializmu sovietskeho typu v ČSSR. A. Dubček, na jar 1967 neustále kritizovaný A. Novotným a jeho prívržencami za „liberalizmus“ pestovaný v slovenských oznamovacích prostriedkoch (najmä *Kultúrnom živote* a *Smene*), ako aj za to, že rôznym lavírovaním kryl chrbát slovenských šéfredaktorom a žurnalistom,¹²² sa zmožil len na zbožné pranie, že novinári musia neustále „zdokonaľovať majstrovstvo a schopnosť interpretácie i najzložitejších problémov spoločenského života doma i v zahraničí, neupadať do lacnej senzáciechtivosti a nepodliehať nesprávnym náladám a ideám“.¹²³ V AP KSČ, na rozdiel od Dubčekovho prejavu, je už zdôraznená nevyhnutnosť zabezpečiť uplatnenie ústavných zhromažďovacích a spoločovacích slobôd, slobody prejavu „*a vôbec všetky politické a osobné práva občanov*“. Ba dokonca v ňom bolo zdôraznené, že „*socializmus nemôže byť len oslobodením pracujúceho ľudu od nadvlády vykorisťovateľských triednych vzťahov, ale musí priniesť pre úplné uplatnenie osobnosti viac, ako dáva ktorákoľvek buržoázna demokracia*“.¹²⁴

V AP KSČ, ako výslovne programom, teda celostnom dokumente, sa nachádzajú návrhy na riešenie problémov aj v ďalších oblastiach spoločenského vývoja, ktorým A. Dubček vo svojom prejave na zasadaní ÚV KSS 25. – 26. mája 1967 nevenoval náležitú pozornosť. Ide napr. o oblasť náboženstva, v ktorej sa od konca 40. rokov a v 50. rokoch 20. storočia napáchalo v Československu veľmi veľa nepravostí. Evidujúc túto skutočnosť, reformní komunisti – autori AP KSČ – v ňom uviedli: „*Otvorene hovoríme, že počítame aj s veriacimi ľuďmi, so všetkými, ktorí sa chcú na základe svojej viery ako rovní s rovnými, ako plnoprávni budovatelia socialistickej spoločnosti zúčastniť na plnení všetkých náročných úloh*“.¹²⁵ Spomínaná absencia náboženskej problematiky v skúmanom Dubčekovom prejave však neznamená, že sa ÚV KSS a jeho predsedníctvo touto dôležitou súčasťou sféry politiky nezaoberalo. Napríklad už koncom marca 1965 došlo vo vedení KSS k významnému obratu v nazeraní na zlúčenie gréckokatolíckej cirkvi s pravoslávnu na smutne slávnom prešovskom sobore na jar 1950. V uznesení predsedníctva ÚV KSS z 27. marca 1965 sa v tejto súvislosti hovorilo: „*Riešenie gréckokatolíckej cirkvi návratovou akciou sa v roku 1950 uskutočnilo bez širokej analýzy politicko-ekonomickej situácie a cirkevno-náboženských pomerov na východnom Slovensku, bez hlbšieho rozboru súvislostí a možných následkov, ktoré uskutočňovanie akcie vyvolá...*

122 Pozri bližšie: Fabian, J.: Analýza masových oznamovacích prostriedkov 1967 – 1970. In: Slovenská spoločnosť v krízových rokoch 1967 – 1970, zv. II. Bratislava : Politologický kabinet SAV, 1992, s. 128.

123 SNA, f. ÚV KSS, k. č. 1874.

124 Vondrová, J. – Navrátil, J. – Moravec, J.: c. d., zv. 9/1, s.331 – 332.

125 Tamže, s. 326.

*Problém gréckokatolíckej cirkvi na východnom Slovensku sa mohol riešiť obdobne ako vo všetkých ostatných cirkvách.*¹²⁶ Keď si predstavíme, že rozpory medzi A. Novotným a A. Dubčekom po prvýkrát vrcholili už v rokoch 1964 – 1966 a prvý tajomník ÚV KSČ vtedy do boja proti prvému tajomníkovi ÚV KSS nasadil aj štátnu bezpečnosť,¹²⁷ tak si takéto kritické a odvážne hodnotenie politiky KSČ v citlivej nábožensko-politickej oblasti vyslovené v roku 1965 zasluhujú uznanie.

V AP KSČ sa tiež nachádza stať nazvaná *Deľba a kontrola moci – záruka proti ľubovôli*, kde sa do budúcnosti načrtávajú vzťahy medzi vládou ČSSR a Národným zhromaždením, t. j. medzi výkonnou a zákonodarnou mocou. Vzťahy zodpovednosti, relatívnej samostatnosti i vzájomnej kontroly tu už majú kvalitu demokratických vzťahov medzi vrcholnými štátnymi inštitúciami vo vyspelých západných demokraciách. Aj dôvod, pre ktorý sa k týmto opatreniam pristúpilo, je jednoznačný: „*aby v celom štátnom mechanizme nedochádzalo k prílišnému sústredovaniu moci v jednom článku.*“¹²⁸ Prirodzene, na Slovensku po zrušení Zboru povereníkov – akejsi slovenskej autonómnej vlády – a zlúčení zákonodarnej a výkonnej moci do jedného orgánu, SNR (za absencie akýchkoľvek právomocí), v *Ústave ČSSR* z júla 1960 o takomto vzťahu uvažovať nemožno.

V časti AP KSČ venovanej zahraničnej politike sa ešte spomínajú také tradičné postuláty ako spojenectvo so Sovietskym zväzom a ostatnými štátmi socialistického spoločenstva i boj proti imperializmu. Objavili sa však aj nové požiadavky: aktívna európska politika ČSSR, politické riešenie krízy na Strednom východe, podpora realistických síl v NSR (SRN), úsilie o spoluprácu s Francúzskom, Talianskom i škandinávskymi štátmi a pod., čo nebolo vždy v súlade so záujmami Varšavskej zmluvy, ako aj veľmocenskými ambíciami Sovietskeho zväzu.

Súdny a objektívny čitateľ akiste uzná, že medzi prejavom A. Dubčeka na zasadaní ÚV KSS 25. – 26. mája 1967 a AP KSČ prijatým na zasadaní ÚV KSČ 1. – 5. apríla 1968 existuje evidentná podobnosť, i keď problematika reformy socializmu sovietskeho typu je v Dubčekovom prejave prítomná v menej výraznej forme. Je to tak nielen preto, že Dubčekov referát si nekládol za cieľ byť programovým dokumentom, ale najmä preto, že medzi dobou ich vzniku – z hľadiska situácie vnútri KSČ – ide o rozdiel akoby dvoch epoch, i keď z hľadiska času ako fyzikálnej kategórie je to len desať mesiacov. Je totiž úplne iné prijať programový dokument v čase, keď je už reformná činnosť prvoradým cieľom strany a jej vedenia (po januári 1968), ako sa o to pokúsiť v dobe, keď boj medzi konzervatívno-dogmatickým a reformným krídlom v KSČ vrcholil a A. Novotný spolu so svojimi prívržencami práve začal posledný zúfalý zápas o obranu svojich politicko-mocenských pozícií. Som presvedčený, že Dubčekov prejav je dôkazom skutočnosti, že slovenský reformnokomunistický front v danom období – v roku 1967 – výrazne nezaostával za podobným zoskupením v českej časti KSČ a že téza o tom, že Česi sa tradične

126 Pešek, J. – Barnovský, M.: Pod kuratelou moci. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953 – 1970. Bratislava : Veda, 1999, s. 150 – 151.

127 Pozri bližšie: Pešek, J.: Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953 – 1970. Bratislava : Veda, 2000, s. 79 – 80.

128 Vondrová, J. – Navrátil, J. – Moravec, J.: c. d., zv. 9/1, s. 335 – 336.

zameriavajú na všeobecnodemokratické otázky reformy a Slováci na svoju národnú emancipáciu, premietnutú do štátoprávnej podoby, pre daný časový úsek neobstojí. Ba ani to, že A. Dubček sa v januári 1968 stal prvým tajomníkom ÚV KSČ čisto náhodou, nevyspytateľným riadením osudu. Iná bola v tomto ohľade situácia po januári 1968: Slováci akoby sa v oblasti všeobecnodemokratických požiadaviek spojili na úsilie českých bratov a sústredili sa prednostne na dokončenie svojho úsilia v zmysle spomínaného hesla „rovný s rovným“. Napokon, nebolo české úsilie o demokratizáciu celého spoločenského systému tiež len formou národnej emancipácie – takpovediac na inom, vyššom poschodí – namierenou proti utláčateľskej hegemonii Sovietskeho zväzu?

* * *

Napriek tomu, že AP KSČ obsahoval takéto prevratné zmeny oproti predchádzajúcemu stavu, pravdou zostáva, že sa mu nepodarilo usmerniť politický vývoj v krajine v smere svojho obsahu. Prvoradou príčinou tejto skutočnosti bol fakt, že ho zverejnili až začiatkom apríla 1968 (na zasadaní ÚV KSČ 1. – 5. apríla), keď už vývoj prebudenej občianskej spoločnosti nadobudol také tempo, že sa do riečísk'a tohto programu nedal usmerniť – tá už bola vo svojich predstavách ďalej. Hektické tempo spoločenského vývoja bolo výsledkom predovšetkým už spomínaného a predtým nebývalého rozmachu činnosti československých masmédií, ktorý sa začal v polovici februára 1968. Občania Československa sa evidentne usilovali získať v danom období čo najviac a v čo najkratšom čase, aby sa už z toho nedalo spustiť. Tak vznikla jedna z rozhodujúcich hnacích síl „pražskej“ alebo „československej“ jari: rozpor (alebo len interakcia?) medzi úsiliami reformných komunistov na jednej strane a občianskej spoločnosti na druhej strane. Boli to predsia reformní komunisti, ktorí umožnili vznik a rozvoj občianskej spoločnosti a tá zasa spätne ovplyvňovala politický obsah reforiem a nútila stranícke vedenie k ich prehĺbovaniu a rozširovaniu.

Po prijatí AP KSČ rezonovali tiež v materiáloch zo zasadaní predsedníctva ÚV KSČ neustále lamentácie okresného a krajského straníckeho aktívu, že tento dokument je príliš rozsiahly a teoreticky náročný, a preto nemôže pôsobiť mobilizačne. Do určitej miery je to naozaj pravda, ale oveľa dôležitejšou bola iná okolnosť. AP KSČ totiž od pracovníkov aparátov okresných a krajských výborov strany požadoval tvorivé rozpracúvanie postulátov reformy v ich každodennej riadiacej praxi v mieste pôsobenia. A to bol kameň úrazu: títo funkcionári dvadsať rokov do bodky plnili presne nalinkované direktívy zhora a akýkoľvek tvorivý odklon od nich by im mohol v starom byrokratickom systéme iba uškodiť. Teraz však už direktívy neboli a prebudená občianska spoločnosť búchala na brány ich sekretariátov a brala ich na zodpovednosť za činy vykonané v 50. rokoch. Po vzore KSČ pristúpila k vypracovaniu svojho akčného programu aj jej územná organizácia – KSS. Rozhodnutím predsedníctva ÚV KSS zo dňa 2. februára 1968 boli zriadené pracovné skupiny, ktoré sa potom podieľali na príprave *Akčného programu KSS* (AP KSS). Pracovnú skupinu na rozpracovanie politických otázok viedol Ľ. Holotík, skupinu

pre otázky štátnych a hospodárskych orgánov P. Colotka a neskôr K. Laco, skupinu pre otázky hospodárstva a životnej úrovne V. Pavlenda a skupiny pre otázky vedy, školstva, kultúry a mládeže E. Špaldon, M. Lúčan, Š. Brenčič a R. Harenčár. Okolo týchto skupín sa potom vytvoril široký aktív pracovníkov z oblasti vedy, vysokých škôl, slovenských národných orgánov, stranických pracovísk a ďalších inštitúcií – spolu asi 400 ľudí.¹²⁹

Tento aktív po krátkej dobe naplnenej intenzívnym pracovným úsilím predložil Ústrednému výboru KSS návrh AP KSS; ten však bol odložený *ad acta* v súvislosti s tým, že spory o jeho obsah sa už stali súčasťou politického boja medzi reformným a dogmatickým prúdom vo vedení KSS.¹³⁰ Najmä pre aparát ÚV KSS – baštu konzervatívcov v KSS – bol tento návrh zrejme príliš progresívny, pričom je symptomatické, že na čele riadiacej skupiny na prípravu AP KSS stál M. Sabolčík, pred januárom 1968 dogmatický stúpenec A. Novotného. Neskôr, po „úpravách“ redakčnou komisiou zloženou z pracovníkov aparátu ÚV KSS, stratil spomínaný návrh veľa zo svojej pribojnosti. A tak na zasadaní ÚV KSS 22. – 24. mája 1968 bol schválený elaborát, v ktorom sa síce nachádzalo veľa čísel a štatistických údajov, ale málo myšlienok. Originálnou požiadavkou AP KSS na rozdiel od AP KSČ však bola požiadavka „*pretvoriť KSS na aktívnu, tvorivú silu československej socialistickej politiky*“ a jej najvyšší orgán – ÚV KSS – sa mal stať dôležitou inštitúciou v rámci politickej organizácie československej spoločnosti.¹³¹ To však bolo aj v záujme konzervatívnych členov aparátu KSS – veď je známe, že byrokratické inštitúcie túžia po neustálom zväčšovaní svojich právomocí. Neskôr v „Stanovisku ÚV KSS k príprave mimoriadneho XIV. zjazdu KSČ, prijatom na zasadaní ÚV KSS 20. júna 1968, slovenskí komunisti požadovali federáciu aj na pôde KSČ; o tom však podrobnejšie na inom mieste.

AP KSS mal podobný osud ako AP KSČ: keďže bol prijatý až koncom mája 1968 a mal charakter viac-menej konzervatívneho dokumentu, spoločenský vývoj príliš neovplyvnil. Len jeho požiadavky národnoemancipačného charakteru sa začlenili do celého prúdu slovenského úsilia o česko-slovenskú federáciu.

V záujme objektívneho zhodnotenia programovej činnosti KSČ v roku 1968 považujem za potrebné spomenúť aj pripravený a neprednesený referát prvého tajomníka ÚV KSČ A. Dubčeka na mimoriadnom XIV. zjazde KSČ, ktorý sa mal pôvodne konať 9. septembra 1968. Podľa neho mal mať reformný proces stále viac prvkov klasickej parlamentnej demokracie. Uvažovalo sa totiž nielen o oponentúre voči politike KSČ na báze NF, ako to bolo zakotvené v AP KSČ, ale aj o prechode k normálnemu verejnému uchádzaniu sa o priazeň voličov – ku klasickým všeobecným, rovným a najmä tajným voľbám. Neskôr, k XV. zjazdu KSČ, ktorý sa mal konať v roku 1972, sa mal spracovať „*model socia-*

129 SNA, f. ÚV KSS, k. č. 1200

130 Filozof J. Strinka takýto postup aparátu ÚV KSS komentoval na bratislavskej mestskej konferencii KSS 4. – 5. júla 1968 takto: „*Myslím si, že je to prejav veľkej neúcty k ľuďom, ktorých zo začiatku žiadali, aby to urýchlene urobili, pracovalo sa po nociach a potom to celé týždne, dokonca mesiace ležalo a nikto nepokladal za nutné aspoň pred schválením im to znovu dať na schválenie.*“ Pozri: Sikora, S.: K vývoju v Komunistickej strane Slovenska od októbra 1967 do augusta 1968. In: Slovenská spoločnosť v krízových rokoch 1967 – 1970, zv. III. Bratislava : Politologický kabinet SAV, 1992, s. 44 – 45.

131 SNA, f. ÚV KSS, zas. ÚV KSS 22. – 24. mája 1968, k. č. 1880.

lizmu..., ktorý by ponúkal našej spoločnosti, hlavne našej mládeži, projekt humanistického variantu modernej civilizácie“. I keď bol spomínaný referát A. Dubčeka vypracovaný v búrlivej atmosfére pred 21. augustom 1968, teda pred okupáciou ČSSR vojskami Varšavskej zmluvy, a musel zohľadňovať dobovú vnútropolitickú a zahraničnopolitickú realitu, môžeme konštatovať, že sa svojím obsahom blížil k atribútom demokratického socializmu, ktorý bol programom sociálnych demokratov v západnej Európe. Možno povedať, že ich vzor bol pre reformnú činnosť KSČ v tom čase veľmi príťažlivý.¹³²

132 Lалуha, I.: Politické myslenie a politická reforma v 60. rokoch, in: Pokus o reformu v roku 1968, Banská Bystrica: 1992, s. 10–11

3. REFORMÁTORI A KONZERVATÍVCI

3. 1. PRED DRÁŽĎANAMI 1968

Základné rozdelenie na reformátorov a konzervatívcoov sa vo svojej zárodočnej podobe skonštitovalo už pred januárom 1968 – v období tzv. predjaria a v tejto podobe pretrvalo v podstate až do konca marca 1968, keď sa v ňom začali procesy erózie nielen z vnútro-politických, ale najmä zo zahraničnopolitických dôvodov.

Reformnokomunistické aktivity skupiny „progresívnych komunistov“, ako sa tiež reformátori nazývali, boli spočiatku veľmi umiernené. Išlo im najmä o odstránenie tzv. deformácií socializmu a „nesprávnych metód práce strany“, pričom neprekročili rámec tzv. leninského poňatia výstavby socialistickej spoločnosti. V tomto období by sme ich mohli považovať skôr za potenciálnych reformných komunistov. Až v spomínanom vystúpení A. Dubčeka na májovom zasadaní ÚV KSS v roku 1967 možno identifikovať veľa základných východísk, ktoré sú obsiahnuté v koncepcii českej a slovenskej jari 1968.

Vedúcou osobnosťou slovenských reformných komunistov bol v tomto období A. Dubček, do začiatku januára 1968 prvý tajomník ÚV KSS a potom prvý tajomník ÚV KSČ. Svoju predstavu o pojanuárovej reformnej politike KSČ najprv sformuloval na VII. zjazde JRD 1. februára 1968, kde uviedol: „Nemeníme generálnu líniu vnútornej ani zahraničnej politiky. Musíme sa však hlbšie zamyslieť nad tým, ako prispieť k rýchlejšiemu socialistickému vývoju našej vlasti, aké prístupy a metódy voliť v novej etape, ktorú charakterizuje nová sociálna štruktúra, prudký nástup vedecko-technickej revolúcie a s tým späté naliehavé úlohy vedy, kultúry a ekonomiky.“¹³³ Tieto v podstate umiernené požiadavky „vylepšenia“ socializmu a jeho prispôsobenia novým podmienkam, ako aj rozvážny a opatrný postup A. Dubčeka pri ich presadzovaní ho od začiatku radili k tzv. umierneným reformným komunistom, ku ktorým patrila na Slovensku celá plejáda jeho politických prívržencov. Neskôr sa z programového hľadiska posunul na platformu *Akčného programu KSČ*; jeho pôdorys však nikdy neprestúpil a ani v metódach presadzovania jeho postulátov sa nikdy neuchýlil k radikalizmu.

Najbližším stúpencom A. Dubčeka medzi umiernenými reformnými komunistami na Slovensku bol v tom čase paradoxne V. Biľak, v rokoch 1962 – 1968 ideologický tajomník ÚV KSS a potom prvý tajomník ÚV KSS. Prekvapujúce je to preto, lebo V. Biľak svojím politickým profilom naplňal skôr predstavy klasického dogmatického aparátника, čo neskôr, od jari 1968, svojou činnosťou aj jednoznačne dokázal. Ľudia sa však vyvíjajú a v rôznych obdobiach a situáciách sa správajú rôzne, čo sa potvrdilo aj v prípade V. Biľaka. Stačí pripomenúť, že v roku 1963 to bol práve on kto doslova prebojoval vydanie Mňačkových *Oneskorených reportáží*; tento čin a obsah tohto diela, odhaľujúceho neľudskosť a nezákonnosť prvej polovice 50. rokov, patrili medzi základné príčiny liberalizačného vývoja na Slovensku v rokoch 1963 – 1967. Sám L. Mňačko

¹³³ Vondrová, J. – Navrátil, J. – Moravec, J.: c. d., zv. 9/1, s. 63.

v decembri 1989 vyhlásil, že „*Biľak zohral v rokoch liberalizácie mimoriadne pozitívnu úlohu ako tajomník ÚV. To treba jasne povedať*“.¹³⁴ Aj v druhej polovici 60. rokov, keď zápas medzi A. Dubčekom a A. Novotným vrcholil, priklonil sa V. Biľak k A. Dubčkovi, hoci si bol vedomý, že keď padne Dubček, padne aj on.

Aj v aparáte ÚV KSS bolo veľa stúpencov A. Dubčeka, ktorých mená väčšinou nepoznáme pre charakteristický kabinetný spôsob práce tohto orgánu, utajený pred verejnosťou. Spomeňme aspoň J. Uhru a J. Pašku, ktorí sa výrazne zaslúžili o rehabilitáciu tzv. slovenských buržoáznych nacionalistov, ale aj M. Pecha, v tom čase vedúceho ideologického oddelenia ÚV KSS. Bol „človekom“ V. Biľaka, jeho blízkym spolupracovníkom a zdieľal s ním v tom čase aj odpor k A. Novotnému. Podobne ako Biľak aj on neskôr patril doslova ku „genetickým“ dogmatikom a konzervatívcom, ale koncom roku 1967 sa pridol k prívržencom A. Dubčeka. Pomerne veľa Dubčekových stúpencov bolo aj v pléne ÚV KSS – ináč by A. Novotný nemal problémy zbaviť ho funkcie prvého tajomníka ÚV KSS, o čo sa usiloval už od roku 1963. Ďalším žiarivým príkladom toho, že v prvej fáze obrodného procesu sa ako umiernení reformní komunisti mohli javiť aj osobnosti, ktoré v skutočnosti s touto charakteristikou nemali nič spoločného, bol V. Šalgovič. Od roku 1962 do roku 1968 bol predsedom Ústrednej kontrolnej a revíznej komisie KSS a v tejto funkcii sa výrazne pričinil o stráncke rehabilitácie mnohých členov KSS, ktorí boli neoprávnene trestne postihnutí v prvej polovici 50. rokov. Na základe tohto faktu a na príhovor prvého tajomníka ÚV KSS A. Dubčeka ho koncom mája 1968 vymenovali v hodnosti plukovníka za námestníka ministra vnútra pre štátnu bezpečnosť. Treba však uviesť, že V. Šalgoviča, ako človeka KGB, tvrdo presadzovali aj sovietski predstavitelia, ktorým sa potom v príhodnej chvíli za túto podporu adekvátne odslúžil.¹³⁵

Blízkymi priateľmi a prívržencami A. Dubčeka boli aj A. Ťažký, v roku 1967 povereník – predseda Komisie SNR pre národné výbory, teda akýsi slovenský „minister vnútra“, a vedúci tajomník mestského výboru KSS v Bratislave J. Zrak. O tom, aké zložité boli na Slovensku vzťahy aj medzi reformnými komunistami, svedčí skutočnosť, že J. Zrak bol do tejto funkcie vymenovaný koncom mája 1964, aby „skonsolidoval“ mestskú organizáciu strany v Bratislave po dnes už legendárnom vystúpení G. Husáka na jej konferencii v polovici marca toho istého roku. Ukázalo sa totiž, že drvivá časť delegátov bola na strane Husáka, ktorý, ako uvidíme, bol významným predstaviteľom reformných komunistov na Slovensku aj pred januárom 1968, aj po ňom.

Významnými stúpencami A. Dubčeka boli v tom čase aj poprední slovenskí ekonómovia H. Kočtúch a V. Pavlenda. Obaja boli prívržencami ekonomickej reformy z roku 1965, ktorú poznáme aj pod názvom *Nová sústava riadenia národného hospodárstva*, no zároveň ju aj ostro kritizovali za to, že bola ušitá na pomery českej časti republiky a takmer vôbec nerespektovala špecifické slovenské hospodárske podmienky. Práve z ich teoretických námetov a argumentov čerpal A. Dubček vo svojom boji za zvýšenie právomocí slovenských národných orgánov najmä vo vzťahu k podnikovej sfére na Slo-

134 Mňačko, L.: Ako chutí samota. Literárny týždenník, r. II., 1989, č. 51/52, s. 14.

135 Pešek, J. a kol.: Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 – 1989. Prešov : Vydavateľstvo M. Vaška, 2003, s. 307.

vensku a za zmenu jeho ekonomickej štruktúry výstavbou nových závodov spotrebného priemyslu s finálnou fázou výroby. Umierneným stúpencom reforiem bol aj významný odborársky funkcionár F. Zupka. Jeho konflikty s vedením strany pramenili v otázke, ako majú odbory plniť svoju pôvodnú úlohu – obhajovať hospodárske a sociálne záujmy námezdných pracujúcich, keď musia byť zároveň aj „prevodovými pákami“ komunistickej moci. Príčiny problémov odborov i odborárov videl v nesprávnom uplatňovaní vedúcej úlohy strany v tejto oblasti a požadoval zásadné vymedzenie kompetencií medzi hospodárskymi, straníckymi a odborovými orgánmi. Veľmi ťažko znášal aj poručníkovanie a diktát najmä zo strany straníckeho aparátu. Kvôli týmto názorom sa dostal do ostrých rozporov aj s prvým tajomníkom ÚV KSČ A. Novotným, požiadaval predsedníctvo ÚV KSČ o uvoľnenie z funkcie predsedu ÚRO a 1. januára 1966 odišiel do dôchodku. Na jeho miesto potom nastúpil prívrženec A. Novotného M. Pastýřik.

Zabudnúť neslobodno ani na R. Harenčára, predsedu slovenského ÚV ČZM (od konca júna 1966). Ten – ako som už uviedol – na Slovensku už pred rokom 1968 vytvoril zárodky novej demokratickej štruktúry mládežníckeho hnutia zohľadnením sociálnej, vekovej i záujmovej rôznorodosti mládeže.

Medzi umiernených reformných komunistov možno v tom čase zaradiť aj pracovníkov straníckej tlače O. Klokoča a M. Sedlákovú. O. Klokoč sa ako šéfredaktor *Pravdy* preslávil uverejnením vystúpenia M. Hysku na zjazde slovenských novinárov koncom mája 1963, ktorý tam tvrdo kritizoval nielen pomery v KSČ, ale upozornil aj na podiel V. Širokého, vtedy ešte predsedu vlády ČSSR, na nezákonných politických procesoch koncom 40. a začiatkom 50. rokov. M. Sedláková, tiež redaktorka *Pravdy*, ktorú aktér i znalec tých čias I. Luluha považuje za poprednú predstaviteľku reformných síl vo vtedajších slovenských masmédiách,¹³⁶ zohrala významnú rolu i pri odvolávaní A. Novotného z funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ na prelome rokov 1967 a 1968.

Významnými umiernenými reformnými komunistami boli i traja poprední slovenskí spisovatelia L. Novomeský, V. Mináč a L. Ťažký. V tomto období často vystupovali v tlači i na verejnosti a boli významnými osobnosťami slovenského kultúrneho i politického života. V liberalizačnom procese si počínali s rozvahou a zachovávali si vlastný, hoci niekedy aj nepopulárny názor. Generačne i blízkymi vzťahmi k nim patrili aj významný slovenský odborník v oblasti pedagogiky O. Pavlík, za kritiku nedemokratických pomerov v KSČ a jej sektárskej politiky voči inteligencii, ako aj za požiadavku rehabilitácie „buržoázneho nacionalistu“ G. Husáka ho ako exemplárny prípad revizionizmu na Slovensku vylúčili z KSČ už v roku 1957. V 60. rokoch si vydobyl uznanie vedeckej obce za významné pedagogické práce o vplyve vedecko-technickej revolúcie na vzdelávanie; uvedomoval si totiž zaostávanie Československa za vyspelými západnými štátmi v oblasti školstva i v technologickom rozvoji.

Viacerí slovenskí politici pomerne dlho váhali pridať sa k vznikajúcej reformnej alebo konzervatívnej skupine vo vedení KSČ. A. Dubčeka napokon podporili takpovediac *ad hoc*, v konkrétnom prípade, keď mali možnosť zasiahnuť v jeho prospech vo vypätej

136 Tamže, s. 293 – 294.

politickej situácii. Napríklad J. Valo sa „prebudil“ až v roku 1967, keď na pôde Národného zhromaždenia presadzoval proti vôli A. Novotného zákon o Bratislave ako hlavnom meste Slovenska. Podobne aj F. Barbírek sa k A. Dubčekovi pridal počas vyvrcholenia konfliktu medzi ním a A. Novotným na prelome rokov 1967 a 1968. Vtedy ho ako Dubčekovho prívrženca zvolili do konzultatívnej skupiny členov ÚV KSČ, ktorá mala spolu s predsedníctvom ÚV KSČ pripraviť návrh na riešenie kumulácií najvyšších funkcií a navrhnúť nového prvého tajomníka ÚV KSČ. V tomto búrlivom období zohral vynikajúcu úlohu aj S. Kodaj, ktorý sa ako náčelník politickej správy Východného vojenského okruhu zaslúžil o to, že Novotného pokus o vojenské riešenie krízy vo vedení KSČ koncom roku 1967 nemal na Slovensku žiadnu nádej na úspech. Počas tejto krízy A. Dubčeka podporili aj K. Boďa, Š. Sádovský a iní, ktorí potom boli príslušníkmi skupiny umiernených reformných komunistov na Slovensku.

V KSS v tomto období existovala aj ďalšia skupina reformných komunistov, ktorú by sme mohli nazvať potencionálnymi radikálnymi reformnými komunistami. Ani oni svojimi aktivitami od roku 1963 po február 1968 nepresahovali pôdorys „tvorivého“ rozvíjania marxizmu-leninizmu a ich radikalizmus vyplýval z toho, že (na rozdiel od reformných komunistov pôsobiacich v stranických a štátnych orgánoch) pôsobili prevažne verejne, najmä v novinách a časopisoch – v *Kultúrnom živote*, *Smene a Roháči*, neskôr aj v *Práci*, *Pravde* a rôznych regionálnych časopisoch, kde oveľa ostrejšie ako ich umiernení kolegovia kritizovali nešváry socialistickej spoločnosti, deformácie učenia klasikov marxizmu-leninizmu, neskôr aj porušovanie socialistickej zákonnosti a krvavé účtovanie so skutočnými, domnelými i potenciálnymi odporcami komunistického režimu. K žurnalistom pôsobiacim v týchto médiách sa pripájali aj umelci a vedci – najmä z oblasti spoločenských vied, ktorých už vtedy neznesiteľne škrtila „zvieracia kazajka“ existujúceho ideologického systému. Z neohrozených novinárov, redaktorov a šéfredaktorov spomeňme aspoň J. Čomaja, H. Dzvoničkovú, O. Fülöpa, G. Gryzlova, M. Hamadu, M. Hyska, M. Hryca, D. Herrmannovú, M. Janeka, J. Jonáka, R. Kaliského, A. Kurinu, S. Kalného, J. Košťovú, P. Ličku, E. Löbla, A. Mensatorisa, T. Michala, L. Mňačka, R. Olšínského, J. Pala, O. Plávkovú, M. Ruppeldta, J. Sitka, P. Števčeka, J. Špitza, J. Vereša, M. Válka (od roku 1966 šéfredaktora *Romboidu*), M. Vároša a i. A z oblasti spoločenských vied najmä M. Dzvonička, S. Falt'ana, E. Friša, J. Fabiana, M. Gosiorovského, B. Gracu, M. Hübla, J. Jablonického, A. Kopčoka, M. Kusého, I. Lалу, L. Lipťáka, V. Maňáka, J. Mesároša, K. Minárika, P. Poláka, M. Strhana, J. Strinku, J. Weisera a pod.

Akosi neformálnou vedúcou osobnosťou týchto potencionálnych radikálnych reformných komunistov bol čerstvo rehabilitovaný G. Husák. Bol ovenčený gloriolou hrdinu, ktorý vytrval nielen vo svojom komunistickom, ale aj národnom presvedčení, napriek všetkým mukám, ktoré si musel vytrpieť v kazematách režimu, za ktorého nastolenie sám bojoval a významne sa oň zaslúžil. Do „veľkej“ politiky sa po svojej rehabilitácii nedostal, no tej „malej“ sa nevzdal a postupne si vytváral medzi bratislavskou inteligenciou bázu na eventuálny návrat. Medzi jeho stúpenkami bol aj nemalý počet členov ÚV

KSS, ktorí ho chránili pred tlakom zo strany A. Novotného, M. Chudíka, M. Sabolčíka, F. Dvorského a ďalších, ba aj proti A. Dubčekovi a V. Biľakovi, ktorí mu nevedeli zabudnúť vystúpenie na bratislavskej mestskej konferencii KSS v polovici marca 1964.

Vtedy G. Husák po prvýkrát verejne vystúpil azda od roku 1950 a dojatý touto skutočnosťou i rozhorčený tým, že „zljadačené a neschopné stranické vedenie premárnilo plody februára“,¹³⁷ tvrdo ho skritizoval najmä za nedôsledné rehabilitácie nespravodlivo odsúdených komunistov zo začiatku 50. rokov, nevykonnú a šlendriánsku ekonomiku a „pologramotných“ manažérov, ktorí ju riadili, za útoky dogmatického vedenia strany na Slovensku proti *Kultúrnemu životu* a niektorým ďalším slovenským novinám a časopisom, ako aj za úsilie odizolovať jeho samého od osláv 20. výročia SNP.¹³⁸ Husákovu vystúpenie sprevádzala taká vzrušená atmosféra, že M. Chudíkovi, predsedovi SNR, pri jeho sledovaní „prebiehal pred zrakom film z maďarskej kontrarevolúcie“.¹³⁹ A. Dubček, ktorý sa ako najvyšší politický predstaviteľ Slovenska už vtedy nachádzal pod drobnohľadom A. Novotného a jeho prívržencov, striehnucich na každé jeho zaváhanie, po konferencii údajne vyhlásil: „Husák nám podrazil nohy a do politiky sa viac nevráti.“¹⁴⁰ Potom nastal na G. Husáka veľký pohon: zrušili jeho kandidatúru na poslanca Národného zhromaždenia, ba aj jeho potencionálne vymenovanie za námestníka ministra financií alebo spravodlivosti. A. Dubček, ako aj V. Biľak mu to však nikdy nezabudli.

To bola teda veľmi paradoxná situácia: vodcovia oboch týchto proreformných zoskupení nenašli k sebe pre staré hriechy cestu, pričom ich prívrženci mnohokrát veľmi úzko spolupracovali, pestujúc medzi sebou priateľské vzťahy. V kontrapozícii voči A. Dubčekovi i G. Husákovi a ich stúpencom stálo v KSS konzervatívne krídlo, ktorému vonkoncom nemožno prisúdiť prívlastok „potenciálne“ – jeho existencia bola už pred januárom 1968 tvrdou realitou. Toto krídlo bolo oveľa homogénnejšie ako formujúci sa reformní komunisti a ich spoločnou črtou bola bytostná spätosť s A. Novotným a jeho prívržencami a zabezpečovanie ich politických záujmov na Slovensku. Spájalo ich tiež dogmatické chápanie marxisticko-leninskej ideológie a totalitarizmus v politickej praxi.

Najbližším stúpencom A. Novotného na Slovensku bol – ako som už spomenul – M. Chudík. V mladosti vyrastal ako „človek V. Širokého“ a výrazne sa angažoval v pohone na „buržoázných nacionalistov“ v KSS. Neskôr, na jeseň 1963, po páde svojho politického „tútora“ „preladil“ na A. Novotného, ktorý ho potom až do konca roku 1967 podporoval ako protikandidáta A. Dubčeka na post prvého tajomníka ÚV KSS. Jeho stúpencom zostal aj počas politickej krízy vo vedení KSČ koncom roku 1967 a začiatkom roku 1968. po páde A. Novotného sa začal aj krkolomný pád M. Chudíka – natoľko boli zviazané ich politické i osobné osudy.

137 Londák, M. – Sikora, S. – Londáková, E.: c. d., s. 61.

138 SNA f. ÚV KSS, zas. P ÚV KSS 19. 3. 1964, k. č. 1124. Diskusný príspevok s. dr. Husáka, ZO KSS pri Slovenskej akadémii vied (na mestskej konferencii KSS v Bratislave, 15. 3. 1964).

139 SNA, f. ÚV KSS, zas. ÚV KSS 20. 3. 1964, k. č. 1860.

140 Biľak, V.: Míľniky môjho života. Rukopis deponovaný v Dokumentácii Ústavu politických vied SAV, s. 181 – 182.

Ďalším spoľahlivým stúpencom A. Novotného bol aj J. Lenárt. Prejavilo sa to už počas činnosti Kolderovej rehabilitačnej komisie v roku 1963, keď ako vedúci pracovnej skupiny pre „buržoázných nacionalistov“ prispel k nedostatočnému vyriešeniu tejto otázky. Ako Novotného „svazák“ (člen ČZM – tak ho vraj A. Novotný prezýval kvôli jeho vtedajšiemu relatívne nízkemu veku – 40 rokov) sa v polovici septembra 1963 stal predsedom vlády ČSSR. Napriek nesporne blízky politickým väzbám k A. Novotnému pochyboval však J. Lenárt o odborných kvalitách aparátu ÚV KSČ na čele s jeho prvým tajomníkom, čo dal viackrát v kuloároch najavo.¹⁴¹ Výrazne sa v roku 1965 zaslúžil aj o vypracovanie tzv. *Novej sústavy riadenia národného hospodárstva*, ktorá pripúšťala regulované trhové prostredie s relatívne samostatnými podnikateľskými subjektmi. Vo vypätých politických situáciách sa však vždy priklonil ku konzervatívno-dogmatickým istotám – napríklad aj na prelome rokov 1967 a 1968, keď patril k „posledným Mohykánom“, ktorí ešte bránili pozície A. Novotného.

Aj M. Sabolčík, ktorého A. Novotný „dotlačil“ do funkcie akéhosi neformálneho Dubčekovho zástupcu v predsedníctve ÚV KSS, tvrdo bránil záujmy pražského centralizmu voči umierneným národnoemancipačným a demokratizačným úsiliam A. Dubčeka. Ako ekonóm z dogmatických a centralistických pozícií kritizoval činnosť V. Pavlendu, ktorý ako stúpenec moderných ekonomických teórií požadoval, aby sa v rámci spomínanej *Novej sústavy riadenia národného hospodárstva* zásadne zvýšili právomoci slovenských národných orgánov. Po januári 1968 patril M. Sabolčík k tým, ktorí rezolútne odmietali návrat G. Husáka do vysokých straníckych funkcií.

J. Janíka ako „svojho človeka“ pôvodne získal pre prácu v ÚV KSS A. Dubček. Už v roku 1964 sa stal tajomníkom ÚV KSS a od roku 1966 bol členom predsedníctva ÚV KSS. Neskôr však – ako typický pracovník straníckeho aparátu – dal prednosť politickej istote vyplývajúcej z podpory A. Novotného pred postupnou liberalizáciou režimu na Slovensku a národnoemancipačnými úsiliami v réžii A. Dubčeka. Keď sa však koncom roka 1967 mocenské pozície A. Novotného a jeho prívržencov začali otriasať v základoch a bolo zrejmé, že padne, J. Janík bez akýchkoľvek výčitiek svedomia „preskočil“ do tábora A. Dubčeka. Na decembrovom zasadaní ÚV KSČ 1967 už A. Novotného mohutne kritizoval, najmä za jeho ekonomickú politiku voči Slovensku.¹⁴²

Ako konzervatívec a stúpenec A. Novotného sa profiloval aj F. Dvorský, vedúci tajomník KV KSS v Bratislave a kandidát predsedníctva KSS, a podobne aj M. Lúčan, od roku 1963 povereník SNR pre školstvo a kultúru (od roku 1966 už len pre školstvo) a člen ÚV KSS. Ten patril aj po roku 1963 k tvrdým odporcom úplnej rehabilitácie obetí politických procesov z 50. rokov (!), hlavne „buržoázných nacionalistov“ na čele s G. Husákom. V prvej polovici 60. rokov patril do tejto skupiny aj J. Kríž. Aj on si „vykopal ostrohy“ bojom proti „buržoáznemu nacionalizmu“ v KSS; jeho pozície však začali slabnúť už v roku 1963, po „odstavení“ K. Bacíľka a P. Davida od politickej moci. Do roku 1966

141 V tomto zmysle sú známe slová J. Lenárta, ktoré začiatkom roku 1967 adresoval Z. Mlynářovi: „*Si bystrý člověk, čo hl'adáš v ‚baráku‘? sídlo ÚV KSČ – pozn. autora „Drž sa vlády! Tam sa iba tára, na vláde sa pracuje.“ Mlynář, Z.: Mráz přichází z Kremli, c. d., s. 125.*

142 Pešek, J. a kol: c. d., s. 163 – 164.

ho zbavili vysokých stranických funkcií (tajomníka ÚV KSS i kandidáta predsedníctva ÚV KSS) a po januári 1968 ho ako konzervatívca a stúpenca A. Novotného odvolali aj z funkcie podpredsedu SNR, ktorú zastával od roku 1964.¹⁴³

Osobitným príkladom servilnosti voči A. Novotnému bol R. Cvik, vedúci tajomník Stredoslovenského KV KSS. Tohto extrémneho a agresívneho dogmatika využíval A. Novotný na organizovanie priamych útokov proti A. Dubčekovi. Tieto útoky vyvrcholili v rokoch 1964 – 1966 a boli také ostré, že sa na protest proti R. Cvikovi v predsedníctve ÚV KSS k A. Dubčekovi pripojili i viacerí jeho odporcovia.

Konzervatívni členovia KSS pôsobili aj v slovenských oznamovacích prostriedkoch. Poprednou osobnosťou medzi nimi bol B. Chňoupek, v rokoch 1965 – 1967 šéfredaktor týždenníka *Predvoj*. Je symptomatické, že toto periodikum pre politiku, kultúru a hospodárstvo výsostne stranického charakteru (vydával ho ÚV KSS) vzniklo ako akási dogmaticko-konzervatívna protiváha progresívneho *Kultúrneho života*. Obsahová i ideová náplň *Predvoja* však nespôsobila rozsiahlejší prienik do čitateľskej verejnosti – a to aj napriek tomu, že niektoré profesijné skupiny (napr. učitelia) ho museli odberať povinne. K malej hŕstke dogmatikov a tvorivo sterilných novinárov patrili ďalej M. Lajčiak, A. Bak, J. Mikľa, J. Lúč, J. Riško a i. Takíto novinári boli zahŕňaní rôznymi výhodami, odmenami, služobnými cestami do zahraničia, novinárskymi cenami a pod., trvalú brázdou v dejinách slovenskej žurnalistiky však nevyorali.¹⁴⁴

Diferenciácia medzi spomínanými politickými prúdmi v špičke KSS nebola, prirodzene, chemicky čistá, mala len štatistický charakter a hranice medzi nimi boli mnohokrát nejasné: viacerí príslušníci jedného prúdu udržiavali čulé pracovné i súkromné vzťahy s príslušníkmi iných prúdov. V zásade však stáli „novotnovci“ proti „dubčekovcom“ a oba tieto prúdy zasa – mnohokrát na prvý pohľad nezmieriteľne – proti „radikálom“, „liberálom“ a „malomeštiackym netrepezlivcom“ z oblasti žurnalistiky, umenia i spoločenských vied, ktorí až príliš často mávali „nesprávne názory“. Pravda, v skutočnosti boli voči nim nezmieriteľní len novotnovskí konzervatívci; tzv. potenciálni umiernení reformní komunisti na čele s A. Dubčekom síce na nich tiež občas chľlili „oheň a síru“, aby ukázali, ako pevne držia moc na Slovensku vo svojich rukách, potajomky však nad nimi vytvárali „ochrannú clonu“ pred agresívnymi zásahmi A. Novotného a jeho stúpenčov vo vedení KSČ.

143 Pešek, J.: Centrum moci. Aparát Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska 1948 – 1989. Bratislava : AEPRESS, 2006, s. 66.

144 Londák, M. – Sikora, S. – Londáková, E.: c. d., s. 130.

3. 2. PO DRÁŽĎANOC 1968

Takéto rozloženie politických síl vo vedení KSS (podobné bolo i vo vedení KSČ), ktoré sa celkom prirodzene rozvíjalo i v krajských a okresných štruktúrach, bolo napokon na jar 1968 vystavené nielen významným vnútropolitickým, ale hlavne zahraničnopolitickým tlakom. Treba jednoznačne povedať, že v čase, keď došlo u nás k odstráneniu režimu A. Novotného a otvorila sa cesta k reforme socializmu, bola už situácia v bývalom ZSSR iná ako za čias N. S. Chruščova, ktorý sa tiež pokúsil o umiernenú reformu socializmu. Po jeho páde v októbri 1964 sa začala dvadsaťročná éra Leonida I. Brežneva a jeho nasledovníkov, obdobie neostalinizmu a definitívneho zahŕňovania sovietskeho spoločenského systému. Socializmus sovietskeho typu sa tu opäť stotožnil s konzerváciou politických, ekonomických a ideologických štruktúr, ktoré vznikli v ZSSR za J. V. Stalina a ktoré boli potom s nepatrnými obmenami reprodukované v štátoch sovietskej satelitnej zóny. Takmer jediným pokrokom bola absencia obludných stalinských pogromov a čistiek, aké poznáme z 30. a 40. rokov 20. storočia, ktoré teraz vystriedala „metóda existenčného násilia“ – postihy v zamestnaní, voči priamym príbuzným, umiestnenie v psychiatrických liečebniach i odsúdenie do štandardného väzenia. Jednou z najpodstatnejších charakteristických črt tohto režimu však bola tiež skutočnosť, že myšlienka hľadania nových modelov socializmu, demokratizácia a humanizácia spoločenských vzťahov sa v ňom pokladala za výsostne škodlivú.

Aj vo svete sa situácia výrazne zmenila. A hoci sa hovorilo o uvoľnení medzi USA a ZSSR, chystaná dohoda o obmedzení strategických zbraní sa týkala predovšetkým týchto supervelmocí, pričom od satelitných štátov hlavne v sovietskej zóne sa očakávalo skôr „zvýšenie disciplíny“, aby sa v rokovaniach dosiahli lepšie východiská i výsledky. Pre USA a ich prezidenta Lyndona Johnsona to bola tiež prioritná otázka: nechceli si ohroziť vlastné dlhodobé ciele vo vzťahoch k ZSSR a sám americký prezident mal už „predrokovánú“ návštevu v Moskve, na ktorej mu veľmi záležalo. Preto Spojené štáty americké zaujímali aj k vývoju v ČSSR veľmi zdržanlivý postoj a americká diplomacia mala podľa smerníc vtedajšieho ministra zahraničných vecí D. Ruska iba „*neformálne a diskkrétne dávať... najavo, že USA vítajú kroky Československa smerom k liberalizácii*“. A jeho námestník E. Rostow dokonca odporúčal ostro protestovať, ak by Sovietsky zväz tvrdil, že USA podnecujú v ČSSR kontrarevolúciu.¹⁴⁵

Vývojom v ČSSR neboli nadšené ani konzervatívne a liberálne kruhy v západnej Európe. Popredný francúzsky politik M. Debré nazval demokratizačný proces v ČSSR „*nehodou na autostráde*“ – tak hlboko ho znepokojila táto nepredpokladaná vývojová odchýlka od vyjazdených magistralí bipolárneho sveta. Západoeurópska ľavica, ktorá vtedy pokladala socialistický systém v sovietskej strednej Európe za civilizlačne vyspelý, len s potrebou demokratizácie, vývoj v ČSSR vítala; aj zásluhou toho vznikla myšlienka „tretej cesty“ medzi kapitalizmom a sovietskym modelom. Tento jej obdiv udalostí v Československu prirodzene ďalej prehľboval nedôveru, ktorú voči nim pociťovali predstavi-

145 Kořínek, O.: Pozývaci list 1968. Bratislava : A. Marenčin – Vydavateľstvo PT, 2006, s. 19 – 20, 23.

telia štátov Varšavskej zmluvy na čele so Sovietskym zväzom – veď sociálni demokrati a socialisti boli za Stalina považovaní za väčších nepriateľov komunistov ako liberálna buržoázia! V tejto súvislosti treba tiež dodať, že aj Slováci, v exile reprezentovaní Radou slobodného Československa a neskôr, po roku 1971, aj Svetovým kongresom Slovákov, sa všeobecne hlásili k Dubčekovmu kurzu liberalizácie komunizmu, lebo to považovali za jedinú reálnu šancu vo vtedajšom rozdelenom svete.¹⁴⁶ Pravda, s týmto názorom I. Kružliaka sa dá aj polemizovať: ťažko si možno predstaviť, že by sa československá liberálna i slovenská ľudácka emigrácia nadchýnala pokusom o revitalizáciu komunizmu v ČSSR. Najmä ľudáci nemohli súhlasiť s federáciou, lebo tá by v podmienkach demokratického vývoja len upevnila spoločný československý štát a ideu samostatného Slovenska by odsúdila na zánik. Iba ak by videli tak ďaleko, že počítali s rozdelením spoločného štátu na základe dôslednej demokratizácie aj v oblasti národnostných vzťahov. Je teda len prirodzené, že vedenia KSSZ a ostatných krajín sovietskeho bloku, pozorne sledujúc vývoj v ČSSR, zakročili veľmi rýchlo už voči náznakom „herézy“ proti „autentickému“ marxizmu-leninizmu. Stalo sa to už počas osláv 20. výročia Víťazného februára, keď si v rámci tradičných zvyklostí prejav A. Dubčeka pripravený na slávnostné zasadnutie ÚV KSČ, ÚV NF a vlády republiky 22. februára 1968 vopred vyžiadaval najvyšší sovietsky stranícky a štátny predstaviteľ L. I. Brežnev. Veľmi ho rozčúlili najmä pasáže o vedúcej úlohe strany a o mládeži, a tak musel byť prejav cez noc prepracovaný. Napriek tomu bolo Dubčekovo vystúpenie netradičné: oveľa viac ako obvyklé ódy a frázy na „slávne víťazstvo pracujúceho ľudu nad buržoáznou reakciou“ v ňom defilovali kritické slová na adresu nedávnej minulosti, ako aj smelé úvahy o potrebe zásadných zmien systému namiesto jeho „kozmetických“ zdokonalení.¹⁴⁷ Preto si členovia vedenia KSČ i jeho technický sprievod museli aj po spomínanej slávnostnej schôdzi vypočúť v kuloároch ostré výhrady predstaviteľa NDR W. Ulbrichta i poľského vodcu W. Gomuľku voči vývoju v ČSSR.¹⁴⁸

Keďže sa už v tom čase pomaly rozháral boom v československých oznamovacích prostriedkoch a jeho prvá vlna kulminovala v marci 1968, ďalší útok spojencov na reformnú líniu KSČ nenechal na seba dlho čakať. Stalo sa tak na schôdzke vedúcich predstaviteľov komunistických a robotníckych strán Bulharska, Československa, Maďarska, NDR, Poľska a ZSSR 23. marca 1968 v Drážďanoch.

Československá delegácia vedená A. Dubčekom pritom vôbec nepredpokladala, že by mohla mať nejaké problémy – rokovať sa totiž malo o ekonomických otázkach a tesne predtým Moskvu oveľa viac znepokojovali odstredivé tendencie Rumunska (ani nedostalo pozvánku do Drážďan) ako vývoj v ČSSR. Aké však bolo jej prekvapenie, keď sa rokovanie vyhlásilo za prísne tajné (aj poradcovia museli opustiť zasadaciu sálu), medzi prítomnými sedelo, ako nástroj hrozby a nevyberavého nátlaku, množstvo sovietskych generálov a plukovníkov a vedúci predstaviteľ NDR W. Ulbricht v úvodnom slove

146 Kružliak, I.: Dubčekov ohlas v slovenskom zahraničnom odboji (Okupácia v tóni hrozby tretej svetovej vojny). In: *Revolučné hnutia v Európe po II. Svetovej vojne*. Bratislava : Veda, 2004, s. 118.

147 Kural, V. a i.: c. d., s. 42 – 43.

148 Tamže, s. 43.

oznámil, že jediným bodom porady je posúdenie politickej situácie v Československu! Prekvapený a nepripravený A. Dubček, ktorý dostal slovo ako prvý, sa zmohol iba na nesmelé konštatovanie, že o politickej situácii v ČSSR by mohol obsérne informovať až po jej dôkladnom posúdení na chystanom zasadnutí ÚV KSČ 1. – 5. apríla 1968 a zároveň požiadal prítomných, aby situáciu v Československu neposudzovali podľa rôznych „výstrelkov“, ku ktorým došlo v uplynulých dvoch mesiacoch.¹⁴⁹

Vzápätí na schôdzke zavládla atmosféra ako na stredovekom cirkevnom koncile, na ktorý predvolali nositeľov kacírskych myšlienok, aby ich podrobili zdrvivúcej kritike. Väčšina prítomných vyhlásila, že vývoj v ČSSR už nadobudol „kontrarevolučné rysy“. Podľa záznamu účastníka tejto schôdzky, prvého tajomníka ÚV KSS V. Biľaka, L. I. Brežnev vyhlásil, že „*kontrarevolúcia nezačína hneď vraždami, ale krikom, demagógiou, rozvracaním strany, štátneho a hospodárskeho aparátu, vyvolávaním chaosu, zastrášaním ľudí a vyvolávaním neistoty*“.¹⁵⁰ Tak sa mu javil demokratizačný proces v ČSSR. Iba najvyšší maďarský predstaviteľ J. Kádár, ktorý sa vo vlastnej krajine tiež potichu a opatrne pokúšal o miernu liberalizáciu režimu, vyhlásil, že v Československu kontrarevolúcia ešte nie je, ale sa pripravuje.¹⁵¹ Všetkých však najviac trápila skutočnosť, že sa československé masmédiá „odtrhli z reťaze“, že si píšú a vysielajú, čo sa im zachce, a strana ani vláda ich nekontroluje. Podľa spomínaného Biľakovho zápisu L. I. Brežnev upozornil, že na Ústredný výbor KSČ sa útočí už nielen v nestraničkej tlači, ale aj v *Rudom práve*, ktoré je jeho tlačovým orgánom, pričom sa hanobí celá doterajšia činnosť komunistickej strany.¹⁵² Ešte ostrejšie ako L. I. Brežnev útočili na KSČ a ČSSR vedúci predstavitelia NDR a Poľska W. Ulbricht a W. Gomulka. W. Ulbricht napokon – aspoň podľa V. Biľaka – zakončil svoj prejav prorockým výrokom: „*Bud' bude v Prahe poriadok, alebo musíme urobiť rozhodujúce opatrenia*...“¹⁵³

Okrem toho bolo už vopred pripravené komuniké, podľa ktorého sa revizionistické a protisocialistické živly, podporované Západom, usilujú rozvrátiť socialistické zriadenie v Československu a vytrhnúť ho zo zväzku socialistických krajín. Táto skutočnosť zmobilizovala sily našej delegácie (okrem A. Dubčeka a V. Biľaka v nej boli aj O. Černík, J. Lenárt a D. Kolder), ktorá napokon jednotne odmietla tvrdenie spojencov, že v ČSSR je kontrarevolúcia a obhajovala kurz obrody socializmu.¹⁵⁴ Bolo to azda poslednýkrát, čo spomínaní československí politici svorne obhajovali pojanuárovú politiku KSČ. Zásluhou tohto postupu napokon vedúci predstavitelia „bratských strán“ navrhované komuniké stiahli z programu a uspokojili sa s ubezpečením, že KSČ udrží moc v Československu vo svojich rukách.

149 Záznam z porady šesti bratských stran v Dráždanech (23. 3. 1968) vypracovaný s. V. Biľakem. Dokumentácia Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, č. D IV/34 B. Pozri tiež: Vondrová, J. Navrátil, J. a kol.: Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970. Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970, Brno : Doplněk, 1995, s. 73 – 116.

150 Tamže.

151 Tamže.

152 Tamže.

153 Tamže.

154 Kural, V. a i.: c. d., s. 64.

Pre postup československých predstaviteľov bolo tiež charakteristické, ako sa usilovali otužiť ostriu kritiky zo strany spojencov: na jednej strane sa s ňou čiastočne stotožnili, na druhej strane tvrdili, že sa týka iba prechodných a okrajových javov. To bol v podstate model, podľa ktorého potom prebiehali všetky rozhovory medzi sovietskou a československou stranou (jej progresívnym, reformným krídlom).

Členovia československej delegácie sa navyše dohodli, že po návrate domov utaja priebeh rokovania a jeho výsledky nielen pred občanmi ČSSR, ale aj pred ÚV KSČ a ostatnými členmi jeho predsedníctva. Viedli ich k tomu obavy, že by stúpenci A. Novotného mohli tvrdiť kritiku spojencov využiť na svoje záujmy a že by informácia o „drážďanskom koncile“ mohla v ČSSR vyvolať protisovietske nálady, čo by vonkoncom nebolo v súlade so zámermi reformy. Tento taktický ťah však mal ďalekosiahle následky: novinári, ktorí sa len pred mesiacom vymanili z jarma cenzúry, netušili vôbec nič o závažnosti kritiky zo strany štátov Varšavskej zmluvy, a tak ich A. Dubček so svojimi stúpenkami ani po Drážďanoch nevládal udržať na uzde. A nielen to. Reformní komunisti v najvyšších orgánoch KSČ žili v dôsledku neznalosti skutočných postojov našich spojencov aj naďalej v ilúziách o relatívne širokom priestore na reformnú politiku.¹⁵⁵

Rokovanie v Drážďanoch bolo poučné ešte z jedného dôvodu. Ukázalo, že najvyššie stranícke a štátne orgány ČSSR nepestovali nejakú československú „kremľológiu“, že vôbec nevedeli, ako vlastne funguje sovietska stranícka a štátna mašinéria, a že si vôbec neuvedomovali, čo môžu od sovietskeho vedenia očakávať. To, že A. Dubček vyrastal na sovietskom vidieku a azda si myslel, že Sovietskemu zväzu rozumie, vôbec nestačilo.¹⁵⁶

Obavy spojencov z „kontrarevolučného“ vývoja nerozptýlili ani ďalšie udalosti, ktoré sa v našej krajine odohrali. Okrem pokračujúceho slobodného a hlavne kritického pôsobenia novinárov vrásky na čelách predstaviteľov štátov socialistického spoločenstva spôsobil aj priebeh a výsledky zasadania ÚV KSČ 1. – 5. apríla 1968. Prvý tajomník ÚV KSČ A. Dubček na ňom nielen obhajoval pojanuárový demokratizačný proces, ale kladne zhodnotil aj rozmach ľudového hnutia a významnú úlohu československých masmédií. Podobne ako v Drážďanoch aj teraz sa o „protisocialistických“ a „protisovietských“ silách zmienil iba ako o okrajovom jave, čím vlastne závery drážďanského *summitu* odmietol.¹⁵⁷ A navyše, práve na tomto pléne ÚV KSČ bol prijatý aj *Akčný program KSČ*, ktorý, ako som už uviedol, bol tvrdou kritikou aktuálneho brežnevovského neostalinizmu.

V tejto situácii došlo k ďalšiemu „umývaniu hláv“ popredných predstaviteľov KSČ a československého štátu – tentokrát v Moskve 4. a 5. mája 1968. Atmosféra v celej sovietskej spoločnosti bola už vtedy ostro namierená proti československej „kontrarevolúcii“. Svedčia o tom napríklad členovia oficiálnej delegácie Zväzu československo-sovietskeho priateľstva, ktorí boli na návšteve ZSSR začiatkom mája toho istého

155 Pauer, J.: Praha 1968. Vpád Varšavskej smluvy, pozadí – plánovanie – provedenie. Praha : Argo, 2004, s. 42–43.

156 Kural, V. a i.: c. d., s. 43.

157 Vondrová, J. – Navrátil, J. – Moravec, J.: c. d., zv. 9/1, s. 244.

roku. Priam ich ohromil tón predsedu obdobnej sovietskej organizácie A. Zimianina, ktorý sa správal, ako keby boli na lavici obžalovaných: „*Čo to tam robíte?*“¹⁵⁸ A novinár S. Kalný, ktorý sa mal stať korešpondentom *Smeny a Mladej fronty* v Moskve, spomína: „*Informácie o našej krajine v sovietskej tlači boli priam hrôzostrašné. A ľudia im verili. Verili strieľaniu do komunistov, verili zbraniam zo Západu a našej túžbe po zhnitom kapitalizme.*“¹⁵⁹

V Moskve začiatkom mája 1968 sovietski predstavitelia ešte vystupňovali svoju kritiku reformného procesu v Československu. Podľa nich tu bola situácia podobná ako v roku 1956 v Maďarsku; namiesto ozbrojeného povstania však kontrarevolúcia prebieha pokojne, „plazivo“ (odtiaľ pochádza v danej dobe frekventovaný výraz „plazivá kontrarevolúcia“), keď za pomoci tlače dochádza k rozkladu československých mocenských štruktúr. Traja zo štyroch členov československej delegácie, A. Dubček, O. Černík a J. Smrkovský, v súlade s tradíciou založenou už v Drážďanoch síce reformnú politiku bránili, zaprisahávajúc sa aj priateľstvom k Sovietskemu zväzu, na druhej strane však prijímali sovietsku kritiku a opäť argumentovali okrajovosťou kontrarevolučných tendencií.¹⁶⁰ V súvislosti s tým niektorí historici (napr. český historik J. Pauer) tvrdia, že je to dôkaz politickej „bezkonceptnosti“ postupu československej delegácie vo vzťahu k sovietskej strane.¹⁶¹ Podľa môjho názoru je však aktuálna aj otázka, čo sa vlastne dalo presadiť voči supervelmoci, ktorá mala na fungovanie socialistického spoločenského systému svoj vlastný, vyhranený a nekompromisný názor a bola voči iným názorom (najmä ak ich nositeľmi boli predstavitelia malého a vojensky slabého štátu) absolútne neprístupná. Na moskovskom rokovaní sa prejavila aj ďalšia charakteristická črta komunikácie medzi sovietskym a československým vedením: zatiaľ čo A. Dubček a jeho reformní prívrženci si mysleli, že absolvovali len výmenu názorov na danú problematiku, L. I. Brežnev a sovietske vedenie boli presvedčení, že udelili príkazy, ktoré treba bezpodmienečne plniť.¹⁶²

Na rozdiel od drážďanských rokovaní, kde československá delegácia pôsobila viac-menej jednotne a bránila demokratizačný proces, v Moskve už došlo k významnému diferenciacnému aktu: prvý tajomník ÚV KSS V. Biľak tu vyjadril plné porozumenie pre sovietske obavy a nezabudol zdôrazniť, že na Slovensku, kde je najvyšším politickým predstaviteľom práve on, nie je situácia taká kritická ako v českej časti republiky. Za to ho aj sovietski predstavitelia pochválili – a to nielen počas tohto rokovania, ale aj na následnom zasadaní politbyra ÚV KSSZ 6. mája 1968. Tu dokonca dostal najvyšší predstaviteľ sovietskych komunistov na Ukrajine P. Šeľest príkaz nadviazať úzky kontakt s V. Biľakom, čo neskôr zohralo významnú úlohu.¹⁶³

158 Čomaj, J. – Vereš, J.: Čo nebolo v novinách. August 1968. Bratislava : Mladé letá, 1990, s. 48 – 49.

159 Tamže, s. 60.

160 Pauer, J.: c. d., s. 55 – 56.

161 Tamže, s. 55.

162 Vondrová, J. – Navrátil, J. a kol.: c. d., zv. 4/1, s. 176, 184.

163 Kořínek, O.: c. d., s. 30.

Na bilaterálne sovietsko-československé rokovania nadviazala vzápätí 8. mája 1968 prvá samostatná schôdza tzv. päťky, t. j. Bulharska, Maďarska, NDR, Poľska a ZSSR – teda už nielen bez Rumunska, ale aj bez ČSSR. Na tomto rokovaní sa vo vzťahu k situácii v Československu objavilo niekoľko nových momentov: najprv sa začal hľadať nepriateľ v samotnom vedení KSČ; najvyšší bulharský predstaviteľ T. Živkov dokonca určil aj zloženie „druhého centra“ v ňom: na čele stál F. Kriegel a patrili do neho aj Č. Císař, J. Pavel, O. Šik a J. Špaček. Odpoveďou na túto skutočnosť mala byť podpora tzv. zdravých síl vo vedení KSČ, ktoré by v ňom potichu a nebadane získali prevahu a zásadne zmenili politickú líniu KSČ. V tejto situácii sa po prvýkrát spomenul aj prosovietsky „trojlístok“ A. Indra, D. Kolder a V. Biľak, ktorý sa neskôr stal chrbtovou kosťou „piatej kolóny“ v KSČ a ČSSR. Na tomto stretnutí sa do popredia začalo tiež dostávať vojenské riešenie „československej krízy“ – zatiaľ len pomocou vojenského cvičenia vojsk Varšavskej zmluvy na území Československa, ktoré by mohlo rozhodujúcou mierou podporiť pozície spomínaných „zdravých síl“ v KSČ. A napokon, stále väčšiu nedôveru začali vedúci predstavitelia krajín socialistického spoločenstva prejavovať aj voči A. Dubčekovi. L. I. Brežnev sa údajne na jeho adresu vyjadril: „*Ťažko povedať, či tu je viac neskúsenosti, alebo chytráctva*“.¹⁶⁴

* * *

Z výsledkov rokovaní v Drážďanoch a v Moskve jednoznačne vyplynulo, že sa aj naďalej zhoršovali medzinárodne podmienky na pokračovanie reformného procesu v ČSSR a že došlo k významnému zúženiu manévrovacieho priestoru na uplatňovanie relatívne samostatnej politiky KSČ vnútri sovietskeho bloku. Dôsledky tejto veľmi negatívnej skutočnosti sa prejavili hneď po návrate z Moskvy na spoločnom rokovaní predsedníctva a sekretariátu KSČ 7. – 8. mája 1968, na ktorom sa už okrem iného prejavila diferenciácia v radoch pôvodného progresívneho protinovotnovského krídla. Odštiepila sa od neho skupina, ochotná kolaborovať so Sovietskym zväzom kvôli „záchrane“ socializmu v ČSSR. Niektorí historici v snahe odlíšiť toto nové zoskupenie od pôvodných novotnovských konzervatívov ho nazvali neokonzervatívnym krídlom v KSČ. Vzťahy medzi týmto „novotvarom“ a pôvodnými konzervatívcami boli však napriek veľmi blízkym politickým a ideologickým postojom a charakteristikám pomerne komplikované a mier medzi nimi nastal až po okupácii ČSSR v auguste 1968, v prvej fáze tzv. normalizácie. Na samom začiatku tejto diferenciácie stála už spomínaná schôdza v Drážďanoch. Jeden zo „skalných“ príslušníkov neokonzervatívnej skupiny D. Kolder neskôr vyhlásil, že Drážďany boli pre neho „*velkou školou*“, ktorá mu „*otvorila oči*“.¹⁶⁵ Je veľmi pravdepodobné, že po drážďanskom rokovaní sa tou istou cestou vydal aj ďalší jeho účastník V. Biľak. V tejto súvislosti sa celkom prirodzene natíska otázka, čo vlastne viedlo príslušníkov pôvodnej protinovotnovskej progresívnej skupiny opustiť jej rady a vrátiť

164 Vondrová, J. – Navrátil, J. a kol.: c. d., zv. 4/1, s. 195.

165 Pauer, J.: c. d., s. 43.

sa – hoci na inom poschodí – k dogmaticko-konzervatívnym ideologickým a politickým postojom? Je zrejmé, že ako akési seizmické prístroje vycítili zásadné zmeny v socialistickom spoločenskom systéme v ČSSR, ktoré boli nevyhnutné kvôli zachyteniu moderných svetových trendov v technike a ekonomike (VTR), čo si v riadiacej sfére vyžadovalo vysoko kvalifikované osobnosti – namiesto robotníckych „kádrov“ s pochybným straníckym vzdelaním. Týmito zmenami a z nich vyplývajúcimi nárokmi sa cítili existenčne ohrození, a preto sa inštinktívne „prichýlili“ k Sovietskemu zväzu, očakávajú od neho ochranu svojich politických pozícií.

Na jar 1968 sa teda V. Biľak, prvý tajomník ÚV KSS, stal vedúcou postavou slovenských neokonzervatívcov. Po krátkej kariére umierneného reformného komunistu vynútenej okolnosťami sa tento klasický dogmatik, konzervatívec a patrón stranického aparátu posunul do svojho prirodzeného politicko-ideologického prostredia a začal vyvíjať bohatú činnosť, ktorá mala nielen vnútropolitický, ale aj zahraničnopolitický rozmer. Čo sa týka zahraničnopolitických aktivít V. Biľaka, v tejto oblasti sa dokonca začal angažovať ešte o niečo skôr ako vo sfére vnútornej politiky. Podľa denníkov prvého tajomníka ÚV Komunistickej strany Ukrajiny P. Šelesta, ktoré boli sprístupnené v polovici 90. rokov 20. storočia, prejavil V. Biľak už v apríli 1968 záujem stretnúť sa s ním. P. Šelest tento záujem opätovoľoval, lebo sa obával nepriaznivého vplyvu udalostí v ČSSR na susediacu Ukrajinskú SSR; mal totiž správy o tom, že ukrajinskí intelektuáli a študenti sú aktivitou revizionistických a antisocialistických síl v Československu do značnej miery ovplyvnení. Stretnutie, na ktorom sa zúčastnil aj vedúci tajomník Východoslovenského KV KSS J. Koscelanský, sa uskutočnilo 24. – 25. mája 1968 v Užhorode.¹⁶⁶

V. Biľak na ňom okrem iného neobyčajne čiernymi farbami vykresloval situáciu v ČSSR. Tvrdil, že sa vyskytlo mnoho samovrážd straníckych funkcionárov a tajných agentov ŠtB a zavraždených bolo niekoľko tajomníkov straníckych organizácií v závodoch a v JRD. V tejto súvislosti kritizoval aj A. Dubčeka, ktorý dal údajne na podnet pravicových síl rozpustiť brannobezpečnostné oddelenie ÚV KSČ, takže vedenie strany nemá dohľad nad činnosťou armády, ako aj verejnej a štátnej bezpečnosti. Spomenul aj existenciu pravicovooportunistického „druhého centra“ v KSČ, do ktorého zaradil J. Smrkovského, O. Šika, F. Kriegla, Č. Císařa, V. Slavíka, V. Prchlíka, L. Vaculíka a B. Šimona, no hneď na to uistil P. Šelesta o existencii „zdravých síl“ v KSČ, pričom vymenoval D. Koldera, J. Lenárta, A. Indru, J. Janíka a, prirodzene, seba. Napokon P. Šelesta požiadal, aby vedenie KSSZ a sovietskeho štátu poskytli „zdravým silám“ v KSČ všetku potrebnú pomoc.¹⁶⁷

Stretnutie P. Šelesta s V. Biľakom malo údajne prekvapujúco veľký význam pre vývoj ďalších československo-sovietskych vzťahov. Tesne predtým (17. mája) totiž pricestoval do ČSSR (do Karlových Varov „na liečenie“) predseda rady ministrov ZSSR A. Kosygin, aby zistil, aká je vlastne situácia vo vedení KSČ, s kým by mohli sovietski predstavitelia spolupracovať v záujme zásadnej zmeny politickej línie KSČ. Na základe mnohých

166 Kořínek, O.: c. d., s. 30.

167 Tamže, s. 32 – 36.

rozhovorov však dospel k presvedčeniu, že vedľa A. Dubčeka, O. Černíka a L. Svobodu – teda „mužov januára“ – niet v strane, ba ani v celej krajine nikoho, kto by mal väčšiu autoritu, a preto spoliehanie sa na „zdravé sily“ by v súčasnej situácii neprinieslo žiadne ovocie. Odporúčal rokovať so spomínanými najvyššími československými predstaviteľmi. Avšak 27. mája 1968 informoval P. Šelest L. I. Brežneva o výsledkoch rokovania s V. Biľakom a hlavne o existencii a akcieschopnosti „zdravého jadra“ v KSČ a predstava spoliehať sa len na A. Dubčeka a jeho prívržencov prestala byť do značnej miery aktuálna. Výsledky Kosyginovej misie sa tak minuli účinku. Vedúci sovietski predstavitelia mali síce ešte stále pochybnosti o schopnosti spomínaných „zdravých síl“ zmeniť situáciu v Československu, ale prvé stretnutie P. Šelesta s V. Biľakom znamenalo obrat v celej kríze.¹⁶⁸

V oblasti vnútornej politiky vystupoval V. Biľak ako ochranca aparátu KSČ, ktorý bol na všetkých úrovniach, no najmä na najnižšej – okresnej (kde bol k občanom najbližšie), neustále atakovaný prebudenou občianskou spoločnosťou a strácal svoje sociálne istoty. Ostro vystupoval aj proti „anarchii“ v masmédiách, čo možno najlepšie demonštrovať jeho výrokom počas záverečného slova na zasadaní ÚV KSS 22. – 24. mája 1968, keď na otázku, či by strana nemala dať podnet na obsadenie sídel oznamovacích prostriedkov vojskom a ľudovými milíciami, odpovedal: „*To je krajnosť. Verte, že ak by to bolo zlé, tak to urobíme.*“¹⁶⁹ A o tom, kam to až dotiahol so svojou konzervatívnou politikou polarizáciou, svedčí skutočnosť, že na zasadaní predsedníctva ÚV KSČ 12. júla 1968 sa ako jediný zo všetkých konzervatívnych členov tohto orgánu vyslovil za účasť československej delegácie na *summite* predstaviteľov štátov Varšavskej zmluvy vo Varšave 14. – 15. júla toho istého roku, ktorý mal byť ďalším koncilovým súdom „kacírskeho“ Československa. Ešte aj jeho politický „blíženec“ D. Kolder vyhlásil, že nechce „*druhé Informbyro*“, narážajúc na prenasledovanie Juhoslávie touto medzinárodnou komunistickou organizáciou v rokoch 1948 až 1956.¹⁷⁰

Prívržencov V. Biľaka z tábora slovenských neokonzervatívcov možno rozdeliť prinajmenšom do troch skupín. Príslušníkmi tej prvej boli niektorí Biľakovi „súkmeňovci“ v krídle slovenských umiernených reformných komunistov, ktorí na jar 1968 „priznali farbu“ a dokázali, že boli vlastne oveľa viac „antinovotnovcami“ ako reformnými „spasiteľmi“ socializmu v ČSSR. Do tejto skupiny patria M. Pecho, V. Šalgovič, S. Kodaj a F. Zupka. Prvý z nich, M. Pecho, aj predtým blízky spolupracovník V. Biľaka, bol v apríli 1968 zvolený za kandidáta predsedníctva ÚV KSS, člena sekretariátu ÚV KSS a tajomníka ÚV KSS pre ideológiu a v týchto funkciách sa významnou mierou podieľal na Biľakových úsilíach, zameraných na obranu „autentického“ sovietskeho socializmu. V. Šalgovič, od začiatku júna 1968 námestník ministra vnútra pre ŠtB, sa výrazne angažoval na strane neokonzervatívcov proti akýmkoľvek reformám. V. Biľak o ňom svojho času napísal, že „*robil, čo mohol, aby udržal a usmerňoval zdravé sily na ministerstve*

168 Tamže, s. 39 – 40.

169 SNA, f. ÚV KSS, k. č. 1880.

170 Pauer, J.: c. d., s. 170.

vnútra, pomáhal zdravým silám v strane a spoločnosti“.¹⁷¹ V. Šalgovič sa tiež, ako ďalej uvidíme, mimoriadne „vyznamenal“ pri zabezpečovaní obsadenia ČSSR vojskami Varšavskej zmluvy. Ani S. Kodaj, jeden z najvyšších činiteľov veliteľstva Východného vojenského okruhu, nedokázal akceptovať reformnú politiku KSČ a hlavne hektickú situáciu, v ktorej sa realizovala. Koncom júna 1968, keď bol uverejnený manifest radikálnych reformných síl *Dvetisíc slov*, žiadal, aby sa vyhlásila pohotovosť Ľudových milícií a výnimočný stav a aby sa začalo trestné stíhanie autorov tohto dokumentu.¹⁷² A napokon aj niekdajší „odborársky rebel“ F. Zupka sa na jar 1968 priklonil ku skupine neokonzervatívcov; osvojiť si myšlienky reformného komunizmu a presadzovať ich do života bolo nad jeho sily.

Ďalšiu skupinu v rámci neokonzervatívneho krídla v KSS tvorili tí politici, ktorí sa pred rokom 1968 výrazne neangažovali a po januári toho istého roku reformu socializmu v ČSSR dokonca privítali. Neskôr sa však nedokázali vyrovnáť s vývojom, charakterizovaným rýchlym rozpadom starého mocenského systému (hlavne jeho praktík) a ťažkým pôrodom nového, a prešli na platformu dogmaticko-konzervatívnych istôt. Patrili sem M. Hruškovič, G. Šlapka, H. Ďurkovič, J. Koscelanský a i. Bol to práve H. Ďurkovič, ktorý organizoval delegáciu robotníkov zo strojárskych závodov v Detve, Martine, Dubnici nad Váhom a Vrútkach, aby na zasadaní ÚV KSS 22. – 24. mája 1968 demonštrovali svoj zásadný nesúhlas s demokratizačným a obrodným procesom v Československu.¹⁷³ Aj vedúci tajomník Východoslovenského KV KSS J. Koscelanský bol po januári 1968 prívržencom A. Dubčeka. Neskôr sa však demokratizačného vývoja začal obávať a nadviazal úzke styky s vedúcim predstaviteľom KSSZ na Ukrajine P. Šelestom. „Hviezdny čas“ M. Hruškoviča, ako neformálneho zástupcu V. Biľaka v predsedníctve ÚV KSS, mal ešte len prísť – počas okupácie ČSSR v auguste 1968. S veľkými výhradami by sme sem azda mohli zaradiť aj J. Janíka. Ten síce patril svojho času k oporám A. Novotného na Slovensku, ale v decembri 1967 a v januári 1968 sa proti nemu postavil a prispel k jeho politickému pádu. Keď bol potom na jeho miesto zvolený A. Dubček, privítal to – podľa svojho vlastného vyjadrenia – aj so slzami v očiach, ba čo viac, od radosti sa rozplakal – a s nadšením sa pustil do práce po jeho boku.¹⁷⁴ V apríli 1968 bol zvolený do predsedníctva ÚV KSS. Neskôr však, pod vplyvom vývoja, ako správny stranícky „aparátnik“ z týchto „úprimných citov“ vytriezvel a už v máji 1968 sa pripojil ku skupine neokonzervatívcov v predsedníctve ÚV KSS.

Príslušníci poslednej, tretej skupiny v krídle slovenských neokonzervatívcov sa tiež pred rokom 1968 výrazne politicky neangažovali, no aj po januári 1968 vyčkávali, ako sa situácia vyvinie. Po tvrdej kritike demokratizačného procesu v ČSSR zo strany spojencov v marci a máji toho istého roku však zaujali „správne postoje“ a stanoviská. Patril sem napr. E. Rigo, od 5. januára 1968 člen predsedníctva ÚV KSČ. Mimochodom, je to zatiaľ jediný slovenský Róm, ktorý dosiahol také vysoké postavenie vo sfére poli-

171 Pešek, J.: c. d., s. 90.

172 Pešek, J. a kol.: c. d., s. 183.

173 Rozhovor s A. Ťažkým 12. februára 1991. Dokumentácia Ústavu politických vied SAV.

174 Pešek, J. a kol.: c. d., s. 163 – 164.

tky. Ďalšími významnými príslušníkmi tejto časti neokonzervatívneho krídla v KSS boli F. Hagara a F. Mišeje – bývalí partizánski velitelia, ktorí navštívili v polovici júla 1968 V. Biľaka a S. Kodaja a ponúkli im pomoc proti „kontrarevolúcii“. A patrili sem aj v tom čase ešte menej známi politici, ktorí sa „zviditeľnili“ až neskôr, počas prvej fázy normalizácie po okupácii ČSSR vojskami Varšavskej zmluvy v auguste 1968 – L. Abrahám, I. Janák, Ľ. Pezlár, V. Vačok a i.

Čo sa týka „novotnovských“ konzervatívov, tí mali po januári 1968 rôzny osud. Niektorí z nich, napr. M. Chudík, M. Sabolčík, F. Dvorský a i., boli takí skompromitovaní predchádzajúcou spolupracou s A. Novotným, že ich postupne zbavili straníckych funkcií a do „vysokej“ politiky sa najmä po auguste 1968 už nedostali. V prípade M. Chudíka sa tak stalo aj napriek tomu, že v čase okupácie ČSSR vojskami Varšavskej zmluvy otvorene kolaboroval so sovietskymi okupačnými jednotkami.¹⁷⁵ Ani M. Sabolčíkovi nepomohli časté návštevy na sovietskom veľvyslanectve v Prahe, kam chodieval spolu s inými informovať o rozporoch vo vedúcich orgánoch KSČ.¹⁷⁶

Ostatným sa po čase podarilo prekonať nedôveru, ktorú voči nim pociťovali príslušníci skupiny neokonzervatívov (resp. presnejšie bývalých „antinovotnovcov“), splynúť s nimi a vytvoriť pomerne homogénny konzervatívny prúd vo vedení KSS. Sem patrili predovšetkým J. Lenárt, M. Lúčan, B. Chňoupek a pod. Aj J. Lenárt sa po januári 1968 verbálne hlásil k reformnej politike. Keď ho však začiatkom apríla 1968 zbavili najvýznamnejších funkcií (predsedu vlády ČSSR, člena predsedníctva ÚV KSČ), začal sa postupne pridávať k prosovietskemu neokonzervatívne mu bloku v KSČ. Napokon sa stal jeho významným členom. K neokonzervatívnej skupine prestúpil aj M. Lúčan. Svoje pozície sa najprv snažil udržať „naskočením“ na vlnu národnej emancipácie, keď participoval na príprave zákona o federácii (oblasť školstva), kvôli úzkej spolupráci s V. Biľakom sa však na mimoriadnom zjazde KSS koncom augusta 1968 nedostal do ÚV KSS. Neskôr sa stal významným normalizátorom. B. Chňoupek svoj jednoznačný príklon k neokonzervatívcom demonštroval už vo svojom vystúpení na zasadaní ÚV KSČ 1. – 5. apríla 1968, v ktorom ostro kritizoval reformnú politiku Dubčekovho vedenia KSČ. Aj on, podobne ako K. Hoffmann, A. Indra, spomínaný M. Sabolčík a i., často navštevoval sovietske veľvyslanectvo v Prahe a informoval o vnútropolitickom vývoji v ČSSR. Aj počas invázie vojsk štátov Varšavskej zmluvy do ČSSR, ako námestník ministra kultúry, otvorene pôsobil v prospech okupačných síl.¹⁷⁷

V kontrapozícii voči konzervatívne mu i neokonzervatívne mu prúdu stáli príslušníci reformného krídla v KSČ, ktorí – ako som už naznačil na inom mieste – sa tiež delili na radikálny a umiernený prúd. Charakteristickou črtou umierneného prúdu bolo nielen to, že jeho príslušníci považovali *Akčný program KSČ* za najkrajnejšiu hranicu, kam by až mohli zájsť v teoreticko-ideologickej oblasti i politickej praxi, ale hlavne veľmi opatrný, ba až bojzlivý postup pri presadzovaní reformných cieľov. Napokon, v situácii, ktorá nastala po drážďanských a moskovských rokovaníach, sa ani niet čo diviť. V praxi

175 Tamže, s. 158 – 159.

176 Kural, V. a i.: c. d., s. 36 – 37.

177 Tamže.

sa to najmarkantnejšie prejavilo pri určovaní termínu zjazdu KSČ. A. Dubček, ktorého možno aj naďalej považovať za klasického umierneného reformného komunistu, odmietol už v apríli 1968 návrh radikálnych reformných komunistov, aby sa tento zjazd konal čo najskôr a bol zameraný predovšetkým na razantné „kádrové“ zmeny, pretože len tie mohli – aspoň podľa nich – zabezpečiť nerušený postup reforiem a predbehnúť eventuálne násilné akcie spojencov, zamerané na zhatenie reformného procesu. Argumentoval tým, že XIV. zjazd KSČ, ktorého hlavným poslaním musí byť vypracovanie novej „generálnej línie KSČ“ (na základe vedeckých analýz súčasnosti a výhľadov do budúcnosti), si vyžaduje serióznu prípravu a tomu zodpovedajúci časový úsek.¹⁷⁸

Spomínaní radikálni reformní komunisti pokladali toto rozhodnutie za vážnu, ba až osudnú chybu, lebo neumožnilo reformnému prúdu v KSČ definitívne sa rozísť s dogmatikmi a konzervatívami a udržať krok s mohutnejúcim občianskym hnutím. Treba totiž zdôrazniť, že reformný prúd nebol až do intervencie vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR 21. augusta 1968 „personálne“ náležite zaistený: reformisti mali po okresných a krajských konferenciách KSČ prevahu len na nižších a stredných úrovniach jej organizačnej výstavby, pričom na najvyššej, t. j. rozhodujúcej úrovni – či už v KSČ, alebo v štátnej sfére, bolo vymenených asi len sto funkcionárov, čo bolo úplne nedostatočné. Hlavne najvyšší orgán KSČ – jej Ústredný výbor – pochádzal ešte z čias XIII. zjazdu KSČ (1966) a z hľadiska svojho zloženia plne zodpovedal predstavám jej vtedajšieho najvyššieho predstaviteľa A. Novotného. Protiváhou tejto neblahej skutočnosti bola potom len prevaha reformných komunistov v predsedníctve ÚV KSČ po aprílovom zasadaní jej pléna (A. Dubček, F. Kriegel, J. Smrkovský, J. Špaček, O. Černík, F. Barbírek) a v novej vláde O. Černíka, v ktorej boli za stúpcov reforiem považovaní takmer všetci ministri. Táto situácia tiež posilňovala vedúcich predstaviteľov Sovietskeho zväzu v presvedčení, že zvrät v československom vývoji bude možné dosiahnuť podporou „zdravej väčšiny“ v ÚV KSČ a časom azda aj v jeho predsedníctve.

Umiernení reformní komunisti sa tiež vyznačovali akousi kolektívnou povahou, v ktorej sa zračili mnohé rozpory a obmedzenia prameniace v okolnostiach predchádzajúceho spoločenského vývoja, ich pôvodu, vzdelania, životných skúseností i psychológie funkcionára KSČ. Túto ich kolektívnu povahu majstrovsky vystihol V. Havel vo svojej známej knihe *Dialkový výsluch*: „*Títo ľudia sa naraz tešili všeobecnej podpore a spontánnej sympatii, a to je niečo, čo nikdy predtým nezažili, sú zvyknutí iba na podporu zorganizovanú zhora. Boli tým, samozrejme, veľmi príjemne prekvapení, ba vzrušení, ale na druhej strane sa toho živelného prúdu ľudovej vôle v podstate báli, znovu a znovu boli ním zaskočení, pretože sa začínali diať veci a začali sa vynárať požiadavky, ktoré im boli občas nepochopiteľné, ktoré ich desili tým, ako ďaleko prekračovali všetky doteraz im známe hranice ‚možného‘ a ‚prípustného‘. Nezabúdajme, že to boli všetko normálni stranícki byrokrati, s príslušným straníckym pseudovzdelaním, s príslušnými ilúziami, s príslušnými návykmi a predsudkami, s príslušným životopisom a zázemím, s príslušným obmedzeným horizontom, len boli trochu slobodomyselnejší a slušnejší ako tí, ktorých*

¹⁷⁸ Pauer, J.: c. d., s. 26 – 27.

vystriedali. A tak sa ustavične ocitali v ľahko schizofrenickej situácii: so vzopätím spoločnosti zároveň sympatizovali a zároveň sa ho báli, zároveň sa oň opierali a zároveň ho chceli brzdiť. Chceli vyvetrať, ale čerstvého vzduchu sa obávali, chceli reformovať, no iba v hraniciach svojich obmedzených predstáv, čo národná eufória veľkoryso prehliadala, nieto, aby to rešpektovala.¹⁷⁹

Keďže A. Dubček pôsobil v Prahe a V. Biľak sa stal vodcom slovenských neokonzeratívov, mohol G. Husák, od začiatku apríla 1968 už ako podpredseda vlády ČSSR opustiť pózu radikála a posunúť sa do pozície umierneného reformného komunistu (centristu), ba stať sa aj neformálnym vodcom tohto krídla v KSS. Tento svoj prechod akoby aj potvrdil počas vystúpenia na mítingu v Bratislavskej „Dimitrovke“ v máji 1968, keď na adresu svojich niekdajších radikálnych prívržencov medzi žurnalistami a publicistami povedal: „*novinári brešú ako psi odtrhnutí z reťaze.*“¹⁸⁰

Už na zasadaní ÚV KSS 22. – 23. januára 1968 sa niektorí stúpenci G. Husáka na čele s V. Pavlendom pokúsili „pretlačiť“ ho do ÚV KSS, no zatiaľ bezvýsledne. Nevzdal sa však a už v marci toho istého roku búril – opäť na bratislavskej mestskej konferencii KSS – proti politickým „trasorítkam“ J. Lenártovi a M. Chudíkovi a požadoval prestavbu celého politického systému. Na mítingoch s občanmi a študentmi populisticky vystupoval aj proti anachronizmom z minulých rokov – ostnatým drôtom na hraniciach a nemožnosti cestovať na Západ. Takým spôsobom si nadobudol aj celkom slušný politický kapitál: v prieskume verejnej mienky z konca marca 1968 sa v rebríčku naj dôveryhodnejších osobností umiestnil v Čechách na 5. mieste (pred O. Šikom a E. Goldstückerom!), na Slovensku dokonca na 2. mieste – hneď za A. Dubčekom.¹⁸¹ Vtedy ešte málokto tušil, že G. Husák bol, povedané slovami jeho niekdajšieho prívrženca J. Uhra, „*celým svojím založením, celou štruktúrou svojej osobnosti, chápaním a uplatňovaním vedúcej úlohy strany a celého... socializmu nesporným prívržencom Stalina a stalinizmu.*“¹⁸²

Šikovne sa aj naďalej viedol na zdvihutej vlnе demokratizačného procesu a jeho najbližším cieľom bolo vystriedanie V. Biľaka vo funkcii prvého tajomníka ÚV KSS. Zdá sa, že niektorí historici majú pravdu, keď tvrdia, že G. Husák a viacerí jeho prívrženci boli skôr „antibiľakovci“ ako stúpenci demokracie.¹⁸³ Pravda, jeho najväčším snom bolo dosiahnutie federatívneho štátoprávneho usporiadania ČSSR; príprava ústavného zákona týkajúceho sa tejto problematiky bola aj hlavnou pracovnou náplňou G. Husáka ako podpredsedu vlády. Prípravu československej federácie považoval za súčasť demokratizačného procesu, ba čo viac, nebol ochotný uprednostniť pred ňou nijakú inú otázku.

Prvý spor medzi G. Husákom a V. Biľakom sa odohral v súvislosti s dátumom konania mimoriadneho zjazdu KSS a najmä s tým, či sa má konať pred alebo až po mimoriadnom XIV. zjazde KSČ. „Biľakovci“ tvrdili, že sa musí konať až po celoštátnom zjazde,

179 Čomaj, J. – Vereš, J.: c. d., s. 58.

180 Tamže, s. 53.

181 SNA, f. ÚV KSS, Informácia o politickej situácii na Slovensku do 15. 4. 1968, k. č. 1879.

182 Uher, J.: Na začiatku rehabilitácií. Časť štvrtá: Rehabilitácie (pamäti spolupracovníka Kolderovej komisie). Kópia rukopisu, osobný archív autora, s. 4 – 5.

183 Kural, V. a i.: c. d., s. 76 – 77.

lebo zjazd KSČ nemôže akceptovať stanovisko zjazdu KSS – jeho delegáti totiž, ako to povedal na zasadaní ÚV KSS 20. júna 1968 sám V. Biľak, „*dostávajú mandát nie od národného zjazdu, ale od príslušnej krajskej, resp. mestskej konferencie*“.¹⁸⁴ V skutočnosti sa však spoliehali na to, že na zjazde KSČ zvíťazia konzervatívci a následný zjazd KSS bude musieť rešpektovať jeho politickú líniu. „Husákovci“ zasa verili, že na kádrovom zjazde KSS konanom pred zjazdom KSČ očistia ÚV KSS od konzervatívcov a dogmatikov každého druhu a ten potom bude mať silu zaviazat' slovenských delegátov, aby na zjazde KSČ presadzovali záujmy Slovenska – predovšetkým federalizáciu štátu a strany. Nakoniec, po nátlaku „horizontálnych štruktúr“ – krajských konferencií KSS i mestskej konferencie KSS v Bratislave, ktoré sa konali začiatkom júla 1968, bol na zasadaní ÚV KSS 18. júla stanovený dátum zjazdu KSS na 26. august, teda ešte pred zjazdom KSČ. Treba ešte pripomenúť, že na mestskej konferencii KSS v Bratislave 4. – 5. júla 1968 zaútočil G. Husák na V. Biľaka veľmi ostro a pripomenul mu, „*že so starou perepúťou, ktorá sa naňho vešia, do nových pomerov nemožno prejsť*...“¹⁸⁵

Bolo to Husákov víťazstvo, podobne ako v ich druhom vzájomnom „stretnutí“ na spomínanom zasadaní ÚV KSS 18. júla 1968, na ktorom sa G. Husák zúčastnil ako hosť – po prvýkrát od roku 1950. Tu zasa išlo o postoj ÚV KSS k odmietavému stanovisku Predsedníctva ÚV KSČ k listu vedúcich predstaviteľov piatich komunistických strán zúčastnených na schôdzi vo Varšave 14. – 15. júla 1968. V. Biľak sa pokúšal presvedčiť členov ÚV KSS, aby stanovisko Predsedníctva ÚV KSČ odmietli a tým *de facto* znemožnili jeho schválenie Ústredným výborom KSČ. G. Husák však vo svojom vystúpení rezolútne vyhlásil: „*Ja osobne súhlasím s týmto stanoviskom Predsedníctva ÚV KSČ..., podporujem s. Dubčeka a veľmi odporúčam, aby aj náš ÚV KSS ako základ svojho stanoviska prijal podporu s. Dubčeka*.“¹⁸⁶ Charizmatická osobnosť G. Husáka a kampaň oznamovacích prostriedkov, rozpútaná na podporu vedenia KSČ už predtým v celej ČSSR, napokon spôsobili, že ÚV KSS schválil List Ústrednému výboru KSČ, v ktorom sa stotožnil so stanoviskom Predsedníctva ÚV KSČ k varšavskému listu.

Rozpory medzi Husákovým a Biľakovým krídlom v KSS pokračovali aj počas prípravy mimoriadneho zjazdu KSS – najmä o podobu správy, ktorá na ňom mala byť prednesená. Na zjazde však nevyvrcholili: v zmenenej situácii po okupácii ČSSR sa na ňom riešili už celkom iné problémy a spoluprácou s inváznymi silami výsostne skompromitovaný V. Biľak sa ani neodvážil prísť. Prvým tajomníkom ÚV KSS sa stal G. Husák, to už je však kapitola na ďalší výskum. Keďže G. Husák prešiel na jar 1968 medzi umiernených reformných komunistov a A. Dubček odišiel do Prahy, jeho stúpenci na Slovensku celkom prirodzene prešli ku G. Husákovi. Pravda, viacerí z nich s ním spolupracovali aj pred januárom 1968, alebo aspoň neboli jeho odporcami (napr. V. Pavlenda, H. Kočtúch, A. Ťažký, M. Sedláková). Husákovými stúpenkami už z obdobia pred januárom, resp. pred jarou 1968 zostali L. Novomeský, P. Colotka, K. Laco, O. Pavlík, B. Graca a iní.

184 Sikora, S.: c. d., s. 65 – 66.

185 Tamže, s. 66 – 67.

186 SNA, f. ÚV KSS, k. č. 1881.

Niektorí slovenskí umiernení reformní komunisti pôsobili aj v Prahe, v najvyšších stranických a štátnych orgánoch. K najvyššie postaveným spomedzi nich patril F. Barbírek: na zasadaní ÚV KSČ 1. – 5. apríla 1968 ho zvolili za člena Predsedníctva ÚV KSČ. Napriek tomu v pojanuárovom vývoji pôsobil veľmi opatrne až neutrálne. Jeho „hviezdna chvíľa“ prišla až v noci z 20. Na 21. augusta 1968, keď sa na zasadaní Predsedníctva ÚV KSČ pridal k jeho reformným členom a prispel tak k prijatiu vyhlásenia odsudzujúceho okupáciu ČSSR vojskami Varšavskej zmluvy.

Ďalším „opatrným“ umierneným reformným komunistom zo Slovenska pôsobiacim v Prahe bol Š. Sádovský. Od januára do apríla 1968 bol kandidátom Predsedníctva ÚV KSČ, potom bol členom sekretariátu a tajomníkom ÚV KSČ. V hektickej situácii 21. augusta 1968 a neskôr si však počínal veľmi rozporne: odmietol okupáciu ČSSR a zároveň súhlasil s ustanovením kolaborantskej „robotnícko-roľníckej“ vlády.¹⁸⁷

Od apríla 1968 pôsobil v Prahe ako podpredseda vlády ČSSR aj P. Colotka. Mal na starosti rehabilitáciu neoprávnené odsúdených československých občanov v 50. rokoch. Tiež patril k „opatrným“ reformátorom, no jeho heslo „*viac konkrétnej práce ako okázalého vykrikovania hesiel*“¹⁸⁸ bolo výsostne v súlade s požiadavkami doby, čo mnohí, pôsobiaci vo vtedajšej politike, neboli ochotní pripustiť. Okupáciu ČSSR odmietol dokonca už 22. augusta 1968 verejne, v rozhlase. Neskôr sa však pripojil ku skupine tzv. realistov vo vedení KSČ a politicky prežil.

V novej vláde O. Černíka vymenovanej 8. apríla 1968 zastával funkciu ministra národnej obrany Slovák M. Dzúr. Dobré sa poznal s A. Dubčekom a práve on ho presadil do tejto funkcie, v ktorej si počínal v podstate proreformne, a touto cestou sa vydala aj armáda. Počas okupácie ČSSR vojskami Varšavskej zmluvy v auguste 1968 vydal rozkazy, aby československá armáda nekladla odpor; zostal však lojálny voči A. Dubčekovi a legálnym štátnym orgánom, i keď na druhej strane sa usiloval vyhnúť konfliktom so sovietskymi vojenskými predstaviteľmi.¹⁸⁹

Posledným slovenským umierneným reformným komunistom pôsobiacim v Prahe vo vysokých funkciách bol J. Valo, ktorý sa stal v polovici apríla 1968 podpredsedom Národného zhromaždenia ČSSR. V tejto funkcii dokonca zastupoval po okupácii ČSSR internovaného J. Smrkovského a zohral určitú úlohu pri koncipovaní protiokupačných stanovísk Národného zhromaždenia ČSSR.

Po odvolaní M. Chudíka z funkcie predsedu SNR zvolili za nového predstaviteľa tohto najvyššieho štátneho orgánu na Slovensku O. Klokoča, predtým šéfredaktora denníka *Pravda*, orgánu ÚV KSS. Aj jeho možno zaradiť medzi umiernených a občas aj váhavých reformných komunistov, pôsobiacich na Slovensku po januári 1968. Po okupácii ČSSR vojskami Varšavskej zmluvy v auguste 1968 patril však aj O. Klokoč k tým, ktorí tento akt priam emocionálne odmietli a vyjadrili podporu legálnym predstaviteľom KSČ a československého štátu. Je naozaj paradoxné, že napriek tomu neskôr získal „generálny pardon“ od normalizačných predstaviteľov, a keď v roku 1975 zomrel, v jeho nekrológu

187 Pešek, J.: c. d., s. 75.

188 Pešek, J. a kol: c. d., s. 57.

189 Tamže, s. 89 – 90.

sa objavila formulácia, podľa ktorej „v krízovom období rokov 1968 – 1969 stál pevne na pozíciách marxizmu-leninizmu a proletárskeho internacionalizmu“.¹⁹⁰

Osobitnou kapitolou medzi prívržencami G. Husáka bol J. Zrak, vedúci tajomník Mestského výboru KSS v Bratislave a od apríla 1968 aj člen Predsedníctva ÚV KSS. Patril medzi tých slovenských reformných komunistov, pôsobiacich priamo vo sfére politiky, ktorí sa neobmedzili len na opatrnú deklaráciu svojej príslušnosti k A. Dubčekovi, prípadne G. Husákovi. Svoje reformné myšlienky šíril na rozdiel od nich veľmi razantne. A netýkali sa len tradičných tém federalizácie československého štátu a KSČ a vytvorenia adekvátnych podmienok na rozvoj slovenskej ekonomiky. Kládol tiež dôraz na uskutočnenie zásadných zmien v KSČ, zakotvenie princípu dobrovoľného vstupu a odchodu z nej bez následných proskripcií, na demokratizáciu vzťahov medzi rôznymi straníckymi orgánmi a právo menšiny na vlastný názor a jeho obhajobu. Bol tiež za spoluprácu KSČ s inými politickými stranami, odbormi, ženskými a mládežníckymi organizáciami na rovnoprávnom základe – to bola jeho predstava o pluralizme na báze socializmu. Je pravda, že väčšina týchto zásad už bola zakotvená v *Akčnom programe KSČ*, ale politické pomery na Slovensku, charakterizované na jednej strane obranou starých práv a mocenských pozícií („bil'akovci“) a na druhej strane snahami o federáciu a dobytie politickej moci („husákovci“), nevelmi napomáhali ich napĺňaniu v praxi.

V tábore umiernených reformných komunistov zostali po januári, resp. jari 1968 aj A. Ťažký a V. Pavlenda, obaja od začiatku apríla 1968 členovia Predsedníctva ÚV KSS. A. Ťažký sa okrem toho koncom apríla stal aj vedúcim tajomníkom Stredoslovenského KV KSS – po ortodoxnom dogmatikovi R. Cvikovi. Akcia H. Ďurkoviča, keď organizoval delegácie robotníkov na zasadanie ÚV KSS 22. – 24. mája 1968, bola namierená práve proti nemu. V. Pavlenda sa stal predsedom Ekonomickej komisie ÚV KSS a aktívne sa angažoval jednak za personálnu obrodu strany a spoločnosti, jednak za akceptovanie princípov regulovaného trhového československého národného hospodárstva a relatívnu samostatnosť jej slovenskej časti. K týmto dvom slovenským reformným politikom možno priradiť aj R. Harenčára, S. Falt'ana, K. Bođu a M. Sedlákovú, ktorí boli na zasadaní ÚV KSS 9. apríla 1968 zvolení za kandidátov Predsedníctva ÚV KSS. Predstavovali v tomto orgáne významnú reformnú silu, keďže medzi členmi Predsedníctva ÚV KSS mali tesnú prevahu Bil'akovci neokonzervatívci.

Ku krídlu slovenských umiernených reformných komunistov patrili aj naďalej viacerí poprední vedeckí pracovníci – najmä z oblasti spoločenských vied. K. Laco a H. Kočtúch sa významnou mierou podieľali na príprave ústavného zákona o československej federácii – K. Laco ako expert na štátoprávnu oblasť a H. Kočtúch ako popredný slovenský ekonóm. K nim možno priradiť aj historikov B. Gracu a M. Gosiorovského, pedagóga O. Pavlíka, ekonóma Š. Šebestu a mnohých ďalších vedcov, ktorí sa politicky príliš neangažovali a svoje reformné presvedčenie demonštrovali skôr vo svojej vedeckej produkcii.

190 Tamže, s. 175.

Významné diferenciačné procesy sa na jar 1968 odohrali aj medzi slovenskými spisovateľmi, stúpenkami reformy socializmu. Tu sa prívrženci umierneného prúdu ostentatívne vyčlenili voči radikálnym reformným komunistom v otázke, ktorá vtedy veľmi zamestnávala celú československú spoločnosť: či je dôležitejšia federalizácia, alebo demokratizácia. Na protest proti požiadavke dôslednej demokratizácie pomerov aj na Slovensku, ktorú požadovala časť redakcie *Kultúrneho života*, ako aj slovenských spisovateľov, vystúpili z tejto redakcie L. Novomeský, M. Válek a V. Mihálik. Ba čo viac, obnovili aj *Nové slovo*, založené už počas SNP G. Husákom, ktoré sa potom stalo tribúnou ich názorov, ako aj názorov ich ideových a politických prívržencov. K umierneným slovenským reformným komunistom – spisovateľom a publicistom – patrili v tom čase aj L. Ťažký, J. Špitzer a E. Friš, i keď túto svoju politickú pozíciu príliš nezdôrazňovali.

Významné zahraničnopolitické udalosti demokratizačného procesu v ČSSR – drážďanské a moskovské rokovania – spôsobili nielen rozpad pôvodného antinovotnovského frontu, ale prehĺbili aj diferenciaciu medzi umierneným a radikálnym prúdom v KSČ. Po návrate československej delegácie z Moskvy na začiatku mája 1968 zavládla totiž vo vedení KSČ taká panika, že sa na zasadaniach predsedníctva ÚV KSČ celých osem dní z tohto mesiaca riešila zásadná otázka: kam až ustúpiť nátlaku spojencov na čele so Sovietskym zväzom, aby bol „vlk sýty a baran celý“, to znamená, aby na jednej strane demokratizačný proces pokračoval aj naďalej a na druhej strane aby neobsahoval „kontrarevolučné“ prvky, znepokojujúce štáty socialistického spoločenstva. A navyše, aby neboli spokojní len spojenci, ale aj všetci progresívni členovia KSČ a prebudená, ba i zaktivizovaná občianska spoločnosť. To bola nesmierne ťažká úloha a neslobodno sa čudovať, že sa A. Dubček a jeho stúpenci v radoch umiernených reformných komunistov rozhodli tempo demokratizačného vývoja pribrzdiť.

Toto pribrzdenie však vyvolalo v občianskej spoločnosti i medzi radikálnymi reformnými komunistami búrlivú reakciu, ktorá pramenila v obave, že by sa tento proces mohol zastaviť, ba i zvrátiť a posunúť niekde pred január 1968. Počas zasadania ÚV KSČ koncom mája a začiatkom júna 1968 sa vo vedení KSČ už plne etablovala skupina radikálnych reformných komunistov, medzi ktorými najvýznamnejšími osobnosťami boli F. Kriegel, O. Šik, V. Kadlec, B. Šimon, J. Kladiiva, J. Macek, V. Slavík a i. Medzi spomínanými predstaviteľmi radikálneho reformného krídla vo vedení KSČ však nenájdeme ani jedného Slováka. Podobne ako pred januárom 1968, aj po ňom sa slovenskí radikálni reformní komunisti sústreďovali predovšetkým okolo masmédií; okrem novinárov v nich pôsobili a publikovali aj umelci (predovšetkým literáti) a spoločenskovední pracovníci. V tomto krídle (okrem už spomínaného prechodu G. Husáka medzi umiernených reformných komunistov) ani nedošlo k významným personálnym pohybom a pôsobili v ňom takmer všetci ako pred januárom 1968.

Doteraz sme sa zaoberali diferenciáciou v KSS takpovediac na „najvyššom poschodí“ a z geografického hľadiska prevažne na území Bratislavy. Je to prirodzené – tu sídlili najvyššie slovenské stranícke a štátne orgány i špičkové slovenské vedecké a umelecké pracoviská. Pravda, taký širokospektrálny proces, akým bola demokratizácia spoločen-

ského života, musel mať svoju charakteristickú podobu na celom Slovensku a musel sa výrazne dotknúť aj okresných a krajských straníckych štruktúr.

Podobne ako na najvyšších úrovniach politického života, i v krajoch a okresoch patrili k radikálnym reformným komunistom predovšetkým novinári a okruh ľudí spolupracujúcich s regionálnymi masmédiami. Na rozdiel od oznamovacích prostriedkov celoštátneho alebo celospoločenského významu sa však väčšinou nezaoberali „vysokými témami“, resp. „vysokou politikou“, ale „ľali do živého“, kritizujúc konkrétne osobnosti z krajov a okresov za ich činy – predovšetkým v hektických 50. rokoch, keď sa v podmienkach dnes už nepredstaviteľného násillia formoval komunistický režim.

Čo sa týka umiernených reformných komunistov, tí mali vo volených straníckych orgánoch v okresoch a krajoch oveľa silnejšie postavenie ako na najvyšších úrovniach výstavby KSČ. Už som spomenul, že na okresných konferenciách KSS v marci 1968 bolo novozvolených až 48,1 % členov OV KSS, čo sa, prirodzene, predtým nikdy nestalo. A v krajskom meradle to bolo ešte viac: na krajských konferenciách KSČ v júni a júli toho istého roku došlo v celoštátnom priemere k výmene až 71 % straníckych kádrov!¹⁹¹ Aj preto radikálni reformní komunisti neustále požadovali urýchlené konanie zjazdov KSČ i KSS: najvyššia úroveň výstavby KSČ – ÚV KSČ a ÚV KSS – bola totiž posledná, kde ešte nedošlo k takmer žiadnym zmenám a tie sa mohli udiať len na zjazdoch.

Baštou konzervatívcov boli na Slovensku (ba i v celej ČSSR) v okresnom aj krajskom meradle predovšetkým pracovníci aparátov OV KSS a KV KSS. Pod tlakom progresívnych síl vo volených orgánoch OV KSS a KV KSS a hlavne radikálnych reformných komunistov sústredených okolo regionálnych masmédií strácali nielen svoj niekdajší monopol moci, ale aj sociálne istoty a perspektívu. Predovšetkým aparáty OV KSS, pracujúce už celkom „pri zemi“, boli úplne demoralizované a najvyšší „aparátnik“ na Slovensku – prvý tajomník ÚV KSS V. Biľak – takto „búril“ z tribúny plenárneho zasadnutia ÚV KSČ 1. – 5. apríla 1968: „*Považujem za najdôležitejšiu požiadavku súčasných dní... konsolidovať a vniesť istotu na okresné výbory strany ..., aby sa udržalo členstvo pohromade a vedelo, proti čomu sa postaviť a ako sa postaviť. Je neistota a nechcem byť prorokom, ale do roka a do dňa budeme aparát strany platiť zlatom a nikto tam nepôjde pracovať.*“¹⁹²

191 Pauer, J.: c. d., s. 27.

192 Vondrová, J. – Navrátil, J. – Moravec, J.: c. d., zv. 9/1, s. 301 – 302.

4. „PRAŽSKÁ JAR“ NA SLOVENSKU

4. 1. PERIPETIE FEDERALIZÁCIE

„Pražská jar“, ako žurnalisti nazvali pokus o reformu socializmu sovietskeho typu v bývalej ČSSR roku 1968, patrí nielen k významným, ale stále aj veľmi diskutabilným fenoménom najnovších českých a slovenských dejín. Oba národy, Česi i Slováci, a ich politickí predstavitelia, ktorí boli nositeľmi reformného úsilia, sa svorne usilovali o obrodu, liberalizáciu či demokratizáciu spoločnosti. Napriek tomu medzi nimi neraz dochádzalo k diskrepanciám, lebo pod spomínanými pojmi si predstavovali niečo iné, akoby pred oboma národnopolitickými spoločenstvami stáli rozdielne ciele, ktoré chceli dosiahnuť. Kde hľadať korene týchto rozdielností?

Aby sme si mohli definovať základný politický záujem slovenského národa v 60. rokoch 20. storočia, bez ktorého nemožno tento fenomén rozdielností pochopiť, musíme si znova pripomenúť jeden neobyčajne výstižný citát z knihy L. Liptáka *Slovensko v 20. storočí: „Za niekoľko málo rokov od roku 1962 – 1963 do súčasnosti [začiatku roku 1968 – pozn. autora] sa pred tvárou a za účasti celej slovenskej verejnosti akoby v kocke, v zrýchlenom filme zopakovali dejiny a rôzne etapy boja Slovákov o ich národnú emancipáciu a rovnoprávnosť, samozrejme, na inej úrovni ako v minulosti. Nájdeme aj tu zápas o právo na slovenský výklad našej histórie, čo hralo takú významnú úlohu už v počiatkoch národného obrodenia. Nájdeme tu zápas o jazyk, o jeho čistotu, o jeho obranu pred pržením alebo deformovaním necitlivými a poddajnými zblížovateľmi. Je tu konečne boj o hospodársku rovnoprávnosť vyvolaný poznaním nereálnosti dovtedajších projektov i hrozbou, že sa Slovensko nadhlo alebo i natrvalo stane zadným dvorom, chudobným bratom so všetkými politickými dôsledkami.*¹⁹³

Do takejto situácie sa dostal slovenský národ po komunistickej centralizácii v 50. rokoch a niekoľkoročnom intenzívnom naplňaní tézy *O rozvoji a zblížovaní národov a národností*, ktorú prijal XXII. zjazd KSSZ ešte v októbri 1961 a ktorú Novotného vedenie KSČ s veľkou radosťou akceptovalo. Pripomeňme si tiež, že toto vedenie oveľa radšej ako o „zblížovaní“ hovorilo o „splývaní“ národov, až mu z toho rezultoval veľmi bizarný politický útvar – medzivojnový čechoslovakizmus v komunistickej rúchu! A tak, povedané slovami popredného slovenského sociológa R. Roška, Slováci opäť „zblížka zazreli hlboké dno kolektívneho hrobu, v ktorom mali prísť o svoju holú existenciu“. Avšak ako životaschopná národná komunita „namiesto toho, aby doň vošli a pokorne v ňom spočinuli, naštartovali spiatočné motory a odišli od okraja hrobu smerom k sebazáchove a k rozvoju svojej identity“.¹⁹⁴

Keď sa v januári 1968 stal prvým tajomníkom ÚV KSČ A. Dubček, otvorili sa stavidlá intenzívneho demokratizačného procesu a opäť sa vytvorila možnosť pokúsiť sa naplniť

193 Lipták, L.: c. d., s. 342.

194 Roško, R.: Slovensko na konci tisícročia. Bratislava : Veda, 2000, s.297.

známe heslo „rovný s rovným“ vo vzťahoch medzi Čechmi a Slovákmi novým obsahom. Veľmi dôležité však bolo, aby Slováci získali časový predstih a iniciatívu prísť ako prví s návrhmi na riešenie zásadných problémov štátoprávneho usporiadania ČSSR. V duchu vtedy už dlhodobej tradície však prvý krok neurobili politici, ale slovenskí vedci a kultúrni pracovníci – teda časť inteligencie, ktorá nepôsobila vo sfére politickej moci. Už v dňoch 6. až 8. marca 1968 sa zišli v Smoleniciach na zámku SAV slovenskí, ba i českí historici, právnici, ekonómovia, filozofi, literáti, literárni vedci a pod. a dohodli sa, že optimálnym riešením štátoprávnych vzťahov v ČSSR môže byť len federácia. Slovenská národná rada sa k tejto iniciatíve prihlásila v polovici marca a ÚV KSS až v apríli toho istého roku.

V súlade so spomínaným predstihom a iniciatívou, ktorej sa chopila vtedajšia slovenská politická elita, bolo najdôležitejšie urýchlene vytvoriť orgán, schopný formulovať predstavy o federatívnom štátoprávnom usporiadaní ČSSR, pričom by navrhol zo svojho hľadiska optimálne kompetencie predpokladaných federálnych a národných orgánov – tentokrát už nielen slovenských, ale aj českých. V záujme toho predsedníctvo SNR vymenovalo 16. apríla 1968 pracovnú skupinu na prípravu legislatívnych návrhov nového štátoprávneho usporiadania na čele s J. Krížom, pričom odborná problematika sa v tejto komisii spracúvala pod vedením K. Lacu. Dva ním vypracované návrhy, v ktorých sa akcentovali také princípy ako zväzok dvoch národných štátov, rovnosť medzi oboma národmi a z toho vyplývajúci zákaz majorizácie jedného národa druhým a pod., mala SNR k dispozícii už v marci – apríli 1968.¹⁹⁵

V tejto časti práce sa sústredím predovšetkým na to, k akým predstavám pripravovaného ústavného zákona o československej federácii sa dopracovala slovenská strana do okamihu, keď sa česká politická reprezentácia spamätala a začala v tejto veci so slovenskou spolupracovať, no hlavne brániť svoje vlastné politické záujmy.

Základnou a východiskovou ideou slovenských názorov na federatívne štátoprávne usporiadanie ČSSR bolo, že v tejto republike žijú dva suverénne a rovnoprávne národy – Česi a Slováci, ktoré si vytvoria svoje vlastné národné štáty – Českú socialistickú republiku (ČSR) a Slovenskú socialistickú republiku (SSR), pričom suverenita spoločného federálneho štátu sa bude odvodzovať od týchto národných štátov. Tie mu „zdola“ postúpia právomoci, bez ktorých by nemohol navonok vystupovať ako jednotný a suverénny štátny celok. Z toho tiež vyplynul princíp, že ťažisko kompetencií bude spočívať na oboch národných štátoch. Do výlučných právomocí federálnych orgánov mala pôvodne patriť len národná obrana, zahraničná politika, spoločná mena a správa štátnych hmotných rezerv, pričom o ich spoločné právomoci, ktoré im tiež mali zveriť národné štáty, sa ich politickí predstavitelia a tvorcovia budúceho ústavného zákona ešte len mali „pobiť“. Všetky ostatné záležitosti, medzi nimi najmä vnútro, energetika, ťažký, spotrebný i chemický priemysel, školstvo, kultúra, zdravotníctvo – spolu 29 oblastí, mali

195 Žatkuliak, J.: Tvorba obsahu ústavného zákona o československej federácii v roku 1968. Historické štúdie 37. Bratislava : 1996, s. 116.

patríť do výlučnej právomoci orgánov národných štátov. Federálny štát pritom nesmel byť v nijakom prípade nadradený národným štátom.

Ďalšou zásadou, ktorá mala vyjadriť i zabezpečiť rovnoprávne postavenie oboch národov, bola zásada parity, t. j. rovnosti, pokiaľ ide o počet i zastúpenie. Tá sa mala dodržiavať nielen vo sfére symetrických národných orgánov, ale aj vo federálnych orgánoch, či už zákonodarných (Federálne zhromaždenie – FZ), alebo výkonných (federálna vláda). FZ malo pozostávať z dvoch dvestočlenných komôr – Snemovne ľudu a Snemovne národov, pričom niektoré zákony, najmä najvyššej právnej sily, t. j. ústavné, sa mali prijímať tak, aby sa zabránilo majorizácii jedného národa druhým, v praxi vlastne Slovákov Čechmi (neskôr sa z toho vyvinula zásada potrebnej trojpätinovej väčšiny). Slovenská politická reprezentácia tiež požadovala nový názov spoločného štátu – Československá federatívna socialistická republika (ČSFSR). Uvažovalo sa aj o prijímaní troch ústav: českej, slovenskej a federálnej.

Vzhľadom na zlé skúsenosti s riadením ekonomiky na Slovensku pred rokom 1968, keď slovenské národné orgány nemali nijakú ingerenciu na podnikovú sféru a márne sa domáhali zmeny ekonomickej štruktúry (s cieľom presadiť výstavbu lukratívnejších podnikov s finalizáciou výroby na úkor ťažby surovín a ich základného spracovania), aj ich kompetencie v tejto oblasti mali byť pomerne veľké. Ťažisko hospodárskej politiky malo byť v národných orgánoch. V teoretickej rovine v tomto smere najďalej došiel popredný slovenský ekonóm H. Kočtúch, ktorý tvrdil, že pri integrácii národných ekonomík by dosiahnutý efekt každého jej účastníka bol vyšší, ako keby postupoval samostatne.¹⁹⁶ Kočtúch vychádzal z jednotného trhu a kompetencie štátu voči ekonomike, navrhoval deliť právomoci vo všeobecnosti tak, aby zásadné veci (princípy, zásady a hlavne koncepcie) riešili federálne orgány a výkon (konkretizácia, realizácia) mal prislúchať národným orgánom. Zárukou ochrany národných záujmov mal byť silný vplyv (zákaz majorizácie, princíp parity) na tvorbu zásadných rozhodnutí federálnych orgánov.¹⁹⁷

V záujme zosúladenia predstáv o fungovaní československej ekonomiky v podmienkach federatívneho štátoprávneho usporiadania sa v Bratislave 29. apríla 1968 uskutočnilo stretnutie slovenských a českých ekonómov. Slovenskí ekonómovia pripravili aj dokument s názvom *Zásady federalizácie ekonomiky národov Československa*, ktorého autormi boli H. Kočtúch, V. Pavlenda a J. Ferianc. Jeho cieľom bolo získať popredných českých ekonómov pre koncepciu dvoch národných ekonomík, ktoré svojou integráciou vytvárajú spoločnú československú ekonomiku. Myšlienky slovenských ekonómov sa však nestretli s pozitívnym prijatím a z českej strany k nim prevládal skôr kritický postoj. Dôvodom bola skutočnosť, že podľa českých ekonómov si tendencie uplatňovať trhové princípy v ekonomike vyžadujú nie vytváranie nových bariér jednotlivých uzavretých ekonomík, ale skôr ich prekonávanie v záujme maximálnej integrácie do svetovej ekonomiky. Z dikcie spomínaného dokumentu pritom vôbec nevyplývala snaha o vybudovanie

196 Citované podľa Rendek, I.: Spomienky účastníka prác na československej federácii. Bratislava, december 1985, s. 56. Rukopis deponovaný v súkromnom archíve M. Londáka.

197 Tamže, s. 74 – 75. K tejto problematike pozri tiež Londák, M.: Pohľady slovenských ekonómov na hospodárske postavenie Slovenska na prelome rokov 1967 – 1968. In: Historický časopis, 54, 2006, č. 1, s. 98n.

uzavretých národných ekonomík, naopak, na viacerých miestach sa spomínali problémy ekonomickej integrácie, jednotný spoločný trh a pod. V postojoch českých ekonómov sa už jednoznačne prejavovali odlišné predstavy o forme a obsahu federácie.¹⁹⁸

Z uvedeného náčrtu predstáv slovenskej politickej reprezentácie o podobe a spôsobe fungovania československej federácie jednoznačne vyplýva, že išlo o tzv. voľnú federáciu, charakterizovanú silnými právomocami národných štátnych orgánov a takými delegovanými právomocami federálnych orgánov, ktoré im umožňujú reprezentovať jednotný československý štát navonok, lebo pre národné štáty bolo výhodnejšie odovzdať ich federácii ako si ich ponechať. Avšak neustále zdôrazňovanie parity a bariér proti majorizácii naznačuje, akoby slovenská politická elita cítila, že žiada viac, než na čo mala objektívne nárok. Takýto postup je však vo sfére politiky nielen úplne bežný, ale mnohokrát aj veľmi potrebný. Rovnako bežné však je aj to, že sa politický partner, ktorý sa stane objektom takýchto úsilí, spamätá a, cítiac svoju prevahu, prejde do protiútku. Po objektívnej úvahe, resp. po uplatnení metódy empatie, t. j. vcítienia sa do postavenia českej politickej reprezentácie i bežného českého občana, si určite uvedomíme, že česká spoločnosť, koncom 60. rokov 20. storočia nielen dvojnásobne početnejšia, ale aj z každej stránky rozvinutejšia, by dôsledné, ba až rigorózne naplnenie zásady „rovný s rovným“ – najmä vzhľadom na predchádzajúci stav – zákonite musela považovať za prehru a ústup z jednoznačne dominantných pozícií. Proti požiadavkám slovenskej strany museli logicky vystúpiť i stranícko-štátne byrokratické štruktúry unitárneho štátu, ktoré sa takýmto vývojom cítili silne ohrozené. V týchto štruktúrach totiž pôsobili predovšetkým Česi: v aparáte ÚV KSČ pracovalo v 60. rokoch iba 4,7 % Slovákov a v ústredných štátnych orgánoch ich bolo len 3,2 %.¹⁹⁹

Opatrenia českej politickej reprezentácie, zamerané na odstránenie slovenského náskoku a presadenie českého politického záujmu v tejto oblasti, bolo možné prebojovať o to ľahšie, že české obyvateľstvo sa úplne stotožnilo s existenciou unitárnej Československej socialistickej republiky a daný asymetrický štátoprávny stav považovalo za prirodzený. Ba dokonca Českú národnú radu (ČNR), ktorá mala vzniknúť v súlade s ústavným zákonom č. 77/1968 Zb. o príprave federatívneho usporiadania ČSSR z 24. júna 1968, aby sa spomínaná asymetria odstránila, veľká väčšina českého obyvateľstva považovala za úplne zbytočný orgán, pretože český národ videl svoj parlament v Národnom zhromaždení.²⁰⁰

Väčšina prostých občanov českej národnosti nikdy nepochopila, že federácia v nových podmienkach nie je len záležitosťou Slovákov. To však nemožno povedať o českej politickej reprezentácii, ktorá nevyhnutnosť novej štátoprávnej úpravy chápala, ale najdôležitejšia pre ňu bola otázka, aká to bude federácia. A práve o to sa rozhoreli spory počas rokovaní Odbornej vládnej komisie na vypracovanie návrhu ústavného zákona o novom štátoprávnom usporiadaní republiky, ktorá vznikla 15. mája 1968 na čele s podpredse-

198 Londák, M.: Rok 1968 a ekonomická realita Slovenska. Bratislava : Prodama, 2007, s. 103 – 104.

199 Rychlík, J.: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945 – 1992. Bratislava : 1998, s. 186.

200 Rychlík, J.: Česko-slovenský poměr v letech 1945 – 1969 z českého pohledu. In: Slovenská otázka v dejinách Československa (1945 – 1992). Bratislava : 1994, s. 55.

dom vlády ČSSR G. Husákom. Svoju činnosť začala 21. mája toho istého roku v Prahe, neskôr pôsobila na Zbraslavskom zámku a najmä na zámku v Kolodějoch.

Akýmsi „zahrievacím“ sporom medzi českými a slovenskými členmi komisie, ktorá začala rokovať predovšetkým o slovenských návrhoch, bol spor o dátume prijatia ústavného zákona o československej federácii. Slováci navrhovali, aby sa tak stalo 28. októbra 1968, pri príležitosti 50. výročia vzniku Československa. Česká strana sa obávala, že v prípade súhlasu sa ocitne v nevýhode, lebo (na rozdiel od SNR) český parlament doposiaľ neexistoval a pri plánovaných rozsiahlych zmenách ústavy by nemohla byť ani dostatočne rešpektovaná politická vôľa českého národa.²⁰¹ Českí členovia komisie sa neustále sťažovali na tlak zo strany Slovákov, na časovú tieseň a odmietali sa zúčastňovať na „*unáhlených rokovaniach*“ na úkor správnej veci. Slováci zasa, napr. v stanovisku prijatom na zasadaní ÚV KSS 20. júna 1968, si so znepokojením sťažovali na „*stratu tempa pri príprave zákona o federácii*“.²⁰²

Už na prvom zasadaní odbornej vládnej komisie 21. mája 1968 K. Laco na českú požiadavku prijať do konca októbra len akúsi deklaráciu o prijatí federatívneho usporiadania podráždene reagoval: „*Ak v danej situácii na Slovensku povieme, že do 28. októbra t. r. má vzniknúť niečo, čo bude znamenať prísľub, každý vám povie, že tých prísľubov už bolo dosť, teraz je čas prísť s faktmi.*“²⁰³ Napokon sa v tejto veci presadila slovenská požiadavka.

Podstatou sporu však bola otázka podoby budúcej federácie. Ako som už spomenul, Slováci presadzovali voľnejší zväzok, kým českej strane by celkom prirodzene oveľa viac vyhovovala „tesná“ alebo „zovretá“ federácia, ktorá sa vyznačovala silnými kompetenciami federálnych orgánov na úkor národných. Vzhľadom na to, že sídlom federálnych orgánov by bola Praha (podobne ako predtým celoštátnych), a že by v ich výkonných aparátoch zrejme aj naďalej výrazne prevažoval český živel, tak by sa *de facto* do značnej miery uchoval stav, zabezpečujúci českej politickej reprezentácii jednoznačne dominantné postavenie v štáte. Iné ako práve takéto riešenie vykresľovala česká strana veľmi tmavými farbami: „*Ak nemá dôjsť prv či neskoršie k rozštiepeniu trhu a k obranárskej politike oboch ekonomík ústiacej prípadne i k colnej ochrane, je nutné zabezpečiť jednotnú emisnú politiku, jednotný daňový systém, jednotnú cenovú politiku a jednotné devízové hospodárstvo.*“ A najmä sa zdôrazňovalo: „*Ak by bolo rozhodovanie federálnych orgánov stále viazané na súhlas národných orgánov, vzniklo by nebezpečenstvo neustálych rozporov medzi národmi, ktoré by viedli k permanentným vládnym krízam.*“²⁰⁴ Keďže sa české požiadavky v tomto smere neustále stupňovali, nebolo vôbec náhodné, že na stránkach slovenských novín a časopisov sa už v priebehu júna, ale hlavne v prvej polovici júla 1968 začali objavovať články s titulkami *Spor o obsah federácie, Federácia či unitárny štát?, Projekt „F“ v nebezpečenstve, Právo silnejšieho* a pod.²⁰⁵ Spory

201 Pauer, J.: c. d., s. 31.

202 SNA, f. ÚV KSS, k. č. 1881.

203 Plevza V.: Československá štátnosť a slovenská otázka v politike KSČ. Bratislava : Práca, 1971, s.265.

204 Cit. podľa Rendek, I.: c. d., s 76.

205 Cit. podľa Plevza, V.: c. d., s. 317.

pokračovali a okrem už spomínaných tém k nim pribudli ďalšie, ako napr. spor o zákaz majorizácie, t. j. vylúčenie možnosti prehlasovania slovenských poslancov federálneho parlamentu vo vymedzenom okruhu otázok – predovšetkým štátoprávnej povahy, ale aj spor o slovenskú požiadavku paritného zastúpenia vo federálnych orgánoch – parlamente a vláde. Prirodzene, českí predstavitelia by prijatie takýchto opatrení považovali za neakceptovateľný ústup zo svojich predchádzajúcich pozícií.

Zdanlivý problém vznikol aj v súvislosti s moravsko-sliezskou požiadavkou vytvoriť tripartitnú federáciu na základe českej, slovenskej a moravsko-sliezskej štátnosti. Kampaň za „moravskú svojbytnosť“ sa oficiálne začala na plenárnom zasadnutí Juhočeského KNV v Brne v dňoch 16. – 17. apríla 1968. Plénum uložilo rade vymenovať pracovné skupiny, ktorých úlohou mala byť príprava návrhu na riešenie problémov vyplývajúcich pre Juhomoravský kraj z *Akčného programu KSČ*. Jedna z týchto pracovných skupín mala vypracovať návrh na štátoprávne a územné usporiadanie. Po tomto rozhodnutí začali takmer na celej Morave silnieť hlasy za riešenie problému Moravy a Sliezska v rámci spomínaného trojčlánkového štátoprávneho usporiadania republiky, v čom sa videla možnosť nápravy skutočných, ale aj domnelých chýb a nedostatkov, možnosti akejsi „rehabilitácie“ Moravy a Sliezska.

Tieto tendencie sa dokonca prejavili aj desiatkami rezolúcií, ktoré prišli na ÚV KSČ, na Predsedníctvo vlády a na najvyššie štátne orgány najmä v čase po menovaní odbornej vládnej komisie na prípravu návrhu ústavného zákona o novom štátoprávnom usporiadaní ČSSR.²⁰⁶ Odborná vládna komisia napokon túto požiadavku odmietla, lebo sa obávala ďalších komplikácií tohto už aj tak veľmi zložitého problému. Priamy účastník týchto rokovaní, slovenský ekonóm I. Rendek však prináša aj iný pohľad na túto problematiku: „*Mne to vtedy pripadalo tak, že túto otázku nastoľovali – nie bez postranných úmyslov – iba niektorí súdruhovia z Prahy.*“²⁰⁷

Od začiatku júla 1968 silneli tiež tendencie preniesť problematiku novej štátoprávnej úpravy z odborných kruhov na „politickú scénu“. Česká strana najprv argumentovala, že experti – členovia odbornej vládnej komisie na prípravu ústavného zákona o československej federácii sa nevedia dohodnúť – čo bol určite iba náhradný problém. Skutočnou príčinou bol vývoj po zasadnutí ÚV KSČ koncom mája a začiatkom júna 1968, na ktorom sa vedenie strany rozhodlo vyhovieť rastúcemu tlaku ostatných krajín „socialistického tábora“ a pribrzdiť demokratizačný proces. To vzbudilo veľkú nevoľu najmä v českej občianskej spoločnosti (vrátane tzv. radikálnych reformných komunistov), ktorá sa obávala, že demokratická reforma spoločnosti je ohrozená. Jej základným záujmom totiž bolo prijatie dôsledných všeobecnodemokratických opatrení, ktoré, paradoxne, boli aj formou emancipácie českého národa voči hegemonii ZSSR. Preto koncom júna skoncihoval spisovateľ L. Vaculík známy manifest *Dvetisíc slov*, ktorý mal zmobilizovať obyvateľov, aby zvýšili svoju aktivitu na podporu reformného úsilia. A práve v tomto momente sa opäť ukázala rozdielnosť priorít českého a slovenského národa: predstavitelia českej

206 Tamže, s. 277 – 278.

207 Cit. Podľa Rendek, I.: c. d., s. 72.

občianskej spoločnosti nevedeli pochopiť, prečo Slováci aj v tejto situácii zvyšujú tlak na završenie procesu prípravy zákona o federácii a v polemických článkoch opäť vyslovili známu tézu o „zaošťovaní Slovenska“, tentokrát však už nie v „revolučnom procese“, ako sa tvrdilo tesne po skončení druhej svetovej vojny, ale v demokratizačnom procese. Navyše, slovenská politická reprezentácia tento manifest zásadne odmietla, pričom predsedníctvo SNR vyslovilo názor, že jeho ustanovenia o štátoprávnom usporiadaní „*pôsobia až prekvapujúcou necitlivosťou k problému, ktorého riešenie je pre slovenský národ i pre celú republiku nevyhnutnosťou*“.²⁰⁸ Pravda, neskôr si ukážeme, že nie všetci Slováci rozmýšľali takýmto spôsobom.

K podobnej situácii došlo aj po okupácii ČSSR vojskami piatich štátov Varšavskej zmluvy. Zatiaľ čo českí reformní komunisti i občianska spoločnosť zdôrazňovali v tejto hektickej situácii potrebu jednoty našich národov, ktorú môže federalizačné úsilie i jeho završenie ohroziť, väčšina Slovákov, zaujímavých sa o politiku, sa stotožňovala so slovami G. Husáka, vtedy už prvého tajomníka ÚV KSS, uverejnenými v *Pravde* 6. septembra 1968: „*Opäť sa začínajú ozývať hlasy, akoby heslo ‚federácia‘ bolo niečo nemiestne. Chcem povedať, že budeme pokračovať v realizovaní tejto myšlienky tak, aby ku koncu októbra bol už ústavný zákon prijatý.*“

O sporných otázkach medzi českými a slovenskými expertmi pripravujúcimi zákon o federácii rozhodla napokon 17. októbra 1968 politická komisia predsedníctva ÚV KSČ, lebo vo vtedajšej politickej situácii, charakterizovanej najmä tlakom „spojencov“ na konsolidáciu pomerov v ČSSR, bolo treba odstrániť aj spory medzi Čechmi a Slováckmi. Ústavný zákon č. 143/1968 Zb. bol nakoniec prijatý načas – 28. októbra 1968. Jeho prijatím sa však všetko nedoriešilo, mnohé otázky zostali otvorené a stali sa predmetom ďalších sporov. Zákon v danej chvíli predstavoval akýsi kompromis: Slovákom sa podarilo dosiahnuť paritu, ale len vo federálnom parlamente. Vôbec sa im však nepodarilo presadiť také kompetencie národných orgánov, aké chceli; to isté sa týkalo aj Čechov vo vzťahu k federálnym orgánom. Neskôr však nabral vývoj celkom iné parametre.

Slovenskí komunisti si po predchádzajúcich skúsenostiach veľmi dobre uvedomovali, že vedúcim článkom tzv. socialistického politického systému nie je štát, ale komunistická strana. Vedeli, že ak v nej nenastanú zásadné zmeny, t. j. ak aj ona nebude federalizovaná, nové štátoprávne usporiadanie bude mať iba formálny význam. Veľmi dobre to na zasadnutí ÚV KSS 20. júna 1968 vystihol historik L. Holotík, keď odporúčal „*predovšetkým zabrániť tomu, aby sa vytvorila znovu asymetrická KSČ, lebo by sme sa vlastne dostali do starých kolají: z asymetrického modelu v strane by mohol vyrásť znovu len asymetrický model v celom politickom systéme a asymetrický model v štátoprávnych vzťahoch*“.²⁰⁹ Preto na tomto zasadnutí prijali dokument *Stanovisko ÚV KSS k príprave mimoriadneho XIV. zjazdu KSČ*, v ktorom sa požadovalo ešte pred zjazdom vypracovať a schváliť zásady výstavby strany a metód jej práce v podmienkach federatívneho štátoprávneho usporiadania – teda federalizovať aj KSČ. ÚV KSS požadoval prijať tieto

208 Cit. Podľa Žatkuliak, J.: c.d, s. 122.

209 SNA, f. ÚV KSS, k. č. 1881.

opatrenia: už na mimoriadnom XIV. zjazde KSČ vylúčiť možnosť majorizácie jednej národnej časti delegátov druhou národnou časťou, pričom by sa toto opatrenie vzťahovalo na otázky stanov KSČ, federatívneho štátoprávneho usporiadania ČSSR a na voľby do najvyšších orgánov strany, v ktorých sa mal uplatniť princíp parity. Možnosť majorizácie sa mala vylúčiť tým, že pre právoplatnosť uznesení zjazdu v spomínaných záležitostiach bude potrebná trojpätinová väčšina hlasov českých i slovenských delegátov.²¹⁰

A nielen to. Tiež sa tu objavila požiadavka vytvoriť národné organizácie KSČ, aby sa odstránila asymetria aj v tomto vedúcom článku politickej organizácie spoločnosti. V spomínanom dokumente to bolo formulované takto: „*Ústredný výbor KSS zastáva stanovisko, že federáciu štátnych orgánov musí sprevádzať aj federácia orgánov strany, a to ustanovením Ústredného výboru Komunistickej strany Čiech, ktorý by bol územným orgánom rovnako, akým je dnes Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska.*“²¹¹ Zároveň sa v tomto dokumente našla úloha aj pre ÚV KSČ: „*Budúci Ústredný výbor Komunistickej strany Československa by mal plniť funkcie federálneho riadiaceho orgánu. Tomuto jeho poslaniu musí zodpovedať aj zloženie jeho členstva.*“²¹²

Prirodzene, reakcia českých komunistov na takéto požiadavky nedala na seba dlho čakať. V českej stránickej tlači sa objavili články vyjadrujúce počudovanie nad tým, že jedna pätina členov KSČ požaduje rovnaké práva ako jej štyri pätiny. Podľa materiálov XIII. zjazdu KSČ a zjazdu KSS z roku 1966 bolo totiž českých členov KSČ 1 383 522 a slovenských 314 480 – českých členov bolo teda 4,4 krát viac! Ba čo viac, požiadavku parity v ÚV KSČ nazvali „*slovenským paritným dogmatizmom*“.²¹³ Používajúc opäť metódu empatie a berúc do úvahy niektoré rozdielne ciele českej občianskej spoločnosti a jej reformnokomunistických spojencov, musím opäť konštatovať, že sa tomu nemožno čudovať. Ale zároveň sa nemožno čudovať ani požiadavkám slovenských komunistov.

Hrozilo totiž, že spoločné úsilie slovenských komunistov o federalizáciu KSČ – reformných i konzervatívnych – veľmi skomplikuje slovenskú politickú scénu a urobí ju neprehľadnou. Niektorí, napr. V. Pavlenda, J. Zrak a ďalší slovenskí reformní komunisti, úprimne verili, že to poslúži ďalšej demokratizácii československej spoločnosti. No konzervatívci na čele s V. Biľakom sledovali predovšetkým rozšírenie právomocí byrokratického aparátu strany na Slovensku (teda svojich vlastných) na úkor ústredia – v súlade so všetkými zákonitostami fungovania byrokratických aparátov rôznych typov. Zvonku, z hľadiska občanov – radových stránikov i nestraníkov –, sa to však dalo len veľmi ťažko rozlíšiť. Navyše, obe skupiny v KSS, reformátori i konzervatívci, sa svorne dopúšťali pomerne ťažkej herézy proti leninským zásadám výstavby komunistickej strany. Lebo je známe, že V. I. Lenin i jeho teoretickí epigóni princíp federalizácie komunistickej strany zásadne odmietali.

Na stránickej konferencii Východného vojenského okruhu v Trenčíne 24. – 25. apríla 1968 jej delegáti okrem iného požadovali aj vytvorenie slovenských národných jed-

210 Tamže.

211 Tamže.

212 Tamže.

213 Tamže.

notiek so slovenským velením v duchu *Košického vládneho programu*; niečo podobné požadovali už štúrovcí v revolúcii 1848 – 1849 v prvom slovenskom národno-politickom programe – mikulášskych *Žiadostiach slovenského národa*. V rezolúcii z tejto konferencie sa požadovalo umiestnenie početných vojenských zväzkov a útvarov na Slovensku a pri SNR mal vzniknúť branný výbor s právomocou národného orgánu. V nasledujúcom období sa potom tieto otázky koncepčne spresňovali v súvislosti s prípravou federatívneho usporiadania a prípravou *Akčného programu ČSLA* a nakoniec sa dostali aj do jeho návrhu.²¹⁴ Počas normalizácie však tieto podnetné myšlienky upadli do zabudnutia – podobne ako požiadavka federalizácie KSČ.

Podmienky, v akých prebiehala demokratizácia v Čechách a na Slovensku sa výrazne líšili aj v mnohých ďalších ohľadoch. Napríklad, ak si odmyslíme občasnú prejav emancipačného úsilia Moravanov a Slezanov, tak české kraje predstavovali z národnostného hľadiska relatívne homogénne prostredie, čo však vonkoncom nemožno povedať o Slovensku. Tu sa už tradične, len čo sa situácia v spoločnosti aspoň trochu „oteplila“, hlásili k svojim právam aj národnostné menšiny – najmä maďarská a rusínsko-ukrajinská. Z hľadiska národnoemancipačného úsilia prebiehal teda vo vtedajšej ČSSR trojjediný proces v niekoľkých rovinách: Česi sa v rámci nadsystému „sovietsky blok“ akcentovaním všeobecnodemokratických cieľov snažili oslobodiť aj od hegemonie Sovietskeho zväzu, Slováci zasa svojím úsilím o federáciu v rámci systému „ČSSR“ spod kurately Čechov a maďarská a rusínsko-ukrajinská národnostná menšina, v rámci podsystému „Slovensko“ zasa od zdanlivého alebo faktického nadradeného postavenia Slovákov. A fungovalo to aj opačne: vedenie Sovietskeho zväzu bolo takmer rovnako „nervózne“ z emancipačného úsilia Čechov ako Česi z úsilia Slovákov o naplnenie zásady „rovný s rovným“ a Slováci zo snáh najmä maďarskej národnostnej menšiny o zabezpečenie svojich minoritných práv.

Počas roku 1968 najväčšie napätie už tradične pretrvávalo medzi Slovákami a maďarskou národnostnou menšinou. Tá síce prijala závery januárových plén ÚV KSČ a ÚV KSS s uspokojením a s nádejami, ale čoskoro, celkom prirodzene, začala sledovať svoje vlastné záujmy. Tón v tejto veci udalo zasadnutie ÚV Csemadoku 12. marca 1968. Požadovalo vytvorenie politickej a spoločenskej organizácie všetkých Maďarov v ČSSR a odmietlo úzke vymedzenie kultúrneho spolku ako akejsi „*služky oblečenej do folklóru*“.²¹⁵ S tým možno bez problémov súhlasiť. Vedenie Csemadoku však navrhlo aj zriadenie etnicky homogénnych okresov a požadovalo ospravedlnenie sa maďarskej národnostnej menšine za príkoria z rokov 1945 – 1948, najmä za tzv. reslovakizáciu,²¹⁶ čo spôsobilo medzi slovenským obyvateľstvom veľké podráždenie a obavy. Napätie medzi maďarskou národnostnou menšinou a Slovákami provokovali i rôzne incidenty v národnostne zmiešaných obciach a okresoch na južnom a juhovýchodnom Slovensku, o ktorých vzápätí pohotovo a nie vždy bez zveličovania informovali prebudené a „zdemokratizované“ masmédiá, ktoré si už v rámci konkurenčného boja stihli osvojiť

214 Štaigl, J. – Štefanský, M.: c. d., s. 311.

215 Konečný, S.: K aktivizácii národnostných menšín na Slovensku v 60. rokoch. In: c. d., s. 147.

216 Vondrová, J. – Navrátil, J. – Moravec, J.: c. d., zv. 9/1, s. 370.

niektoré vlastnosti slobodnej západnej tlače, hlavne honbu za senzáciami. V slovenskej tlači sa začali účelovo objavovať články rozširujúce tvrdenia, že maďarské požiadavky smerujú k vyhánaniu Slovákov z južného Slovenska, čo tiež prispelo k rozpútaniu nacionalistických vášní.²¹⁷ Keď sa potom objavili aj nereálne, ba až extrémistické požiadavky maďarskej národnostnej menšiny na zriadenie maďarských volebných obvodov, povinné ovládanie maďarského jazyka v úradoch obcí a okresov so zmiešaným obyvateľstvom, vrátenie pôvodných názvov premenovaným obciam a do vecí sa zamiešala aj Matica slovenská, oplácajúca tieto maďarské úsilie rovnakou mincou, napätie medzi oboma zúčastnenými stranami bolo pomerne veľké.²¹⁸

V takejto situácii, ktorá sa diametrálne odlišovala od situácie v českej časti republiky a v ktorej sa mnohí Slováci cítili ako bojovníci na dvoch frontoch, sa ťažko dalo očakávať, že sa podobne ako Česi sústredia na všeobecnodemokratické požiadavky, pričom sa federalizácia stane len veľmi presne a vhodne vymedzenou súčasťou všeobecnodemokratického spektra, ktorú možno na čas odsunúť *ad acta*. Našťastie, po augustovej okupácii získal v Csemadoku prevahu realistický smer na čele s R. Szaboóm, ktorý situáciu upokojil a upriamil pozornosť maďarskej národnostnej menšiny na prípravu ústavného zákona č. 144/1968 Zb. o postavení národností v ČSSR.²¹⁹

V rámci demokratizačného procesu sa pokúsili sformovať svoje požiadavky aj Rusíni-Ukrajinci. Na rozdiel od maďarskej národnostnej menšiny, ku ktorej – ako som už uviedol na inom mieste – sa roku 1961 hlásilo 519-tisíc obyvateľov ČSSR, však už jej početnosť – 35 434 Rusínov-Ukrajincov v tom istom roku – predznamenávala, že nedosiahne v slovenskej spoločnosti náležitý ohlas. Navyše, reakcia rusínsko-ukrajinskej menšiny na dobovú situáciu bola málo konštruktívna (súpis krívd a málo návrhov na riešenie), pričom aj niektoré konkrétne návrhy, napr. vytvorenie Ukrajinskej národnej rady a zriadenie ukrajinských okresov, boli vzhľadom na spomínanú malú početnosť tejto národnostnej menšiny vyslovene nereálne. Viaceré návrhy, ktoré Rusíni-Ukrajinci predostreli, oficiálne kruhy dokonca odmietli ako protisocialistické a antisovietske.²²⁰ Keď sa však v lete 1968 na severovýchodnom Slovensku vyostřila situácia v súvislosti s obnovením gréckokatolíckej cirkvi a vznikli ostré spory medzi pravoslávnyimi a gréckokatolíckymi pre vlastníctvo kostolov a iných hmotných statkov, vec Rusínov-Ukrajincov sa dostala do úzadia.²²¹

Keďže sa demokratizačný proces v roku 1968 dotkol všetkých oblastí spoločenského života, nemohol sa vyhnúť ani slovenskej rómskej komunite, ktorá sa už aj predtým usilovala o presadzovanie svojich etnických práv, o svoje etnické sebauvedomenie a pozitívnu etnickú emancipáciu. Iniciatívy sa ujali predstavitelia Rómov na čele s J. Cibulom a A. Facunom, ktorí zaslali predsedovi vlády ČSSR, ako aj jednotlivým KNV a ONV

217 Kiss, J.: Alexander Dubček a cesta maďarskej menšiny k uznaniu právnej subjektivity v roku 1968. In: c. d., s. 71.

218 Konečný, S.: c. d., s. 148.

219 Tamže, s. 149.

220 Vondrová, J. – Navrátil, J. – Moravec, J.: c. d., zv. 9/1, s. 369 – 370.

221 Konečný, S.: c. d., s. 152.

na Slovensku list so žiadosťou o podporu pri presadzovaní svojich zámerov. V tomto liste sa okrem iného uvádzalo: „*Doterajšie opatrenia, ktoré sa urobili v tzv. ‚Cigánskej otázke‘, aj keď... dobre myslené..., sa ukázali ako z veľkej časti nesprávne. Tieto opatrenia nespĺňajú podmienky socialistickej demokracie pre nás Cigánov – Rómov. Administratívne opatrenia nestačia na vyriešenie tejto tzv. otázky pri zachovaní práv občanov – Cigánov, ba majú často opačný účinok, prehlbujú izolovanosť, neinformovanosť, nedôveru, podceňovanie a hlavne lámu ducha – čo je najhlavnejšie a najkrutejšie... My, ktorí sme na úrovni... ako ostatní občania, chceme pomôcť celej veci v prospech našej spoločnosti. Nepravíme si, aby za jednotlivca trpeli sme my všetci – Cigáni. Chceme, aby sme my sami Cigáni prispeli k tomu, aby aj Cigáni sa v krátkom čase dostali na úroveň ostatného obyvateľstva, a to po stránke sociálnej, kultúrnej, ba i politickej. Preto s plnou zodpovednosťou navrhujeme tieto opatrenia:*

1. *Cigánov – Rómov v ČSSR uznať právne ako národnosť so všetkými právami a povinnosťami vyplývajúcimi z doplnenej Ústavy ČSSR a dodržaním všetkých zákonov, ktoré platia všeobecne pre celú spoločnosť.*
2. *Povoliť v ČSSR založenie Zväzu československých Cigánov – Románo jekhetaniben ako kultúrnu organizáciu s dobrovoľným členstvom a ako zložku NF. Táto organizácia by pracovala podľa schválených stanov.*
3. *Povoliť vydávanie časopisu – mesačníka písaného v reči cigánskej, slovenskej a maďarskej. Časopis by mal náplň výchovnú (ako napríklad vo Francúzsku, v Bulharsku, v Anglii a pod.)*
4. *Už v novom volebnom zákone treba zakotviť, aby aj Cigáni mali svojich poslancov na všetkých stupňoch... My vidíme v našich návrhoch východisko, ako najlepšie túto zanedbanú otázku riešiť, aby sa aj nám už raz dostalo kúsok demokracie na našej ceste...“²²²*

Požiadavky rómskych aktivistov boli spočiatku prijaté s porozumením. Najprv ich na svojom zasadaní 6. júna 1968 podporila príslušná komisia Východoslovenského KNV a odporučila aj Komisii SNR pre otázky cigánskeho obyvateľstva, aby tento návrh posúdila v pozitívnom zmysle.²²³ Žiaľ, nevieme presne, ako sa spomínané záležitosti Rómov vyvíjali ďalej, na pozadí hektického politického vývoja pred a po invázii vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR 21. augusta 1968, ktorý zrejme rómsku otázku odsunul na okraj spoločenského záujmu. Na začiatku novembra 1968 došlo dokonca k zrušeniu Vládneho výboru pre otázky cigánskych obyvateľov a k prechodu jeho agendy na ministerstvo práce a sociálnych vecí.²²⁴ A tak k založeniu Zväzu Cigánov – Rómov došlo až 27. apríla 1969 na zakladajúcom zjazde tejto organizácie v Bratislave. za predsedu zväzu bol zvolený už spomínaný rómsky aktivista A. Facuna, ďalej si Rómovia zvolili aj 25-členný ústredný výbor a 7-člennú revíziu komisiu. Novozvolený predseda Zväzu Cigánov – Rómov vo svojom prejave poukázal na krivdy, ktoré sa v minulosti páchali na Rómoch, pričom zdôraznil, že v mnohých prípadoch si to Rómovia zapríčinili sami,

²²² Jurová, A.: c. d., s. 161 – 162.

²²³ Tamže, s. 162.

²²⁴ Tamže, s. 160.

lebo nestáli o svoje vzdelanostné pozdvihnutie. Nová organizácia mala tieto krivdy odstrániť a pomáhať všetkým Rómom.

Ďalší vývoj rómskej otázky potom výrazne ovplyvnila „normalizácia“ spoločenského a politického života v ČSSR po jej okupácii vojskami Varšavskej zmluvy v auguste 1968, so svojou výraznou tendenciou k „obnovovaniu a utvrdzovaniu starých právd“. K odmietnutiu akceptácie rómskeho etnika ako národnosti tentokrát – okrem stranického a štátneho vedenia – prispela aj sféra vedy. Pre novozriadenú Komisiu vlády SSR na riešenie otázok cigánskeho obyvateľstva vypracovala totiž pred rokom 1972 zásadnú expertízu zakladateľka slovenskej ciganológie E. Horváthová. V tejto expertíze, ktorá sa stala oficiálnym vládny dokumentom, sa okrem iného hovorilo, že „*podľa marxisticko-leninského učenia nespĺňajú Cigáni podmienky národnostnej skupiny*“. Naopak, v súčasnosti vraj predstavujú „*na európskom kontinente vrátane nášho územia etnickú skupinu, ktorá ako diaspóra žije v rôznych formách ekonomickej symbiózy s domácim obyvateľstvom krajín, v ktorých sa nachádza. Jazykovo, ale najmä hospodársky, kultúrne a spoločensky nepredstavujú Cigáni homogénnu skupinu, ale naopak, pomerne širokú vývojovú škálu počnúc od najprimitívnejších až po tých, ktorí prakticky splývajú s ostatným obyvateľstvom...*“²²⁵

Neakceptovanie požiadaviek Rómov na Slovensku viedlo medzi nimi k značnému rozčarovaniu a na dlhé roky zmarilo možnosti ich etnickej identifikácie a pozitívneho etnického vývoja. Nádej na opätovné „prebudenie“ tohto etnika priniesla až novembrová revolúcia v roku 1989.

225 Tamže, s. 162–163

4. 2. KTO JE DEMOKRAT A KTO FEDERALISTA?

Heslo „demokratizácia alebo federalizácia“, ako vyjadrenie základných politických priorít českého a slovenského národa, patrilo v roku 1968 v rôznych variantoch skloňovania a ohýbania k najfrekvencovanejším heslám československého obrodného a demokratického procesu. Popredný historik najnovších slovenských dejín M. Barnovský sa k tomu svojho času vyjadril: *„Takto postavená otázka bola dôkazom nepochopenia podstaty problému, pretože federalizácia bez demokratizácie bola formou bez obsahu a demokratizácia bez jej uplatnenia v nacionálnej oblasti nebola skutočnou demokratizáciou.“*²²⁶ Proti týmto slovám nemožno vôbec nič namietat', sú plne v súlade s formálnou logikou uplatnenou v oblasti politického vývoja spoločnosti. Na druhej strane je však dobre známe, že politici, vytyčujúci heslá, v ktorých sa zračí ich politický záujem, si vždy na formálnu logiku nepotrpia: dôležité je, aby ich zámer pochopili tí, ktorým sú adresované – voliči, triedy, socioprofesné skupiny, konfesijné zoskupenia, národnostné menšiny, ba i celé národy. Navyše, keď sa v tomto konkrétnom prípade za spomenutým heslom skrýva rozpor celej časomier – vzťah medzi dvoma národmi s rozdielnymi historickými skúsenosťami, úrovňami hospodárskeho, politického i kultúrneho vývoja a v roku 1968 do značnej miery i s cieľmi.

Obrodný, resp. demokratizačný proces, ktorý sa na Slovensku začal vlastne už v roku 1963, mal od začiatku silný nacionálny náboj, čo mu síce zabezpečovalo širokú základňu, no práve v tom bola jeho sila i slabosť. Existovalo tu totiž nebezpečenstvo, že sa zredukuje len na jednu, aj keď kľúčovú otázku, t. j. na dosiahnutie federatívneho štátoprávneho usporiadania, pričom sa akosi pozabudne na potrebu naplnenia všeobecnodemokratických požiadaviek. V takomto prípade – a už som to aj v iných súvislostiach naznačil – sa môže excelentným federalistom, t. j. významným „demokratom“, stať aj vyhranený konzervatívec, ktorý nemá nijaký záujem na demokratizácii spoločenského systému – ba čo viac, ten, ktorý sa jej obáva a ktorého k federalizačným aktivitám provokuje iba túžba rozšíriť právomoci slovenského stranícko-štátneho byrokratického aparátu na úkor centra – a teda aj svoje vlastné. A všetkých tých, ktorí na nebezpečenstvo ustrnutia demokratizačného procesu v tejto polohe upozorňovali a požadovali súbežné presadzovanie všeobecnodemokratických postulátov, možno nazvať demokratmi. Títo demokrati si však ľahko mohli vyslúžiť nelichotivé nálepky „čechoslovakistov“ a kadejakých „janičiarov“, ktorí sú ochotní napodobňovať za každú cenu Čechov a týmito „nadbytočnými“ požiadavkami ohroziť dosiahnutie federatívnej priority. A pritom, aby to bolo ešte zložitejšie, aj drvivá väčšina týchto demokratov bola za federáciu.

Po prvýkrát sa spor medzi federalistami a demokratmi objavil už na spomínanej vedeckej konferencii v Smoleniciach na začiatku marca 1968, kde došlo v tomto smere k stretnutiu medzi českými vedeckými pracovníkmi Z. Mlynárom, P. Pithartom a Z. Jičínskym na jednej strane a slovenskými vedeckými pracovníkmi G. Husákom, L. Novomeským,

²²⁶ Barnovský, M.: Politická dráha Alexandra Dubčeka a fenomén reformného a národného komunizmu. In: c. d., s. 147.

S. Falťanom, H. Kočtúchom a ďalšími na druhej strane.²²⁷ Pravda, to bolo stretnutie takpovediac na „medzinárodnej úrovni“. Vzápätí však, 5. apríla 1968, filozof J. Strinka upozornil, že by bolo osudným omylom, „*keby sme federáciu oddeľovali od demokraticizácie*“.²²⁸ V ten istý deň sa v podobnom duchu vyjadril aj Zväz slovenských filmových a televíznych umelcov²²⁹ a o tri dni neskôr aj Klub mladej slovenskej inteligencie v Bratislave, ktorého členmi boli také významné osobnosti slovenského kultúrneho a vedeckého života ako V. Pavlenda, P. Števček, A. Hykisch, J. Satinský a pod.²³⁰

V tomto ohľade však najviac rozbúrili vody slovenského verejného a politického života udalosti okolo už spomínaného odchodu L. Novomeského, M. Válka a V. Mihálíka z redakčnej rady *Kultúrneho života*. Napriek rôznym mystifikáciám tohto ich činu je dnes jasné, že títo literáti nedokázali tolerovať razantnú podporu demokratizácie slovenskej spoločnosti zo strany redakčnej rady tohto časopisu, ktorý svojou kritickou angažovanosťou vyoral neobvykle hlbokú brázdnu nielen na roli slovenskej žurnalistiky, ale aj spoločensko-politického života na Slovensku vôbec. Charakteristické však je, že vo svojom vyhlásení, uverejnenom 27. apríla 1968 v *Pravde* a 3. mája toho istého roku v *Kultúrnom živote* na jednej strane upozorňujú, že demokratizáciu a federalizáciu „*nemožno od seba oddeľovať ani preferovať jednu pred druhou*“, a na druhej strane doslova jedným dychom pokračujú, „*že životný záujem slovenského národa – totiž realizovanie úplnej svojbytnosti a zvrchovanosti nás oprávňuje akceptovať v danej situácii práve myšlienku federácie*“. Inými slovami to vlastne znamenalo, že tak ako významná časť českej politickej reprezentácie vrátane predstaviteľov občianskej spoločnosti radila odložiť federalizáciu na neskôr a venovať sa radšej všeobecnej demokratizácii (známe heslo „najprv demokracia, potom federácia“), aj oni boli ochotní odložiť demokratizáciu v záujme federalizácie.

Viacerí poprední slovenskí spisovatelia, menovite D. Tatarka, P. Števček, P. Karvaš, Z. Jesenská a i., sa voči niektorým argumentom L. Novomeského, V. Mihálíka a M. Válka ohradili, hlavne proti obvineniam, že sú za bezbrehú demokratizáciu a zabúdajú na slovenské národné záujmy. P. Števček sa v tejto súvislosti opýtal: „*Prečo chcú slovenskému národu nahovoriť, že Kultúrny život je proti federácii?*“ A ďalej vysvetľoval zámery časopisu: „*KŽ sa usiloval o prehĺbenie demokratizačného procesu na Slovensku a angažoval sa za očistu slovenskej politickej reprezentácie od ľudí skompromitovaných.*“²³¹

Na základe týchto výrokov možno azda skonštatovať, že práve umelecká a novinárska časť slovenskej intelektuálnej obce, sústredená okolo *Kultúrneho života*, patrila na Slovensku ako jediná medzi tých, ktorí naplnili zásadu o neoddeliteľnosti federalizácie od demokratizácie správnym obsahom. Je tu však ešte jedno vyjadrenie P. Števčeka, ktoré veľmi dobre vystihuje podstatu veci. Na konferencii slovenských spisovateľov 30. apríla 1968 totiž vyhlásil, že deklaratívne prihlásenie sa k federácii nemôže byť dostatoč-

227 Kural, V. a i.: c. d., s. 51.

228 Strinka, J.: Federácia a demokratizácia. Kultúrny život XXIII, č. 14, 5. apríla 1968.

229 Tamže.

230 Kural, V. a i.: c. d., s. 75.

231 Slovensko v rokoch 1967 – 1970, c. d., s. 60.

ným dôkazom progresívnosti, naopak, že sa mu zdá, že myšlienka federácie sa na Slovensku ocitla v nesprávnych rukách.²³²

V podstate na to isté upozorňoval aj spomínaný manifest *Dvetisíc slov*, na ktorý predsedníctvo ÚV KSS 3. júla 1968 namrzeno reagovalo: „*časť o federalizácii štátu redukuje [federáciu – pozn. autora] na podradnú záležitosť, sprevádzanú ešte istou dávkou irónie a nedôvery.*“²³³ Ako znie táto „časť“ naozaj? Hovorí sa v nej toto: „*Považujeme federalizáciu za spôsob riešenia národnostnej otázky; je to však len jedno z významných opatrení zameraných na demokratizáciu pomerov. Toto opatrenie nemusí Slovákom priniesť lepší život... Vláda stranícko-štátnej byrokracie môže trvať aj naďalej, na Slovensku o to ľahšie, že si vybojovala väčšiu slobodu.*“²³⁴

Dnes sa teda ukazuje, že slovenská spoločnosť a hlavne inteligencia bola v tejto veci rozdelená až na tri tábory. O jednom, občianskom, ku ktorému patrili aj slovenskí radikálni reformní komunisti, som práve hovoril. Identifikácia ďalších dvoch sa však nezaobíde bez paradoxu: zoskupenie okolo V. Biľaka, reprezentujúce predovšetkým konzervatívny aparát KSS, možno považovať za rovnako zapálené za federáciu (a proti dôslednej demokratizácii, i keď tu badať rozdiely) ako zoskupenie slovenských umiernených reformných komunistov okolo G. Husáka. Rozdiel bol mnohokrát len v tom, že kým zoskupenie okolo V. Biľaka na Slovensku oficiálne vládlo, „husákovci“ sa húževnato snažili „biľakovcov“ v tejto pozícii vystriedať. Biľakovská, ale aj husákovská frakcia v KSS – napriek vzájomnému súboju o moc – nachádzali vo federácii cieľ, ktorý ich, napriek všetkým vzájomným rozporom, nakoniec objektívne do značnej miery zblížoval.

232 Kural, V. a i.: c. d., s. 78.

233 SNA, f. ÚV KSS, k. č. 1208.

234 Čomaj, J. – Vereš, J.: c. d., s. 205.

4. 3. OBČIANSKA SPOLOČNOSŤ

Politický vývoj sa na jar a v lete 1968 stával akoby „dvojvrstvový“. Reformné krídlo v KSČ sa snažilo o demokratickú reformu socializmu sovietskeho typu, čo súčasne vytváralo priestor na vznik prvkov občianskej spoločnosti, pod ktorou rozumieme súhrn neštátnych inštitúcií, usilujúcich sa o postupné odstraňovanie vzťahov závislosti a subordinácie od existujúceho mocenského establishmentu, hlavne od KSČ. Tieto dve tendencie boli síce v protiklade, ale len relatívnom, pretože spoločne vyjadrovali snahy prekonať totalitný spoločenský systém. Spomínaný protiklad spočíval predovšetkým v tom, že občianska spoločnosť chcela dospieť ďalej ako reformné krídlo KSČ, azda aj k niektorým prvkom západnej demokracie a hlavne – ako som už spomenul na inom mieste – veľmi rýchlo, aby sa v prípade politického regresu dalo len ťažko vrátiť do východiskovej polohy.

V odbornej literatúre sa o roku 1968 v Československu často tvrdí, že občianska spoločnosť sa na Slovensku rozvíjala oveľa pomalšie a v menšom rozsahu ako v českej časti republiky, pretože Slováci sa prednostne sústreďovali na dosiahnutie nového stupňa štátoprávneho usporiadania. Obe tieto tvrdenia považujem v podstate za pravdivé. Nazdávam sa však, že treba pochopiť ešte jeden aspekt, a to spôsobilosť na rozvoj takejto aktivity, ktorá bola na Slovensku menšia ako v Čechách, vzhľadom na rozdielny historický vývoj. Považujem tiež za potrebné upozorniť, že pri porovnávaní historického vývoja Čechov a Slovákov v relatívne nedávnej minulosti na malom priestore sa nemožno vyhnúť určitému zjednodušeniu.

Za východiskový bod krátkeho exkurzu do minulosti považujeme rok 1867, keď v Predlitavsku, ktorého súčasťou boli aj Čechy, prijali tzv. decembrovú ústavu, zaručujúcu základné demokratické práva vrátane práva zhromažďovacieho, spoločovacieho, slobody slova a tlače. To českému národu umožnilo relatívne slobodný politický, ekonomický a kultúrny vývoj. Tento rok bol však aj rokom rakúsko-uhorského vyrovnania, ktorý patrí k najtragickejším rokom v slovenských dejinách, lebo maďarské vládnuce triedy už nemuseli brať ohľad na cisára, ktorý dovtedy nemaďarské národy v Uhorsku z utilitárnych dôvodov bránil. Mohli sa, naopak, nerušene venovať svojim asimilačno-maďarizačným snahám. Aj politický systém v Uhorsku bol krajne nedemokratický. Okrem iného, v snahe nepripustiť do parlamentu primeraný počet zástupcov, 51 % nemaďarských obyvateľov Uhorska mohlo vtedy voliť len 5 – 7 % obyvateľstva.²³⁵ Na kultiváciu svojich demokratických návykov mali síce Slováci k dispozícii 20 rokov prvej ČSR, ale už roku 1938 sa Slovensko ponorilo do mútnych vôd dvoch totalitných režimov – ľudáckeho a komunistického s krátkou prestávkou rokov 1945 – 1948, pričom režim, ktorý tu existoval v týchto rokoch, možno nazvať demokratickým len s veľkou dávkou eufemizmu. Preto sa cestou medzigeneračnej výmeny informácií a skúseností v slovenskom národnopolitickom prostredí udomácnili také tendencie ako nerozvinutosť slovenského politického života, opatrný vzťah k rýchlym zmenám, náchylnosť na autoritatívny

²³⁵ Lipták, L. A kol.: Politické strany na Slovensku 1860 – 1989. Bratislava : Archa, 1992, s. 16 – 17.

charakter politického systému, úcta k moci a pod. Ako príklad posledne menovaného atribútu možno uviesť skutočnosť, že kým Česi považovali v 19. storočí Habsburgovcov za tyranov, pre Slovákov bola habsburská dynastia, trón a panovník posvätné a nedotknuteľné veličiny – ved' cisár nás v rámci svojho „divide et impera“ bránil pred dominantnými Maďarmi!²³⁶ Ako vidno, v roku 1968 to teda neboli len iné úlohy, ale aj historicky podmienený nedostatok potreby rozvíjať intenzívnejšie občiansku spoločnosť.

Súčasťou rodiacej sa občianskej spoločnosti boli v ČSSR predovšetkým spoločenské organizácie, najprv len tie, o ktorých komunistická strana na začiatku svojej vlády rozhodla, že sa môžu stať „prevodovými pákami“ od straníckeho ústredia k „masám“ a ktoré boli súčasťou Národného frontu. Pravda, museli prejsť demokratizačným vývojom. Treba však upozorniť, že spoločenské organizácie mali vtedy celoštátny charakter s ústrediami v Prahe, a preto takmer všetko, čo sa dialo v tejto oblasti v českej časti republiky, dialo sa aj na Slovensku. V takmer rovnakej miere prichádzali tieto organizácie s požiadavkami zbaviť sa ešte viac ako pred januárom 1968 spomínaného ponížujúceho postavenia „prevodových pák“ a vrátiť sa k pôvodnému poslaniu reprezentantov špecifických záujmov svojich členov, vymedziť po novom svoje postavenie ku KSČ, ba miestami aj vytvoriť vedúce orgány bez komunistov. Od začiatku apríla 1968 im v tomto úsilí významným spôsobom pomáhal *Akčný program KSČ*.

Podobný vývoj prebiehal aj v nekomunistických politických stranách, ktoré režim trpel ako akúsi okrasu totalitného politického systému, aby mohol v prípade potreby tvrdiť, že v ČSSR neexistuje len komunistická strana, ale aj akýsi socialistický pluralizmus politických strán. Už začiatkom apríla 1968 Strana slobody vyhlásila, že sa síce hlási k socializmu, ale nespája ho už s vedúcou úlohou KSČ. Dokonca navrhovala, aby sa v ČSSR odstránil monistický systém a nastolila sa „demokratická rovnosť strán“.²³⁷ Neskôr začiatkom júna vyhlásila, že bude uznávať Národný front (NF), ale iba v tom prípade, ak v ňom nekomunistické politické strany budú úplne samostatné a svojbytné.²³⁸ Druhá slovenská nekomunistická politická strana – Strana národnej obrody – vo svojom akčnom programe z 21. júla 1968 zasa chcela vystupovať na pôde NF ako rovnoprávny partner s KSČ a ostatnými politickými stranami a vytvárať organizačné predpoklady na činnosť v krajoch, okresoch, mestách i na dedinách.²³⁹

Teda nie je pravda to, čo sa často uvádza v českej odbornej literatúre, že takýto vývoj v nekomunistických politických stranách bol typický len pre českú časť republiky.²⁴⁰ Skôr je pravdivý názor iného českého historika J. Pauera, že nekomunistické politické strany nehrali na Slovensku takmer žiadnu rolu:²⁴¹ ved' z českých nekomunistických strán mala Československá strana socialistická k 1. januáru 1968 10 715 členov a Československá strana lidová dokonca 20 642 členov a ich počet sa s prehľubujúcim demokratizač-

236 Bližšie pozri Holec, R.: *Poslední Habsburgovci a Slovensko*. Bratislava : 2001, s. 69.

237 Sloboda, 5. apríla 1968.

238 Tamže, 7. júna 1968.

239 Akčný program Strany slovenskej obrody, *Slovensko v rokoch 1967 – 1970*, c. d., s. 138 – 139, 142.

240 Kural, V. a i.: c. d., s. 112.

241 Pauer, J.: c. d., s. 29.

ným procesom neustále zväčšoval! Strana slovenskej obrody však mala v tom čase 364 a Strana slobody dokonca len 342 členov!²⁴² Treba azda iný dôkaz o tom, že na Slovensku sa takmer vôbec nepociťovala potreba politicky sa organizovať mimo KSS?

Veľký rozdiel medzi vývojom v Čechách a na Slovensku bol aj vo vzťahu k možnosti obnoviť v ČSSR sociálnodemokratickú stranu. Zatiaľ čo v Čechách sa vytvoril prípravný výbor tejto strany a česká politická scéna sa dlho zmietala v prudkých diskusiách „za a proti“, na Slovensku sa táto záležitosť vyriešila rýchlo, elegantne, a hlavne potichu: na zasadnutí predsedníctva ÚV KSS 10. júna 1968 sa prijal dokument *Správa o nedoriešených otázkach vo vzťahu k bývalým sociálnym demokratom*, podľa ktorého sa im (teraz už členom KSS) priznáva členstvo v KSČ od vstupu do sociálnodemokratickej strany, poskytujú sa im výhody, ktoré z toho vyplývajú, umožní sa im, aby boli volení, resp. menovaní do všetkých straníckych funkcií, pričom bývalé členstvo v sociálnej demokracii im nesmie byť na ujmu a pod. Tí, ktorí boli prenasledovaní, a to sa týkalo predovšetkým tzv. pravicových sociálnych demokratov, ktorí sa roku 1944 nezlúčili s KSS, mali byť rehabilitovaní a mohli byť aj vyznamenávaní.²⁴³

Podobný rozdiel bol aj v činnosti spoločenských organizácií, ktoré vznikali mimo NF a v ktorých aktivite sa najviac odzrkadľoval vývoj občianskej spoločnosti v ČSSR. Tieto organizácie boli pre KSČ neprijateľné nielen preto, že vznikali mimo spomínanej prístupnej sféry, ale aj preto, že odvážnejšie kritizovali činnosť KSČ v minulosti a ich politické ciele výrazne presahovali hranice stanovené *Akčným programom KSČ*.

V Čechách koncom marca a začiatkom apríla 1968 vznikli dve významné organizácie tohto druhu – K 231, ktorého programom bola rehabilitácia 128-tisíc politických väzňov odsúdených podľa paragrafu 231 Zákona na ochranu republiky, a Klub angažovaných nestraníkov (KAN), ktorý sa síce hlásil k socializmu, ale „demokratický socializmus“ v jeho chápaní sa oveľa viac podobal predstavám západoeurópskych sociálnych demokratov a socialistov ako československých reformných komunistov. Obe organizácie vyvíjali v Čechách takú intenzívnu činnosť, že boli trňom v oku nielen našim konzervatívcom, ale hlavne konzervatívcom v ostatných socialistických krajinách a významne sa „zaslúžili“ aj o vojenské riešenie československej krízy roku 1968.²⁴⁴ Na Slovensku nenachádzame takmer žiadnu zmienku o činnosti KAN-u. Iba v *Správe o politickej situácii na Slovensku po májových plénach ÚV KSS a ÚV KSČ*, vypracovanej pracovníkmi aparátu ÚV KSS na zasadanie ÚV KSS 20. júna 1968, sa nachádza informácia s nie príliš veľkou výpovednou hodnotou, že „v niektorých obciach a závodoch vyvíjajú sa v poslednom období snahy zakladať prípravné výbory K – 231“.²⁴⁵ Obdobou tejto organizácie na Slovensku bola Organizácia na ochranu ľudských a národných práv, ktorú založil E. Vidra; tá však vonkoncom nevyvíjala takú bohatú činnosť ako jej český náprotivok. Teda ani v tejto oblasti, takej charakteristickej pre rozvoj občianskej spoločnosti, sa Slovensko nemalo čím pochváliť.

242 Kural, V. a i.: c. d., s. 49.

243 SNA, f. ÚV KSS, k. č. 1206.

244 Kural, V. a i.: c. d., s. 74.

245 SNA, f. ÚV KSS, k. č. 1881.

Špecifickým hnutím, ktoré predsa len rozhýbalo stojaté vody slovenskej občianskej spoločnosti v roku 1968, bolo hnutie Alweg, ktoré sa zasadzovalo za výstavbu moderného dopravného systému vo Vysokých Tatrách. Už začiatkom januára 1968 prišiel do redakcie mládežníckeho denníka *Smena* list od poslucháčov Lekárskej fakulty Univerzity Komenského v Martine, v ktorom vysokoškooláci upozorňovali, že pred blížiacimi sa majstrovstvami sveta v klasickom lyžovaní vo Vysokých Tatrách (1970) je doprava v nich na takej istej úrovni ako začiatkom 20. storočia. Upozornili na existujúcu dopravnú-ekonomickú štúdiu o tejto problematike a žiadali, aby sa na jej základe realizovala visutá dráha typu Alweg, ktorú aj vedci posúdili veľmi pozitívne, pričom nemala stáť omnoho viac ako nevyhnutná generálna oprava tatranskej elektrickej železnice. Vyhľadali tiež, že sú ochotní vzdať sa štipendií a ísť ju pomôcť stavať.²⁴⁶ Vzápätí na to, 19. januára, uverejnili inžinieri P. Hubka a A. Valentovič v *Smene* článok *Prehliadka strateného času*, v ktorom kritizovali vládu ČSSR, že neplní svoje uznesenia o rekonštrukcii dopravného systému vo Vysokých Tatrách. Aj oni zdôraznili, že projektanti už roku 1966 navrhovali nekonvenčné riešenie jednokoľajovým visutým systémom Alweg, ktorého technické a prevádzkové parametre by spĺňali požiadavky dopravy do budúcnosti a maximálne by šetrili tatranskú prírodu.

Ministerstvo dopravy ČSSR, vedené zhodou okolností neskorším vedúcim predstaviteľom konzervatívneho a prosovietskeho krídla v KSČ A. Indrom, však projekt Alweg odmietlo. Preto *Smena* na výzvu čitateľov otvorila 23. januára 1968 v Štátnej banke československej konto Alweg a podnietila občanov Slovenska, aby na toto konto posielali peniaze, šperky, zlato a pod. Bol to naozaj svojrázny prejav demokratizačného a národnoúvedomovacieho pohybu na Slovensku. 15. augusta 1968, teda necelý týždeň pred okupáciou ČSSR, dosiahlo konto Alweg stav 5 335 894,61 Kčs. Neskôr sa v súvislosti so spomínanými MS v lyžovaní 1970 presadil konkurenčný systém rekonštrukcie dopravy TEŽ (Tatranská elektrická železnica) a peniaze na Alweg sa použili na výstavbu modernej základnej školy v partizánskej obci Nemecká (okres Banská Bystrica), v ktorej bolo po potlačení SNP umučených 800 – 900 protifašistických bojovníkov.²⁴⁷

S českým historikom J. Pauerom treba opäť súhlasiť, keď uvádza, že na Slovensku sa nekomunistické zmýšľanie nevyjadrovalo v nekomunistických politických stranách a spoločenských organizáciách vznikajúcich mimo platformy NF, ale skôr v kresťanských cirkvách.²⁴⁸ Je to celkom prirodzené. Už v 19. storočí, počas národného obrodzenia a národnoemancipačných zápasov, sa slovenský národ nemohol plne spoľahnúť ani na „dohasínajúcu“ šľachtu, ani na rodiacu sa buržoáziu – obe tieto triedy vo svojej väčšine kolaborovali s maďarskými vládnucimi vrstvami. A tak „národnú zástavu“ držali v rukách spisovatelia, novinári, národne uvedomelí učitelia a hlavne kňazi – rovnako katolícki ako evanjelickí. Aj slovenské autonomistické hnutie počas prvej ČSR – hlavne od začiatku 30. rokov 20. storočia – reprezentovali spoločne katolícka HSLS a evanjelická SNS a vojnový slovenský štát mnohí nazývali „farskou republikou“ – kvôli

246 Čomaj, J. – Vereš, J.: c. d., s. 35.

247 Kalný, S.: Páni novináři II. Bratislava : Slovenský syndikát novinárov, 2006, s. 15.

248 Pauer, J.: c. d., s. 29.

významnému podielu katolíckej cirkvi na politickej moci. Nemožno sa teda čudovať, že keď sa komunistický režim po dlhom prenasledovaní kresťanov začal demokratizovať, cirkvi sa naplno hlásili o svoje práva a toto ich úsilie slovenská spoločnosť nielen vo veľkej miere akceptovala, ale sa na ňom aj aktívne zúčastňovala.

Úplne iná situácia bola v tomto smere v Čechách. Český nacionalizmus 19. storočia vznikol v polemike s „rakušiacťom“ vrátane vtedajšieho austrokatolicizmu, ktorý sa v procese vytvárania novodobého českého národa ocitol na „nesprávnej strane“. Už vtedy mal tento nacionalizmus antikatólicke a antiklerikálne črty.²⁴⁹ Neskôr, po vzniku prvej ČSR roku 1918, český národ významne ovplyvnil T. G. Masaryk svojím moralizujúcim „náboženstvom humanity“, pričom, povedané slovami súčasného českého sociológa, filozofa a teológa T. Halíka, „odpútanie morálky od viery pomohlo vyprázdniť zbožnosť“.²⁵⁰ Tu zrejme pramení špecifický český ateizmus prvej ČSR, na ktorý potom do značnej miery nadviazal komunistický „vedecký ateizmus“.

Spomínané skutočnosti potvrdzuje aj začiatok demokratizačného procesu v tejto oblasti v Čechách a na Slovensku. Zatiaľ čo v Čechách sa organizovali semináre marxisticko-kresťanského dialógu na tému *Zodpovednosť marxistov a kresťanov za demokraciu a socializmus v našej vlasti*,²⁵¹ na Slovensku sa žiadny takýto dialóg nekonal. Vedenie KSS na čele s konzervatívcom V. Biľakom o koncepčných otázkach novej cirkevnej politiky vôbec neuvažovalo, čo je prekvapujúce o to viac, že to bolo práve Slovensko, kde bola potreba takýchto krokov oveľa naliehavejšia ako v Čechách. Príčinou tohto stavu však nebol len známy fakt, že na Slovensku sa do centra pozornosti dostali otázky štátoprávneho charakteru. Šlo hlavne o význam, aký cirkevnej otázke pripisovala občianska spoločnosť na Slovensku a o reakciu konzervatívneho vedenia KSS na túto skutočnosť, umocnenú ešte jeho tradičnou nedôverou voči kresťanským cirkvám, najmä katolíckej. Zdá sa, že ešte stále malo tendenciu spájať takmer každý jej krok s rezíduami ľudáctva a činnosťou ľudáckej emigrácie.²⁵²

V rovnakej miere, v akej českú spoločnosť vzrušovali problémy straty tempa demokratizačného procesu po májovom zasadaní ÚV KSČ, činnosti spoločenských organizácií mimo NF alebo prípravného výboru sociálnodemokratickej strany, budovania demokratizovaného monistického alebo pluralistického modelu demokracie a pod., slovenská spoločnosť s napätím sledovala vývoj v kresťanských cirkvách, hlavne katolíckej, ktorá bola v minulosti ako najsilnejšia aj najviac prenasledovaná. Veď už na jar 1968 sa na Slovensku rozpadli všetky štruktúry, ktoré komunistický režim za uplynulých dvadsať rokov vybudoval vnútri cirkvi i v rôznych cirkevných inštitúciách (najmä MHKD – Mierové hnutie katolíckeho duchovenstva), a v polovici apríla sa začala „zdola“ budovať nová organizácia kňazov a laikov – Dielo koncilovej obnovy (DKO). Táto organizácia

249 Halík, T.: Co je bez chvění, není pevné. Praha : Lidové noviny, 2002, s. 307. Pozri tiež Václavík, D.: Český ateizmus ve dvacátém století. K vývoji a institucionalizaci v letech 1948 – 1989. Soudobé dějiny, 2–3/2007, s. 474–475.

250 Halík, T.: c. d., s. 227.

251 Pešek, J. – Barnovský, M.: c. d., s. 171.

252 Tamže, s. 171 – 172.

vyvinula tvrdý tlak na kolaborantských kňazov a usilovala sa ich vo funkciách nahradiť takými kňazmi, ktorí vždy stáli na pozíciách cirkvi a obhajovali jej záujmy. Neuveriteľne prudko sa začala rozvíjať vydavateľská činnosť cirkvi, výučba náboženstva, účasť veriacich na obnovených púťach a celý náboženský život vôbec.

Charakteristickým pohybom, ktorý veľmi prispel k vzrušenej atmosfére najmä na východnom Slovensku, bolo obnovenie gréckokatolíckej cirkvi. Už 10. apríla 1968 sa v Košiciach zišlo 133 gréckokatolíckych kňazov a rehoľníkov, ktorí si zvolili prípravný výbor a vyhlásili tzv. prešovský sobor z roku 1950, ktorým bola gréckokatolícka cirkev zrušená, za neplatný. Úsilie tohto výboru, na ktorého čele stal J. Murín a ako čestný predseda biskup V. Hopko, bolo korunované úspechom: vláda ČSSR prijala 13. júna 1968 uznesenie o povolení činnosti gréckokatolíckej cirkvi. Pravda, ešte len potom nastali problémy vyplývajúce zo skutočnosti, že po spomínanom sobore v roku 1950 bola bývalá gréckokatolícka cirkev zlúčená s pravoslávnu, ktorá potom v Československu vystupovala ako jediná cirkev východného kresťanského rítu. Opätovné odčlenenie gréckokatolíkov sprevádzali ostré spory o kostoly a ostatný cirkevný majetok a dve veľmi blízke cirkvi sa doslova nekresťansky znenávideli na život a na smrť. Do mája 1970 tu bolo spáchaných 46 trestných činov súvisiacich s touto otázkou – najčastejšie sa týkali majetkovo-právnych záležitostí a dokonca aj ťažkého ublíženia na tele.²⁵³ Je zrejmé, že o podobných problémoch v Čechách, v takmer najateistickejšej krajine sveta, s najväčšou pravdepodobnosťou ani nechyrovali.

Významný český historik V. Prečan už po novembrovej revolúcii 1989 konštatoval, že oba národy, Česi a Slováci, sú „odlišnejšie, než sa myslelo. Vo svojej mentalite, v tom, s čím prišli do republiky, vo svojich predstavách o ďalšej budúcnosti, v spôsobe, akým reagujú v kritických situáciách, akým sa vyrovnávajú s útlakom atď.“²⁵⁴ Plne to platí aj o roku 1968: oba národy plnili spoločné a podobné úlohy, ale v niektorých oblastiach ako keby existovali dve „Pražské jari“ – česká a slovenská.

253 Tamže, s. 189 – 190, 197 – 198, 205, 211 – 212.

254 Prečan, V.: V kradenem čase. Výběr ze studií, článků a úvah z let 1973 – 1993, Brno : 1994, s. 483.

5. KONIEC REFORMY

5. 1. POKUS O KONSOLIDÁCIU

Na začiatku apríla 1968 sa vedúcim predstaviteľom reformného krídla v KSČ zdalo, že napriek drážďanskej komplikácii by sa vývoj v strane a spoločnosti predsa len mohol uberať želaným smerom, ktorý predstavovala demokratizácia socializmu sovietskeho typu v ČSSR. Na zasadnutí ÚV KSČ 1. – 5. apríla 1968 bol prijatý odvážny a vedecky prepracovaný AP KSČ a aj z predsedníctva ÚV KSČ museli odísť všetci „novotnovskí“ konzervatívci: okrem samotného A. Novotného aj J. Dolanský, J. Hendrych, M. Chudík, B. Laštovička a O. Šimůnek, pričom J. Lenárt bol „prevelený“ do funkcie kandidáta tohto orgánu. V novom predsedníctve ÚV KSČ zostali už len traja členovia, zvolení do tohto orgánu tesne po XIII. zjazde KSČ (4. júna 1966), t. j. počas „vlády“ A. Novotného: A. Dubček, O. Černík a D. Kolder a aj všetci ostatní – F. Barbírek, V. Biľak, F. Kriegel, J. Piller, E. Rigo, J. Smrkovský, J. Špaček a O. Švestka boli v tom čase považovaní za reformných komunistov.²⁵⁵

Ešte predtým, 22. marca, po tzv. Šejnovej afére, odstúpil z funkcie prezidenta republiky A. Novotný. Na jeho miesto zvolilo Národné zhromaždenie 30. marca armádneho generála L. Svobodu, bývalého veliteľa 1. čs. armádneho zboru v ZSSR, ktorý bol na Slovensku veľmi obľúbený ešte z čias, keď od jesene 1944 do jari 1945 v krutých bojoch na Dukle, pri Liptovskom Sv. Mikuláši alebo v Malej Fatre pri vrchoch Minčol a Polom oslobodzoval územie Slovenska. Ten potom 8. apríla 1968 vymenoval novú vládu ČSSR na čele s O. Černíkom.

Aj v tejto vláde, ktorá mala mať v zmysle ustanovení AP KSČ oveľa väčšie faktické právomoci ako predtým, nastali veľké zmeny. Na poste jej predsedu vystriedal J. Lenárt a O. Černík a až 70 % členov predchádzajúcej vlády muselo odísť. Slovensko v novej vláde zastupovali podpredsedovia P. Colotka a G. Husák a ministri M. Dzúr (národnej obrany), J. Hanus (lesného a vodného hospodárstva), J. Trokan (stavebníctva), M. Štancel (práce a sociálnych vecí) a M. Hruškovič (techniky). Medzi členmi novej Černíkovej vlády môžeme nájsť aj také významné osobnosti demokratizačného procesu, ako sú podpredseda vlády a významný československý ekonóm O. Šik, minister zahraničných vecí J. Hájek a minister vnútra J. Pavel.

Na dovŕšenie zmien v najvyšších štruktúrach KSČ a socialistického štátu bol 18. apríla 1968 za predsedu Národného zhromaždenia ČSSR zvolený J. Smrkovský. Odtedy stáli na čele týchto štruktúr „muži januára“: A. Dubček, L. Svoboda, O. Černík a J. Smrkovský. Keď k tomu prirátame, že 9. apríla 1968 boli na zasadnutí ÚV KSS do jeho nového predsedníctva zvolení takí „antinovotnovci“, resp. umiernení reformní komunisti ako F. Barbírek, V. Biľak (možno vtedy ešte bol), O. Klokoč, V. Pavlenda, A. Ťažký a J. Zrak

²⁵⁵ Vondrová, J. – Navrátil, J. – Moravec, J.: c. d., zv. 9/1, s. 551.

a za kandidátov K. Bod'a a R. Harenčár,²⁵⁶ a že po okresných a krajských konferenciách strany v marci a apríli 1968 mali takmer všade prevahu stúpenci reforiem, optimizmus bol na mieste.

A na dôvažok, aj oslavy 1. mája 1968 boli úplne odlišné ako predtým, hlavne spontánne a radostné – „dobrovoľný happening“, ako ich vo svojich spomienkach opísal samotný šéf KSČ A. Dubček.²⁵⁷ ÚV KSČ pritom nevydal žiadne inštrukcie na oslavy sviatku práce ako vždy predtým a ani nevyfabrikoval obsiahly zoznam hesiel, ktoré sa smeli skandovať: tie si vymýšľali účastníci manifestácií sami. Boli medzi nimi aj heslá recesistického charakteru: „Pravda víťazí, ale dá to fušku“; „Už nikdy d'atelinové semienka na naše polia“ (narážka na Šejnovu aféru); aj sociálno-etického charakteru: „Ježiš – nie Caesar“; či prakticko-politického charakteru: „Požadujeme urýchlené konanie mimoriadneho zjazdu KSČ“; „Požadujeme okamžité rozpustenie politickej zložky ŠtB“; „Zastavte rušenie zahraničných rozhlasových staníc“ a pod. Takmer všade sa však vytratili podobné heslá ako „Nech žije KSČ“ alebo „So Sovietskym zväzom na večné časy“.²⁵⁸

Aj západná tlač referovala o 1. máji v Československu v superlatívoch. Slávny francúzsky list *L' Figaro* okrem iného napísal: „Ak chcel A. Dubček zmerať pulz verejnej mienky, tak skúsenosť dnešného dňa nesporne prekonala všetky očakávania a poskytla mu o skutočnom stave spoločnosti lepšie informácie ako najrafinovanejší prieskum; defilé pred Dubčekom bolo skutočným plebiscitom.“²⁵⁹ Tento „rafinovaný“ prieskum verejnej mienky sa vzápätí naozaj aj konal, 3. mája 1968. ČSAV na základe neho získala údaje, že 75 % českých a 77 % slovenských respondentov očakávalo, že súčasný vývoj prispeje k posilneniu socializmu; obavy oň prejavilo len 7 % opýtaných v Čechách a 5 % na Slovensku. Ďalšiemu rozvoju demokracie v Československu verilo 88 % účastníkov prieskumu v celej republike, jej oslabenia sa obávalo jedno percento a 11 % odpovedalo „neviem“.²⁶⁰ Zdá sa, že eufória „hore“ i „dole“ bola dokonalá.

Na tomto mieste sa však opäť musíme vrátiť k rokovaniu československej straníckej a vládnej delegácie v Moskve 4. – 5. mája 1968. Práve v tejto situácii sa jeho obsah musel našim popredným predstaviteľom javiť ako „ľadová sprcha“. Už síce mali „v nohách“ skúsenosť z Drážd'an, ale zopakovaná a v ovzduší bilaterálnych rokovaní oveľa intenzívnejšia moskovská skúsenosť bola pre nich ešte stresovejšia. Preto sa účastníci tohto rokovania – A. Dubček, O. Černík, J. Smrkovský a V. Bil'ak a s nimi aj ostatní členovia predsedníctva ÚV KSČ, ako aj jeho tajomníci, na zasadaniach tohto najvyššieho orgánu strany v máji 1968 uchýlili k veľmi intenzívnym lamentáciám nad daným stavom, ktorý im ešte len nedávno pripadal taký bezproblémový.

Tón udal sám prvý tajomník ÚV KSČ A. Dubček, ktorý si v diskusii na zasadaní predsedníctva ÚV KSČ 7. mája 1968 sebakriticky priznal: „Za tri mesiace sme nedali odpo-

256 SNA, f. ÚV KSS, k. č. 1879.

257 Dubček, A.: c. d., s. 162.

258 Kural, V. a i.: c. d., s. 80.

259 Tamže, s. 81.

260 Tamže, s. 80.

ved' na základné veci.“²⁶¹ A tajomník ÚV KSČ A. Indra išiel v tomto smere ešte ďalej, keď vyhlásil, že „vývoj má veľmi podobné symptómy, ako v roku 1956 v Maďarsku: Nejednotnosť vedenia strany, ... deprimované masy jej funkcionárov a členov, vláda pokladaná za provizórnu, ... neschopná rozhodnej akcie, diskriminovaný a morálne rozložený bezpečnostný aparát, dezorientovaná armáda a tendenčné využívanie slobody prejavu.“²⁶² Na tomto mieste treba ešte zdôrazniť, že spomínanému A. Indrovi, čoskoro vedúcej osobnosti konzervatívneho a prosovietskeho krídla v KSČ, bolo hneď na druhý deň, 8. mája 1968, podriadené politicko-organizačné oddelenie ÚV KSČ, čím sa fakticky – hoci nebol členom predsedníctva ÚV KSČ – stal druhým mužom vedenia KSČ. Z hľadiska zákonitostí fungovania aparátu ÚV KSČ to bola pomerne veľká Dubčekova chyba: nielen že sa nechal „odrezať“ od tohto jeho hlavného nervu, ale perspektívne ho dal k dispozícii konkurenčnému krídlu v KSČ.²⁶³

Najsledovanejšou oblasťou spoločenského života bola počas týchto hektických májových rokovaní predsedníctva ÚV KSČ opäť činnosť českých a slovenských masmédií. Prirodzene, ak sa o nej veľmi kriticky vyjadril ďalší vedúci predstaviteľ formujúcej sa konzervatívnej a prosovietskej skupiny v KSČ, D. Kolder, zdôrazňujúc, že články v mnohých novinách „otvorene ... popierajú akúkoľvek vedúcu úlohu strany, upierajú jej právo hovoriť do vnútorných vecí spoločenských organizácii, ale súčasne sa proklamuje právo týchto ... organizácií hovoriť do záležitostí strany“,²⁶⁴ určite to nikoho neprekvapí. O vysokom stupni „vystrašenosti“ vedúcich funkcionárov KSČ po príchode z moskovských rokovaní však svedčí aj skutočnosť, že voči činnosti spomínaných masovokomunikačných prostriedkov najviac búril predseda Národného zhromaždenia ČSSR J. Smrkovský, jeden z „mužov januára“, uznávaný tribún ľudu a reformný komunistický politik. Na tom istom zasadaní predsedníctva ÚV KSČ 7. mája 1968 vyhlásil, že „oznamovacie prostriedky, televízia, rozhlas, noviny ... vrátane našich (t. j. straníckych – pozn. autora) sú dané k dispozícii niekoľko sto ľuďom ..., ktorí tomuto národu servírujú čo chcú a žiadna vláda, žiadna strana, žiadny ústredný výbor, žiadne predsedníctvo, žiadne Národné zhromaždenie; oni ... ako keby si mohli robiť, čo chcú ... Od rána do večera zapalujú oheň nenávisti proti všetkému, čo predstavuje stranu.“²⁶⁵ A na druhý deň, 8. mája, si na záver podobného diskusného príspevku s ľútosťou povzdychol: „Už ani ja im nie som dosť dobrý.“²⁶⁶

Zámerne som čitateľovi predostrel stanoviská dvoch typických predstaviteľov neskôr vyhranených vnútrostraníckych krídel: reformného a konzervatívneho. Avšak aj ďalší predstavitelia predsedníctva strany, ako i tajomníci ÚV KSČ sa k tejto otázke vyjadrili takmer rovnako: J. Špaček, Z. Mlynář a O. Černík na jednej strane a A. Indra spolu s V. Biľakom na druhej strane. Napokon sa celé predsedníctvo ÚV KSČ vrátane tajom-

261 Vondrová, J. – Navrátil, J. – Moravec, J.: c. d., zv. 9/1 s. 418.

262 Tamže, s. 433.

263 Vondrová, J. – Navrátil, J.: Komunistická strana Československa. Prameny k dejinám československé krízy v letech 1967 – 1970, zv. 9/2. Brno : Doplněk, 2000, s. 14 – 15.

264 Vondrová, J. Navrátil, J. – Moravec, J.: c. d., zv. 9/1, s. 403.

265 Tamže, s. 408.

266 Tamže, s. 451.

níkov ÚV KSČ zjednotilo na návrhu A. Dubčeka, ktorý odporúčal, aby sa v masmédiách sformovali zoskupenia „marxistických publicistov a teoretikov“, ktorí by odstránili doterajší monológ kritikov strany a socializmu a bránili pozície vedenia KSČ a jej cieľ: demokratizáciu socializmu v ČSSR v hraniciach *Akčného programu KSČ*.²⁶⁷

V záujme toho prijali na tomto zasadaní aj uznesenie, podľa ktorého starostlivosť o stranícke organizácie v Československej televízii zverili J. Smrkovskému, v Československom rozhlase J. Lénartovi, v *Práci* D. Kolderovi, v *Zemědělských novinách* Š. Sádovskému a v *Mladej fronte* Z. Mlynářovi. F. Kriegel, A. Indra a G. Husák mali prediskutovať na pôde Národného frontu orientácie dennej tlače strán a spoločenských organizácií a vedúci tajomníci KV KSČ a KV KSS dostali za úlohu analyzovať činnosť časopisov krajskej proveniencie a zvýšiť účinnosť krajskej straníckej tlače pri zabezpečovaní politiky KSČ.²⁶⁸

Otázke vzťahu najužšieho vedenia KSČ k českým a slovenským masmédiám počas mája 1968 som cielene venoval pomerne veľkú pozornosť. Nazdávam sa totiž, že od vyriešenia tohto páľčivého problému závisel celý ďalší vývoj v Československu, ako aj osud demokratizácie socializmu sovietskeho typu v tejto krajine. Lebo na jednej strane sloboda slova, t. j. slobodné a necenzurované pôsobenie oznamovacích prostriedkov je jedným z najzákladnejších atribútov akejkoľvek demokracie i cieľom akejkoľvek demokratizácie – nech prebieha v akomkoľvek spoločenskom systéme či režime. Na druhej strane to však bola práve slobodná činnosť československých masmédií, ktorá – najmä vďaka svojmu kritickému zacieleniu voči zločinom komunistického režimu vo fundamentálnom období svojej existencie v ČSR – najviac bila do očí našich spojencov vo Varšavskej zmluve na čele so Sovietskym zväzom.

O tejto otázke možno uvažovať rôznymi spôsobmi – okrem iného aj na základe chladného politického utilitarizmu, rozvíjaním tézy, že „politika je umením možného“. V tomto zmysle by boli úspešní tí politici, ktorí by za každú cenu dovedli do konca svoje úsilie o demokratizáciu socializmu sovietskeho typu v ČSSR. Z tohto hľadiska je teda veľmi diskutabilné, či povolenie *Literárnych novín* v polovici februára 1968 a najmä pripustenie z tejto skutočnosti vyplývajúcej slobody slova *de facto* nebolo veľkou chybou vedenia KSČ. Najmä vo vzťahu k už spomínanej skutočnosti, že práve sloboda slova bola najhorším z celého radu prehreškov vedenia KSČ proti „správne“ socializmu už na drážďanskom *summite* Varšavskej zmluvy koncom marca toho istého roku. Vychádzajúc z tohto východiska by teda boli úspešní tí politici, ktorí by vo všetkých sférach fungovania spoločenského systému v ČSSR popúšťali uzdu opatrne a pomaly, pričom by v tomto zmysle zvláštnu pozornosť venovali práve sfére masmédií.

Prirodzene, pri pohľade späť z pozícií všeobecno-demokratických hodnôt sa musí vysoko hodnotiť práve sloboda slova v masmédiách ako jeden z najmarkantnejších výdobytkov celého demokratizačného procesu v ČSSR za obdobie ôsmich mesiacov – od začiatku januára do konca augusta 1968. Ten sa však, celkom logicky, stal aj najvýznamnejšou

267 Tamže, s. 424, 455.

268 Tamže, s. 460.

príčinou jeho zničenia. Obávam sa totiž, že v tom čase, v máji 1968, keď sa lámal chlieb, sa už boom v českých a slovenských masmédiách nedal zastaviť politickými metódami: vôňa slobody bola príliš opojná, než aby sa jej novinári a publicisti vzdali. A jediný spôsob ich opätovného ovládnutia, násilný, nebol pre reformné vedenie strany uskutočniteľný: napľuli by tým na všetko svoje dovtedajšie reformné a demokratizačné úsilie. Ostávalo už len prosieť, ale mocní neprosia.

Ďalším problémom, ktorý na zasadaniach predsedníctva ÚV KSČ v máji 1968 znepokojoval najvyšších predstaviteľov strany, bola ostrá kritika jej činnosti jednotlivými zložkami občianskej spoločnosti. Táto kritika spôsobovala úplnú dezorientáciu funkcionárskeho aktívu KSČ najmä v miestach a okresoch, teda tam, kde už neexistovala možnosť skryť sa pred „hnevom ľudu“, ako to bolo v krajských alebo najvyšších orgánoch KSČ. Vyskytli sa prípady, že okresní funkcionári KSČ, plní dezilúzií, odkazovali tým najvyšším „hore“: *„My za vaše korytá už bojovať nebudeme, navarili ste si to, tak si bojujte sami.“*²⁶⁹ Na schôdzi predsedníctva ÚV KSČ 8. mája dokonca aj A. Dubček vyhlásil, že *„nemôžeme vidieť všetko čierne, nemôžeme zhodiť dvadsať rokov práce ... Nie je správne, keď celá táto ťarcha padá na hlavu celej strany, ktorá z toho má depresiu.“*²⁷⁰ Skúsenosti politikov i historikov však poukazujú na to, že spoločnosť, nachádzajúca sa v živelnom politickom pohybe, sa ťažko môže zaoberať nejakou svedomitou, podrobnou a hlavne zdĺhavou diferenciaciou – v našom konkrétnom prípade na „dobrých“ a „zlých“ komunistov; v týchto dimenziách sa obyčajne uvažuje v kategórii štatistickej väčšiny. Výsledkom tohto vývoja bolo celkom prirodzené úsilie odstrániť z ÚV KSČ všetkých jeho členov, ktorí sa v minulosti, hlavne v prvej polovici 50. rokov previnili proti elementárnym zásadám ľudskosti a mali na svedomí nezákonnosti, ktoré sa v tom čase udiali. Na zasadaniach predsedníctva ÚV KSČ 7. – 8. i 27. mája 1968 s touto požiadavkou vystúpili F. Kriegel, J. Smrkovský, D. Kolder a J. Piller. Po širokej diskusii nakoniec A. Dubček 27. mája vyhlásil: *„Je potrebné zdôrazniť a povedať do vlastných radov, že pokiaľ ide o súdruhov, ktorí sú brzdou nastúpenej cesty, že musia odísť [z ÚV KSČ – pozn. autora].“*²⁷¹ A. Dubček dokonca hneď na druhý deň absolvoval rozhovory s niektorými vytipovanými osobami, avšak s negatívnym výsledkom. O postojoch týchto ľudí k požiadavke dobrovoľne opustiť ÚV KSČ si možno urobiť obraz z vystúpenia V. Biľaka na zasadaní predsedníctva ÚV KSČ 27. mája 1968. Povedal: *„Tlačili sme na Chudíka, že by mal urobiť gesto a odstúpiť z ÚV KSČ. Povedali sme mu, že celý ÚV KSS je za to, aby z pléna odišiel. On však vstal, že nepôjde.“*²⁷² A tak zrejme reagovali všetci. Opäť treba zdôrazniť, že člena ÚV KSČ mohol z tejto funkcie odvolať iba zjazd strany, ktorý – ako sa všetci dotknutí členovia ÚV KSČ nazdávali – skončí víťazstvom konzervatívcov v KSČ a v tomto prípade by bola ešte šanca vo funkcii zotrvať a užívať aj naďalej výhody svojho postavenia.

269 Tamže, s. 372.

270 Tamže, s. 448.

271 Tamže, s. 533.

272 Tamže, s. 545.

Neúspešné úsilie o odstránenie skompromitovaných členov ÚV KSČ z tohto orgánu znovu prehĺbilo spor o dátum konania mimoriadneho zjazdu KSČ. Na zasadaní predsedníctva ÚV KSČ 7. – 8. mája 1968 A. Dubček ešte stále odmietal konať zjazd s „obmedzeným programom“, iba „kádrový zjazd“, ktorý by zvolil nový ÚV KSČ a ktorý stále veľmi nástojčivo požadoval hlavne F. Kriegel. Dubček na ňom chcel predovšetkým ďalej rozvinúť programovú líniu *Akčného programu KSČ*.²⁷³ Proti urýchlenému zvolaniu zjazdu bol aj prvý tajomník ÚV KSS V. Biľak, ale z celkom iných dôvodov. Tvrdil, že KSČ je momentálne v takom dezolátnom stave, že ak by sa teraz konal zjazd, bol by to „kliniec do rakvy strany“ a on je odhodlaný urobiť všetko, aby jeho konaniu zabránil.²⁷⁴ Konzervatívcom prirodzene vyhovovalo, aby sa zjazd konal čo najneskôr: kalkulovali s tým, že reforma vyčerpá svoj potenciál a vzrástajúce sa antisocialistické sily vytvoria situáciu, v ktorej sa nielen spamätajú, ale aj rozrastú „zdravé sily“, ktoré potom na zjazde zvíťazia. Na spomínanom zasadaní predsedníctva ÚV KSČ sa však ku F. Krieglovi pridal aj predseda vlády ČSSR O. Černík, ktorý vyhlásil, že *„diferenciačný proces v strane sa nedá zvládnuť starými metódami, ani so starým ústredným výborom. Zjazd strany je nevyhnutný a to veľmi rýchlo.*“²⁷⁵ Tak napokon došlo v predsedníctve ÚV KSČ ku kompromisu: A. Dubček, ktorý ešte aj 27. mája 1968 zdôrazňoval, že by mu najviac vyhovoval január 1969, navrhol 9. september 1968. Tento dátum sa potom predsedníctvo rozhodlo odporučiť zasadaniu ÚV KSČ.

Čo sa týka základnej politickej línie, ktorá by umožnila východisko zo stavu, ktorý našej delegácii tak „farbisto“ vykreslili v Moskve začiatkom mája 1968, návod na ňu opäť poskytol predseda československého parlamentu J. Smrkovský na zasadaní predsedníctva ÚV KSČ 21. mája toho istého roku: *„Dostávame sa do kulminačného bodu, kedy musí nastať zvrät. Celým zasadáním (ÚV KSČ 29. mája – 1 júna 1968, pozn. autora) sa musí ako červená niť vinúť zásada, že to bola strana, ktorá začala s obrodou, s demokratizáciou ... Strana si nenechá ziať svoju vedúcu úlohu v spoločnosti vo zväzku s robotníckou triedou.*“²⁷⁶

Najdôležitejšiu „cieľovú skupinu“, proti ktorej mal byť tento boj za uchovanie vedúcej úlohy strany namierený, počas toho istého zasadania predsedníctva ÚV KSČ vymedzil A. Dubček nasledovne: *„ide o nebezpečenstvo sprava, rôzne protistranícke výpady.*“²⁷⁷ O. Černík identitu tohto „nebezpečenstva sprava“ určil presnejšie: *„Buržoázna trieda nie je v Československu zlikvidovaná ... Títo ľudia nevymreli a žijú medzi nami. Boli celým pofebruárovým vývojom postihnutí ... To sú korene pre formovanie opozície voči KSČ.*“²⁷⁸ Takýmto jednoduchým spôsobom „odbil“ bohato štruktúrovanú občiansku spoločnosť a jej zámery presahujúce pôdorys AP KSČ, ktorá sa vonkoncom neredukovala len na bývalé „buržoázne triedy“. Tvorili ju najmä české a slovenské intelektuálne kruhy,

273 Tamže, s. 377, 422.

274 Tamže, s. 400.

275 Tamže, s. 543.

276 Tamže, s. 511.

277 Tamže, s. 514.

278 Tamže, s. 416.

vedci – najmä spoločenskovední, umelci – spisovatelia, výtvarníci, scenáristi, divadelní a filmoví režiséri, publicisti a žurnalisti a pod. Veľkým príkladom najmä pre mladých ľudí bol aj vývoj v „buržoáznej“ západnej Európe, ktorá bola nielen demokratická, ale v 60. rokoch 20. storočia prežívala nebyvalý hospodársky rozmach.

Metóda, ktorá mala byť proti tomuto nebezpečenstvu použitá, bola však plne v súlade s líniou obrodného procesu a opäť ju potvrdili už na zasadaní predsedníctva ÚV KSČ 7. – 8. mája 1968. Prvý tajomník ÚV KSČ A. Dubček ju vytýčil takto: „*nevidím ústupovú cestu v tom, že teraz nahradíme túto líniu ničím iným, nejakým bojom, ... i keď je jasné, že sa musíme od týchto krajností nielen dištancovať, ale voči nim aj aktívne vystupovať*“.²⁷⁹ Mali sa teda použiť politické a nie administratívno-mocenské prostriedky – avšak zámer „ústupovej cesty“ bol vyjadrený úplne jasne.

O situácii na Slovensku v tomto čase svedčí okrem iného aj dokument *O politickej situácii na Slovensku do 15. mája 1968*.²⁸⁰ Tak ako v celej republike, aj na Slovensku členovia a funkcionári komunistickej strany vo všeobecnosti súhlasili s politikou KSČ po januári 1968, ťažko však niesli aktivity prebudenej občianskej spoločnosti najmä na úrovni obcí, miest a okresov. Občania aj naďalej, s ešte väčšou intenzitou ako v marci – v čase konania okresných konferencií KSS – napádali terajší funkcionársky aktív, ako aj bývalých funkcionárov strany z 50. rokov, za násilie a prehmaty počas kolektivizácie poľnohospodárstva, socializácie živností, „katolíckej akcie“ a pod. a na viacerých miestach v okresoch Trnava, Nitra a Dunajská Streda nielen žiadali vyplatiť náhradu za živý i mŕtvu inventár, ale niekde aj porušili HTÚP (hospodársko-technickú úpravu pôdy) a sami si vyčlenili pôdu z JRD. Po pravde však treba povedať, že to boli len ojedinelé prípady a JRD zväčša zostali nedotknuté. Veľký psychický tlak, v ktorom sa spomínaný funkcionársky aktív ocitol, viedol vo viacerých obciach a mestách na východnom Slovensku k úmyslu vystúpiť z KSČ, pretože sa s touto situáciou nevedeli zmieriť a nikto „zhora“ sa ich nezastal.²⁸¹

Pred nesmierne dôležitým zasadaním ÚV KSČ 29. mája – 1. júna 1968, do ktorého československí komunisti vkladali veľké nádeje, sa ešte konalo zasadanie ÚV KSS 22. – 24. mája. Napriek tomu, že začiatkom apríla bolo zvolené potenciálne veľmi progresívne predsedníctvo ÚV KSS, vývoj po drážďanskom a najmä moskovskom „umývaní hláv“ spôsobil v tomto smere významné korekcie: Vtedy už môžeme za neokonzervatívocov považovať V. Biľaka, H. Ďurkoviča, M. Hruškoviča, J. Janíka a J. Lörincza; umiernenými reformnými komunistami zostali F. Barbírek, O. Klokoč, V. Pavlenda, A. Ťažký a J. Zrak. Bokom zostával nečitateľný odborársky funkcionár V. Daubner. Podľa tohto jednoduchého výpočtu by teda boli sily vyrovnané a konzervatívci mali k dispozícii funkciu prvého tajomníka ÚV KSS. Tak sa to však javí iba na prvý pohľad. Podľa spomienok progresívneho člena tohto orgánu A. Ťažkého, jeho, ako aj J. Zraka a V. Pavlendu ako prívržencov vodcu reformných komunistov na Slovensku G. Husáka, „*dost' dlhý čas ani nepozývali na predsedníctvo. Dalo sa vycítiť, že Biľak*

279 Tamže, s. 420.

280 SNA, f. ÚV KSS, k. č. 1880.

281 Tamže.

a spol. nemajú k nám dôveru.“²⁸² Keď si k tomu ešte prirátame, že aparát ÚV KSS bol takmer celý konzervatívny a plénum, zvolené ešte v roku 1966 bolo plné konzervatívcov všetkého druhu, situácia vo vedení KSS nebola ružová.

Napriek tomu V. Biľak v úvodnom referáte tohto zasadania ÚV KSS vyhlásil, že jeho predsedníctvo je hlboko presvedčené o tom, „že príčiny mnohých negatívnych javov súčasnosti sú hlavne v činnosti predjanuárových praktík“, a že „januárové plénum tieto problémy muselo riešiť“.²⁸³ Potom sa už, ako účastník drážďanských i moskovských rokovaní a politik, ktorému úplne stačilo odsunutie A. Novotného a jeho najbližších stúpencov na vedľajšiu koľaj, ako aj niektoré kozmetické úpravy režimu, plne naladil na tóninu, v akej prebiehali zasadania predsedníctva ÚV KSČ v máji 1968, ktorých sa tiež zúčastnil.

Najprv sa – v tom čase už charakteristickým spôsobom – vyjadril k aktivitám občianskej spoločnosti na Slovensku: „Znepokojuje nás aktivizácia všetkých tých síl, ktoré boli späté s predfebruárovou politikou Demokratickej strany. Ide o potenciálne nebezpečenstvo, ktoré vyplynulo zo spojenia Demokratickej strany a ľudáctva ...“²⁸⁴ Teda opäť ide o účelovo sploštenú predstavu, že za aktivizáciou náboženského života, t. j. za jednou z najcharakteristickejších črt fungovania slovenskej občianskej spoločnosti stojí takmer výlučne bývalá slovenská buržoázia a oživené ľudáctvo, a nie prirodzená túžba značnej časti spoločnosti po naplnení svojej kresťanskej viery, i keď ani činnosť bývalých členov a stúpencov HSLS nebola úplne zanedbateľná.

Na adresu kritiky, ktorá sa na činnosť KSČ za posledné dve desaťročia „zosypala“ zo všetkých strán, okrem iného uviedol: „Nepoznám ... na svete krajinu, kde by vládnuca strana povedala na svoju adresu sama, ústami svojich členov, toľko kritického ako naša strana. A mnohým ani to nestačí.“²⁸⁵ Potom znovu zdôraznil, že strana sa musí jasne dištancovať od tých, ktorí jej a spoločnosti spôsobili najmä v 50. rokoch veľké škody. Podčiarkol tiež, že „logika vývoja u nás ukazuje, že za deformácie, ktoré sa vyskytli, zodpovedajú vždy konkrétne osoby a nie strana, ktorá vyrástla na ... humánnom programe“.²⁸⁶ Tu sa V. Biľak dotkol večne diskutovanej témy, ktorá veľmi výrazne zaznela už počas norimberského procesu s poprednými nacistami v roku 1946, či môže existovať bezúhonná organizácia ľudí s veľkým množstvom nesprávne, ba až zločinne konajúcich jednotlivcov. Prirodzene, miera zodpovednosti rôznych členov takejto organizácie je tiež rôzna, avšak aj úplne nový člen, ktorý do nej vstupuje, si musí uvedomiť, že si na svoje bedrá berie nielen určitú časť „imidžu“, ale aj zodpovednosti dotyčného zoskupenia. Pritom záujmom kritizujúcej strany – v tomto prípade občianskej spoločnosti na Slovensku vonkoncom nebolo určiť spravodlivú mieru zodpovednosti jednotlivcov v KSČ, pretože

282 Dokumentácia Ústavu politických vied SAV, materiály Komisie vlády SR pre analýzu udalostí rokov 1967 – 1970, rozhovor s A. Ťažkým z 12. februára 1991.

283 SNA, f. ÚV KSS, k. č. 1880.

284 Tamže.

285 Tamže.

286 Tamže.

aj ona priam utilitaristicky sledovala svoj politický cieľ, ktorý už v tom čase ležal za hranicami *Akčného programu KSČ*.

Najväčší diel zodpovednosti za situáciu, ktorú tak vehementne kritizovali naši spojenci v Drážďanoch v marci a sovietski predstavitelia v Moskve začiatkom mája 1968, pripísal aj V. Biľak oznamovacím prostriedkom. O tom, že na tomto zasadaní ÚV KSS, v záverečnom slove, vyjadril odhodlanie zasiahnuť proti nim za určitých okolností aj vojskom a Ľudovými milíciami, som už hovoril na inom mieste. V úvodnom referáte však bol o niečo zdržanlivejší, pričom pasáž o masmédiách bola plne v súlade s tým, čo sa ohľadne tejto otázky dohodlo na zasadaniach predsedníctva ÚV KSČ v máji 1968: *„Rozhlas a televízia ako nástroj štátnej politiky musia bezvýhradne slúžiť štátnej politike. Nemáme v úmysle obnovovať politickú cenzúru, ale je priam neuveriteľné, že stovky komunistov v rozhlase a televízii nevedia veci ustrážiť, vyargumentovať, ba dokonca niektorí z nich sa sami zúčastňujú na škandalizovaní strany ... Musíme urobiť všetko, aby komunisti v týchto prostriedkoch pochopili svoju úlohu, zodpovednosť a nie v poslednom rade i svoju povinnosť člena strany.“*²⁸⁷

Na tomto mieste si treba znovu uvedomiť, že novinári – či už českí alebo slovenskí, pokiaľ boli členmi KSČ, patrili k tzv. radikálnym reformným komunistom a určitým spôsobom mali oveľa bližšie k občianskej spoločnosti ako k svojim umierneným reformným kolegom v straníckych funkciách. Veľmi dobre vedeli, že ak sa reformné zámery obsiahnuté v AP KSČ nestanú súčasťou stanov strany, vládneho programu, ba i sústavy zákonov a budú závisieť len od takých náhodných faktorov ako sú povahové vlastnosti straníckych vodcov, môže sa všetko veľmi ľahko zvrtnúť a vrátiť pred január 1968, v horšom prípade až pred apríl 1963. Preto sa svojou – z pohľadu straníckych vodcov priam hyperkritikou – snažili reformný proces urýchliť, aby toto nebezpečenstvo pominulo. Veľmi tým však provokovali nielen vedúce osobnosti krajín sovietskeho bloku, konzervatívne krídlo v KSČ, ale aj umiernených reformných komunistov, ktorí si uvedomovali svoju zodpovednosť za reformu a aj z objektívnych, t. j. časových dôvodov nevládali postupovať tak rýchlo, ako si to novinári predstavovali. Tento vzťah medzi novinármi a umiernenými reformnými komunistami bol zrejme v dobových geopolitických súvislostiach len veľmi ťažko riešiteľný.

Napokon sa V. Biľak vyjadril aj k existencii Ľudových milícií, ozbrojenej zložky KSČ. Lebo už po okresných konferenciách strany v marci 1968 sa ich opodstatnenosť začala spochybňovať, o čo sa zaslúžili najmä komunisti na Právnickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Ich názor si osvojili aj vedenia viacerých závodov v okresoch Trenčín, Žiar nad Hronom a Poprad a začal sa aj – zatiaľ ešte len mierny – odliv členov Ľudových milícií z ich radov.²⁸⁸ V. Biľak však rezolútne vyhlásil, že *„milície u nás vznikli v revolučných februárových dňoch ako úderná moc robotníckej triedy, ktorá tým, že prevzala moc z rúk buržoázie do vlastných rúk, si ich aj uzáknila.“* A nakoniec celú záležitosť

²⁸⁷ Tamže.

²⁸⁸ SNA, f. ÚV KSS, k. č. 1204, Politická situácia na Slovensku do 15. apríla 1968 (neprehodiť najskôr názov?).

tosť uzavrel vyhlásením, že „*tak, ako nebudeme anulovať výsledky víťazstva robotníckej triedy vo februári, nebudeme likvidovať ani robotnícke milície*“.²⁸⁹

Zvláštnosťou tohto rokovania ÚV KSS – ako som už uviedol na inom mieste – bola účasť robotníckych delegácií z Podpolianskych strojární v Detve, Turčianskych strojární v Martine a Strojárskych a metalurgických závodov v Dubnici nad Váhom. Nielen preto, že sa aj týmto spôsobom riešili spory medzi konzervatívami a reformistami v Stredoslovenskom kraji, ale najmä preto, že prevažne konzervatívny ÚV KSS a jeho predsedníctvo, ako aj úplne konzervatívny aparát tohto orgánu si na podporu svojich zámerov pozvali autentických reprezentantov robotníckej triedy, aby aj tým demonštrovali svoje ortodoxné pozície. V podstate sa nimi dali vyzvať k tomu, aby už konečne začali dôraznejšie vystupovať „*proti antikomunistickým a antisocialistickým živlom*“ a nepripustili ich „*verejné vystupovanie*“. Aby nikto nepochyboval o tom, koho sa to týka, hneď na to požadovali „*previesť okamžitú nápravu v redakciách tlače, rozhlasu a televízie*...“²⁹⁰

Ďalej robotníkov spomínaných závodov znepokojovali „*otvorené formy tendenčného osočovania poctivých komunistov, ktoré prerastajú v otvorený boj proti strane a snahu o jej likvidáciu*“. V súvislosti s tým požadovali „*menovite určiť tých, ktorí svojimi činmi stranu vážne poškodili a nesú zodpovednosť za vzniklé deformácie*“ a zbaviť ich „*členstva nielen v straníckych orgánoch, ale ... postaviť ich mimo stranu s občiansko-právnym postihom*“.²⁹¹

Nakoniec členovia delegácií ešte zdôraznili, že sa rozhodne postavia „*na odpor akýmkoľvek snahám o zrušenie LM, pretože ich existencia vyplýva z historického faktu februára 1948 a potreby brániť výdobytky robotníckej triedy a všetkých pracujúcich proti nepriateľom socializmu*“.²⁹²

Takto teda videli a hodnotili politickú situáciu v ČSSR vedúci predstavitelia KSČ a jej územnej organizácie KSS. Dalo sa preto očakávať, že pri najbližšej príležitosti pristúpia k významnému prehodnoteniu dovtedajšej politickej línie prijatej na zasadaní ÚV KSČ 1. – 5. apríla 1968, ktorá sa vyznačovala dôrazom na demokratizačný proces v hraniciach *Akčného programu KSČ*, pričom hlavným nebezpečenstvom preň bolo novotnovské dogmaticko-konzervatívne krídlo v KSČ. Pravicové nebezpečenstvo, na ktoré tak vehementne poukazovali účastníci drážďanskej schôdze koncom marca, tu bolo označené len za okrajovú záležitosť. Príležitosťou na nápravu kurzu bolo zasadanie ÚV KSČ 29. mája – 1. júna 1968.

Pravda, aby prechod od jednej politickej línie k druhej nebol taký nápadný, zorganizoval A. Dubček už v prvý deň rokovania veľmi úspešnú akciu proti novotnovskej sektársko-dogmatickej „ultraľavici“. Bol to vlastne akýsi politický proces s A. Novotným, pričom roly prokurátora sa ochotne ujal hosť zasadania, podpredseda vlády ČSSR G. Husák. Obvinil A. Novotného najmä z „*jezuitského a nepoctivého prístupu*“ pri hodnotení svojho podielu na politických procesoch v 50. rokoch. Dubčekovo vedenie KSČ tak čiastočne

289 SNA, f. ÚV KSS, k. č. 1880.

290 Tamže.

291 Tamže.

292 Tamže.

„zabilo dve muchy jednou ranou“, lebo zároveň vyhovel tlakom „zdola“, aby sa vysporiadalo s problémom obviňovania strany ako celku za uplynulé deformácie socializmu a vzalo na zodpovednosť konkrétnych jednotlivcov.²⁹³

Potom sa však už začala hrať iná muzika. A. Dubček, prvý tajomník ÚV KSČ, vo svojom referáte vyhlásil: „*Ak máme obstáť, musíme proces demokratizácie skonsolidovať*...“²⁹⁴ Čo tým vlastne myslel a čo bolo tou najväčšou zmenou v porovnaní s posledným zasadnutím ÚV KSČ začiatkom apríla 1968? A. Dubček to v tom istom dokumente vyjadril takto: KSČ sa najprv musí zmobilizovať a postaviť na čelo spoločenského vývoja a potom sa musí zamerať proti novému hlavnému nebezpečenstvu pre demokratizačný proces – pravicovým silám (za ktorými však stáli aj zložky občianskej spoločnosti!). Doslova povedal: „*Situácia sa zmenila ..., zosilneli protikomunistické tendencie a niektoré elementy sa pokúšajú prejsť k aktívnym formám činnosti. Toto nebezpečenstvo, ktoré je dnes hlavnou hrozbou pre ďalší demokratizačný proces, si uvedomila rozhodujúca časť strany a uvedomujú si ho stále širšie vrstvy pokrokovej verejnosti*.“²⁹⁵ Prirodzene, poukázal aj na iné nebezpečenstvo: „*Okrem obáv z pravicového nebezpečenstva sa objavujú aj obavy z konzervatívnych síl v strane a z návratu pred január 1968*.“ Ubezpečil, že akékoľvek pokusy o oživenie sektárstva, dogmatizmu a predjanuárových pomerov – i v mene boja proti antikomunizmu – strana odmietne, lebo by jej politike spôsobili veľké škody a objektívne by nahrávali práve antikomunistickým tendenciám.²⁹⁶

V Dubčekovom referáte bol teda vyhlásený klasický „boj na dvoch frontoch“: proti primárnemu pravicovému a sekundárnemu ľavicovému (t. j. dogmaticko-konzervatívne) nebezpečenstvu. Vedenie KSČ tak do určitej miery vyhovel požiadavkám spojencov vysloveným v Drážďanoch a v Moskve, i keď opäť nie úplne: Zasadanie ÚV KSČ koncom mája a začiatkom júna 1968 si neosvojilo moskovskú tézu o nástupe kontrarevolúcie v Československu a o potrebe použitia tomu zodpovedajúcich administratívno-mocenských opatrení. Naopak, zdôrazňovaním akútnej potreby regulácie živelného procesu v oblasti politického systému prijatím príslušných legislatívnych noriem (napr. zákonov o spolčovaní, o oznamovacích prostriedkoch a ich fungovaní v podmienkach zrušenej cenzúry, o Národnom fronte a pod.) dalo najavo, že sa bude aj naďalej usilovať o presadzovanie svojich záujmov politickými prostriedkami. A. Dubček to vo svojom referáte potvrdil slovami: „*Nemáme dôvod dať sa vyprovokovať k zmene januárového politického kurzu. Naše pozície v spoločenskom, štátnom i hospodárskom mechanizme sú i naďalej rozhodujúce. Ide však o to, aby sme neotvorili priestor nesocialistickým, alebo dokonca protirevolučným silám*.“²⁹⁷

Pravda, táto čiastočná úprava kurzu, resp. spomalenie tempa reforiem boli doprevádzané množstvom ďalších zamýšľaných opatrení alebo hraníc, ktoré sa nesmeli za žiadnu cenu prekročiť. V rezolúcii prijatej na tomto májovom – júnovom zasadnutí ÚV KSČ

293 Vondrová, J. – Navrátil, J. c. d., zv. 9/2, s. 18 – 19.

294 Tamže, s. 33.

295 Tamže, s. 30.

296 Tamže, s. 32.

297 Tamže, s. 31.

sa zdôrazňovalo, že naša demokracia je „*socialistickou demokraciou*“ a abstrahovať od tohto obsahu by znamenalo skresľovať súčasnú etapu vývoja našej spoločnosti. ÚV KSČ tiež na tomto zasadnutí uistoval, že strana nepripustí, aby sa mocenská štruktúra, ktorú máme, rozbila skôr, ako ju nahradíme inou. Za jednu z najdôležitejších úloh súčasnosti ÚV KSČ považoval čeliť snahám o porušovanie právneho poriadku a rozkladanie štátneho aparátu, ako aj zasievanie nedôvery najmä voči armáde, bezpečnosti, prokuratúre a súdom. Vyzdvihlo sa nenahraditeľné miesto Ľudových milícií v našej spoločnosti a veľmi tvrdo sa – najmä v rezolúcii z tohto pléna – kritizovali oznamovacie prostriedky. Keď k tomu všetkému ešte prirátame aj totálny krach Dubčekovej koncepcie transformácie zloženia ÚV KSČ prostredníctvom dobrovoľného odchodu jeho „nehodných“ členov, nemožno sa čudovať, že sa občianska spoločnosť v Československu, vrátane radikálnych reformných komunistov, začala obávať o osud demokratizačného procesu v tejto krajine a zamýšľať sa nad opatreniami na jeho oživenie. A to ešte A. Dubček pri hodnotení medzinárodnej situácie opäť pred členmi ÚV KSČ zatajil skutočný postoj Moskvy ku KSČ a demokratizačnému procesu. Ten totiž vonkoncom nezodpovedal zásadám rovnoprávnosti a nemiešania sa do vnútorných záležitostí ČSSR, ako to na pléne tvrdil A. Dubček. Korunu týmto tvrdeniam potom nasadil v momente, keď správy o pripravovanej intervencii do Československa, ktoré predsa len presakovali z najvyšších miest, odmietol ako provokácie.²⁹⁸

Ako sa dajú vysvetliť tieto májové ústupové kroky? Je totiž nepochybné, že väčšine členov predsedníctva ÚV KSČ, jeho tajomníkom i značnej časti pléna záležalo na reforme socializmu sovietskeho typu v ČSSR. Aj oni však boli zásadným spôsobom determinovaní takými charakteristickými fenoménmi svojej politickej orientácie, akými boli viera v socializmus ako najprogressívnejšie spoločenské zriadenie, ktoré po vyzdravení z detských chorôb zákonite vystrieda bezperspektívny kapitalizmus, ďalej v jeho najväčšieho ochrancu a garanta – Sovietsky zväz a boli zaťažení aj ďalšími leninsko-stalinskými dogmami. Nesmieme zabúdať ani na ich pôvod, životné skúsenosti a väčšinou aj charakteristický typ (straníckeho) vzdelania. Preto, ale aj z číreho politického utilitarizmu (moc sa neodovzdáva dobrovoľne), nemienili rezignovať na „vedúcu úlohu strany“ – boli len ochotní vykonávať ju demokratickejšími metódami. V krajnom prípade boli však pripravení útok na ňu odraziť za každú cenu. Treba však tiež uznať, že uskutočňovať takúto reformu vo vtedajšej geopolitickej situácii – pod kuratelou ZSSR a „asistencie“ dogmaticko-konzervatívnych režimov v krajinách našich socialistických spojencov bolo preťažkou úlohou. Preto aj reformátori v KSČ ustúpili z niektorých reformných pozícií a prítvrdili svoju politickú rétoriku. V jednom veľmi významnom ohľade však neustúpili a neprekročili svoj tieň: aj naďalej chceli presadzovať svoje záujmy politickými nástrojmi. Boli si pritom veľmi dobre vedomí toho, že obavy ZSSR a ostatných spojencov by mohli odstrániť len totálnou rezignáciou na nastúpený reformný kurz a jeho mocenským potlačením. To však nedokázali. Nielen preto, že sa nechceli vzdať svojej

298 Kural, V. a i.: c. d., s. 98.

identity, ale aj preto, že by sklamali dôveru občanov a pošliapali všetko, čo pre reformu socializmu dosiaľ urobili.

Máj 1968 a jeho záverečná fáza, počas ktorej prebehlo inkriminované zasadanie ÚV KSČ, boli akousi križovatkou reformného procesu v ČSSR. Potom sa už začali odvíjať procesy, vedúce k 21. augustu 1968.

Akoby na potvrdenie predsavzatia ÚV KSČ riešiť vzniknutú situáciu politickými prostriedkami – okrem iného aj prijímaním príslušných zákonných opatrení, zišlo sa v dňoch 24. – 26. júna 1968 v Prahe Národné zhromaždenie ČSSR, ktoré schválilo niekoľko významných zákonov. Okrem ústavného zákona o príprave federatívneho štátoprávneho usporiadania republiky a zákona o oznamovacích prostriedkoch, ktorý však v tejto oblasti len právne kodifikoval stav, trvajúci od februára 1968, prijalo aj zákon o rehabilitáciách. Množstvo občanov ČSSR bolo na základe neho rehabilitovaných, či už za umiestnenie v táborech nútených prác podľa zákona č. 247/1948 Zb. a pod., no tie najväčšie krivdy – zbavovanie majetku znárodnením, socializáciou živností či kolektivizáciou poľnohospodárstva sa neodčinili. V materiáloch vlády ČSSR sa nachádza upozornenie, že sa „*nesmú meniť dôsledky revolučných opatrení, ku ktorým došlo v minulých rokoch v súlade s triednym zákonodarstvom, ktoré smerovalo proti buržoázii, jej majetkovým, ekonomickým a spoločenským опорám*“.²⁹⁹ Túto zásadu potvrdil vo svojom referáte na zasadaní ÚV KSČ 29. mája – 1. júna 1968 aj prvý tajomník ÚV KSČ A. Dubček a zdôraznená bola aj v rezolúcii.³⁰⁰ Aj v tomto prípade sa ukázala ideologická obmedzenosť reformy, ktorá vo vyhrotených polohách nedokázala prekročiť svoj tieň.

Na jar a v lete 1968 sa často o rehabilitáciách vzrušene diskutovalo i na schôdzkach ZPB a postihnutých vojakov. Koncom marca sa konečne uzavrela súdna rehabilitácia významného partizánskeho veliteľa V. Žingora, ktorý velil 2. partizánskej brigáde M. R. Štefánika. Senát Krajského súdu v Banskej Bystrici zrušil rozsudky nad V. Žingorom, S. Bibzom a B. Novákom, ktorých roku 1950 odsúdili na trest smrti a popravili na základe nepravdivého obvinenia z „*velezrady a vyzvedačstva*“. V marci 1968 tiež na Krajskom súde v Bratislave obnovili proces s účastníkmi odboja, brigádnymi generálmi V. Kováčom a J. Markom, ako aj s plukovníkom J. Malárom, ktorých v marci 1959 odsúdili v skupine prof. J. Karvaša za „*velezradu a vyzvedačstvo*“.³⁰¹ V polovici mája bola úplne rehabilitovaná skupina vysokých dôstojníkov československej armády, ktorí boli postihnutí v čistkách na základe sfaľovaných dôkazov v roku 1949. Najznámejšími z nich boli generál K. Kutlvašr, v máji 1945 vojenský veliteľ pražského povstania, a Heliodor Píka, počas druhej svetovej vojny vedúci československej vojenskej misie v Moskve.³⁰²

V tom čase vznikla na ministerstve národnej obrany (MNO) aj rehabilitačná komisia, ktorá mala rehabilitovať príslušníkov československej armády rôznym spôsobom postihnutých po februári 1948. V krátkom čase dostala okolo 4 000 žiadostí bývalých vojakov

299 Porady o soudní rehabilitaci konané na předsednictvu vlády. Dokumentácia Ústavu pro soudobé dějiny AVČR, č. RII/1.

300 Vondrová, J. – Navrátil, J.: c. d., zv. 9/2, s. 38, 94.

301 Štaigl, J. – Štefánský, M.: c. d., zv. VI (6), s. 312.

302 Dubček, A.: c. d., s. 164.

o rehabilitáciu; aj tu však platilo známe obmedzujúce ustanovenie, že rehabilitáciami sa nemôžu meniť dôsledky revolučných opatrení, ktoré smerovali proti buržoázii, jej majetkovým, ekonomickým a spoločenským oporám. V rámci tejto komisie vznikli tri skupiny pre rehabilitáciu: zahraničného odboja (Východ – Západ), slovenského odboja (vojakov a partizánov SNP) a českého odboja. Postup rehabilitácií však bol veľmi pomalý – do začiatku októbra bolo prerokovaných len 51 prípadov.³⁰³

Na konci júla 1968 Najvyšší súd posmrtno anuloval dva hanebné tresty z éry po roku 1948. Jednou z nevinných obetí bola M. Horáková, poslankyňa Národného zhromaždenia ČSR za národnosocialistickú stranu, ktorá bola falošne obvinená z velezrady. Bola jedinou ženou, ktorá kedy bola v Československu popravená z politických dôvodov. Druhou obeťou bol Z. Kalandra, ľavicový spisovateľ a literárny kritik. Tak isto členovia československého reprezentačného mužstva v ľadovom hokeji, majstri sveta z roku 1949, ktorých v roku 1950 falošne obvinili z velezrady a niekoľko rokov väznili, boli úplne rehabilitovaní v júni 1968. Rehabilitovaní boli aj niekoľkí spisovatelia a novinári, ktorí boli obeťami tých istých represíí, medzi nimi i syn známeho maliara A. Muchu, Jiří. Viaceré rehabilitácie sa uskutočnili po stránickej línii v júli 1968 a dva dni pred sovietskou inváziou do ČSSR (19. augusta) vytvoril minister vnútra J. Pavel administratívny rámec pre všeobecné súdne rehabilitácie všetkých nevinných obetí stalinských represíí.³⁰⁴

Množstvo prípadov sa malo vyriešiť cestou mimosúdnych rehabilitácií. Zákon o tejto forme však vláda ČSSR neodporúčala schváliť, pokiaľ nebudú preskúmané otázky šírky záberu a spôsoby uskutočnenia. Po vojenskej intervencii 21. augusta 1968 však mimosúdne rehabilitácie prestali byť aktuálne.

303 Štaigl, J. – Štefanský, M.: c. d., s. 313.

304 Dubček, A.: c. d., s. 164.

5. 2. HORÚCE LETO

Po zasadaní ÚV KSČ koncom mája a začiatkom júna 1968 zavládlo v československom straníckom a štátnom vedení presvedčenie, že sa podarilo rozptýliť obavy sovietskych predstaviteľov z prípravy kontrarevolúcie v ČSSR. Aj sám vedúci predstaviteľ ZSSR L. I. Brežnev počas rokovania s maďarskou straníčkou a vládnu delegáciou v Moskve koncom júna 1968 hovoril o „*prechodne priaznivej situácii, ktorá nastala po zasadaní ústredného výboru* [KSČ 29. mája – 1. júna 1968 – pozn. autora].“³⁰⁵ Táto idyla však opäť netrvala dlho, lebo už o pár dní neskôr, počas zasadania ÚV KSSZ 17. júla vyhlásil: „*musíme s ľútosťou konštatovať, že ... dôležité uznesenia plenárneho zasadania nenašli podporu predsedníctva ÚV KSČ v podobe adekvátnych organizačných opatrení ... a preto nemali žiadny pozitívny účinok na vývoj udalostí*“.³⁰⁶

Čo sa vlastne stalo na československej i medzinárodnopolitickej scéne, keď vedúci predstaviteľ Sovietskeho zväzu vyriekol v priebehu necelých troch týždňov dva také protichodné hodnotiace výroky? Došlo k prirodzenej reakcii hlavne českej občianskej spoločnosti a českých radikálnych reformných komunistov na závery májového zasadania ÚV KSČ. Dozrelo v nich presvedčenie, že opatrenia obsiahnuté v prejave prvého tajomníka ÚV KSČ A. Dubčeka i v rezolúcii môžu viesť k spoločenskému regresu a k recidíve predjanuárového stavu. Na požiadanie vedcov a umelcov skoncipoval český spisovateľ a publicista L. Vaculík manifest *Dvetisíc slov*, ktorý bol v českej tlači uverejnený 27. júna 1968. Tento dokument mal zmobilizovať obyvateľov ČSSR k zvýšenej aktivite na podporu reformného procesu, jeho ďalšieho pokračovania a prehlbovania.

Podľa jedného z aktérov reformného procesu v ČSSR roku 1968, tajomníka ÚV KSČ Z. Mlynára, znenie tohto dokumentu nebolo v tom čase ničím mimoriadnym a v novínových článkoch či vystúpeniach v rozhlase a televízii sa v rôznych obmenách bežne uvádzalo takmer všetko, čo bolo jeho obsahom.³⁰⁷ Pravda, bola v ňom aj jedna stať, ktorá nielen na našich vedúcich straníckych predstaviteľov – či už konzervatívcoch alebo reformistov, ale aj na vedúcich predstaviteľov ZSSR, Bulharska, Maďarska, NDR a Poľska a celú ich „politickú obsluhu“ pôsobila ako červená farba na andalúzskeho býka: „*K otázkam, ktoré nechce nikto riešiť, ustanovujeme vlastné občianske výbory a komisie ... Okresnú a miestnu tlač, ktorá väčšinou zdegenerovala na úradnú trúbu, premeňme na tribúnu všetkých progresívnych politických síl, žiadajme ustanovenie redakčných rád zo zástupcov Národného frontu alebo zakladajme iné noviny. Ustanovujeme výbory na obranu slobody slova, organizujeme pri svojich zhromaždeniach vlastnú poriadkovú službu*.“³⁰⁸

Mladý čitateľ, ktorý pozná iba našu demokratickú prítomnosť, sa možno čuduje, ako mohli zmienky o občianskych výboroch a komisiách tak pobúriť a vystrašiť predstaviteľov komunistických režimov u nás a v okolitých krajinách. Musí však vedieť, že v tomto

305 Kural, V. a i., c. d., s. 120.

306 Vondrová, J. – Navrátil, J. a kol.: c. d., zv. 4/1, s. 316 – 319.

307 Mlynář, Z.: c. d., s. 155 – 157.

308 Čomaj, J. – Vereš, J.: c. d., s. 205.

režime nebolo možné vytvárať si „zdola“, demokratickou cestou, nejaké občianske orgány alebo združenia a aj tie, ktoré vznikli počas roku 1968, pôsobili mimo Národného frontu, a teda vlastne nelegálne. Existovať mohli iba tie, ktoré boli povolené „zhora“. Navyše spomínané výbory a komisie, ako aj vlastná poriadková služba, veľmi pripomínali smutne známe akčné výbory Národného frontu a Ľudové milície z februára 1948, ktoré komunistom výdatne pomohli k moci.

Politickú a spoločenskú závažnosť tohto dokumentu zvýraznili podpisy mnohých významných osobností českého verejného a politického života, z ktorých uvediem len tie najvýznamnejšie: B. Blachut, operný spevák; V. Čáslavská, gymnastka a mnohonasobná olympijská víťazka; J. Hanzelka, cestovateľ; R. Hrušínsky, herec; K. Kosík, filozof; K. Krautgartner, dirigent; J. Menzel, herec a režisér; Y. Přenosilová, speváčka populárnej hudby; J. Raška, lyžiar, olympijský víťaz; J. Seifert, básnik; J. Suchý, textár, herec a spevák; J. Šlitř, hudobný skladateľ, herec a spevák; J. Trnka, režisér a výtvarník; L. Vaculík, publicista a spisovateľ; J. Werich, herec a spisovateľ; J. Vojta, herec; E. Zátopek, ľahký atlét, štvornásobný olympijský víťaz; D. Zátopková, ľahká atlétka, olympijská víťazka.³⁰⁹

Na tomto mieste by som sa chcel opäť vrátiť k A. Dubčekovi a jeho postojom k prebiehajúcim udalostiam počnúc návratom zo spomínaného „moskovského umývania hláv“ začiatkom mája 1968. Predovšetkým si treba uvedomiť, že aj on sa neustále politicky vyvíjal a z hľadiska veľkého oblúku, ktorý v tomto smere prekonal od nástupu do funkcie tajomníka OV KSS v Trenčíne roku 1949 až po predsedu Sociálnodemokratickej strany Slovenska v roku 1992, sa v roku 1968 nachádzal kdesi uprostred. Možno povedať, že pre A. Dubčeka, ako umierneného reformného komunistu boli aj v roku 1968 základné idey a princípy marxizmu-leninizmu posvätné – o tom nemôže byť žiadnych pochyb. Pravda, nikdy mu nebolo vlastné presadzovanie svojich zámerov jednoduchými mocenskými zásahmi; jeho základnou politickou metódou bolo presvedčanie o nevyhnutnosti svojich krokov, to znamená vytváranie situácií, v dôsledku ktorých sa jeho zámery ukážu ako objektívne nevyhnutné.³¹⁰ Touto metódou sa presadil už v rokoch 1963 – 1967 na Slovensku ako prvý tajomník ÚV KSS; dokázal obratne a úspešne lavírovať medzi odbojnými slovenskými žurnalistami, spisovateľmi, vedcami a publicistami na jednej strane a A. Novotným s jeho stúpcami v českých krajoch i na Slovensku na druhej strane.

Po tom, čo sa A. Dubček stal prvým tajomníkom ÚV KSČ, sa akoby dostal na iné, vyššie poschodie podobných politických vzťahov. K odbojnej intelektuálnej elite politicky nie príliš rozvinutého Slovenska pribudla nepomerne rozvinutejšia česká občianska spoločnosť s oveľa agresívnejšou intelektuálnou elitou a k českým a slovenským konzervatívcom a dogmatikom pribudli aj politické kruhy podobného zamerania v krajinách našich spojencov vo Varšavskej zmluve – na čele s nekompromisným politickým vedením Sovietskeho zväzu. Pritom moc, ktorú mal v rukách L. I. Brežnev sa s mocou A. Novotného nedala ani porovnať. V tejto situácii, ak sa malo úspešne naplniť heslo „politika je

309 Tamže, s. 206 – 208.

310 Mlynář, Z.: c. d., s. 116.

umením možného“, pričom ak za to „možné“ považujeme úspešnú reformu socializmu sovietskeho typu v hraniciach *Akčného programu KSČ*, sa Dubčekovo vedenie nesmelo dopustiť niektorých chýb, ktoré by úspech celej tejto politickej akcie ohrozili.

Tým sme sa však opäť dostali do zajatia už spomínanej dilemy: na jednej strane, v záujme opatrnejšieho, skrytejšieho, a tým aj pomalšieho priebehu reformy nesmelo dôjsť k takému prudkému uvoľneniu v oblasti oznamovacích prostriedkov, ako v polovici februára 1968. Na druhej strane však, ako sa to uvádza aj v manifeste *Dvetisíc slov*, „sloboda slova ... je vlastne jedinou demokratickou vymoženosťou tohto roku“.³¹¹ A. Dubček a reformní komunisti vo vedení KSČ si zavčas neuviedli, že práve touto „jedinou demokratickou vymoženosťou“ sa, povedané slovami Z. Mlynáňa, „v praxi vytvoril mechanizmus schopný vynútiť si zmeny“ a že týmto mechanizmom „nie je ani mechanizmus straníckych a štátnych orgánov, ani demokratický postup vnútri samotných mocenských štruktúr, ale že ním je mechanizmus verejného nátlaku slobodnou tlačou a slobodným prejavom názorov mimo štruktúry moci“.³¹² Možno, že A. Dubček žil tiež – v dôsledku svojej obrovskej popularity – vo falošnej predstave, že tak, ako myslí on, myslia takmer všetci občania ČSSR a že s touto dôverou zvládne všetky obtiažne politické úlohy spojené s reformou socializmu. To bola ale veľká chyba.

A. Dubček a jeho prívrženci si neskôr túto chybu uvedomili a v súlade so závermi zasadania predsedníctva ÚV KSČ v máji 1968, ako aj zasadania ÚV KSČ koncom mája a začiatkom júna toho istého roku zvolávali aktívny novinárov, na ktorých ich presviedčali, aby boli disciplinovanejší a nemarili reformné zámery KSČ. A. Dubček mával údajne aj slzy v očiach, tak úprimne to myslel, ale už bolo neskoro: valec slobodnej tlače sa rozbehol a zastaviť sa ho dalo už len násilím. A to A. Dubček nechcel. V rozhovoroch s tajomníkom ÚV KSČ Z. Mlynáňom si však aj post'ažoval: „Prečo to robia mne? za Novotného by sa báli. Čo nevedia, že mi tým škodia?“³¹³

Politická atmosféra spoločného zasadania predsedníctva a sekretariátu ÚV KSČ 27. júna 1968, na ktorom oba tieto orgány rokovali o manifeste *Dvetisíc slov*, pripomínala „pomoskovské“ zasadanie predsedníctva ÚV KSČ 7. – 8. mája toho istého roku. Jeho účastník, tajomník ÚV KSČ Z. Mlynáň, spomína, že mnohí členovia najvyššieho stranického vedenia videli v tomto manifeste div nie vyhlásenie vojny Sovietskemu zväzu.³¹⁴ Podobne ako na spomínanom zasadaní predsedníctva ÚV KSČ začiatkom mája 1968, aj teraz najradikálnejšie vystúpil J. Smrkovský, ktorý uviedol, že to je „výzva na ofenzívu proti KSČ, okolo ktorej sa zoskupia všetci – KAN, K 231 i sociální demokrati“. A potom v proročkom vytržení vyriekol: „Súdruh Dubček, ak s tým teraz neskončíme, tak to budú riešiť tanky.“³¹⁵ Situácia sa však napokon upokojila a účastníci rokovania prijali *Uznesenie 81. schôdze predsedníctva ÚV KSČ k manifestu Dvetisíc slov* a o deň neskôr, na návrh Z. Mlynáňa a Č. Císaňa, aj *Stanovisko k manifestu Dvetisíc slov*.

311 Čomaj, J. – Vereš, J.: c. d., s. 202.

312 Mlynáň, Z.: c. d., s. 116 – 117.

313 Tamže, s. 117.

314 Tamže, s. 159.

315 Vondrová, J. Navrátil, J.: c. d., zv. 9/2, s. 152.

Toto *Stanovisko...* výzvu *Dvetisíc slov* odsúdilo ako útok proti novej politike strany. Ohľadne spôsobu riešenia vzniknutej situácie však podobne ako po drážďanskej schôdzi v marci 1968 a po moskovskom rokovaní začiatkom mája toho istého roku aj teraz stálo vedenie strany pevne na zásadách politického riešenia situácie pomocou realizácie *Akčného programu KSC* a zjednocovania členov strany i bezpartajných na tejto pozitívnej báze. Avšak v spomínanom nepublikovanom uznesení z tohto zasadania predsedníctva KSC sa nachádzali aj apely na komunistických šéfredaktorov, aby neposkytovali publicitu kladným ohlasom a podpore *manifestu Dvetisíc slov* a predseda vlády ČSSR O. Černík mal dokonca s generálnym prokurátorom prerokovať možnosť vydať prokurátorské upozornenie redaktorom oznamovacích prostriedkov, že rozširovanie takýchto výziev môže byť považované za poburovanie. V bode č. 8 tohto uznesenia dokonca čítame, že „s. O. Černíkovi a s. A. Dubčekovi [sa ukladá – pozn. autora] uskutočniť podľa potreby príslušné bezpečnostné opatrenia“. V rukopisnom koncepte tohto uznesenia sa v tejto súvislosti spomínajú aj Verejná bezpečnosť a Ľudové milície, ktoré sa mali uviesť do pohotovosti.³¹⁶

Reakcia najvyššieho politického orgánu na Slovensku – predsedníctva ÚV KSS – plne zodpovedala skutočnosti, že v ňom mali prevahu predstavitelia konzervatívneho krídla v KSS na čele s prvým tajomníkom ÚV KSS V. Biľakom, ktorý vtedy už aj v celostraníckom meradle patril k najvýznamnejším predstaviteľom tohto prúdu v KSC (spolu s A. Indrom a D. Kolderom). V *Stanovisku predsedníctva ÚV KSS k výzve Dvetisíc slov* z 3. júla 1968 sa preto uvádza: „Výzva nenašla oporu a nemá sociálnu základňu na Slovensku. Bola charakterizovaná ako poburovanie proti republike, pretože žiada vytvárať nové orgány moci a usiluje sa tak o preberanie mocenských nástrojov mimo zákona.“³¹⁷

Výzva, prirodzene, mala na Slovensku sociálnu oporu, ibaže intelektuálna vrstva, ňou oslovená, bola oveľa užšia ako v českých krajoch a navyše pozornosť jej značnej časti bola upriamená predovšetkým na problém federalizácie štátu.

Podobné stanovisko k dokumentu *Dvetisíc slov* zaujala aj Slovenská národná rada po búrlivom zasadaní pléna 27. júna a predsedníctva 28. júna 1968. Zo záznamu zo schôdze predsedníctva jasne vidieť prehlbujúcu sa diferenciaciu medzi tými, ktorým išlo o skutočnú demokratizáciu verejného života a tými, ktorým išlo len o zachovanie vlastných mocenských pozícií. Žiaľ, prevahu mali výroky podobné tomu, ktorý predniesol F. Hagara: „*Podstata je v tom, že ide o kontrarevolučný akt.*“ V podobnom zmysle sa vyjadrili aj M. Lúčan, Š. Fábry a F. Déneš.³¹⁸

Veľký rozruch v Národnom zhromaždení ČSSR spôsobil svojím vystúpením na túto tému slovenský poslanec generál S. Kodaj 27. júna 1968. Okrem iného povedal: „*navrhujem, aby generálny prokurátor vyhodnotil obsah tohto článku, pretože je v rozpore so zákonom na ochranu republiky, dáva konkrétny metodický návod, ako celý demokratický proces zneužiť na nekalé a nečisté úmysly.*“³¹⁹ Napriek tomu, že sa jeho interpe-

316 Tamže, s. 161 – 162.

317 Slovensko v rokoch 1967 – 1970. Výber dokumentov., c. d., s. 148.

318 Uher, J.: Slovenská národná rada roku 1968, in: Národná rada v kontexte dejín. 150. výročie vzniku prvej SNR (ed. J. Žatkuliak). Bratislava : Národná rada SR, Slovenská historická spoločnosť pri SAV, 1999, s. 164 – 165.

319 Štaigl, J. – Štefanský, M.: c. d., s. 316.

lácia stretla v československom parlamente s veľmi nepriaznivou odozvou, bol S. Kodaj krátko na to vymenovaný za veliteľa Východného vojenského okruhu; tým sa do tejto najvyššej veliteľskej funkcie na Slovensku dostal generál s hlboko konzervatívnymi názormi a postojmi, pre ktorého boli ťažkým hriechom akékoľvek slobodné občianske iniciatívy.³²⁰ Pritom išlo o človeka, ktorý patril v čase „protinovitnovského“ odboja k umierneným komunistickým reformátorom. Alebo len k „antinovitnovcom“?

Práve v tom čase sa konali aj okresné a krajské konferencie KSČ. Okrem iného sa na nich uskutočnil prieskum názorov ich delegátov, pričom sa získali údaje asi od 50-tisíc členov KSČ. Táto početná sociologická vzorka poskytla nasledujúce údaje: v českých krajoch sa na manifest *Dvetisíc slov* vykryštalizovali dva názory. Podľa jedného, silnejšie zastúpeného, si vedenie KSČ situáciu okolo tohto dokumentu verejným vyjadrením svojho stanoviska zbytočne zdramatizovalo. Druhý prúd podporoval postoj predsedníctva ÚV KSČ.³²¹ Na Slovensku však bola situácia odlišná: tu sa delegáti okresných a krajských konferencií KSS takmer unisono stotožňovali so stanoviskom predsedníctva ÚV KSČ. Preto sa aj v spomínanom *Stanovisku predsedníctva ÚV KSS k výzve Dvetisíc slov* uvádza, že vo „výzve ... videli okresné konferencie vážny politický signál proti existujúcej štátnej moci ... Nabáda k prevzatiu moci takým spôsobom i takými ľuďmi, ktorých záujmy a ciele zostávajú neznáme.“³²²

Reakcie na dokument *Dvetisíc slov* sa však, žiaľ, neobmedzili len na vnútropolitický priestor vtedajšej ČSSR. Naopak, táto výzva uviedla do pohybu udalosti, o ktorých jej autor a signatári nemohli mať ani tušenie. Hlavne o tom, že kauza *Dvetisíc slov* bude vedenie Sovietskeho zväzu nemilosrdne internacionalizovať, že mu poslúži ako nástupišťe proti československej „kontrarevolúcii“.

Prvá sovietska reakcia na manifest *Dvetisíc slov* prišla už v noci z 27. na 28. júna 1968. L. I. Brežnev v telefonickom rozhovore s A. Dubčekom zhodnotil tento dokument ako „nástup síl, ktoré navodia kontrarevolučnú situáciu“.³²³ Potom, 4. júla, prišiel predsedníctvu ÚV KSČ list od politického byra ÚV KSSZ a hneď na to aj listy od ďalších našich „spojencov“. V *Liste politického byra ÚV KSSZ predsedníctvu ÚV KSČ* sa opäť otvorene hovorí o tom, že „protisocialistické sily už vyhlásili svoju politickú platformu ... a vyzývajú na rozvíjanie podvratnej činnosti v každom meste, v každom okrese a v každom závode“.³²⁴ A na dôvažok, na spomínaných okresných a krajských konferenciách KSČ koncom júna a začiatkom júla 1968 zvolili za delegátov na jej XIV. mimoriadny zjazd 80 až 85 % predstaviteľov reformného prúdu, zástancov politickej línie, ktorú presadzoval aj A. Dubček. To Sovietov tiež veľmi znervózňovalo, lebo v prípade konania zjazdu by vo vedení KSČ stratili svoju garnitúru prívržencov.³²⁵

320 Tamže, s. 317.

321 Kural, V. a i.: c. d., s. 124.

322 Slovensko v rokoch 1967 – 1970. Výber dokumentov, c. d., s. 148.

323 Kural, V. a i.: c. d., s. 125.

324 Vondrová, J. – Navrátil, J. a kol.: c. d., zv. 4/1, s. 154.

325 Láluha, I.: c. d., s. 58.

O tom, že uverejnenie výzvy *Dvetisíc slov* bolo zrejme chybným a neuváženým krokom predstaviteľov českej občianskej spoločnosti a jej intelektuálnej elity, svedčí depeša československého veľvyslanca v USA K. Dudu ministrom zahraničných vecí J. Hájkovi z 13. júla 1968 o stanovisku amerických politických kruhov k tomuto dokumentu: „*Článok Dvetisíc slov pokladajú za taktickú chybu liberálnych síl a predovšetkým ako chybu hodnotia fakt, že niektorí členovia P ÚV KSČ sa od nej jasnejšie nedištancovali. To podľa ich názoru vyvolalo ostrú reakciu ZSSR a podráždenie voči niektorým našim predstaviteľom, ktoré sa okrem iného prejavilo ich verejnou kritikou.*“³²⁶

V tejto situácii, 3. júla 1968, L. I. Brežnev v rozhovore s J. Kádárom v Moskve po prvýkrát mimo pôdy politbyra ÚV KSSZ nazval A. Dubčeka oportunistom, ktorý „*robí bezzásadové ústupky a sklzáva z centristických pozícií doprava*“.³²⁷ Ak ešte existovali v sovietskom vedení nejaké pochybnosti o tom, na koho sa v KSČ orientovať v záujme razantnej zmeny situácie v ČSSR, či na A. Dubčeka, O. Černíka, J. Smrkovského, L. Svobodu a na ich nespornú autoritu v KSČ a českej i slovenskej spoločnosti, alebo na konzervatívne krídlo A. Indru, D. Koldera, V. Biľaka, začiatkom júla 1968 už určite pominuli. Po manifeste *Dvetisíc slov* sa sovietski predstavitelia začali orientovať na spomínanú konzervatívnu „trojku“ a ich prívržencov vo vedení KSČ.³²⁸

A tak nastal začiatkom júla 1968 veľmi paradoxný stav. Na jednej strane sociologický prieskum, konaný v dňoch 30. júna – 10. júla 1968, cieľom ktorého bolo zistiť, či ľudia v ČSSR chcú aj naďalej žiť v socializme, priniesol nasledovné výsledky: 89 % respondentov sa rozhodlo pre život v socializme a iba 5 % si želalo kapitalizmus. Na otázku, či sú spokojní s pôsobením súčasnej vlády, 33 % respondentov odpovedalo, že sú spokojní, 54 % vyjadrilo čiastočnú spokojnosť a len 7 % odpovedalo, že sú nespokojní. Na druhej strane sa neustále zvyšoval tlak konzervatívnych síl hlavne spoza hraníc. A tak, povedané slovami M. Kurlanského „*Dubček to mal v Moskve síce nahnuté, ale doma bol lídrom spokojného a nádejného socialistického štátu*“.³²⁹

Dňa 5. júla 1968 zatelefonoval L. I. Brežnev A. Dubčekovi a oznámil mu, že podobná schôdza šiestich krajín Varšavskej zmluvy, aká sa naposledy konala 23. marca toho istého roku v Drážďanoch, sa bude čoskoro konať vo Varšave. Vzápätí prišiel od neho aj list, v ktorom sa ako dátum konania tejto schôdzy navrhoval 15. júl.³³⁰ Predsedníctvo ÚV KSČ sa otázkou účasti na varšavskej schôdzi, ktorá sa napokon konala v dňoch 14. – 15. júla, zaoberalo 8. a 12. júla. Napriek tomu, že v tom čase bol už tento orgán jasne diferencovaný na konzervatívcov a reformátorov, účasť československej delegácie odmietol. Azda sa tak stalo preto, že list sovietskeho politbyra bol napísaný obzvlášť urážlivým spôsobom, čo roztrpčilo aj konzervatívcov, alebo jednoducho preto, že po skúsenostiach z „drážďanského koncilu“ sa takmer nikomu z predsední-

326 Vondrová, J. – Navrátil, J. a kol.: c. d., zv. 4/1, s. 264.

327 Kural, V. a i.: c. d., s. 125.

328 Pozri Štefanský, M.: Niektoré otázky výskumu česko-slovenskej jari 1968, in: Pokus o reformu..., c. d., s. 32.

329 Kurlansky, M.: c. d., s. 279.

330 Dubček, A.: c. d., s. 175.

tva ÚV KSČ nechcelo zopakovať si podobnú skúsenosť. Takmer nikomu preto, lebo okrem V. Biľaka sa nikto ani z konzervatívneho krídla predsedníctva ÚV KSČ pre účasť vo Varšave nevyslovil.³³¹ Predsedníctvo ÚV KSČ zároveň navrhlo uskutočniť s každým účastníkom varšavského *summitu* dvojstranné rokovania, lebo vybadalo, že listy predstaviteľov spojeneckých štátov obsahovali rôzne a rozdielne hodnotenia situácie v ČSSR.³³²

Pravda, v tom istom okamžiku, keď vedenie KSČ odmietlo účasť vo Varšave, rozhodli sa aj účastníci tejto schôdze československú delegáciu nepozývať. Tým bolo, prirodzene, odsúdené na neúspech aj stretnutie J. Kádára a J. Focka na jednej strane a A. Dubčeka a O. Černíka na druhej strane v maďarskom Komárome 13. júla 1968, kde mali maďarskí politici prehovoriť československých, aby do Varšavy predsa len pricestovali. J. Kádár však napriek tomu A. Dubčekovi vyčítal, že odmietnutie účasti na spoločnom stretnutí bolo najväčšou chybou, akej sa od januára 1968 dopustil. J. Kádár chápal súvislosť svojich skromných reformných krokov s československou reformou a zrejme sa obával, že vo Varšave, za neúčasti delegácie ČSSR, by sa mohol dostať do ťažkej situácie.³³³

V súlade so zameraním tejto knihy nepovažujem za potrebné čitateľa podrobne informovať o rokovaní „varšavskej päťky“. Treba však povedať, že obavy J. Kádára boli namieste: bol vlastne jediný z vedúcich predstaviteľov zúčastnených štátov (ZSSR, Bulharsko, Maďarsko, NDR a Poľsko), ktorý vo svojom vystúpení vyhlásil, že v ČSSR ešte nejde o kontrarevolúciu, že KSČ sa len postupne mení na sociálnodemokratickú stranu a režim na juhoslovanský typ, čo v danej situácii môže nebezpečenstvo kontrarevolúcie priblížiť. V dôsledku toho najmä W. Ulbricht a T. Živkov zaujali ku Kádárovmu prejavu kritický postoj, ba možno povedať, že sa od neho dištancovali. Dokonca boli okamihy, keď sa najvyšší maďarský predstaviteľ cítil byť politicky izolovaný.³³⁴

Prirodzene, najdôležitejšie bolo stanovisko najvyššieho sovietskeho predstaviteľa L. I. Brežneva. Celý jeho varšavský prejav sa niesol v znamení neochvejného presvedčenia, že v Československu ide o „*otvorené vystúpenie kontrarevolúcie*“, ktoré „*môže prísť československým komunistom draho*“.³³⁵ Potom posunul československé udalosti do centra svetového diania tvrdiac, že „*to, čo sa deje v ČSSR, ďaleko prerástlo národný rámec ... Dá sa povedať, že Československo sa stalo jedným z uzlových bodov ostrej ideologickej a politickej konfrontácie medzi imperializmom a socializmom.*“ Keďže sa ČSSR v dôsledku týchto negatívnych vnútropolitických a zahraničnopolitických tendencií nachádzala „*na nebezpečnej ceste odchodu zo socialistického tábora*“, vyslovil ortiel, ktorý sa v jeho prejave objavil v rôznych obmenách niekoľkokrát: „*My musíme prijať všetky opatrenia a využiť všetky prostriedky, aby sme tomu zabránili.*“³³⁶

331 Pauer, J.: c. d., s. 101 – 102.

332 Dubček, A.: c. d., s. 175.

333 Vondrová, J. – Navrátil, J. a kol.: c. d., zv. 4/1, s. 300 – 305.

334 Kural, V. a i.: c. d., s. 128.

335 Vondrová, J. – Navrátil, J. a kol.: c. d., zv. 4/1, s. 291.

336 Tamže, s. 287.

V závere svojho prejavu potom ešte L. I. Brežnev predniesol niekoľko návrhov, ktoré upresnili, čo si vlastne pod týmito „opatreniami“ a „prostriedkami“ predstavuje. Predovšetkým navrhol, aby boli o „*kolektívnom hodnotení situácie v Československu*“ českí a slovenskí komunisti informovaní *Listom ústrednému výboru KSCĽ*. Potom ešte prejavil ochotu „*aby sa zástupcovia dvoch alebo troch strán stretli s vedením KSCĽ a vyložili mu ako dodatok k listu naše spoločné stanovisko k opatreniam, ktoré musia byť uskutočnené, aby došlo vo vývoji udalostí k zlomu...*“ Ak by sa však ukázalo, že vedenie KSCĽ nechce vziať názory spojencov na vedomie, otvorene vyzýval k puču vo vedení tejto „bratskej“ komunistickej strany podporou „zdravých síl“ (t. j. konzervatívneho a prosovietskeho krídla) v jej vedení. A napokon, aby už nikto o ničom nepochyboval, vyhlásil: „*Musíme zdravým silám povedať, že sme im pripravení poskytnúť akúkoľvek mysliteľnú pomoc.*“ Celkom na konci jeho prejavu sa už objavil aj základ formulácie, ktorú neskôr historici a politológovia nazvali „Brežnevovou doktrínou“: „*Obrana socializmu je našou spoločnou vecou.*“³³⁷

Opatrenia zo záveru prejavu L. I. Brežneva sa však v *Liste piatich komunistických a robotníckych strán ústrednému výboru KSCĽ* z 15. júla 1968 neobjavili a azda aj preto prijala svetová verejnosť s uľahčením, že nedošlo k najhoršiemu, že varšavské stretnutie predstaviteľov piatich socialistických štátov predsa len ponechalo určitý priestor na politické riešenie konfliktu. Napriek tomu sa v ňom opäť zdôrazňuje, že „*priebeh udalostí v posledných mesiacoch vo vašej krajine poukazuje na to, že sily kontrarevolúcie podporované imperialistickými centrami rozvinuli široký útok proti socialistickému zriadeniu a nenarazili na odpor strany a ľudovej moci*“. Preto sa v liste ďalej naliehavo vyžaduje „*rozhodný a smelý nástup proti pravicovým a protisocialistickým silám a mobilizácia všetkých prostriedkov obrany vytvorených socialistickým štátom; zastavenie činnosti všetkých politických organizácií vystupujúcich proti socializmu; aby strana ovládla prostriedky masovej informácie – tlač, rozhlas a televíziu – a využívala ich v záujme robotníckej triedy, všetkých pracujúcich a socializmu ...*“ a pod.³³⁸ Zdá sa, že sa reforma socializmu v ČSSR dostala do najkritickejšej fázy svojho vývoja od samého začiatku a ozbrojenému zásahu spojencov by vedenie KSCĽ mohlo predísť len splnením týchto požiadaviek.

Predsedsníctvo ÚV KSCĽ sa varšavským listom zaoberalo 16. a 17. júla 1968. Počas rokovania sa síce v jeho radoch opäť prejavila diferenciácia a niektorí konzervatívni členovia „*sa vykrúcali a hovorili, že sme mali ísť do Varšavy*“, napriek tomu nezašli až tak ďaleko, aby za *Stanovisko predsedníctva ÚV KSCĽ k listu piatich komunistických a robotníckych strán* nehlasovali.³³⁹ Tento dokument, spolu s *Akčným programom KSCĽ*, patrí podľa môjho názoru k tomu najlepšiemu, čo „vyprodukovala“ reformná garnitúra vo vedení KSCĽ; je to naozaj brilantná obhajoba reformy socializmu sovietskeho typu v ČSSR.

337 Tamže, s. 291 – 292.

338 Tamže, s. 298 – 299.

339 Dubček, A.: c. d., s. 176.

Vzhľadom na krajné napätie vo vzťahoch medzi Československom a jeho spojencami sa vedenie KSČ opäť uchýlilo k známej taktike, použitej už na drážďanskom *summite* koncom marca 1968: na jednej strane do značnej miery súhlasilo so sovietskymi a spojeneckými invektívami, na druhej strane ich vyhlásilo za marginálny jav, ktorý sa dá bez väčších problémov zvládnuť politickými prostriedkami. Posúďte sami: „*Viacero obáv, ktoré sa v liste vyslovujú, sme sami vyjadrili v rezolúcii májového pléna ÚV KSČ. Príčiny rozporuplnej situácie vidíme však predovšetkým v nakopení týchto rozporov v rokoch pred januárovým plénom ÚV KSČ; tieto rozpory nemožno uspokojivo vyriešiť naraz, v krátkej dobe. V procese realizácie politickej línie akčného programu našej strany dochádza preto nevyhnutne k tomu, že široký prúd zdravej socialistickej aktivity je doprevádzaný extrémnymi tendenciami, že sa tu snažia priživiť aj zvyšky protisocialistických síl v našej spoločnosti a zároveň rozvíjajú aktivitu aj dogmaticko-sektárske sily, spojené s chybnou politikou pred januárovým plénom ÚV KSČ. Ani strana nemôže byť v tejto zložitej situácii ušetrená od vnútorných rozporov, ktoré sprievádzajú proces zjednocovania na línii akčného programu.*“³⁴⁰

Potom vedenie KSČ svojich spojencov ubezpečilo, že ak by naozaj došlo ku kontrarevolúcii, „*použije všetky prostriedky na ochranu socialistickeho zriadenia*“.³⁴¹ A nakoniec došlo k zdvorilému a diplomatickému, no predsa dôslednému odmietnutiu varšavského listu: „*Nevidíme ... reálne dôvody, ktoré by (vás – pozn. autora) oprávňovali k tvrdeniu, že naša dnešná situácia je kontrarevolučná, k tvrdeniu o bezprostrednom ohrození základov socialistickeho zriadenia, ani k tvrdeniam, že v Československu sa pripravuje zmena orientácie našej zahraničnej politiky a že existuje konkrétna hrozba odtrhnutia našej krajiny od socialistickeho spoločenstva.*“³⁴²

Na druhý deň, 18. júla 1968, zasiahli do tejto vypätej medzinárodnej situácie významným spôsobom aj slovenskí reformní komunisti, a to na zasadaní ÚV KSS. Už som spomenul, že sa tohto zasadania ako hosť zúčastnil aj podpredseda vlády ČSSR G. Husák, ktorý proti vôli prvého tajomníka ÚV KSS V. Biľaka a jeho stúpencov presadil podporu tohto najvyššieho slovenského stranického orgánu stanovisku predsedníctva ÚV KSČ k varšavskému listu; bez tejto podpory by na druhý deň spomínané stanovisko svojho predsedníctva mohol ÚV KSČ schváliť len veľmi ťažko. V tejto súvislosti je veľmi pikantné najmä to, že po zasadaní ÚV KSČ koncom septembra 1969, keď sa spustila doslova lavína odvolávania uznesení stranických a štátnych orgánov prijatých roku 1968, odvolali aj toto uznesenie. O tom, že ho presadil vtedy už prvý tajomník ÚV KSČ G. Husák, sa taktne pomlčalo.

V dokumente, ktorý vtedy ÚV KSS prijal a ktorý nesie názov *Stanovisko pléna ÚV KSS k listu komunistických a robotníckych k stretnutiu vo Varšave*, sa tento akt podpory uvádza nasledovne: „*Vo vedomí plnej zodpovednosti za socialistický vývoj našej krajiny i zodpovednosti k medzinárodnému komunistickému a robotníckemu hnutiu sa ÚV KSS stotožňuje so stanoviskom predsedníctva ÚV KSČ a vyslovuje mu plnú podporu.*“ Potom

340 Vondrová, J. – Navrátil, J. a kol.: c. d., zv. 4/1, s. 310.

341 Tamže, s. 310.

342 Tamže.

sa ÚV KSS prostredníctvom svojho stanoviska vyjadril aj k obavám o socializmus v ČSSR, ktoré prejavili naši spojenci na svojom varšavskom stretnutí: *„Extrémne hlasy, prípadne činy, nech sa už prejavujú z dogmaticko-sektárskych, alebo pravičiarско-revizionistických pozícií voči súčasnému smerovaniu politiky strany nechceme podceňovať, ani ich zveličovať. Každopádne v strane, v Národnom fronte i štátnych orgánoch za podpory pracujúcich máme všetky predpoklady vlastnými politickými silami ... socializmus v našej krajine nielen ubrániť, ale aj ďalej rozvinúť v súlade s práním všetkého ľudu.“*³⁴³

Varšavský list bol z hľadiska svojho obsahu celkom určite aj signálom pre konzervatívne a prosovietske krídlo vo vedení KSČ, aby sa zmobilizovalo a pokúsilo zobrať kormidlo vývoja do svojich rúk. Preto A. Dubček, spoliehajúci sa na vplyv verejnej mienky pobúrenej zasahovaním varšavského summitu do vnútorných záležitostí ČSSR, navrhol zvolať na 19. júla zasadanie ÚV KSČ, aby schválilo spomínané stanovisko svojho predsedníctva. Hoci sa jeho stúpenci obávali, že by ústredný výbor mohol dokument odmietnuť a jeho odporcovia zasa, že by ho mohol schváliť, oplatilo sa riskovať: stanovisko predsedníctva ÚV KSČ k varšavskému listu bolo jednomyselne (!) prijaté.³⁴⁴ Postup prosovietskeho krídla v ÚV KSČ ťažko možno v tomto momente nazvať ináč ako zbabulosť – veď malo v ÚV KSČ prevahu! Ako uvidíme ďalej, sovietske vedenie tento postup svojich prívržencov vo vedení KSČ nieslo veľmi ťažko.

Oba najvyššie orgány KSČ – ÚV KSČ i ÚV KSS – teda jednoznačne odmietli katastrofické vízie o politickej situácii v ČSSR, obsiahnuté vo varšavskom liste. Opierali sa o výskumy verejnej mienky, ktoré v tom čase dokazovali, že jednoznačná väčšina občanov ČSSR – Čechov či Slovákov bola za „socializmus s ľudskou tvárou“. Názory, požadujúce návrat k demokracii západného typu, pôsobili vtedy priam extravagantne. Preto sa nazdávam, že podstatou sporov medzi československými reformnými komunistami a varšavským zoskupením našich vtedajších spojencov boli predovšetkým rozdielne ideologické predstavy. Predstaviteľom skostnatených neostalinských režimov najmä v Sovietskom zväze, Bulharsku, NDR a Poľsku boli absolútne cudzie akékoľvek demokratizačné úsilia: vzdelanie, životné skúsenosti, politická tradícia i politická prax u nich viedli k obavám, že akýkoľvek ústup od vychodených koľají pohodlného administratívno-mocenského uplatňovania „vedúcej úlohy strany“ je flagrantným ohrozením socializmu. Demokratizácie tohto spoločenského zriadenia sa navyše obávali ako akéhosi „vírusu“, ktorý by mohol napadnúť aj ich krajiny a spôsobiť v nich všeobecný rozvrat. Nazdávam sa, že odchod ČSSR zo sovietskej zóny, ktorého sa naši spojenci tak obávali, bol objektívne len sekundárnym problémom.

Po epizóde s varšavským listom sa opäť, aspoň na chvíľu, vrátim k politickému vývoju najvyššieho maďarského predstaviteľa J. Kádára; má to veľký význam pre ďalší vývoj v ČSSR a smutnú rolu v ňom zohral aj najvyšší slovenský politický predstaviteľ, prvý tajomník ÚV KSS V. Biľak.

343 SNA, f. ÚV KSS, k. č. 1881.

344 Dubček, A.: c. d., s. 176 – 177.

Je isté, že už tesne po varšavskom *summite* sa J. Kádár – čo sa týka situácie v Československu – priklonil k stanovisku ostatných zúčastnených štátov, a to nielen v teoretickej rovine, ale aj v rovine konkrétnych činov. Dal totiž k dispozícii svoju luxusnú chatu na Balatone, aby sa v nej mohlo uskutočniť ďalšie stretnutie medzi šéfom ukrajinských komunistov a členom politického byra ÚV KSSZ P. Šelestom a prvým tajomníkom ÚV KSS V. Biľakom v noci z 20. na 21. júla 1968.

P. Šelest najprv vyčítal V. Biľakovi totálny neúspech prosovietskeho krídla v ÚV KSČ počas hlasovania o varšavskom liste na jeho zasadaní 19. júla 1968. Podľa Šelestových denníkov, zverejnených v polovici 90. rokov 20. storočia, V. Biľak odpovedal: „*To nebolo plénum, bol to karneval či cirkus. Vyvinuli na nás nátlak a my sme neboli schopní na pléne nič urobiť.*“³⁴⁵ Potom P. Šelest zisťoval, kto z vedenia KSČ je naozaj ochotný spolupracovať so sovietskym vedením na zvrátení politického vývoja v KSČ a ČSSR. V. Biľak však silu tohto zoskupenia opäť silno preцениl a zrejme aj na základe toho, keď sa v polovici augusta schyľovalo k invázii, sovietski predáci uverili ilúzii, že „zdravé sily“ sa skonsolidovali a predstavujú väčšinu.³⁴⁶

Najvýznamnejším výsledkom tohto ináč veľmi konšpiratívneho stretnutia bola skutočnosť, že P. Šelest požiadal V. Biľaka, aby „zdravé sily“ vo vedení KSČ zaslali sovietskemu vedeniu pozývajúci list. Je zaujímavé, a aspoň zo Šelestovho opisu to vyplýva, že prvoradou príčinou, prečo chceli sovietski predáci list s takým predstihom, nebolo zdanie legálnosti prípadnej invázie do ČSSR, i keď ani to nebolo, ako uvidíme ďalej, na zahodenie. Okolo listu sa mala vo vedení KSČ skonsolidovať antireformná skupina, ktorá by potom konala súdržne v období pred inváziou a vo chvíli, keď sovietske vojská vstúpia do ČSSR. V. Biľak list prisľúbil.³⁴⁷ Spoločný podpis na takomto pokútnom dokumente mal možno pôsobiť ako hojivá náplast na boľavé svedomie tých, čo ho podpísali.

V súlade s jedným zo záverov prejavu L. I. Brežneva vo Varšave, „*aby sa zástupcovia dvoch alebo troch strán stretli s vedením KSČ*“, navrhol najvyšší sovietsky predstaviteľ A. Dubčekovi bilaterálnu schôdzu politického byra ÚV KSSZ a predsedníctva ÚV KSČ. Sovietske vedenie najprv navrhovalo Moskvu, čo vedeniu KSČ nevyhovovalo, lebo, povedané slovami A. Dubčeka, „*v danej situácii by bola cesta do Moskvy ponižujúca*“.³⁴⁸ Sovietom zasa nevyhovovali Košice, navrhované československou stranou, a tak napokon došlo k dohode, že miestom stretnutia bude Čierna nad Tisou, kde sa potom rokovanie konalo v dňoch 29. júla – 1. augusta 1968, v Klube železničiarov na miestnej železničnej stanici. Tak sa do malého východoslovenského mestečka neďaleko ukrajinských a maďarských hraníc dostala vysoká svetová politika.

Česká a slovenská verejnosť po vzrušujúcich dňoch varšavského *summitu* schôdzu v Čiernej nad Tisou ostro sledovala. Občania odmietali akékoľvek ústupky Sovietskému zväzu a zasielali vedeniu KSČ tisíce listov, telegramov a rezolúcií. Ba čo viac, po dôvernej dohode predsedu československého parlamentu a člena predsedníctva ÚV

345 Kořínek, O.: c. d., s. 52.

346 Tamže, s. 56.

347 Tamže, s. 50, 56 – 57.

348 Dubček, A.: c. d., s.180.

KSČ J. Smrkovského s pražskými intelektuálmi vyšlo 26. júla 1968 v *Literárnych listoch* posolstvo *Socializmus! Spojenectvo! Suverenita! Sloboda!*, ktorého autorom bol český spisovateľ P. Kohout. za niekoľko dní ho podpísalo asi milión osôb, ktoré vedenie KSČ nabádali, aby v Čiernej nad Tisou hovorilo v mene ľudu a presvedčilo vedúcich predstaviteľov ZSSR o tom, že autorita strany a socializmu v ČSSR nikdy nebola väčšia ako teraz.³⁴⁹ V tom istom čase sa slovenský mládežnícky časopis *Smena* dokonca pokúšal vyhlásiť na podporu československej delegácie generálny štrajk, pričom jeho výzvu podporili významní slovenskí intelektuáli na čele s L. Novomeským, blízkym priateľom G. Husáka.³⁵⁰

Schôdza oboch delegácií sa začala 29. júla 1968 prejavmi ich vedúcich predstaviteľov, na jednej strane L. I. Brežneva a A. Kosygina, na druhej strane A. Dubčeka, O. Černíka a J. Smrkovského. Obe strany len zopakovali svoje známe stanoviská a rokovanie sa čoskoro dostalo do slepej uličky. Zdá sa, že L. Brežnev čakal len na to, keď vyhlásil: „*Nech hovoria všetci.*“ Presadil tak postup, na ktorom bola založená sovietska taktika. Lebo sovietska delegácia – ako ináč – vždy vystupovala s osvedčenou názorovou uniformitou, pričom nejednotné vedenie KSČ muselo čoskoro obnažiť svoje slabiny; to je napokon podstatou starobylého politického postupu, nazvaného „*divide et impera*“ („rozdeľuj a panuj“).³⁵¹

Vystúpenia niektorých členov predsedníctva ÚV KSČ, ako napr. J. Špačka a F. Kriegl, Sovietov rozhorčili, iní, ako napr. J. Piller, F. Barbírek, ba aj L. Svoboda nespĺnili ich očakávanie. Avšak D. Kolder, E. Rigo a hlavne prvý tajomník ÚV KSS V. Biľak Sovietov plne odškodnili a demonštrovali očakávanú nejednotnosť najvyššieho československého stranického vedenia. Nás prirodzene najviac zaujíma vystúpenie V. Biľaka, najvyššieho stranického činiteľa na Slovensku.

V. Biľak vystúpil – aspoň stenografický záznam z tohto rokovania tomu nasvedčuje – hneď po vrchnom ideológovi „brežnevovského neostalinizmu“ M. Suslovovi. Ten nešetril invectívami voči kontrarevolučnému vývoju v ČSSR, čomu V. Biľak hneď v úvode svojho príspevku nadšene pritakal: „*súdruh Suslov, priznávam, že máte pravdu.*“ Potom, aby aj on sám prispel k negatívnemu hodnoteniu situácie v ČSSR, vyhlásil: „*My pracujeme v nenormálnych podmienkach, je fantastický tlak, ktorý určuje, čo máme a čo nemáme robiť. Postup v mnohých otázkach neurčujeme my, z predsedníctva ..., určujú ho masovo-komunikačné prostriedky.*“³⁵² A potom sa pustil aj do J. Smrkovského, prezradiac jeho podiel na vyburcovaní verejnej mienky v ČSSR počas rokovania v Čiernej nad Tisou: „*Vytvorilo sa niečo, čo ... ťažko nájsť v dejinách. Vy (sovietski predstavitelia – p. a.) prijmete pozvanie k nám na návštevu a organizuje sa hnutie, akoby ste nás ohrozovali. Toto nie je spontánne, to je zorganizované. Pomohli to organizovať i niektorí členovia nášho predsedníctva ... Súdruh Smrkovský hovoril do rozhlasu, že keď porušíme na tejto*

349 Pauer, J.: c. d., s. 125.

350 *Smena*, 29. júla 1968.

351 Kural, V. a i.: c. d., s. 134 – 135

352 Vondrová, J. – Navrátil, J.: Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, zv. 4/2. Brno : Doplněk, 1996, s. 110.

*porade disciplínu, že to bude zločin. Je prípustný takýto tlak? ... Hanbím sa, že sme Vás takto privítali.*³⁵³

Potom dal V. Biľak aj L. I. Brežnevovi za pravdu vo všetkom, čo povedal a nakoniec vyhlásil: „Vy ste nám napísali z Varšavy list, že u nás nastupuje kontrarevolúcia. V predsedníctve našej strany som vyhlásil, že 80 % toho, čo je v liste, podpíšem. Hlasoval som za stanovisko predsedníctva i ústredného výboru, ... aby sa predsedníctvo zjednotilo a urobilo niečo, aby nedošlo k roztržke, aby došlo k rokovaniu.“³⁵⁴

Na tomto mieste je azda vhodné v krátkosti sa opäť zamyslieť nad politickým a osobnostným profilom vtedajšieho prvého tajomníka ÚV KSS V. Biľaka. Už sme uviedli, že bol klasický produkt aparátu KSČ, konzervatívec a dogmatik s pochybným, výlučne straníckym vzdelaním, ktorý sa veľmi obával demokratizácie socializmu sovietskeho typu už aj preto, že jej nevyhnutnou súčasťou (v rámci spomínaného nábehu na „tretiu vlnu“, resp. VTR) mal byť aj nástup vzdelaných „kádrov“ do všetkých riadiacich štruktúr spoločnosti. Preto využíval všetku svoju prirodzenú bystrosť, ba i prefíkanosť, aby sa vo svojej funkcii udržal. Na druhej strane, po prečítaní obsiahleho rukopisu jeho životopisu *Milníky môjho života* – ktorý je svedectvom naozaj veľmi obtiažnej Biľakovej životnej dráhy najmä v mladosti, kedy sa formuje charakter ľudského jedinca – , ako aj jeho vybraných spisov *Pravda zostala pravdou*³⁵⁵ som pochopil aj niečo iné: V. Biľak patril k tým príslušníkom komunistického hnutia, ktorí jeho ideológiu, marxizmus-leninizmus, chápali ako náboženstvo bez boha, ktorého suploval „objektívny zákon dejín“ a ktorý mal napokon ľudstvo cez všetky útrapy, prekážky a závozy, priviesť ku komunizmu. V tomto smere bol hlboko veriacim a z tohto hľadiska treba chápať aj jeho vtedajšie i nasledujúce konanie. V súvislosti s tým sa mu určite ani spolupráca so Sovietskym zväzom pri potláčaní kontrarevolúcie v ČSSR (z opačného hľadiska kolaborácia s nepriateľom, ktorý chce zničiť „socializmus s ľudskou tvárou“) nezдалa poľutovaniahodná.

Ďalším variantom rokovania v Čiernej nad Tisou – keďže plenárne zasadanie neprinieslo okrem dôkazu nejednotnosti československej delegácie takmer nič – bolo rokovanie užších vedení – „štvoriek“. Zo sovietskej strany sa ho zúčastnili L. I. Brežnev, A. Kosygin, N. Podgornij a M. Suslov a z československej A. Dubček, O. Černík, J. Smrkovský a L. Svoboda. Aj tieto rokovania však pokračovali v tom istom duchu ako predtým. za zmienku však azda stojí vyjadrenie predsedu rady ministrov ZSSR A. Kosygina, ktorý po kritike československej delegácie, že západné hranice ČSSR nechala úplne otvorené pre západných imperialistov, vyslovil známu sentenciu o hraniciach: „Ak máme posudzovať otázku, kde je naša hranica a kde je vaša hranica a či je vôbec rozdiel medzi našou a vašou hranicou, ... nemôžete poprieť, že u nás máme iba jednu hranicu. Tú, ktorá je na západe a ktorá rozdeľuje nás a kapitalistické krajiny.“³⁵⁶ Domnievam sa, že k tomuto citátu netreba komentár.

353 Tamže.

354 Tamže, s. 112.

355 Biľak, V.: *Pravda zostala pravdou*. Bratislava : Pravda, 1971.

356 Vondrová, J. – Navrátil, J.: c. d., zv. 4/2, s. 97.

Rokovania medzi sovietskou a československou delegáciou prebiehali v Čiernej nad Tisou aj naďalej tak, ako to neskôr napísal ich účastník, prvý podpredseda rady ministrov ZSSR a člen politického byra KSSZ K. T. Mazurov (neskôr vystupoval pod krycím menom generál Trofimov): „*Bola to stiesňujúca schôdzka. Niekoľko hodín sme sedeli proti sebe ... a na všetky naše pripomienky partneri opakovane odpovedali, že sa nemáme čoho obávať.*“³⁵⁷ Napokon sa L. I. Brežnev uchýlil k lesti: oznámil, že je chorý a odpočíva vo svojom vagóne (sovietska delegácia „táborila“ v luxusnom vlaku a po rokovaní vždy „odcestovala“ do neďalekého ukrajinského Čopu). A. Dubček ho tam navštívil a ako uvádza vo svojich pamätiach, hneď zistil, že simuluje a že chcel vlastne rokovať s prvým tajomníkom ÚV KSC „medzi štyrmi očami“.³⁵⁸

O tomto rokovaní máme informácie len z osobného svedectva A. Dubčeka, ako aj zo spomienok jeho spolupracovníkov, ktorých s jeho obsahom oboznámil. Vtedajší tajomník ÚV KSC Z. Mlynář napr. tvrdí, že A. Dubček z rozhovoru s L. I. Brežnevom vybadal, že najvyšší sovietsky predstaviteľ hľadá nejaké východisko zo situácie, aby mohol čeliť skupine „jastrabov“ v politickom byre ÚV KSSZ, ktorá presadzovala vojenskú intervenciu; preto žiadal od vedenia KSC záruky „nerozbornosti“ sovietskeho bloku.³⁵⁹ A nielen to. Dubčekovi zároveň navrhol, aby sa v najbližšom čase usporiadala ďalšia schôdzka s ostatnými štátmi varšavskej zmluvy. A. Dubček okamžite súhlasil: napadlo ho totiž, že by sa touto cestou mohol „*prekonať varšavský list, obrúsiť najostrejšie hrany nášho sporu a uviesť veci do normálnej polohy.*“³⁶⁰ Tak sa vlastne zrodila bratislavská schôdzka šiestich komunistických a robotníckych strán, ktorá sa potom konala 3. augusta 1968.

Vzhľadom na tieto rozhovory „medzi štyrmi očami“ koluje dodnes množstvo rôznych fám a nedorozumení. Podľa L. I. Brežneva a sovietskeho vedenia bolo počas nich dohodnuté opätovné ovládnutie masovo-komunikačných prostriedkov komunistickou stranou, zákaz klubov a politických organizácií, ktoré pôsobili mimo Národného frontu, zákaz obnovy sociálnej demokracie a kadrové a personálne zmeny, ktoré mali postihnúť významných predstaviteľov reformného procesu, akými boli Č. Císař, F. Kriegel, J. Pelikán a pod. A. Dubček však vyhlásil existenciu týchto dohôd za očividné klamstvo.³⁶¹ Naporúdzí je však aj vysvetlenie tohto evidentného rozporu v interpretácii obsahu spomínaných rozhovorov: L. I. Brežnev považoval svoje názory na riešenie situácie v ČSSR už tradične za „*záväznú smernicu*“, kým A. Dubček len za „*nezáväznú diskusiu*“ o danej problematike. Český historik J. Pauer však považuje tento Dubčekov postup za krajne ľahkomyselný, najmä vzhľadom na fakt, že Československo bolo už v tom čase existenčne ohrozené. Aj jeho vieru, že sa ZSSR z prestížnych dôvodov neodvážia vojensky intervenovať – z ktorej zrejme pramenilo aj spomínané Dubčekovo ľahkomyselné počínanie – považuje len za hlboko zakorenenú ideologickú predstavu.³⁶²

357 Čomaj, J. – Vereš, J.: c. d., s. 70.

358 Dubček, A.: c. d., s. 181.

359 Mlynář, Z.: c. d., s. 172.

360 Dubček, A.: c. d., s. 181. Pozri tiež Reiman, M.: Setkání s Alexandrem Dubčekem ve Vídni v listopadu 1988, In: . Soudobé dějiny, 1/2002, s. 141.

361 Laluha, L.: c. d., s. 65.

362 Pauer, J.: c. d., s. 148.

Po vyčerpávajúcich a miestami aj chaotických rokovaníach v Čiernej nad Tisou vystúpil A. Dubček v československom rozhlase a ubezpečoval občanov ČSSR, že s ich výsledkami môžu byť spokojní. On a jeho stúpenci mali očividnú radosť najmä z toho, že sa im, ako pevne verili, podarilo dosiahnuť hlavný cieľ československej delegácie – zachrániť plánovaný mimoriadny XIV. zjazd strany. Tu chceli ďalej rozvinúť *Akčný program KSČ* a hlavne uskutočniť očistu ÚV KSČ od skompromitovaných príslušníkov jej konzervatívno-dogmatického krídla. Na druhej strane dokumenty z mimoriadneho zasadania predsedníctva ÚV KSČ 1. augusta 1968 v Čiernej nad Tisou svedčia aj o tom, že tento orgán bral nakoniec sovietske požiadavky predsa len vážne a začal pre najbližšie zasadanie ÚV KSČ chystať niektoré veľmi rozhodné opatrenia. Medzi inými aj administratívne zásahy proti masmédiám, ak by pokračovali v prejavoch antisovietizmu, pod čo bolo možné zahrnúť širokú škálu priestupkov a prečinov.³⁶³ Pravda, nezodpovedanou otázkou zostávalo, kedy sa toto zasadanie ÚV KSČ bude konať.

Jedným z výsledkov „rozhovoru medzi štyrmi očami“ bola údajne aj dohoda, že rokovanie v Bratislave 3. augusta 1968, ako aj prijaté dokumenty sa nebudú dotýkať československých vnútropolitických záležitostí, nebudú sa vracaať k listu piatich krajín z Varšavy, ani k udalostiam, ktoré nasledovali po varšavskom *summite*.³⁶⁴ Preto aj jediným bodom bratislavského rokovania bolo spoločné vyhlásenie, ktoré malo demonštrovať spomínanú „nerozbornosť“ sovietskeho bloku.

Návrh tohto dokumentu bol ako obvykle dielom sovietskej strany. Bol plný charakteristických fráz používaných vtedy v „najvyššej“ i „najnižšej“ politike, ktoré sa potom, veta po vete, stali predmetom intenzívneho „hašterenia“. Československým vyjednávačom sa síce podarilo otupiť niektoré nevýhodné formulácie, ale sovietski predstavitelia si nakoniec presadili svoju verziu dokumentu. Navonok mal demonštrovať neexistujúcu jednotu „socialistického tábora“, v praxi však mal slúžiť ako ospravedlnenie prípadnej vojenskej intervencie. Svedčí o tom známy citát z *Vyhlásenia šiestich komunistických a robotníckych strán socialistických krajín*, prijatého v Bratislave: „Podpora, ochrana a upevnenie ... vymožeností, ktoré dosiahli národy svojím hrdinským úsilím, obetavou prácou ľudu každej krajiny, sú spoločnou internacionálnou povinnosťou všetkých socialistických krajín. To je jednotný názor všetkých účastníkov porady...“³⁶⁵ Toto je teda základná formulácia tzv. Brežnevovej doktríny obmedzenej suverenity členských štátov Varšavskej zmluvy, ktorá mala – v prípade potreby – ospravedlniť aj vojenskú intervenciu do jednej z členských krajín.

Napriek takémuto ideologickému zdôvodneniu možnosti intervencie však naši spojenci vo Varšavskom pakte na čele so Sovietskym zväzom akoby cítili, že ako príčina prípadnej vojenskej akcie by pred celosvetovou verejnou mienkou neobstála. Preto veľmi privítali udalosť, ktorá sa stala na akomsi bratislavskom verejnom WC 3. augusta 1968 o 20.00 hod.: agent KGB Savčenko vraj odovzdal sovietskej strane „pozývajúci list“,

363 Vondrová, J. – Navrátil, J.: c. d., zv. 9/2, s. 307 – 308.

364 Dubček, A.: c. d., s. 182.

365 Vondrová, J. – Navrátil, J.: c. d., zv. 4/2, s. 152.

podpísaný A. Indrom, D. Kolderom, A. Kapkom, O. Švestkom a V. Biľakom.³⁶⁶ Podľa inej verzie to však bol zvláštny posol tajomníka ÚV KSČ D. Koldera R. Kaska, ktorý sa neskôr, začiatkom 70. rokov, stal ministrom vnútra ČSSR a 28. februára 1973 tragicky zahynul pri leteckom nešťastí neďaleko Štetína, počas oficiálnej návštevy Poľska.

V tomto „pozyvajúcom liste“ sa okrem iného uvádza: „*V tejto ťažkej situácii sa obraciam na Vás, drahí súdruhovia, vedúci predstavitelia strán a vlád, s prosbou o poskytnutie účinnej podpory a pomoci všetkými prostriedkami, ktoré máte k dispozícii, vrátane vojenských. Len s Vašou pomocou je možné vyslobodiť Československo z hroziaceho nebezpečenstva kontrarevolúcie, ubrániť vec socializmu. Sme si vedomí toho, že pre KSSZ a ZSSR a pre všetky bratské strany a krajiny – účastníkov bratislavského stretnutia – tento krajný krok na obranu socializmu v Československu nie je ľahký. Ale pretože naše sily a možnosti boli vyčerpané, považujte toto naše vyhlásenie za naliehavú prosbu a žiadosť o Vašu akciu a všestrannú pomoc.*“

V citovanej práci O. Kořínka sa hovorí aj o ďalšom liste, ktorý vraj, okrem už spomínaných signatárov, podpísali aj F. Barbírek, E. Rigo, J. Piller, K. Hofmann, J. Lenárt, a L. Štrougal. J. Kádár zasa údajne videl na schôdzi piatich štátov Varšavskej zmluvy v Moskve 18. augusta 1968 aj ďalší „pozyvajúci list“, podpísaný osemnástimi činiteľmi KSČ.³⁶⁷ V tejto situácii asi bude najbližšie k pravde o „pozyvajúcich listoch“ ruský historik a vysoký predstaviteľ ruského archívnictva R. G. Pichoja, ktorý svojho času slovenskému historikovi M. Štefanskému povedal, že takýchto listov „*má plnú skriňu*“, s rôznym počtom podpisov, no rovnakým obsahom.³⁶⁸

Pravda, o týchto problémoch, nezodpovedaných otázkach, nesplnených prianiach i naznačených hrozbách česká, slovenská, i svetová verejnosť nevedela takmer nič. Nielen bežným občanom, ale aj pracovníkom renomovaných svetových novín a agentúr sa zdalo, že po stretnutí v Čiernej nad Tisou a Bratislave sa kríza vyriešila a Sovietsky zväz sa úprimne rozhodol neintervenovať. Ba čo viac, *The Washington Post* charakterizoval bratislavskú schôdzu ako „*sovietsku Playa Girón*“, čo bola narážka na neúspešnú inváziu kubánskych emigrantov podporovaných USA do Zátoky svíň na Kube v apríli 1961. Schôdzka sa tu interpretovala ako sovietsky ústup a československé víťazstvo.³⁶⁹ Aj sám A. Dubček po prečítaní referátu J. Kádára na zasadaní ÚV maďarských komunistov 7. augusta 1968 s uspokojením konštatoval, že najvyšší maďarský predstaviteľ považoval bratislavskú schôdzku za obrat v spore okolo československých reforiem a že v činnosti bratských komunistických strán pripadla prioritou politickým prostriedkom. Dokonca aj juhoslovanský prezident J. B. Tito v tom čase veril, že bratislavská schôdzka je znamením sovietskeho ústupu.³⁷⁰ Preto v ČSSR i vo svete zavládlo po toľkých zložitých a vzrušujúcich rokovaní (Varšava, Čierna nad Tisou, Bratislava) akési uspokojenie a viera, že sa predsa len všetko môže na dobré obrátiť.

366 Kořínek, O.: c. d., s. 61.

367 Tamže, s. 59, 63.

368 Tamže, s. 13.

369 Dubček, A.: c. d., s. 183.

370 Tamže, s. 183 – 185.

5. 3. INVÁZIA VOJSK VARŠAVSKEJ ZMLUVY

Prvoradou otázkou, ktorá prišla na program dňa po rokovaníach v Čiernej nad Tisou a v Bratislave, bola príprava mimoriadneho XIV. zjazdu KSC a mimoriadneho zjazdu KSS. Všetky zainteresované strany si od konania (alebo aj nekonania) týchto zjazdov sľubovali vyriešenie rôznych problémov a hlavne presadenie svojich politických záujmov.

Pre reformné sily vo vedení KSC bolo charakteristické presne to, čo údajne preblesklo hlavou A. Dubčekovi počas rozhovoru s L. Brežnevom v Čiernej nad Tisou: „*Vyrátal som si, že potrebujem ešte štyridsať dní pokoja do zjazdu strany, ktorý podstatne zmení situáciu.*“³⁷¹ Ale aj konzervatívne a prosovietske sily vo vedení KSC sa usilovali vytvoriť si predpoklady pre víťazstvo na XIV. zjazde KSC – to by im umožnilo otočiť kormidlo vývoja o 180 stupňov. Úsilie oboch krídel vo vedení KSC ostro sledovali najvyšší predstavitelia ZSSR, ktorí bolo odhodlaní aj pri najmenších pochybnostiach o víťazstve svojich stúpenčov zjazdu zabrániť – aj vojenskou intervenciou.

Aj na Slovensku, ktoré bolo koncom júla a začiatkom augusta 1968 v centre svetovej politiky, sa politická situácia aspoň navonok utíšila; v straníckych sekretariátoch, kde sa pripravovali materiály pre mimoriadny zjazd KSS, sa však už začal politický boj o ich podobu, ako aj zloženie budúceho ÚV KSS a jeho predsedníctva. G. Husák, stojaci na čele reformného krídla, sa evidentne zameriaval na získanie postu prvého tajomníka ÚV KSS a V Biľak, vedúci predstaviteľ KSS, ako aj konzervatívne zoskupenie okolo neho, sa zasa z celých síl usilovalo o obranu svojich pozícií.

Na rokovanie politickej komisie ÚV KSS na prípravu mimoriadneho zjazdu KSS 12. augusta 1968 bol predložený vyše stostránkový podkladový materiál pre správu ÚV KSS, zaoberajúci sa vývojom v KSS od februára 1948, ktorý vypracovali pracovníci konzervatívneho aparátu ÚV KSS. Počas diskusie, ktorá pri jeho prerokúvaní vznikla, G. Husák ostro kritizoval malú pozornosť, ktorú autori podkladových materiálov venovali problematike „buržoázných nacionalistov“ v KSS, ako aj úlohu takých politických osobností, ako boli K. Bacílek, P. David, R. Strechaj a i. pri „výrobe“ tejto poľutovaniahodnej kauzy. Taktiež sa veľmi čudoval hodnoteniu obdobia rokov 1963 – 1968: „*Ak sa budú veci stavať tak, že v roku 1963 nastúpila na Slovensku éra demokracie, potom máme o tomto období veľmi rozdielne predstavy.*“³⁷² Toto vystúpenie – aspoň svojou argumentáciou – do značnej miery pripomínalo slávny Husákov prejav na mestskej konferencii KSS v Bratislave v polovici marca 1964, keď pohanil všetkých, ktorí sa po roku 1950 podieľali na „budovaní socializmu“ a zúčastnili sa na kampani proti spomínaným „buržoáznym nacionalistom“.

Celkovú úroveň tohto materiálu potom zhodnotil aj vtedajší Husákov stúpenec, filozof V. Filkorn, významný špecialista na otázky logiky a metodológie vied: „*Mnohými slovami sa hovorí vtedy, keď niet čo povedať. Mám taký dojem, že tento materiál nemôže*

371 Dubček, A.: c. d., s. 181.

372 SNA, f. ÚV KSS, k. č. 1211.

tvoriť ... podklad pre referát.“³⁷³ po obsiahlej diskusii, v ktorej jedna strana nemala žiadnu šancu presvedčiť tú druhú, sa členovia komisie napokon rozišli bez uznesenia o ďalšom postupe.

Pravda, prípravy zjazdu pokračovali aj naďalej, pričom proti sebe stojace politické garnitúry sa snažili vytvoriť si počas nich východiská a predpoklady na konečné zúčtovanie. Najmä V. Biľak a jeho stúpenci rozvinuli po rokovaníach v Čiernej nad Tisou a Bratislave rozsiahlu frakčnú činnosť. Ako sám spomína v rukopise svojej autobiografie *Milníky môjho života*,³⁷⁴ uvažoval najprv o možnosti zvolať ešte pred zjazdom KSS zasadanie ÚV KSS, pozvať naň A. Dubčeka, prípadne aj O. Černíka a L. Svobodu a požiadať ich, aby sa pridali k vyhláseniu, ktoré by zároveň bolo žiadosťou o internacionálnu pomoc. Ak by však odmietli, bolo ich treba, podľa jeho slov, „*násilím zadržat', doslova zajat'*“.³⁷⁵ Tento Biľakov úmysel vznikol zrejme pod vplyvom požiadavky vedenia KSSZ, vyslovenej v Čiernej nad Tisou, aby sa ešte pred mimoriadnym zjazdom KSČ zišlo zasadanie ÚV KSČ, ktoré by odsúhlasilo rôzne kádrové a administratívno-mocenské opatrenia, výsledkom ktorých by bola radikálna zmena politického kurzu a ktoré sa reformné vedenie snažilo pod rôznymi zámienkami oddialiť.

Neskôr sa V. Biľak a jeho stúpenci začali pripravovať na inú možnosť zásadného zvratu politického vývoja: na zjazde KSS 26. augusta 1968 chceli namiesto pripravovanej správy predniesť vlastnú, v ktorej by vysvetlili „skutočnú“ situáciu v strane a spoločnosti. Správa mala okrem iného obsahovať návrh na odmietnutie revizionistickej politiky presadzovanej pravičiarimi v najvyšších straníckych a štátnych orgánoch, výzvu A. Dubčekovi, aby sa dištancoval od politiky „druhého centra“ (okolo Mestského výboru KSČ v Prahe) a ak to neurobí, požiadať ho o rezignáciu na funkciu prvého tajomníka ÚV KSČ, odložiť zjazd KSČ, prijať opatrenia na zamedzenie občianskej vojny na Slovensku (!) a napokon požiadať o internacionálnu pomoc. V tomto ohľade mala V. Biľaka na Slovensku podporovať skupina na čele s V. Šalgovičom, J. Janíkom, L. Pezlárom, M. Boďom, L. Martinákom, Z. Chebeňom a i. a z Prahy zasa J. Lenárt, D. Kolder, M. Jakeš, A. Indra, K. Hoffman, J. Korčák, J. Fojtík, A. Kapek, L. Štoll, V. David, O. Švestka, J. Dolanský, B. Laštovička, J. Havlín a M. Zavadil. Pre spoluprácu s V. Biľakom mal byť údajne získaný aj G. Husák (!), som však hlboko presvedčený, že tu ide o dodatočnú konštrukciu z čias normalizácie s jasným politickým a propagandistickým zámerom.³⁷⁶

Aj ústredné orgány KSČ v Prahe sa po rokovaníach v Čiernej nad Tisou a Bratislave pustili do intenzívnych príprav mimoriadneho XIV. zjazdu KSČ. Preto prosovietska konzervatívna skupina počas zasadania predsedníctva ÚV KSČ 6. augusta 1968 márne čakala na razantné politické a kádrové opatrenia, ktoré mali vyjsť v ústrety sovietskym požiadavkám a zároveň posilniť jej pozície v mocenskom centre. A. Dubček si uvedomoval, že už požadované odvolanie F. Kriegla a Č. Císařa z vedenia KSČ by sa v ňom zmenil pomer síl v neprospech reformistov. Tento výsledok rokovania predsedníctva veľmi zvý-

373 Tamže.

374 Deponovaný je v dokumentácii Ústavu politických vied SAV.

375 Tamže, s. 486.

376 Tamže.

šil nervozitu v radoch „zdravých síl“, ktoré boli tvárou v tvár blížiacemu sa zjazdu KSČ vystavené silnému tlaku konať podľa dohovoru so sovietskym vedením.³⁷⁷

Súčasťou príprav mimoriadneho XIV. zjazdu KSČ bol okrem iných zjazdových dokumentov aj návrh nových stanov strany. Počas rokovania o jeho konečnej podobe došlo – povedané slovami A. Dubčeka – ku konfrontácii medzi stúpenkami „voľnej“ a „leninskej“ koncepcie tohto základného dokumentu vnútorného života strany. Návrh napokon obsahoval taký významný demokratický výdobytok ako možnosť formulovania práv menšiny, ktorej činnosť sa už nemala posudzovať ako frakčná; obvinenia z tohto hriechu sa v komunistickom hnutí vždy veľmi obávali tí, ktorí sa odvážili prísť s novými, nekonvenčnými návrhmi a pre podporu týchto svojich návrhov sa usilovali získať aj ostatných členov strany, alebo aspoň ich časť. Výsledkom zostrujúceho sa napätia vnútri vedenia KSČ bola však skutočnosť, že sa reformnému prúdu nepodarilo jednoznačne doriešiť otázku riadiacich štruktúr strany, najmä vzájomných vzťahov a kompetencií ich najvyšších článkov, ÚV KSČ, jeho predsedníctva a aparátu a presadiť už dlho predtým avizovanú zásadu, že najvyšším orgánom strany medzi zjazdmi je ústredný výbor a predsedníctvo je len jeho výkonným a jemu zodpovedným orgánom.³⁷⁸ Bez optimálneho vymedzenia vzťahov medzi volenými a výkonnými orgánmi, ako aj bez obmedzenia koncentrácie politickej moci v predsedníctve by sa totiž len veľmi ťažko mohlo hovoriť o hlboknej vnútornej demokratizácii strany, ktorá bola nevyhnutnou podmienkou demokratizácie celej spoločnosti. Napriek týmto systémovým nedostatkom však návrh nových stanov KSČ vzbudzoval v Kremli strach a hrôzu, lebo podľa mienky vedúcich predstaviteľov ZSSR sa KSČ mala na základe nich zmeniť na stranu sociálnodemokratického typu.³⁷⁹

Pre situáciu v ČSSR bolo v tomto augustovom „medziobdobí“ charakteristické aj veľké nadšenie, s ktorým 9. augusta 1968 v Prahe privítali delegáciu ÚV Zväzu komunistov Juhoslávie na čele s J. B. Titom. Jeho príchod i dvojdňový pobyt možno vskutku označiť za triumfálny. Očitý svedok tejto udalosti, slovenský novinár J. Vereš neskôr napísal: *„Stretnutie nebolo len výrazom priateľských a bratských vzťahov národov Československa a Juhoslávie, ale predovšetkým prejavom potreby ľudu dať najavo vôľu hľadať vlastné cesty, obdiv Titovi a jeho krajine za to, že sa v ťažkých a nebezpečných podmienkach v povojnových rokoch vedeli postaviť proti Stalinovmu diktátu a hrozbám až po smutne známu rezolúciu stalinského informbyra. Bolo to akési hľadanie súvislostí v odolávaní sovietskemu tlaku a sovietskej hrozbe, takej podobnej a akútnej aj u nás v týchto dňoch. Národ akoby hodil rukavicu tým, čo tu boli menej vítaní a Titova návšteva a jeho prijatie boli symbolom postoja nášho ľudu.“*³⁸⁰ Podobný priebeh mala aj návšteva najvyššieho predstaviteľa Rumunska N. Ceaușesca 15. – 17. augusta 1968. Tomu síce – ako je všeobecne známe – demokratizácia československého politického a verejného života príliš nevoňala, podporil však úsilie ČSSR o samostatnejšie postavenie v sovietskom bloku.

377 Pauer, J.: c. d., s. 167.

378 Vondrová, J. – Navrátil, J.: c. d., zv. 9/2, s. 14.

379 Kural, V. a i.: c. d., s. 149.

380 Čomaj, J. – Vereš, J.: c. d., s. 66–67

V období medzi bratislavským *summitom* a 21. augustom 1968 sa teda československí umiernení reformní komunisti na čele s A. Dubčekom dostali do delikátnej situácie: spojenci na čele so Sovietskym zväzom a ich domáci prisluhovači sa z celých síl snažili reformný pohyb v ČSSR zastaviť a radikálni reformní komunisti spolu s predstaviteľmi občianskej spoločnosti, naopak, urýchliť. V tejto situácii si A. Dubček, ako najvyšší protagonista reformného procesu v ČSSR, počínal tak, že záväzky z Čiernej nad Tisou a Bratislavy ani neodmietal, ani ich neplnil a ako riešenie volil „permanentnú apatiu“. Niektorí historici (A. Benčík, V. Kural) tento postup charakterizovali ako „*opatrný postup s prvkami určitého lišiacstva, ktorý asi najviac zodpovedal základnej požiadavke jeho taktiky – získať čas do zjazdu*“.³⁸¹ Iní zasa (J. Vondrová, J. Navrátil) tvrdia, že išlo o „*neobratné lavírovanie*“ vyplývajúce z Dubčekovej ľahkomyselnosti a úplnej bezradnosti.³⁸² Naozaj, čo mal A. Dubček po načrtnutí vízie „socializmu s ľudskou tvárou“ a jej osemmesačnom napĺňaní urobiť? Otočiť vývoj o 180 stupňov a nadviazať na brutálne praktiky K. Gottwalda a A. Novotného len preto, aby si zachránil kožu a udržal sa pri moci? V tomto ohľade už v auguste 1968 nebolo iného východiska, len lavírovať a čakať, ako to všetko dopadne. Stále sa však natíska otázka, či sa opatrnejším uvoľňovaním obruči neslobody nedalo tejto situácii predísť. Bol by to ale dnes už legendárny demokratizačný proces roku 1968?

Obdobie neistoty a lavírovania po Čiernej nad Tisou a Bratislave bolo napokon prerušené veľmi dramatickým spôsobom: 20. augusta 1968 o 23.00 hod. sa začala invázia vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR. V prvom slede prišlo do našej krajiny 165-tisíc vojakov a 4 600 tankov. Podľa informácie náčelníka generálneho štábu ČSLA genpor. K. Rusova z 26. augusta 1968 sa vojenskej intervencie do ČSSR zúčastnilo celkovo 27 divízií s vyše 500-tisíc vojakmi, z toho 12 tankových, 13 motostreleckých, 2 výsadkové divízie a jedna letecká armáda so všetkými prostriedkami. Tieto vojenské jednotky mali k dispozícii asi 6 300 tankov, 2 000 diel, 550 bojových lietadiel vyzbrojených raketami a 250 dopravných lietadiel.³⁸³ Na územie Slovenska bolo v prvej etape vojenskej intervencie nasadených 48 055 sovietskych a 10 372 maďarských vojakov, ako aj jeden bulharský pluk s približne 1 000 vojakmi – spolu 6 divízií cudzích vojsk s takmer 60-tisíc vojakmi.³⁸⁴ Takúto vojenskú akciu, najväčšiu v Európe od druhej svetovej vojny, bolo, prirodzene, treba starostlivo pripraviť. Na tomto mieste si preto najprv priblížme proces jej prípravy, spolu s niektorými politickými súvislosťami, ktoré ho doprevádzali.

Sovietske vedenie už v polovici 60. rokov, počas spomínaného „predjaria“ s jeho miernym politickým odmäkom, hodnotilo situáciu v ČSSR veľmi kriticky, obávajúc sa, že sa stáva slabým článkom socialistického spoločenstva. Významnú úlohu v tomto smere hrala aj neposlušnosť Rumunska vo Varšavskej zmluve, ktorá vyvolávala obavy, aby jeho príklad nenasledovalo aj Československo alebo iná členská krajina.³⁸⁵ Preto už počas

381 Kural, V. a i.: c. d., s. 153.

382 Vondrová, J. – Navrátil, J.: c. d., zv. 9/2, s. 17.

383 Štaigl, J. – Štefanský, M.: c. d., s. 323; Kural, V. a i.: c. d., s. 161.

384 Štaigl, J. – Štefanský, M.: c. d., s. 323.

385 Tamže, s. 297.

„nástupnej audiencie“ A. Dubčeka v Moskve v januári 1968 vyslovil najvyšší sovietsky predstaviteľ L. I. Brežnev vetu, ktorú potom vedúci funkcionári ZSSR často opakovali: „Sovietsky zväz nemôže premrhať výsledky druhej svetovej vojny a stratiť Československo.“³⁸⁶ Keď sa potom koncom januára 1968 na ostrove Damanskij na rieke Ussuri začali boje medzi sovietskymi a čínskymi pohraničnými vojskami, Sovietsky zväz sa usiloval tmiť konflikty s USA a jeho spojencami v NATO, aby nemusel zápasíť o svoje postavenie vo svete „na dvoch frontoch“. Preto mu veľmi záležalo na jednote Varšavského paktu, aby jeho jednotlivé členské štáty nenasledovali príklad spomínaného Rumunska a neodmietali podriaďiť sa hegemonii ZSSR.³⁸⁷ Veľkým posilnením úlohy armády v sovietskom politickom a mocenskom systéme bolo vymenovanie maršala A. Grečka za ministra obrany ZSSR. Presadila ho vplyvná skupina maršalov aj proti vôli L. I. Brežneva. A. Grečko, spolu s hlavným veliteľom vojsk Varšavskej zmluvy maršalom I. Jakubovským, veliteľom 38. armády armádnym generálom A. Majorovom a ďalšími patrili ku skupine „jastrabov“, ktorí mali neskôr veľkú „zásluhu“ na vojenskom potlačení reforiem v Československu.³⁸⁸

V odbornej historickej literatúre sa všeobecne uznáva, že bezprostredným politickým podnetom (nie príkazom!) na prípravu intervencie vojsk Varšavskej zmluvy do Československa bola schôdza predstaviteľov jej členských štátov v Drážďanoch 23. marca 1968, na ktorej sa urobili aj prvé kroky k vypracovaniu spomínanej Brežnevovej doktríny „obmedzenej suverenity“ štátov sovietskeho bloku. Bezprostredná príprava invázie do ČSSR pod krycím názvom *Dunaj* sa začala 8. apríla 1968. Vtedy začal veliteľ výsadkových vojsk Sovietskej armády gen. V. Margelov plánovať vysadenie vojsk na území Československa.³⁸⁹ Podľa pamätí spomínaného gen. A. Majorova, veliteľa 38. armády a počas normalizácie hlavného veliteľa Strednej skupiny vojsk v Československu, sa 12. apríla 1968 konala porada vo Lvove u veliteľa karpatského vojenského okruhu, kde sa oboznámil s rozkazom, že má svoju armádu pripraviť na vstup do ČSSR.³⁹⁰ Prípravy prebiehali aj napriek tomu, že sa v tom čase v najvyšších politických kruhoch Sovietskeho zväzu o invázii ešte nerozhodlo. Takzvané utajené zasadanie ÚV KSSZ 9. – 11. apríla 1968 ešte nezaujalo voči vývoju v Československu jednoznačne negatívne stanovisko; aj keď sa na ňom vyslovili obavy o osud socializmu v ČSSR, vedenie KSC ešte nestratilo v očiach predstaviteľov ZSSR a KSSZ dôveru v schopnosť situáciu vyriešiť.³⁹¹

Dôkazom, že prípravy na vojenskú inváziu do ČSSR naberali na intenzite, bolo aj cvičenie vojsk Varšavskej zmluvy *Šumava* na našom území. Pôvodne bolo plánované až na október 1968, ale na nátlak hlavného veliteľa vojsk Varšavskej zmluvy maršala I. Jakubovského, ktorý bol 24. – 25. apríla 1968 na návšteve ČSSR, sa malo konať v dňoch 20. – 30. júna toho istého roku. Zmysel cvičenia nebol známy do poslednej chvíle: najprv to malo

386 Tamže, s. 298.

387 Tamže.

388 Tamže.

389 Tamže, s. 309 – 310.

390 Lалуha, I.: c. d., s. 68.

391 Kural, V. a i.: c. d., s. 81.

byť „veliteľsko-štábne“ cvičenie s minimálnym počtom vojakov, no spomínaný maršal I. Jakubovskij ho zmenil na „strategicko-operačné a veliteľsko-štábne“ s 30-tisíc – 40-tisíc mužmi a príslušnou vojenskou technikou. Najdôležitejšie však bolo, že rozmiestnenie armádnych a divíznych štábov zodpovedalo neskoršiemu augustovému nástupu intervenčných síl. V posádkach sa potom objavili tie isté jednotky, ktoré sa zúčastnili cvičenia *Šumava*.³⁹² Podobnosť s vojenskou intervenciou do ČSSR v auguste 1968 navodzuje aj skutočnosť, že súčasne s cvičením *Šumava* prebiehalo obdobné cvičenie spojeneckých vojsk na území Poľska a NDR, ktoré bolo zamerané na nácvik priblíženia sa vojsk k hraniciam ČSSR.³⁹³

Okrem praktického nácviku ozbrojenej intervencie do Československa malo cvičenie *Šumava* poslúžiť aj ako demonštrácia vojenskej sily proti reformnému procesu a ako politická podpora jeho domácich odporcov. L. I. Brežnev vysvetľoval tento zámer na *summite* piatich štátov Varšavskej zmluvy v Moskve 8. mája 1968 nasledovne: „*Prítomnosť vedúcich štábných pracovníkov, veľkého počtu dôstojníkov všetkých našich armád by nepochybne urobila veľký dojem na našich nepriateľov, odradila by kontrarevolúciu a bola podstatným faktorom pri podpore našich priateľov.*“³⁹⁴ Ďalším z možných cieľov manévrov *Šumava* bolo aj rozmiestnenie sovietskych vojsk na území ČSSR „suchou cestou“, pričom by nielen pomohli spacifickovať situáciu v tejto krajine a zlikvidovať československý reformný experiment, ale zostali by tu ako trvale rozmiestnený kontingent na dotyku vojsk „socialistického tábora mieru“ a „tábora imperializmu“, t. j. vojsk Varšavskej zmluvy a NATO.³⁹⁵

V záujme naplnenia politicko-demonštratívnej funkcie cvičenia *Šumava* odchádzali spojenecké vojenské jednotky z územia ČSSR veľmi pomaly – ešte 23 dní od jeho skončenia bolo u nás 5 500 spojeneckých vojakov, 1 300 áut a 68 tankov. Maršal I. Jakubovskij zdôvodňoval túto skutočnosť tým, že československá armáda preukázala počas cvičenia neuspokojivé výsledky a preto muselo byť predĺžené.³⁹⁶ Vyskytli sa však aj rôzne smiešne výhovorky, že vojská potrebovali nevyhnutné opravy, kvôli ktorým museli čakať na montážne jednotky a tie zasa nemali dostatok náhradných dielov; vojaci boli unavení a museli si oddýchnuť; komunikácie boli blokované civilnými vozidlami; mosty a cesty, po ktorých vojenské jednotky prechádzali, sa im zdali slabé a vyžadovali si opravy a pod.³⁹⁷ Napokon však, na nátlak ministra obrany ČSSR M. Dzúra a predsedu československej vlády O. Černíka spojenecké vojská začiatkom augusta 1968 naše územie opustili.

Pre postup najvyšších sovietskych kruhov bolo charakteristické aj vyrábanie rôznych propagandistických klamstiev, ktoré sa vydávali za dôkaz kontrarevolučnej situácie v ČSSR. V júli 1968 objavili na Sokolovsku tajný sklad zbraní americkej výroby, ktorý

392 Štaigl, J. – Štefanský, M.: c. d., s. 310, 319.

393 Kural, V. a i.: c. d., s. 121.

394 Vondrová, J. – Navrátil, J. a kol.: c. d., zv. 4/1, s. 198.

395 Kural, V. a i.: c. d., s. 122.

396 Štaigl, J. – Štefanský, M.: c. d., s. 310, 319.

397 Kurlanský, M.: c. d., s. 281.

bol údajne určený pre sudetských revanšistov. Československé orgány dali tento prípad vyšetriť a bolo dokázané, že išlo o provokáciu. Podľa znaleckého posudku Kriminalistického ústavu Verejnej bezpečnosti išlo o americké samopaly a nemecké pištole z čias druhej svetovej vojny, pochádzajúce zo sovietskeho vojenského materiálu v NDR a u nás ich umiestnili sovietski agenti. Ruksaky i mazací olej boli dokázateľne sovietskeho pôvodu. Minister vnútra J. Pavel sa 22. júna 1968 pre *Rudé právo* vyjadril, že cieľom tejto provokácie bolo zdramatizovať situáciu v ČSSR.³⁹⁸ V sovietskych novinách sa zasa objavili fotografie skladov zbraní a munície Ľudových milícií, pričom text pod nimi sovietskym občanom oznamoval, že sú to zbrane kontrarevolucionárov, ktorí sú pripravení strieľať na čestných komunistov a priateľov Sovietskeho zväzu.³⁹⁹

V tejto situácii, 13. augusta 1968, došlo k poslednému telefonickému rozhovoru medzi najvyššími politickými predstaviteľmi ZSSR a ČSSR L. I. Brežnevom a A. Dubčekom pred inváziou vojsk Varšavskej zmluvy do Československa. Úmyslom sovietskej strany bolo dostať A. Dubčeka do úzkych kritikou nedostatočného plnenia dohôd z Čiernej nad Tisou; L. I. Brežnevom požadovaná prítomnosť V. Biľaka pri tomto rozhovore (!) mala zároveň prispieť k rozkolu vo vedení KSČ, pričom by sa „zdravé sily“ chopili straníckeho kormidla. Rozkol sa však nekonal: ako svedka rozhovoru oboch štátnikov si A. Dubček priviedol reformného politika J. Smrkovského.

Schéma celého rozhovoru, ktorý trval vyše hodiny, bola predurčená už prvými vetami oboch politikov. L. I. Brežnev uviedol: *„Znovu sa na teba obraciam, aby som vyjadril svoje znepokojenie nad tým, že prostriedky masovej propagandy nielen nesprávne vysvetľujú naše porady z Čiernej nad Tisou a Bratislavy, ale tiež zosilujú útoky na zdravé sily, hlásajú antisovietizmus a antisocialistické idey. Pritom nejde o ojedinelé vystúpenia, ale o organizovanú kampaň a súdiac podľa obsahu materiálov, tieto tlačové orgány vystupujú ako hlásna trúba pravicových antisocialistických síl ... Existujú všetky dôvody na to, aby sme túto situáciu hodnotili ako porušenie dohody z Čiernej nad Tisou.“*⁴⁰⁰

A. Dubček odpovedal: *„Už som vám povedal, aké opatrenia robíme, aby sme skoncovali s antisovietskymi a antisocialistickými vystúpeniami prostriedkov masovej propagandy [narážka na podobný telefonický rozhovor z 9. augusta – poznámka autora]. Už som vám povedal, aké opatrenia a v akom poradí budeme uskutočňovať. Ale taktiež som vám vtedy povedal, že to nemožno uskutočniť za jeden deň. Potrebujeme na to čas. Nemôžeme behom dvoch – troch dní zaviesť poriadok do práce orgánov masovej informácie.“*⁴⁰¹

Čím nástojčivejšie naliehal L. I. Brežnev na A. Dubčeka, aby navrhol presné termíny plnenia opatrení dohodnutých v Čiernej nad Tisou (vzhľadom na masovo-komunikačné prostriedky a niektoré personálne zmeny vo vedení KSČ), tým vzdorovitejšie a hmlisťejšie boli Dubčekové odpovede: nezabúdajme, že jeho hlavným cieľom bolo „prežiť“ do mimoriadneho XIV. zjazdu KSČ. Vo vrcholnej fáze rozhovoru, keď sa už medzi oboma politikmi „iskrilo“, došlo k niektorým výrokom, ktoré dodnes provokujú histo-

398 Štaigl, J. – Štefanský, M.: c. d., s. 316. Pozri tiež Dubček, A.: c. d., s. 179.

399 Čomaj, J. – Vereš, J.: c. d., s. 100.

400 Vondrová, J. – Navrátil, J.: c. d., zv. 4/2, s. 173.

401 Tamže.

rikov k rôznym dohadom a navodzujú otázku, či A. Dubček naozaj veril, že nás ZSSR a spojenci vojensky nenapadnú. Posúďte sami: L. Brežnev A. Dubčekovi: „*Pochop, že ... takýto postoj k plneniu záväzkov prijatých v Čiernej nad Tisou vytvára úplne novú situáciu, s ktorou nemôžeme súhlasiť, a ktorá nás ... núti k novému hodnoteniu situácie a k prijatiu nových odlišných opatrení ...*“ A. Dubček L. I. Brežnevovi: „*Ak si myslíte, že vás klameme, prijmite opatrenia, ktoré uznáte za vhodné. To je vaša vec.*“ L. I. Brežnev: „*Pozri sa, Sáša, opatrenia, ktoré budeme považovať za správne, nepochybne prijmeme ...*“ A. Dubček: „*Všetky otázky sme schopní riešiť vlastnými silami. Ale ak si myslíte, že je nevyhnutné prijať opatrenia, tak ich prijmite.*“⁴⁰²

Český historik J. Pauer tvrdí, že A. Dubček zrejme nechápal nielen dosah Brežnevových slov, ale ani svojich vlastných.⁴⁰³ Z výroku, opakovaného A. Dubčekom v tomto rozhovore niekoľkokrát, že na blížiacom sa mimoriadnom zjazde KSČ hodlá rezignovať na svoju funkciu, možno však tiež dedukovať, že si vážnosť situácie uvedomoval, ale už nedokázal vzdorovať sovietskemu a spojeneckému tlaku a vnútorne kapituloval. Alebo uvedené vyhrážky registroval, ale neveril, že ich sovietski predstavitelia myslia vážne? Alebo si chcel ešte „vytrucovať“ trochu prepotrebného času na uskutočnenie zjazdu KSČ?

I keď sa už v tom čase všetci vodcovia piatich štátov Varšavskej zmluvy, teda našich spojencov, stotožnili s myšlienkou možnej vojenskej intervencie do ČSSR, pokúsili sa ešte raz a naposledy „odtrhnúť“ A. Dubčeka od revizionistickej pravice. Bol to opäť J. Kádár, ktorého 15. augusta, počas návštevy na Kryme, L. Brežnev, A. Kosygin a N. Podgornij presvedčili, aby sa stretol s A. Dubčekom a naposledy mu prehovoril „do duše“. Toto stretnutie sa uskutočnilo 17. augusta v Komárne. Aj Kádár tu odporúčal Dubčekovi, aby podnikol kroky na rázne spútanie slobody tlače, na čo ho A. Dubček ubezpečil, že sa v tomto smere podnikajú všetky opatrenia, ktoré je možné uskutočniť v krajine, kde slobodu tlače zaručuje zákon. Podľa spomienok A. Dubčeka J. Kádár neurobil nijakú narážku na možnosť vojenskej intervencie do ČSSR. Až keď sa obaja štátnici lúčili a A. Dubček sa sťažoval na to, že kritika československých reforiem bola od začiatku neoprávnená, J. Kádár veľavýznamne povedal: „*Ale ty ich predsa poznáš, nie?*“⁴⁰⁴

Napriek intenzívnym vojenským a ideologicko-propagandistickým prípravám vojenskej intervencie do ČSSR treba uznať, že sovietske vedenie veľmi starostlivo, ba i dlhodobo zvažovalo, či má prijať politické rozhodnutie o tejto zložitej akcii. Podľa významného sovietskeho politického analytika V. Falina sa v júni, júli, ba i v auguste 1968 konal priamo u L. I. Brežneva rad interných diskusií na tému použiť, alebo nepoužiť vojenskú silu v československej kríze. Išlo najmä o to, aké následky by to malo pre vzťahy so štátmi západnej Európy, USA a hlavne pre odzbrojovací proces (príprava SALT 1).⁴⁰⁵ Soviet-ske vedenie stále váhalo a ešte aj 16. augusta 1968 zaslal L. Brežnev prostredníctvom sovietskeho veľvyslanca v ČSSR S. Červonenka A. Dubčekovi osobný list, v ktorom sa

402 Tamže, s. 176, 178.

403 Pauer, J.: c. d., s. 171.

404 Dubček, A.: c. d., s. 186.

405 Kural, J. a i.: c. d., s. 142.

odvolával na telefonický rozhovor z 13. augusta. Prosil A. Dubčeka o oficiálnu odpoveď na výhrady a otázky, ktoré mu vtedy položil. Pre istotu však Červonenkovi zaslali inštrukciu, aby s obsahom listu oboznámil aj príslušníkov „zdravého jadra“ vo vedení KSČ – V. Biľaka, D. Koldera, A. Indru, E. Riga, F. Barbírka, J. Pillera, A. Kapka a O. Švestku, aby mali v rukách argumenty o Dubčekovej neschopnosti a neochote riešiť kritickú situáciu v československo-spojeneckých vzťahoch.⁴⁰⁶

Aj rokovanie politického byra ÚV KSSZ, na ktorom napokon prijali politické rozhodnutie o vojenskej intervencii, bolo veľmi dlhé a úporné. Trvalo tri dni (od 15. do 17. augusta 1968) a podľa dedukcie významného československého politika a politológa Z. Mlynára možno na ňom išlo aj o post generálneho tajomníka ÚV KSSZ!⁴⁰⁷ Rozhodnutie padlo s najväčšou pravdepodobnosťou až v noci zo 17. na 18. augusta, lebo na narýchlo zvolaný *summit* piatich štátov Varšavskej zmluvy do Moskvy na 18. augusta napr. J. Kádár nestihol „zohnať“ predsedu maďarskej vlády J. Focka a prišiel bez neho. Podľa L. Brežneva sa prointervenčná väčšina v politickom byre ÚV KSSZ sformovala niekedy medzi 7. a 16. augustom 1968 a on, ako tvorca politického konsenzu, jej stanovisko napokon akceptoval.⁴⁰⁸ V uznesení z tohto zasadania politického byra ÚV KSSZ konštatovalo: „*Politické prostriedky pôsobenia na vedenie KSČ boli vyčerpané, ... nastal okamžik prijať aktívne opatrenia na záchranu socializmu v ČSSR.*“⁴⁰⁹

Politickému schváleniu vojenskej intervencie do ČSSR predchádzala ešte vojenská porada na Ministerstve obrany ZSSR 17. augusta 1968, ktorá mala vyhodnotiť pripravenosť vojsk na inváziu. Prítomní boli minister obrany ZSSR maršal A. Grečko, hlavný veliteľ vojsk Varšavskej zmluvy maršal I. Jakubovskij, náčelník generálneho štábu maršal M. Zacharov, velitelia všetkých druhov vojsk Sovietskej armády, veliteľ Južnej skupiny sovietskych vojsk, Severnej skupiny sovietskych vojsk, velitelia vojsk dislokovaných v NDR a velitelia intervenčných vojsk dislokovaných na území ZSSR. Všetci podali hlásenia o pripravenosti vojsk na ozbrojenú intervenciu, ktorá bola na vysokej úrovni.⁴¹⁰

Tak sa skončilo obdobie po bratislavskej schôdzke štátov sovietskeho bloku, ktoré sa mnohým javilo ako upokojenie situácie, ba i ústup Sovietskeho zväzu a jeho spojencov od konfrontačného kurzu voči Československu. Ako sme však videli, v politických kuloároch sa napätie medzi vedením KSSZ a KSČ neustále stupňovalo – najmä v dôsledku skutočnosti, že reformné vedenie strany československých komunistov neplnilo svoje údajné sľuby z Čiernej nad Tisou o opatreniach na zastavenie reformného procesu. To sa mu napokon stalo aj osudným. Potvrďuje to aj inštitúcia, ktorá obvykle máva veľmi presné informácie o politickom vývoji vo svete, o vývoji v Sovietskom zväze v danej dobe ani nehovoriac – americká tajná služba CIA. V jej analýze z 21. augusta 1968 sa okrem iného uvádza: „*To, čo sa odohrávalo v Československu počas krátkeho obdobia*

406 Vondrová, J. – Navrátil, J.: c. d., zv. 4/2, s. 189.

407 Mlynář, Z.: c. d., s. 183.

408 Kural, V. a i.: c. d., s. 148 – 149, 153 – 154.

409 Vondrová, J. – Navrátil, J.: c. d., zv. 4/2, s. 208.

410 Štaigl, J. – Štefánský, M.: c. d., s. 320. Podľa svedectva veliteľa 38. armády generála A. Majorova trvala porada iba 43 minút.

*od Čiernej, dokazuje, že Česi nepochopili, čo Čierna znamená – že majú zaradiť spiatocku reformnému hnutiu.*⁴¹¹

A. Dubček podľa tejto analýzy nevyvinul v spomínanom krátkom čase presvedčivé úsilie o zabezpečenie dominantného postavenia KSC. Masmédiá boli aj naďalej nepoddajné a nevyskytli sa ani len náznaky zásadných krokov proti nekomunistickým politickým zoskupeniam mimo Národného frontu, ako napr. KAN alebo K–231. Napriek sľubom z Čiernej nad Tisou o vernosti RVHP pokračovali vrah rozhovory o hlbších ekonomických vzťahoch so Západom a nadšené privítanie J. B. Tita a N. Ceaușescua v Prahe viditeľne pripomínalo, že rady nezávislých komunistických štátov v Európe silnejú. Pokračovali aj intenzívne prípravy na mimoriadny XIV. zjazd KSC, ktorý by znamenal politický koniec konzervatívneho krídla v jej vedení. A to bola posledná nádej Sovietskeho zväzu a našich spojencov na zastavenie československých reforiem pokojnou cestou.⁴¹²

Sovietske vedenie si svoje rozhodnutie vojensky zasiahnuť v ČSSR dalo schváliť aj ostatnými krajinami „varšavskej päťky“. Na schôdzke v Moskve 18. augusta 1968 bol, prirodzene, hlavným rečníkom L. I. Brežnev. Vo svojom úvodnom prejave okrem iného povedal: *„My všetci sme počítali so závažnými zmenami v činnosti predsedníctva ÚV KSC, s tým, že nastane obrat vo vývoji udalostí v tom smere, aby bol v súlade s naším spoločným vyhlásením [v Bratislave 3. augusta 1968 – poznámka autora]. Všetci však vieme, že útoky pravice neprestali a v istom zmysle dokonca zosilneli, neochabli antisocialistické tendencie, neprestalo napádanie a ohováranie Sovietskeho zväzu a ostatných bratských krajín, neprestali útoky na zdravé sily v KSC a ich ‚nálepkovanie‘ ... po zvážení všetkých týchto okolností sme sa jednomyselne, celé politické byro a sekretariát ÚV, rozhodli poskytnúť zdravým silám vojenskú pomoc.*⁴¹³

Predstavitelia ostatných krajín Varšavskej zmluvy zúčastnených na schôdzke, T. Živkov, W. Ulbricht, J. Kádár a W. Gomułka, najvyššieho sovietskeho predstaviteľa ochotne podporili, prilievajúc usilovne do ohňa aj svoj diel oleja. Najpregnantnejšie svoj súhlas vyslovil najvyšší poľský predstaviteľ W. Gomułka: *„Súhlasíme s hodnotením predneseným ... s Brežnevom ... Všetky možnosti sú už vyčerpané a teraz už nie je možné počítať s hľadaním inej cesty, lebo by to bola len strata času a situácia v Československu by sa mohla ešte viac zhoršiť. Preto nám zostali už len tie prostriedky, ktoré navrhuje politické byro ÚV KSSZ a o ktorých nám tu teraz hovoril s Brežnev.*⁴¹⁴ Tak došlo k schváleniu vojenskej intervencie do ČSSR, ktoré neskôr A. Dubček nazval „*dadatočnou a hanebnou revíziou bratislavskej deklarácie*“.⁴¹⁵ S veľkým uspokojením sa L. I. Brežnev vyjadril aj o „*pozývajúcom liste*“, ktorý mu doručili v Bratislave 3. augusta 1968 a ktorý umožňoval zdanlivo legálny dôvod vojenskej pomoci „*zdravému jadrú*“ vo vedení KSC: *„Taký dokument teda máme.*⁴¹⁶

411 Cit. podľa Kořínek, O.: c. d., s. 70.

412 Tamže, s. 70 – 71.

413 Vondrová, J. – Navrátil, J.: c. d., s. 193, 199.

414 Tamže, s. 202.

415 Dubček, A.: c. d., s. 184.

416 Vondrová, J. – Navrátil, J.: c. d., zv. 4/2, s. 200.

Na tomto mieste by som sa opäť vrátil k otázke, ktorú som už predtým v iných súvislostiach niekoľkokrát naznačil: čo vedeli najvyšší predstavitelia KSČ a ČSSR o možnosti vojenskej intervencie vojsk Varšavskej zmluvy do našej krajiny? Zdá sa, že napriek objektívnej skutočnosti, nedocenili, respektíve nedostatočne zohľadnili vonkajší faktor, pričom viacerí z nich na základe indícií, ktoré presakovali z rôznych oficiálnych i neoficiálnych rokovaní a miest, túto možnosť nevylučovali. Svedčí o tom napr. priebeh tlačovej konferencie v Hrzánskom paláci 17. augusta 1968, na ktorej sa Č. Císař, O. Černík a J. Smrkovský netajili obavami, či sa podarí doviest' politický vývoj v našej krajine bez rušivých zásahov až k mimoriadnemu XIV. zjazdu KSČ. Najmä slová F. Kriegla o Damoklovom meči nad našimi hlavami boli varovné a znepokojujúce.⁴¹⁷

V súvislosti s tým je do značnej miery nepochopiteľný postoj prvého tajomníka ÚV KSČ a vedúcej osobnosti reformného procesu v ČSSR A. Dubčeka. Na viacerých miestach sa vyjadril, že možnosti vojenskej intervencie do ČSSR neverí. Najlapidárnejšie to vyjadril vo svojich pamätiach: „20. augusta bol v Prahe pokojný, teplý a slnečný deň. Akékoľvek myšlienky na to, že by sa ‚spojenecké‘ tanky mohli začať na nás rútiť, boli nepredstaviteľné.“⁴¹⁸ Aj americký historik a politológ M. Kurlansky píše, že A. Dubček si vôbec nevedel predstaviť, že by Sovietsky zväz a naši spojenci zasiahli vojensky – veď to boli priatelia! „Svojim spôsobom“, dodáva M. Kurlansky, „to bolo čosi také, akoby Spojené štáty napadli Kanadu“.⁴¹⁹

Čo vedeli o chystanej agresii vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR vedúci predstavitelia politického a verejného života na Slovensku? Túto otázku položili začiatkom 90. rokov členovia Komisie vlády Slovenskej republiky pre analýzu udalostí rokov 1967 – 1970 trom členom vtedajšieho predsedníctva ÚV KSS J. Janíkovi, M. Hruškovičovi a A. Ťažkému. Všetci potvrdili, že sa na poslednom zasadnutí predsedníctva ÚV KSS 16. augusta 1968 ale ani predtým o tejto otázke nehovorilo, i keď M. Hruškovič pripustil, že „na základe rozhovorov, ktoré boli s predstaviteľmi socialistických štátov i so Sovietmi, by človek musel byť mechom udretý, aby si to z toho nevedel vydedukovať“.⁴²⁰ A. Ťažký tvrdil, že na predsedníctve ÚV KSS sa o tom nehovorilo preto, lebo v ňom nebola jednota, problémy sa neriešili a pozornosť sa odvádzala na iné, z hľadiska vážnosti situácie nepodstatné otázky. Ďalej uviedol, že v systéme, kde vládla jedna strana a všetky ostatné štruktúry očakávali pokyny z jej centra, riešenie tejto situácie spôsobovalo katastrofu: ani dole nikto nič nevedel a každý si robil, čo chcel.⁴²¹ Pravda, v tejto konkrétnej veci patrila aj A. Ťažký medzi naivných politikov. A. Dubček v spomínaných memoároch uvádza, že tanky, nákladné autá a vojakov v cudzích uniformách, ktorých videl 20. augusta 1968 neskoro večer v Bratislave, považoval za komparz pri nakrúcaní filmu.⁴²²

417 Kural, V. a i.: c. d., s. 155.

418 Dubček, A.: *Nádej...*, c. d., s. 187.

419 Kurlansky, M.: c. d., s. 280 – 281.

420 Dokumentácia Ústavu politických vied SAV, Komisia vlády SR pre analýzu udalostí na Slovensku v rokoch 1967 – 1970, rozhovor s M. Hruškovičom z 29. apríla 1991.

421 Tamže, rozhovor s A. Ťažkým z 12. februára 1991.

422 Dubček, A.: c. d., s. 187.

Po prijatí rozhodnutia o vojenskej intervencii a jeho schválení najvyššími predstaviteľmi štátov Varšavskej zmluvy prišla na rad aj československá „piata kolóna“, t. j. konzervatívne krídlo vo vedení KSČ, aby priložilo svoj diel práce na smutne slávnom „spoločnom diele“. Táto skupina na čele s A. Indrom, D. Kolderom a V. Biľakom sa pôvodne mala postarať o odpútanie A. Dubčeka od „pravičiarov a revizionistov“ a jeho podriadenie Moskve. Keď sa to nepodarilo, mala od neho prebrať vedenie strany a zabezpečiť ňou požadovaný politický kurz.⁴²³ Na to zasa nemala dost síl a hrozilo, že na mimoriadnom XIV. zjazde KSČ odíde do „prepadliska dejín“. Preto sa rozhodla úzko spolupracovať s intervenčnými silami, ba čo viac, pripraviť plán akcií zosúladených s postupom intervenčných vojsk.

Z tohto dôvodu sa v rekreačnom stredisku ÚV KSČ na Orlíku zišli 16. augusta 1968 A. Indra a D. Kolder; spolu s nimi tu boli videní aj ich najbližší spolupracovníci O. Švestka, K. Hoffmann O. Pavlovský a i. Vodca slovenských konzervatívcov V. Biľak sa teda tejto akcie nezúčastnil. Spomínaní predstavitelia prosovietskeho krídla v KSČ tu vypracovali memorandum, akýsi plán politického zabezpečenia vojenskej invázie do ČSSR, vlastne druhý „pozývajúci“ list.⁴²⁴ Ten sa potom prostredníctvom veľvyslanca ZSSR v ČSSR S. Červonenka dostal do Moskvy, priamo do rúk L. I. Brežneva.

Práve z vystúpenia L. I. Brežneva na moskovskej schôdzi predstaviteľov štátov Varšavskej zmluvy 18. augusta 1968 sa dajú zrekonštruovať zámery prosovietskej skupiny vo vedení KSČ: po obdržaní uistenia zo strany spojencov, že intervenčné vojská začnú ozbrojenú akciu v noci z 20. na 21. augusta 1968, sa táto skupina na zasadaní predsedníctva ÚV KSČ 20. augusta postará o definitívny rozkol vo vedení KSČ, prijme uznesenie o nedôvere „pravici“ a prevezme do svojich rúk faktické vedenie strany a vlády. Potom vyhotoví dokument s výzvou k ľudu a k bratským komunistickým stranám o pomoc „zdravým silám“ v KSČ, pričom A. Indra garantoval, že pred jeho zverejnením ráno 21. augusta ho podpíše najmenej 50 osôb – členov ÚV KSČ a vlády ČSSR. V dňoch 21. – 22. augusta sa malo konať zasadanie ÚV KSČ a zasadanie Národného zhromaždenia ČSSR, ktoré akcie spomínanej skupiny podporia a schvália výzvu k bratským stranám, obsahujúcu aj oficiálnu žiadosť o vojenskú pomoc.

Potom mali prísť na rad tlačiarne a redakcie tlačového orgánu ÚV KSČ *Rudého práva* – bolo ich treba obsadiť a pripraviť mimoriadne číslo s prointervenčným obsahom. Následne na to mal, povedané slovami L. I. Brežneva, „jeden z najspoľahlivejších aktivistov ich skupiny“ (K. Hoffmann, riaditeľ Ústrednej správy spojov – poznámka autora) vypnúť rozhlas, televíziu a telefónnu a telegrafnú sieť. Ráno 21. augusta mal byť v rozhlase a v televízii prečítaný prejav jedného z popredných predstaviteľov tejto skupiny, obsahujúci vysvetlenie situácie. Po vojenskom ovládnutí Československa chceli príslušníci spomínanej „piatej kolóny“ o podobný prejav požiadať aj prezidenta ČSSR L. Svobodu.

Zároveň sa mali vyhotoviť zoznamy najvernejších pracovníkov aparátu ÚV KSČ a tajomníkov jej okresných a krajských výborov, ktorí mali v týchto kritických dňoch

423 Lалуha, I.: c. d., s. 53.

424 Kural, V. a i.: c. d., s. 153 – 154.

riadiť stranu; vytipovaných malo byť tiež 20 – 30 dôveryhodných komentátorov v rozhlase a televízii, ako aj novinárov, ktorí sa postavia na čelo masmédií. A napokon sa malo pristúpiť k vytvoreniu bábkovej vlády, ktorá mala všetky tieto aktivity zaštitiť svojou autoritou. Nie je bez zaujímavosti, že sa títo „pučisti“ mali najprv obrátiť na O. Černíka, „s ohľadom na jeho samolúbosť a zbabelosť“. Až potom prichádzal do úvahy O. Pavlovský, alebo niekto iný. Vo svojej funkcii mal zostať minister národnej obrany M. Dzúr, ktorý mal vydať rozkaz, aby sa československá armáda nestavala na odpor vojskám bratských krajín.⁴²⁵

Vráťme sa teraz, po tomto rozsiahlom exkurze, opäť k prvým okamihom okupácie ČSSR našimi „spojencami“ – vojskami Varšavskej zmluvy. Obmedzím sa však len na najdôležitejšie a zároveň najdramatickejšie momenty, lebo priebeh týchto udalostí bol už, najmä niektorými českými historikmi, podrobne opísaný a zhodnotený.⁴²⁶

Predovšetkým si treba uvedomiť, že vojská, ktoré do ČSSR vstúpili, očakávali vojenský odpor a boli odhodlané bojovať. Na spomínanom *summite* „varšavskej päťky“ v Moskve 18. augusta 1968 to L. I. Brežnev povedal celkom jasne: „*Súdrh Grečko nás informoval, že naše velenie počíta s tým, že bude odpor ... V dôsledku bojov môže dôjsť k stratám, poškodeniu domov a sídlisk.*“⁴²⁷ Jednotlivé zoskupenia intervenčných armád (skupiny A, B, C) mali dokonca pripravené plány postupu nielen v prípade odporu ČSĽA ako celku, ale aj lokálnych skupín, t. j. miest izolovaného odporu. Vojenské operácie boli doprevádzané aj mohutnou propagandistickou kampaňou: českému obyvateľstvu sa napr. skomolenou češtinou, pripomínajúcou roky nacistickej okupácie, prihovárala intervenčná vysielacka Vltava. Zo sovietskych vrtulníkov sa na zem vznášalo obrovské množstvo rôznych letákov. Všade sa tvrdilo, že vojská prišli na pozvanie vedúcich predstaviteľov KSČ a ČSSR.⁴²⁸

Intervencia do ČSSR bola dovtedy najväčšou vojenskou akciou v povojnovej Európe. Zároveň bola aj prvou a poslednou kolektívnou akciou vojsk Varšavskej zmluvy. Namierená bola proti malej spojeneckej krajine, ktorá navyše ani nemala v úmysle z tohto paktu vystúpiť! Uskutočňovala len pokojnú reformu systému, ktorá programovo vôbec nespochybňovala základy socializmu sovietskeho typu, ba ani dogmu o vedúcej úlohe komunistickej strany v spoločnosti – len mali byť v praxi naplnené demokratickým obsahom. Z rozboru článkov 1, 4 a 9 *Zmluvy o priateľstve, spolupráci a vzájomnej pomoci* medzi štátmi sovietskeho bloku, podpísanej 14. mája 1955 vo Varšave (Varšavskej zmluvy), pritom vyplýva, že zmluvné štáty sa zaviazali „*zdržiavať sa vo svojich medzinárodných vzťahoch hrozby silou alebo jej použitia*“, že vojenská podpora prichádzala do úvahy len ak dôjde k „*ozbrojenému útoku na členskú krajinu*“ a napokon, že varšavské obranné spoločenstvo je otvorené „*prístupu ďalších štátov bez ohľadu na ich spoločenské zriadenie*“. Historici po dôkladnom a svedomitom výskume tiež potvrdili, že Varšavská zmluva

425 Vondrová, J. – Navrátil, J.: c. d., zv. 4/2, s. 196 – 197.

426 Pozri napr. Kural, V. a i.: c. d.; Pauer, J.: c. d.; Benčík, A.: Rekviem za pražské jaro. Praha : Tempo, 1998 a i.

427 Vondrová, J. – Navrátil, J.: c. d., zv. 4/2, s. 205, 207.

428 Kural, V. a i.: c. d., s. 165 – 166.

neobsahuje žiadny tajný článok, podľa ktorého by spojenci mohli svojvoľne rozmiestňovať svoje vojská na území niektorej členskej krajiny. Z toho vyplýva, že vojenská intervencia do ČSSR nemala oporu v žiadnom ustanovení samotnej Varšavskej zmluvy, o medzinárodnom práve ani nehovoriac.⁴²⁹

Napriek tomu, že sovietske i spojenecké vojská boli pripravené prekonať prípadný odpor československej armády, ich velenia vyvinuli na ministra obrany ČSSR M. Džúra veľký nátlak, aby vydal rozkazy, ktoré by ČSLA spacificovali. Ten sa napokon podvolil a 21. augusta tesne po polnoci vydal niekoľko rozkazov. Dva najdôležitejšie z nich nariaďovali, aby československá armáda v žiadnom prípade nepoužila zbrane, naopak, aby poskytla spojeneckým vojskám všestrannú pomoc (!), a aby letectvo nevzlietlo zo svojich letísk.⁴³⁰ Aj prezident republiky L. Svoboda ubezpečil sovietskeho veľvyslanca v ČSSR S. Červonenka, že zabráni ozbrojenému odporu a zachová vernosť Sovietskemu zväzu; v tomto duchu sa obrátil s výzvou aj na československých občanov.

ČSLA plnila rozkazy ministra obrany a prezidenta republiky len čiastočne: nekládla síce vojenský odpor, ale v protiintervenčnej atmosfére, ktorá sa vzápätí vytvorila, sa s všestrannou podporou okupačným armádam vonkoncom „nepretfhala“.⁴³¹ Výnimkou bol azda len veliteľ Východného vojenského okruhu na Slovensku genmjr. S. Kodaj, ktorý prijal s veľkou radosťou správu, že na veliteľstvo VVO v Trenčíne príde štáb 38. sovietskej armády spolu s jej veliteľom A. Majorovom, ten istý, ktorý tu pôsobil aj počas spomínaných manévrov *Šumava*. Aké však bolo jeho prekvapenie, keď mu 21. augusta vtrhlo do kancelárie asi 30 sovietskych samopalníkov, ktorí ho chceli vziať „pod ochranu“ (t. j. internovať). Situáciu sa podarilo upokojiť až po telefonickom rozhovore s ministrom obrany M. Džúrom.⁴³²

Z hlásení československých vojenských veliteľov vyplýva, že od vstupu vojsk nedošlo medzi ČSLA a spojeneckými veliteľmi ani k jednému ozbrojenému konfliktu, hoci nechýbali aj napäté situácie. Nedošlo tiež k usmrteniu ani jedného príslušníka ČSLA; v piatich prípadoch došlo k vážnym zraneniam. Vojenská intervencia do ČSSR si však vyžiadala straty na sovietskej strane: v období od 20. augusta do 12. novembra 1968 tu zahynulo 185 sovietskych vojakov. Príčiny boli rôzne: havárie dopravných prostriedkov, tankov a obrnených transportérov, neopatrné zaobchádzanie so zbraňou, choroby, ťažké zranenia so smrteľnými následkami, samovraždy a pod. Ani v jednom prípade však nebola príčinou smrti sovietskeho vojaka strelba československých „kontrarevolucionárov“, ako sa to usilovala nahovoriť sovietska propaganda najmä svojim občanom.⁴³³

V súvislosti s vojenskou intervenciou piatich štátov Varšavskej zmluvy do Československa považujeme tiež za potrebné zaujať stanovisko k otázke, či sme vtedy mali, alebo nemali klásť ozbrojený odpor. Túto otázku totiž nielen nastolili, ale vtedajšie vedenie KSC a československého štátu za pasivitu a zbabelosť aj tvrdo kritizovali P. Pithart a P.

429 Cit. podľa Pauer, J.: c. d., s. 217, 322.

430 Kural, V. a i.: c. d., s. 160.

431 Štaigl, J. – Štefanský, M.: c. d., s. 324.

432 Tamže.

433 Tamže, s. 323, 325 – 326.

Tigrid,⁴³⁴ pričom tento názor má v Českej republike i na Slovensku svojich stúpecov. P. Pithart dokonca porovnával rok 1968 s rokom 1938, kedy sa vraj naše národy zachovali rovnako zbabelo, zbavujúc sa tak nadobro blahodarného pocitu národnej hrdosti na svoju odvahu a nezdolnosť.

Nazdávam sa, že obe tieto situácie môžeme mechanicky porovnávať len vtedy, keď opustíme objektívny, kritický, nestranný a nadstranícky prístup historika a vymeníme ho za pohľad jednoznačne politický, t. j. vysoko subjektívny. Veď v roku 1938 bolo všetko: vojenská doktrína československej armády, dislokačné, mobilizačné i operačné plány zamerané na obranu pred útokom zo strany hitlerovského Nemecka. Československá armáda mala k dispozícii pevné opevnenia a výborne vyzbrojených i vycvičených vojakov, ktorí chceli bojovať. Ak sme sa v tejto situácii nebránili, tak je naozaj namieste otázka, či to nebola zbabelosť. Ale v roku 1968 bolo všetko úplne naopak! Vojenská doktrína, vojenské plány a všetko to, čo dnes označujeme pojmom vojenská logistika, bolo zamerané na obranu proti „západným imperialistom“ združeným v pakte NATO a ČSLA nebola schopná bez operačného spojenia so štábom vojsk Varšavskej zmluvy vyvíjať samostatnú bojovú činnosť. Ak by sme sa v tejto situácii postavili na odpor našim spojencom, ktorí sa na intervenciu do ČSSR intenzívne pripravovali už od začiatku apríla 1968, čakalo by nás len krvavé dobýjanie niekoľkých izolovaných miest odporu (predovšetkým kasární). Výsledok, desaťtisíce mŕtvych a zranených mladých mužov, by nepodporil nič iné, len náš tradičný národný defetizmus.

A navyše, ozbrojený odpor by len podporil predstaviteľov ZSSR v tvrdení, že prišli do ČSSR potlačiť kontrarevolúciu ako v roku 1956 v Maďarsku. Stranícke a štátne vedenie preto prijalo rozhodnutie, že bude lepšie, ak svet uvidí, ako mierumilovnú ČSSR drví brutálna vojenská sila. Ako uvidíme ďalej, nebolo to zlé rozhodnutie.

Plán akcií prosovietskej „piatej kolóny“ vo vedení KSČ, ktorý obsahovalo spomínané „orlícke memorandum“, sa začal rúcať ako „domček z karát“ takmer paralelne s úspešnými operáciami vojsk Varšavskej zmluvy na našom území. Začalo sa to už na zasadaní predsedníctva ÚV KSČ 20. augusta 1968, ktoré malo byť posledným pred mimoriadnym XIV. zjazdom KSČ (jeho začiatok bol určený na 9. septembra).

Hlavnými bodmi programu na tomto zasadaní predsedníctva ÚV KSČ boli návrhy zjazdových dokumentov, uznesení a zoznamu kandidátov do ústredných orgánov strany. Zasadanie prebiehalo spočiatku pokojne, až kým D. Kolder v súlade s dohovorom s najvyššími sovietskymi predstaviteľmi nevystúpil s požiadavkou sústrediť sa na druhý bod programu – *Správu o politickej situácii*, hlavne však na stanovisko (deklaráciu) prosovietskej skupiny v predsedníctve ÚV KSČ k tomuto dokumentu. Toto stanovisko bolo podľa A. Dubčeka „faktickým opakovaním kritiky obsiahnutej vo varšavskom liste“ a bolo natoľko urážajúce, že ho okrem D. Koldera podporili už len V. Biľak a E. Rigo (A. Indra, tajomník ÚV KSČ, nebol členom jeho predsedníctva a nemohol hlasovať).⁴³⁵ To bola vlastne prvá veľká porážka konzervatívnych síl vo vedení KSČ, lebo práve

434 Pozri bližšie Pithart, P.: Osumašedesáty. Praha : Rozmluvy, 1990, s. 195 – 199; Tigrid, P.: Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu. Praha : Odeon, 1990, s. 304.

435 Dubček, A.: c. d., s. 190.

v súvislosti s touto kauzou mali vyvolať definitívny rozkol vo vedení KSČ, prehlasovať „pravicu“ a prevziať do svojich rúk faktické vedenie strany a vlády.

Tesne pred polnocou 20. augusta 1968 oznámil minister obrany gen. M. Dzúr predsedovi vlády ČSSR O. Černíkovi, že vojská Varšavskej zmluvy obsadzujú Československo. Prirodzene, nastala chaotická situácia, v ktorej sa každý z prítomných správal podľa svojich povahových vlastností a politického presvedčenia. Je charakteristické, že A. Indra, D. Kolder, V. Biľak, O. Švestka a ďalší príslušníci konzervatívneho krídla v najvyššom vedení strany sa touto skutočnosťou cítili zaskočení: vojenská akcia sa rozbehla a im sa zatiaľ nepodarilo získať sľubovanú väčšinu!⁴³⁶ Dopustili sa dokonca veľkej zbabelosti, keď na otázku J. Smrkovského, kto z prítomných vojská pozval, dali aj oni zamietavú odpoveď.⁴³⁷

Obzvlášť ťažko niesol vzniknutú situáciu prvý tajomník ÚV KSČ A. Dubček, ktorý – ako som už uviedol – neveril, že dôjde k invázii. V prvom momente dokonca uvažoval o rezignácii; to však progresívna časť predsedníctva ÚV KSČ odmietla. Rýchlo pochopila, že keď každý z nich zostane vo svojej legitímnej funkcii, veľmi sa sťaží možnosť vytvorenia bábkových straníckych a štátnych orgánov, ktoré by inváziu zlegalizovali.

Vzápätí utrpelo konzervatívne a prosovietske krídlo vo vedení KSČ ďalšiu fatálnu porážku. Akonáhle sa progresívni členovia predsedníctva ÚV KSČ na čele s A. Dubčekom spamätali zo šoku, ktorý im spôsobila invázia, dostali tajomníci ÚV KSČ Z. Mlynář a Č. Císař príkaz skoncipovať text *Vyhlasenia predsedníctva ÚV KSČ k okupácii ČSSR*, ktorý kvôli jeho mimoriadnemu politickému i historickému významu odcitujem v plnom znení:

21. augusta 1968

Včera dňa 20. augusta 1968 okolo 23. hodiny večer prekročili vojská Sovietskeho zväzu, Poľskej ľudovej republiky, Nemeckej demokratickej republiky, Maďarskej ľudovej republiky a Bulharskej ľudovej republiky štátne hranice Československej socialistickej republiky. Stalo sa tak bez vedomia prezidenta republiky, predsedu Národného zhromaždenia, predsedu vlády i prvého tajomníka ÚV KSČS a týchto orgánov.

V týchto hodinách zasadalo predsedníctvo ÚV KSČS a zaoberalo sa prípravou XIV. zjazdu strany. Predsedníctvo ÚV KSČS vyzýva všetkých občanov našej republiky, aby zachovali pokoj a nekládli postupujúcim vojskám odpor. Preto ani naša armáda, bezpečnosť a Ľudové milície nedostali rozkaz na obranu krajiny.

Predsedníctvo ÚV KSČS považuje tento akt za odporujúci nielen všetkým zásadám vzťahov medzi socialistickými štátmi, ale za popretie základných noriem medzinárodného práva.

Všetci vedúci funkcionári štátu, KSČS i Národného frontu zostávajú vo svojich funkciách, do ktorých boli ako predstavitelia ľudu a členov svojich organizácií zvolení podľa zákonov a iných noriem, platných v Československej socialistickej republike.

436 Kural, V. a i.: c. d., s. 161.

437 Tamže.

Ústavnými činiteľmi sa okamžite zvoláva zasadanie Národného zhromaždenia, vlády republiky, predsedníctvo Ústredného výboru KSČS zvoláva plénum ÚV KSČS na prerokovanie vzniknutej situácie.

*Predsedníctvo ÚV KSČS*⁴³⁸

Pred diskusiou o tomto dokumente bola ešte prestávka, počas ktorej prebiehala búrlivá diskusia v kuloároch. Obavy z neúspechu, ktoré sa zmocňovali prosovietskej skupiny vo vedení KSČ už predtým, sa prehľbovali. Najlepšie sa odrážajú v známom výroku V. Biľaka, nachádzajúcom sa v jeho pamätiach *Milníky môjho života*, v ktorých takto spomína na daný okamih: „*Mal som viac naivnú ako logickú predstavu, ale podvedome som veril, že do zasadačky predsedníctva zrazu vkročí major alebo plukovník Sovietskej armády, zasalutuje a vzrušeným hlasom oznámi, že na základe žiadosti prišli splniť svoju internacionálnu povinnosť. Tým by bol odpadol problém diskusie o Mlynárovom návrhu. Situácia sa však na veľkú škodu vyvíjala celkom inak. Prestávka poslúžila nie nám, ale pravičiarom. Neistota zavládla medzi zdravými silami a pravičiarci získali prvé slovo. My sme zakolísali. Nemali sme pripravené nijaké varianty, pravičiarci áno.*“⁴³⁹

Obavy prosovietskej skupiny i samotného V. Biľaka sa potvrdili počas hlasovania o *Vyhlasení predsedníctva ÚV KSČ*.... Schválené bolo väčšinou siedmich hlasov (A. Dubček, O. Černík, F. Kriegel, J. Špaček, J. Smrkovský, F. Barbírek a J. Piller) proti štyrom (D. Kolder, V. Biľak, E. Rigo a O. Švestka).⁴⁴⁰ Tým boli definitívne pochované nádeje „piatej kolóny“ vo vedení KSČ, že ho ovládne a spustí lavínu opatrení na zabezpečenie politických cieľov invázie. Výsledok hlasovania nesmierne prekvapil aj vedúcich predstaviteľov Sovietskeho zväzu na čele s L. I. Brežnevom. Bol to totiž práve on, kto na *summite* „varšavskej päťky“ 18. augusta 1968 v Moskve, teda necelé tri dni pred inváziou do ČSSR vyhlásil, že „zdravé sily“ v predsedníctve ÚV KSČ „predstavujú – čo do počtu – ... k dnešnému dňu, v prípade, že vydržia do konca, šesť ľudí a sú v prevahe voči tým, ktorí zaujímajú pravicové alebo kolísavé postoje“.⁴⁴¹ F. Barbírek a J. Piller boli tiež medzi týmito „šiestimi“ príslušníkmi skupiny „zdravých síl“, avšak „nevyržali“ a v psychicky mimoriadne vypätej a zložitej situácii hlasovali proti invázii.

Napriek obštrukciám riaditeľa Ústrednej správy spojov K. Hoffmana, blízkeho prívrženca konzervatívcoov vo vedení KSČ, ktorý dal vypnúť všetky vysielacie, no zabudol na socialistickú spojársku špecialitu – rozhlas po drôte, sa „*Vyhlasenie predsedníctva ÚV KSČ k okupácii ČSSR* začalo šíriť svetom. A tak sa svetovej verejnosti ponúkali dve interpretácie tej istej udalosti – okupácie ČSSR vojskami Varšavskej zmluvy. Prvou bolo spomínané *Vyhlasenie predsedníctva ÚV KSČ* a druhou *Vyhlasenie TASS-u* (Tlačovej agentúry Sovietskeho zväzu), uverejnené v moskovskej *Pravde* toho istého dňa – 21.

438 Slovensko v rokoch 1967 – 1970. Výber dokumentov, c. d., s. 188 – 189. V tom čase sa na označenie Komunistickej strany Československa používala skratka KSČS.

439 Biľak, V.: c. d. Pozri tiež Čomaj, J. – Vereš, J.: c. d., s. 84.

440 Vondrová, J. – Navrátil, J.: c. d., zv. 9/2, s. 454.

441 Vondrová, J. – Navrátil, J.: c. d., zv. 4/2, s. 195, 209.

augusta 1968. Zatiaľ čo prvý dokument informoval o vierolomnom napadnutí ČSSR bez vedomia jeho najvyšších predstaviteľov a o porušení všetkých noriem medzinárodného práva, druhý zasa ubezpečoval, že sa „*stranícki a vládni predstavitelia ČSSR obrátili na Sovietsky zväz a ostatné spojenecké štáty so žiadosťou o poskytnutie neodkladnej pomoci bratskému československému ľudu vrátane ozbrojených síl*“. Sovietsky zväz a ostatné spojenecké štáty, „*vychádzajúc z princípu nerozborného priateľstva a spolupráce a vzhľadom k existujúcim zmluvným záväzkom sa rozhodli vyhovieť spomínanej žiadosti o poskytnutie nevyhnutnej pomoci bratskému československému ľudu*“.⁴⁴²

Netreba azda nikoho z čitateľov presviedčať, že na celom svete – s výnimkou Soviet-skeho zväzu a ďalších krajín „*varšavskej päťky*“ – prinášali televízne stanice a titulné strany novín zábery, na ktorých namiesto bábkovej vlády, vítajúcej „*internacionálnu pomoc oslobodzovacích vojsk*“ defilovali mladí Česi a Slováci, ktorí sa s holými rukami vrhali proti tankom a obrneným transportérom a viacerí z nich i zahynuli. To opäť signalizovalo, teraz už na medzinárodnom fóre, že spojenecké plány začínajú v politickej oblasti zlyhávať, ba čo viac, že domáce prosovietske sily neboli schopné prevziať moc ani po príchode intervenčných vojsk.

Napriek týmto prvotným symptómom budúceho politického krachu vojenskej invázie do ČSSR jej mašinéria fungovala ďalej a všetci tí, ktorí sa rozhodli spolupracovať s okupačnými armádami, vyvíjali horúčkovitú činnosť. To sa týkalo predovšetkým slovenského politika V. Šalgoviča, ktorý sa stal 1. júna 1968 – aj zásluhou A. Dubčeka (!) – námestníkom ministra vnútra pre štátnu bezpečnosť. Dirigovaný gen. Kotovom, pplk. Nazarovom, pplk. Muchinom a ďalšími sovietskymi poradcami a pracovníkmi KGB najprv ovládol ministerstvo vnútra a ŠtB. Podarilo sa mu to aj vďaka krycej legende, že všetko, čo robí, bolo odsúhlasené A. Dubčekom.⁴⁴³ Podľa Šalgovičových rozkazov zastavili pracovníci ŠtB civilnú premávku na letisku v Prahe – Ruzyni a vytvorili podmienky na pristavanie sovietskych vojenských lietadiel, poskytovali osobnú ochranu A. Indrovi, V. Biľakovi, D. Kolderovi, M. Jakešovi a tiež predstaviteľom KGB, nasmerovali vozidlá so sovietskymi vojakmi k dôležitým objektom a hlavne sa podieľali na zatknutí vedúcich reformných predstaviteľov strany a štátu.⁴⁴⁴ Je zrejmé, že V. Šalgovič bol ústrednou postavou spravodajskej a bezpečnostnej línie prípravy intervencie a jej prvej fázy.

Ráno 21. augusta 1968 dorazili konečne sovietski výsadbári do budovy ÚV KSČ. A. Dubčeka, J. Smrkovského, F. Kriegla a J. Špačka zaviedli do kancelárie Č. Císaľa, kde ich „*komplíci*“ z československej štátnej bezpečnosti zatkli. Jeden z nich vyslovil smutne známu vetu: „*Zatýkam vás v mene robotnícko-roľníckej vlády vedenej súdruhom Indrom*.“ V súvislosti s týmto aktom zatknutia si mnohí aktéri vtedajších udalostí a neskôr aj historici často kládli otázku, prečo vlastne naši vedúci stranícki a štátni predstavitelia neodišli v noci z budovy ÚV KSČ, ak si boli vedomí svojej zodpovednosti za obyvateľov ČSSR. Na túto otázku neskôr A. Dubček odpovedal, že z medzinárodno-

442 Tamže, s. 223 – 224.

443 Kural, V. a i.: c. d., s. 157. Mená sovietskych dôstojníkov sú s najväčšou pravdepodobnosťou krycie.

444 Pešek, J.: Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953 – 1970, Bratislava : Veda, 2000, s. 92.

politického hľadiska je veľký rozdiel, či v takej situácii, aká vznikla vtedy v ČSSR, zatknú vedúcu politickú osobnosť doma, v byte, alebo v jeho služobnej kancelárii, kde mu zničia telefóny a ohrozujú ho samopalmi namierenými rovno na hlavu – to má vraj zásadný význam.⁴⁴⁵

O dve hodiny neskôr A. Dubčeka spolu s O. Černíkom, J. Smrkovským, F. Krieglom, B. Šimonom a J. Špačkom previezli na pražské letisko, odkiaľ ich v noci odtransportovali najprv do poľskej Legnice a potom do ukrajinského Užhorodu. Tam ich posadili do áut a odviezli do komplexu horských chát, kde ich v nedôstojných podmienkach intenzívne strážili. Toto zatknutie a odvlečenie malo predstaviteľom Sovietskeho zväzu a spojeneckých krajín, ako aj kolaborantskej frakcii vo vedení KSČ uľahčiť vytvorenie nového prosovietskeho stranického a štátneho vedenia, hlavne „robotnícko-roľníckej vlády“ v mene ktorej – zatiaľ ešte neexistujúcej – boli zatknutí najvyšší stranícki a štátni predstavitelia ČSSR.

V súvislosti so zatknutím A. Dubčeka a ďalších popredných predstaviteľov ČSSR považujeme za potrebné pripomenúť aj jednu nie veľmi známu, ale o to zaujímavejšiu skutočnosť: elitná jednotka výsadkového pluku zvláštneho určenia v Holešove pri Prahe (asi 80 po zuby ozbrojených a špičkovito vycvičených mužov) dostala vraj príkaz oslobodiť A. Dubčeka. Úzky okruh dôstojníkov pod vedením náčelníka štábu spomínaného pluku J. Dufka údajne pripravil aj podrobný plán prepadu sovietskych jednotiek väzniacich A. Dubčeka a jeho oslobodenia. Vojenský historici však dnes tento odvážny plán posudzujú veľmi zdržanlivo. Podľa jedného z nich, M. Štefanského, „jedna vec boli plány a druhá ich realizácia. Výsadkári pravdepodobne nemali informácie o mieste, kde bol A. Dubček väznený.“ Zároveň však uznal, že plány boli smelé a treba obdivovať vojakov, ktorí ich pripravili: „Konalí tak napriek rozkazu vtedajšieho ministra obrany M. Dzúra, ktorý zakázal klásť odpor a naopak, prikazoval pomáhať okupantom.“⁴⁴⁶

Medzitým, tiež 21. augusta 1968, odmietli okupáciu ČSSR aj najvyššie štátne orgány – Národné zhromaždenie a vláda a toho istého dňa sa k nim pridalo aj predsedníctvo Ústredného výboru Národného frontu ČSSR. V ňom boli združené všetky politické strany a spoločenské organizácie vtedajšieho Československa; išlo teda o spoločensko-politickú organizáciu „zastrešujúcu“ celý „československý ľud“.⁴⁴⁷ Politický krach invázie vojsk Varšavskej zmluvy sa začal presúvať z najvyššej straníckej úrovne do ostatných článkov politického systému.

Najvýznamnejšou súčasťou tohto procesu bol totálny neúspech myšlienky „robotnícko-roľníckej vlády“, ktorá zaujímala v hierarchii hodnôt okupačných síl a ich domácich pomáhačov absolútne najvyššiu pozíciu.

Dopoludnia 22. augusta 1968 sa v budove ÚV KSČ zišla skupina členov predsedníctva a sekretariátu ÚV KSČ (V. Biľak, D. Kolder, E. Rigo, O. Švestka, F. Barbírek, J. Piller, A. Indra, J. Lenárt, Š. Sádovský, M. Jakeš a i.), pričom V. Biľak predniesol návrh, aby sa okamžite ustanovila dočasná revolučná vláda pod vedením A. Indru. V diskusii, ktorá

445 Reiman, M.: c. d., s. 142.

446 Pravda, 19. 8. 2007.

447 Pozri Slovensko v rokoch 1967 – 1970, c. d., s. 191 – 197.

nasledovala, boli vyslovené aj ďalšie návrhy: revolučná vláda na čele s prezidentom L. Svobodom a s L. Štrougalom ako výkonným podpredsedom, resp. revolučná vláda na čele s J. Lenártom a s V. Biľakom ako vedúcim predstaviteľom ÚV KSČ.⁴⁴⁸ Vyslovené boli aj ďalšie návrhy, no prítomní nakoniec rešpektovali „odporúčanie“ sovietskeho veľvyslancu v ČSSR S. Červonenka, podľa ktorého na čele revolučnej robotnícko-roľníckej vlády mal stáť L. Svoboda spolu s L. Štrougalom alebo J. Lenártom ako podpredsedom, ktorý by stál na čele akéhosi univerzálneho stranícko-štátneho orgánu.⁴⁴⁹

Tento návrh však stroskotal na nesúhlase tých, s ktorými sa v ňom najviac rávalo: najprv ho odmietol realistický a racionálny politik L. Štrougal, ktorý nechcel rokovať o čomkoľvek, kým nebudú prepustení zatknutí československí predstavitelia na čele s A. Dubčekom; taktiež nechcel uznať žiadnu vládu, bez O. Černíka. Potom vyslovil svoj názor aj prezident ČSSR L. Svoboda. Napriek tomu, že akceptoval oprávnenosť tvrdej kritiky zo strany Moskvy a „varšavskej päťky“ na adresu reformného procesu v ČSSR a jeho protagonistov, vyhlásil, že nemôže akceptovať nijaké iné ako ústavné riešenie situácie, t. j., že sa do vedenia strany a štátu musia vrátiť všetci riadne zvolení funkcionári, teda i tí, ktorí boli internovaní v ZSSR. Rozhodol sa tiež, že pôjde o vzniknutej situácii rokovať priamo do Moskvy, kde „vysvetlí nedorozumenia“, (!) oslobodí zatknutých a zabezpečí nápravu situácie. Jeho rozhodnutie bolo také pevné, že odmietol aj doporučenie predsedníctva Národného zhromaždenia „*aby za žiadnych okolností neopustil územie republiky*“.⁴⁵⁰ V tomto momente sa idea „robotnícko-roľníckej vlády“ priradila k dlhému zoznamu udalostí, ktoré boli počas dejín ľudstva starostlivo plánované, ale nikdy sa neuskutočnili. Inými slovami, ocitla sa v prepadlisku dejín.

Ďalším významným faktorom politického krachu vojenskej intervencie do ČSSR bolo aj zvolanie mimoriadneho XIV. zjazdu KSČ. Rozhodujúci podiel na tom mali stranícki funkcionári sústredení okolo pražského mestského výboru KSČ, ktorý už predtým naši spojenci i konzervatívci vo vedení strany považovali za „druhé centrum v KSČ“.

Zjazd sa začal – napriek okupácii republiky vojskami Varšavskej zmluvy – 22. augusta 1968 v jedálni závodu ČKD Elektrotechnika v Prahe – Vysočanoch, pričom bezpečnostnú službu vykonával príslušný oddiel Ľudových milícií. Z celkového počtu 1 543 zvolených delegátov sa ho zúčastnilo 1 219; z 292 slovenských delegátov sa ho však zúčastnilo len 50 až 70,⁴⁵¹ čo sa stalo v blízkej budúcnosti zdrojom viacerých problémov. Neúčast' Slovákov sa často vysvetľovala predovšetkým dopravnými ťažkosťami, existuje však dôvodné podozrenie, že išlo aj o politickú manipuláciu. Rozpoltené predsedníctvo ÚV KSS, v ktorom bol pri Biľakovej neúčasti v Bratislave (vyvíjal vtedy horúčkovitú politickú činnosť v Prahe) pomer medzi reformnými komunistami a konzervatívcami 5:5, nebolo totiž schopné zodpovedajúcim spôsobom reagovať a ovplyvňovať politickú situáciu na Slovensku. To často zneužívali prosovietske sily v KSS, hlavne na krajskej

448 Kural, V. a i.: c. d., s. 175 – 176.

449 Tamže, s. 176.

450 Tamže, s. 176 – 177.

451 Pauer, J.: c. d., s. 222.

úrovni, vykresľujúc najmä bezpečnostnú situáciu medzi Bratislavou a Prahou neobyčajne čiernymi farbami.⁴⁵²

Delegáti mimoriadneho XIV. zjazdu KSC (tzv. vysočianskeho) sa počas jednodenného rokovania sústredili len na prijatie najdôležitejších dokumentov a voľbu nového ÚV KSC. Prijali tri dokumenty: *Vyhlasenie mimoriadneho XIV. zjazdu KSC, Vyhlasenie mimoriadneho XIV. zjazdu KSC ku všetkým komunistickým a robotníckym stranám sveta a Vyhlasenie mimoriadneho XIV. zjazdu KSC k slovenským komunistom a slovenskému ľudu*. Vo všetkých sa vyslovili proti okupácii, za suverenitu ČSSR, za demokratický „socializmus s ľudskou tvárou“ a za oslobodenie väznených československých predstaviteľov. Vo vyhlásení k slovenským komunistom a slovenskému ľudu sa okrem iného hovorí: „Zjazd potvrdzuje a ubezpečuje slovenský ľud a slovenských komunistov, že plne trvá na tom, aby sa uskutočnil akčný program strany, aby boli riešené základné otázky rovnoprávnosti našich národov formou socialistickej federácie, ktoré zatiaľ na zjazde prerokované neboli.

Požadujeme od Vás, aby ste v plnom rozsahu podporovali prijaté uznesenia a výsledky tohto zjazdu a v duchu rokovania zjazdu aktivizovali prácu všetkých slovenských komunistov, národných výborov i celého slovenského národa.“⁴⁵³

Vzhľadom na voľbu nového ÚV KSC sa naplnili obavy konzervatívcov, že šancu na opätovné zvolenie nebude mať ani 20 % členov, zvolených v roku 1966. Zo 166 členov ÚV KSC zvoleného na XIII. zjazde KSC (1966) bolo do 144-členného „vysočianskeho“ ÚV zvolených len 23, čo bolo iba 16 %. Kontinuita medzi oboma ÚV KSC bola teda 3,5 krát nižšia ako 56 %, čo bolo predtým obvyklé.⁴⁵⁴

Vráťme sa teraz opäť na Slovensko, aby sme si priblížili, ako na vzniknutú situáciu reagovali najvyššie slovenské politické a štátne orgány i spoločenské organizácie a napokon, aké stanovisko k okupácii svojej vlasti zaujali slovenskí občania.

Je nanajvýš prirodzené, že plány prosovietskeho konzervatívneho krídla vo vedení KSC sa mali paralelne plniť aj na Slovensku, i keď rozhodujúcim bol vývoj v centre, v Prahe; musíme si totiž skromne priznať, že Slovensko malo v tom čase v ČSSR postavenie provincie. Úlohou konzervatívcov v predsedníctve ÚV KSS na čele s V. Biľakom bolo zabezpečiť plánované víťazstvo ich „súkmeňovcov“ v predsedníctve ÚV KSC aj v slovenskom politickom prostredí. Preto už 20. augusta 1968 priletel do Prahy „špeciálom“ neformálny zástupca V. Biľaka v spomínanom orgáne M. Hruškovič a tesne po ňom aj Biľakov pomocník Z. Chebeň – s najväčšou pravdepodobnosťou po príslušné pokyny.⁴⁵⁵ M. Hruškovič sa z Prahy vrátil ešte v ten istý deň a hneď na to dostali vybraní pracovníci aparátu ÚV KSS pokyn, aby zostali v budove aj po skončení pracovného času; sekretariát J. Janíka zároveň oznámil členom predsedníctva a sekretariátu ÚV KSS, aby boli

452 Napríklad delegát zjazdu KSC Rozboril vo svojom diskusnom príspevku uviedol: „Kto vytvoril takú atmosféru strachu, že naše rodiny plakali, keď sme odchádzali do Prahy?“ Tamže, s. 298.

453 Slovensko v rokoch 1967 – 1970, c. d., s. 204.

454 Pauer, J.: c. d., s. 224.

455 Štefanský, M.: Invázia, okupácia a jej dôsledky. Slovensko od 21. augusta 1968 do konca roku 1970, in: Slovenská spoločnosť v krízových rokoch, III. zv. Bratislava : Politologický kabinet SAV, 1992, s. 106.

v pohotovosti, pretože sa môže konať mimoriadne zasadanie oboch orgánov. A to všetko sa stalo ešte predtým, ako prvé invázne jednotky prekročili hranice ČSSR!⁴⁵⁶

M. Hruškovič naozaj zvolal po príchode z Prahy mimoriadne zasadanie predsedníctva a sekretariátu ÚV KSS, ktoré sa začalo v noci 21. augusta 1968 o 1.40 hod. Oznamoval na ňom, že ho služba sekretariátu ÚV KSČ telefonicky informovala o príchode spojeneckých vojsk, ktorý sa uskutočnil so súhlasom vedúcich straníckych a štátnych predstaviteľov ČSSR.⁴⁵⁷ V tejto súvislosti je na prvý pohľad zarážajúci fakt, že M. Hruškovič nevedel odpovedať na otázku A. Ťažkého, od koho táto informácia prišla a že si pôvodnú informáciu o vstupe vojsk nepreveril, hoci v tom čase ešte existovalo spojenie s Prahou a v budove ÚV KSČ sa nachádzali všetci členovia predsedníctva vrátane prezidenta republiky L. Svobodu. Ponúka sa jediné vysvetlenie, že to všetko bolo dohodnuté s V. Biľakom, ktorý neochvejne veril, že na zasadaní ÚV KSČ 20. augusta 1968 preberú konzervatívci politickú moc do svojich rúk. Toto tvrdenie sa, žiaľ, nikdy nepodarilo úplne dokázať, ale je nanajvýš pravdepodobné.⁴⁵⁸ V diskusii, ktorá sa rozpútala po vypočutí tejto informácie, vyjadrili jednoznačný súhlas s intervenciou M. Hruškovič, J. Janík a M. Pecho, čiastočne O. Klokoč a V. Daubner, no A. Ťažký, V. Pavlenda, S. Falt'an, J. Zrak a M. Sedláková sa postavili proti.⁴⁵⁹

Túto diskusiu opäť prerušil M. Hruškovič a prečítal d'alekopis z ÚV KSČ, obsahujúci aj známe vyhlásenie jeho predsedníctva, že prezident republiky, vláda a predsedníctvo ÚV KSČ cudzie vojská nepozvali, naopak, že vyslovili s inváziou zásadný nesúhlas. Začalo sa nové kolo diskusie, v ktorej sa opäť potvrdilo, že vo vedení KSS sa vytvorilo prointervenčné a protiintervenčné zoskupenie. G. Husák, ktorý sa spolu s P. Colotkom tohto zasadania tiež zúčastnil, dokonca požiadal, aby sa všetci prítomní osvedčili, že sa nikto z nich nepodieľal na pozvaní intervenčných vojsk. Považoval to za veľmi dôležité pre jednotný postup vedenia KSS v tejto zložitej politickej situácii.⁴⁶⁰

Táto Husáková požiadavka bola na mieste, lebo – ako som už uviedol na inom mieste – pri neúčasti V. Biľaka boli sily konzervatívcov a reformných komunistov vo vedení KSS v podstate vyrovnané, čo značne zväzovalo akcieschopnosť tohto orgánu. Prejavilo sa to aj v znení *Vyhlásenia predsedníctva ÚV KSS z 21. augusta 1968*, v ktorom je jasne badateľný kompromis medzi oboma spomínanými krídlami. V tomto dokumente sa síce uvádza, že „*k novovzniknutej situácii sme už zaujali jednomyselné stanovisko podporujúce politiku reprezentovanú súdruhom Dubčekom, Svobodom a Černikom*“,⁴⁶¹ ale potom tu už defilujú len výzvy k rozvahe, pokoju a plneniu každodenných povinností. Žiadny protest proti okupácii, porušeniu článkov Varšavskej zmluvy a medzinárodného práva... Úplne iné bolo vyhlásenie Mestského výboru KSS v Bratislave *Ohlas k bratislavskému obyvateľstvu z 22. augusta*. Je to prirodzené: tento stranícky orgán na čele s J. Zrakom

456 Strhan, M.: KSS v rokoch 1967 – 1970. Rukopis – podkladová štúdia pre Komisiu vlády SR pre analýzu udalostí rokov 1967 – 1970. Archív autora, s. 56 – 58.

457 SNA, f. ÚV KSS, k. č. 1211.

458 Štefanský, M.: c. d., s. 105 – 106, 108.

459 SNA, f. ÚV KSS, k. č. 1211.

460 Tamže.

461 Slovensko v rokoch 1967 – 1970, c. d., s. 189.

a M. Strhanom do značnej miery reprezentoval bratislavskú reformno-komunistickú inteligenciu; nebol to ÚV KSS so svojím rozpolteným predsedníctvom a konzervatívnym aparátom. V spomínanom ohlase sa okrem iného uvádza: „*Obsadenie nášho územia vojakmi Varšavskej zmluvy nemá obdobu v histórii medzinárodných vzťahov. Ide o hrubé porušenie Charty OSN, všeobecnej Deklarácie OSN o ľudských právach a je v rozpore so základnými normami medzinárodného práva. Navyše ide o vierolomné porušenie všetkých dohôd a spojeneckých záväzkov, ktoré sa práve v tomto meste deklarovali. Je to hrubý čin násilia, ktorý bezpodmienečne musí tvoriť predmet rokovania Bezpečnostnej rady OSN.*“⁴⁶² Pod tlakom Mestského výboru KSS v Bratislave, ale aj stredoslovenskej a východoslovenskej krajskej organizácie KSS napokon predsedníctvo a sekretariát ÚV KSS prijali v ten istý deň vyhlásenie, v ktorom sa už zdôrazňuje „*neodôvodnený príchod vojsk Varšavskej zmluvy na naše územie*“, pričom „*predsedníctvo ÚV KSS nevedelo o nijakom pozvaní vojsk Varšavskej zmluvy*“. Zároveň sa tento najvyšší stranický orgán na Slovensku dištancoval „*od všetkého, čo sa podniklo a podniká mimo legálneho, demokraticky zvoleného vedenia strany a štátu*“.⁴⁶³

Predsedníctvo a sekretariát ÚV KSS rokovali dennodenne až do mimoriadneho zjazdu KSS, ktorý sa začal 26. augusta 1968. Preto sa toto ich zasadania v slovenskej historiografii nazýva „permanentným zasadáním“. Spomínaná rozpoltenosť tohto orgánu však pretrvávala aj naďalej, čo sa prejavovalo najmä tým, že sa často rokovalo o nepodstatných záležitostiach. Napríklad taká dôležitá politická udalosť ako mimoriadny XIV. (vysočiansky) zjazd KSČ, bola v materiáloch z tohto zasadania na samom okraji pozornosti.⁴⁶⁴ Nakoniec viedla k značnej izolácii najvyšších slovenských stranických orgánov nielen od ústredných orgánov v Prahe, ale aj od krajských a okresných výborov KSS na Slovensku a politickú situáciu ovplyvňovali len okrajovo. To viedlo k rastu úlohy Mestského výboru KSS v Bratislave, ktorý podobne ako jeho náprotivok v Prahe prebral do svojich rúk faktické riadenie politického života na Slovensku.⁴⁶⁵

Podobný vývoj sa odohrával aj vo sfére štátnych orgánov, ktorých špičku predstavovala na Slovensku Slovenská národná rada. Jej predsedníctvo reagovalo na vzniknutú situáciu krátkym vyhlásením už v skorých ranných hodinách 21. augusta 1968: „*V noci zo dňa 20. na 21. augusta prišli do Československa spojenecké vojská štátov Varšavskej zmluvy. Obraciame sa preto na všetkých občanov Slovenska s výzvou, aby zachovali pokoj, rozvahu a zabezpečili normálny chod života a práce.*“⁴⁶⁶ Teda žiadne vlastné stanovisko, napriek tomu, že išlo o existenčnú otázku zvrchovaného štátu, ani slovo odsúdenia alebo protestu. Podľa názoru vtedajšieho poslanca SNR, filozofa a politológa J. Uhra, inšpirátormi takto koncipovaného textu boli stúpeneci V. Biľaka, V. Šalgoviča a M. Hruško-oviča v tomto najvyššom slovenskom zákonodarnom a vládnom orgáne, ktorí o príchode invázijských vojsk vedeli a pripravovali im priaznivé prijatie, no neočakávali (a možno

462 Tamže, s. 210.

463 Tamže, s. 208.

464 SNA, f. ÚV KSS, k. č. 1211.

465 Štefanský, M.: c. d., s. 109, 116.

466 Uher, J.: c. d., s. 167.

o tom len nevedeli), že konzervatívne a prosovietske krídlo v predsedníctve ÚV KSČ bude porazené.⁴⁶⁷

Až pod vplyvom zdrvivúcej kritiky zo strany vtedy ešte slobodnej tlače a celkového protiokupačného postoja obyvateľstva prijalo plénum SNR na svojom riadnom zasedaní v ten istý deň „opravené“ stanovisko. V ňom sa konštatovalo, že SNR je „*veľmi znepokojená prítomnosťou spojeneckých vojsk na území Slovenska a Československej republiky*“. Vyjadrila aj podporu vyhláseniu predsedníctva ÚV KSČ a legálnym predstaviteľom štátu. SNR sa tiež, podobne ako Národné zhromaždenie, obrátila na parlamenty „*bratských štátov, ktorých vojská sa nachádzali na našom území, aby prerokovali vzniknutú situáciu s cieľom odvolania vojsk z nášho územia*“.⁴⁶⁸

Po prijatí tohto vyhlásenia sa schôdza SNR prerušila a zišla sa až 28. augusta. Túto skutočnosť verejnosť opäť ostro kritizovala a vyjadrila názor, že aj SNR mala v týchto osudných dňoch zasadať permanentne – ako Národné zhromaždenie v Prahe. Tá sa však k podobnému kroku neodhodlala a preto v týchto kritických dňoch riadilo celú jej činnosť predsedníctvo.

Proti okupácii ostro protestovali aj slovenské vedenia viacerých celoštátnych spoločenských organizácií. Za všetky protesty zacetujme najprv z *Listu predsedníctva Zväzu protifašistických bojovníkov Sovietskemu výboru veteránov vojny* z 23. augusta 1968: „*Zaprisahávame Vás v mene našich spoločných padlých, v mene socializmu, v mene proletárskeho internacionalizmu, skončíte s okupáciou a vráťte sa domov!*“⁴⁶⁹ Slovenské vedenie Československého zväzu žien zaslalo zasa v ten istý deň list Medzinárodnej demokratickej federácii žien. Okrem iného sa v ňom píše: „*Ženy celého sveta, milé sestry! Naša krajina žila mierumilovným životom. Usilovali sme sa uskutočňovať demokratický, humanistický socializmus v našej vlasti. V nočnú hodinu, dňa 21. augusta, prepadli nás cudzie vojská piatich krajín a okupujú našu republiku. Zachovali sme pokoj a dôstojnú rozvahu. Napriek tomu tečie u nás krv. Okupantské vojská strieľajú do detí a žien. Milé sestry! Prehovorte na svetovom fóre! Zastaňte sa nás! Bráňte naše ľudské práva! Zachráňte naše deti!*“⁴⁷⁰

Pravda, proti vojenskej intervencii do ČSSR nevystúpili len najvyššie orgány strany, štátu a spoločenských organizácií „zhora“. Pre politický krach intervencie sa ukázala byť rozhodujúcou aktivita obyvateľstva ČSSR, občanov, Čechov, Slovákov a príslušníkov národnostných menšín „zdola“. O tú sa mohli oprieť progresívni predstavitelia nášho politického a verejného života a už v zárodku zmariť plány okupantov a ich domácich pomáhačov. Za necelého tri štvrté roka prešla československá občianska spoločnosť veľký kus cesty k svojej emancipácii a jedným z jej prejavov bol aj takmer jednomyselný odpor voči invázii a okupácii – síce neozbrojený, ale aktívny a zásadný. V tom základnom, t. j. v obrane československej suverenity, odpore proti okupantom, obrane demokratizačného procesu, požiadavke prepustenia vedúcich predstaviteľov ČSSR z internácie a pod.

467 Tamže, s. 167 – 168.

468 Slovensko v rokoch 1967 – 1970, c. d., s. 228.

469 Tamže, s. 227.

470 Tamže.

neexistoval žiadny podstatný rozdiel medzi Prahou, Bratislavou a ktorýmkoľvek iným miestom v republike. Politický odpor proti okupácii taktiež nemal nacionálne podmienené črty. Maďarské vojenské jednotky narazili na južnom Slovensku, aj v oblastiach s prevažne maďarským obyvateľstvom, na jasné politické odmietnutie invázie. Charakteristické sú v tomto zmysle lamentácie veliteľa 8. divízie maďarského vojenského kontingentu generála F. Szücza, že „vo vlasti Bil'aka ... nenašli sme jediného človeka, ktorý by bol ochotný s nami spolupracovať“.⁴⁷¹ A nielen to. Podľa správy Útvoru politických informácií ÚV KSS „vstupom vojsk Varšavskej zmluvy na naše územie úplne prestali akékoľvek národnostné trenice. Občania maďarskej národnosti i organizácie Csemadoku sa jednotne postavili za politiku ÚV KSČS, vyslovili podporu predstaviteľom našej strany a štátu, vystupovali za jednotu národov našej republiky, za spolužitie národov a národností v jednotnej ČSSR.“⁴⁷²

Pre okupačné vojská musela byť situácia na uliciach českých a slovenských miest doslova šokujúca. Virtuálna realita, ktorá vznikla vo vedomí spojeneckých vojakov a dôstojníkov po masívnom propagandistickom „premývaní mozgov“, a ktorá z nich vytvorila bohatierov, oslobodzujúcich český a slovenský ľud od domácich antisocialistických síl a ich zahraničných imperialistických pomáhačov, sa stretla s tvrdou realitou živých hradieb, zaťatých a hroziacich pästí, krikom davu i slzami zúfalstva. Zástupy ľudí so zástavami prúdili po uliciach medzi vojenskými vozidlami a tankami, vyvolávali heslá proti okupácii a na podporu legálnych predstaviteľov republiky. Základná otázka, ktorú občania kládli vojakom, znela: „Prečo?“ Na priečeliach budov sa objavili transparenty, na múroch nápisy. Ťaživú atmosféru v mestách dokresľovali tankovými pásmi poškodené dlažby a cesty, všadeprítomný rachot vrtníkov, občasná strelba a stopy po guľkách na omietke domov.

Občas sa však stalo, že napätie medzi demonštrujúcimi občanmi a okupačnými vojskami prerástlo mieru únosnosti a vojaci začali strieľať. Boli aj mŕtvi a ranení. O ich počte máme k dispozícii viacero údajov. Napríklad podľa M. Štefanského zahynulo na Slovensku v dňoch 21. – 31. augusta 1968 26 osôb a 181 bolo zranených. Z toho bolo v bývalom Východoslovenskom kraji 11 mŕtvych a 125 ranených, v Stredoslovenskom kraji 5 mŕtvych a 14 zranených, v Západoslovenskom kraji tiež 5 mŕtvych a 14 zranených, v Bratislave 5 mŕtvych a 28 zranených. Počet obetí sa v nasledujúcich týždňoch a mesiacoch ešte zvýšil. V celoštátnom meradle bolo podľa neho od 21. augusta do 17. decembra 1968 usmrtených 94 osôb a 345 bolo ťažko zranených.⁴⁷³ Podľa P. Košického zahynulo na území Slovenska 20 občanov. Z toho v Košiciach sedem: M. Hamrák, J. Hatala, B. Horváth, J. Kolesár, J. László, L. Martoník a I. Schmiedt, v Rožňave Š. Ciberaj, v Poprade J. Bonk, vo Važci F. Moštenický, v Sučanoch A. Ulická, v Detve R. Gavorník a Š. Zdechovan, vo Zvolene J. Levák, v Ladomerskej Vieske P. Hlaváč a v Topoľníkoch A. Zsigrádi. V Bratislave podľa neho zahynulo päť občanov: J. Holík,

471 Štefanský, M.: Rokovania o rozmiestnení sovietskych vojsk na území Československa (august – október 1968). *Vojenská história* 1/2008, s. 95.

472 Slovensko v rokoch 1967 – 1970, c. d., s. 318.

473 Štaigl, J. – Štefanský, M.: c. d., s. 325.

D. Košanová, P. Legner, S. Sivák a J. Szvityel. A v českej časti republiky údajne zahynuli ďalší dvaja Slováci: M. Lamper a O. Oprendeck.⁴⁷⁴

Občianska jednota, ktorá vznikla v búrlivých augustových dňoch roku 1968 na báze vlastenectva a obrany demokratizačného procesu, mala protiokupačný a nie protisocialistický charakter. Ale niekde v hlbinných vrstvách spoločenského vedomia sa už začal proces, umocnený počas nasledujúcej normalizácie, ktorý po roku 1989 vyústil do úsilia o nastolenie demokratických hodnôt západného typu.

Podstatnou a zároveň príkladnou súčasťou občianskej rezistencie proti okupácii ČSSR vojskami Varšavskej zmluvy bola činnosť českých a slovenských oznamovacích prostriedkov – tlače, rozhlasu a televízie. S neobyčajnou obetavosťou a vynachádzavosťou – v pololegálnych a niekedy aj doslova ilegálnych podmienkach, prenasledované okupačnými orgánmi a ich domácimi pomáhačmi, pravdivo informovali obyvateľstvo o vývoji situácie a udržiavali v ňom ducha občianskeho odporu.

Už v prvý deň okupácie predpoludním, vyšli napr. v Bratislave mimoriadne vydania *Pravdy*, *Večerníka* a *Práce*. Popoludní potom vyšlo druhé mimoriadne vydanie *Pravdy* a prvé podobné vydania *Hlasu ľudu*, *Smeny* a *Kultúrneho života*.⁴⁷⁵ Prvým publikovaným dokumentom bolo Vyhlásenie predsedníctva ÚV KSC, prijaté v skorej noci 21. augusta 1968. Potom v nich boli uverejnené aj výzvy ďalších najvyšších straníckych a štátnych orgánov, vyhlásenia popredných politikov – príslušníkov reformného krídla v KSC, spoločenských organizácií (napr. aj Zväzu slovenských novinárov), delegátov mimoriadneho XIV. zjazdu KSC a zjazdu KSS a pod. Všetky tieto výzvy a vyhlásenia rozhorčene odsudzovali inváziu do ČSSR, žiadali odchod okupačných jednotiek a vyjadrovali plnú podporu legálnym československým orgánom a ich predstaviteľom.⁴⁷⁶ Aj *Roháč* prispel svojou „troškou do mlyna“. Prvé číslo mimoriadneho, vlastne už ilegálneho vydania prinieslo kresbu – mapu ČSSR, rozbrázdzenú krížom-krážom stopami tankových pásov. Pod ňou bol text: *Polnohospodári hlásia: máme poorané!*⁴⁷⁷ *Smena* z 22. augusta, vtedy už ilegálna, vyšla s vynikajúcimi fotografiami L. Bielika, ktoré obleteli celý svet, no neskôr, počas normalizácie, mu spôsobili ťažké životné situácie. Viacerí redaktori slovenských novín – G. Gryzlov, S. Kalný, J. Čomaj, J. Smolec, O. Fülöp a i. v týchto dňoch ani nemohli spať doma, lebo im hrozilo zatknutie a represálie.⁴⁷⁸

V nesmierne ťažkých podmienkach pôsobili aj rozhlas a televízia. Predovšetkým museli čeliť neustálemu vyhľadávaniu (zameriavaniu) miesta vysielania. Na tejto činnosti sa však nepodieľali len špeciálne sovietske alebo iné spojenecké jednotky. Už 20. augusta 1968 dostali všetky krajské správy ŠtB d'alekopis s príkazom od V. Šalgoviča, držať pod kontrolou všetky krajské rozhlasové a televízne štúdiá, vysielacky a redakcie dôležitých novín. Väčšinu vyhľadávacích a prerušovacích akcií viedol údajne Š. Hlubina, zástupca

474 Košický, P.: Obete okupácie 1968, in: *Moc verzus občan. Úloha represie a politického násillia v komunizme*. Bratislava : ÚPN, 2005, s. 209 – 218.

475 Fabian, J.: c. d., s. 153.

476 Tamže.

477 Čomaj, J. – Vereš, J.: c. d., s. 101.

478 Tamže, s. 104, 138.

náčelníka II. správy ministerstva vnútra, a to už po zverejnení Vyhlásenia predsedníctva ÚV KSČ a vlády ČSSR, keď bolo zrejmé, že ide o ilegálne akcie namierené proti legálnym orgánom štátu. Pravda, rady príslušníkov ŠtB, ktorí odmietali plniť takéto príkazy, alebo ich plnili len formálne, neustále rástli.⁴⁷⁹

Čo sa týka Československého rozhlasu na Slovensku, ktorý vtedy sídlil v Bratislave na Zochovej ulici, ten bol okupačnými jednotkami vyradený z činnosti už ráno 21. augusta medzi ôsmou a deviatou hodinou. Pracovníkom rozhlasu sa však podarilo vyniesť aspoň nevyhnutné prenosové zariadenie a nainštalovať ho v objekte vysielateľa na Vajnorskej ulici. Toto miesto však bolo príliš známe a tak ho museli opustiť; potom vysielali z objektu spojov na „Ahojke“ (v lesoch nad Račou). Podľa známeho športového komentátora K. Poláka rozhlas vysielal aj z Trnávky a z budovy spojov neďaleko Zlatých pieskov; podľa Z. Jedličku aj z objektu vtedy novej zosilňovacej stanice Na briežkoch. Odtiaľ sa ozývala stanica Dunaj, ktorá navždy vstúpila do histórie slovenského rozhlasu. Nakoniec museli neohrození pracovníci rozhlasu odísť aj odtiaľ, avšak v tejto chvíli opäť osvedčili svoju neobyčajnú vynachádzavosť: rozhlasové štúdio zriadili v budove Štátneho konzervatória na Kostolnej ulici, kde si už predtým pedagógovia tejto umeleckej školy zriadili cvičné rozhlasové štúdio z vyradeného zvukového zariadenia. Tu vysielali až do 3. septembra 1968, keď sa začalo opäť vysielat' zo Zochovej ulice.⁴⁸⁰

Na Slovensku fungovali aj regionálne ilegálne vysielatele; autor sám v tom čase počúval vysielateľ Severné Slovensko, ktorý pôsobil v Žiline. Túto problematiku je však potrebné podrobnejšie preskúmať. Čo sa týka rozhlasového vysielania v prvých dňoch okupácie ČSSR, nie je bez zaujímavosti, že vysielanie Československého rozhlasu v Prahe sa určitý čas realizovalo prostredníctvom banskobystrického vysielateľa, kam z Prahy i Bratislavy zasielali príslušné materiály d'alekopisom.⁴⁸¹

V podobnej situácii bola, prirodzene, aj televízia. Podľa známej televíznej komentátorky tých čias D. Herrmannovej, keď už pražské štúdio Československej televízie nemohlo vysielat', lebo budovu obsadili sovietski vojaci a československí „eštebáci“, Bratislava ihneď prevzala štafetu a vysielala ešte asi dve hodiny. Spomínaná komentátorka, ako aj ďalšia komentátorská hviezda tých čias J. Košťová tiež tvrdia, že sovietski vojaci boli v budove televízie už niekoľko hodín, no neprišli na to, že vysielat' sa dá aj zo suterénu. Pravda, v suterénnych priestoroch sa televízni pracovníci nemohli udržať dlho a museli si hľadať náhradné priestory. Jedným z nich bol údajne aj akýsi nedokončený jedenásťposchodový panelák v Bratislave – Ružinove. Podľa K. Poláka improvizovaný štáb vysielal aj z televíznych garáží, dobre ukrytých medzi záhradami a ovocnými sadiami smerom na letisko, tam, kde sa v súčasnosti nachádza nákupno-zábavné centrum Avion.⁴⁸²

Napokon by som sa chcel ešte raz zamyslieť nad výsostne paradoxnou situáciou, ktorá nastala po invázii vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR. Na jednej strane bola operácia *Dunaj* z vojenského hľadiska mimoriadne úspešná, pretože v priebehu 12 – 14 hodín

479 Tamže, s. 155.

480 Tamže, s. 91 – 92, 115, 118, 141, 142 – 143.

481 Kalný, S.: Páni novinári II. Bratislava : Slovenský syndikát novinárov, 2006, s. 17.

482 Čomaj, J. – Vereš, J.: c. d., s. 114 – 116, 118.

dosiahla plánované ciele, čo znamenalo obsadenie všetkých strategicky dôležitých miest na území Československa. Vojská obsadili ÚV KSČ, ÚV KSS, Úrad vlády ČSSR, Pražský hrad, rozhlas, televíziu, redakcie novín, telefón, telegraf a pod. Vojenské jednotky s ťažkou technikou sa nachádzali na námestiach a uliciach veľkých miest, kontrolovali letiská a významné dopravné spoje.⁴⁸³ Na druhej strane tá istá vojenská operácia utrpela z politického hľadiska mimoriadne krutú porážku: vo svojej prvej fáze nedosiahla takmer nič z toho, čo obsahovalo spomínané „orlícke memorandum“ československých „quislingov“.⁴⁸⁴ Ponuka prezidenta republiky L. Svobodu rokovat' bola akoby „vytrhnutím trňa“ z päty okupantov. Tí si totiž boli takí istí aj politickým úspechom inváznej akcie, že nemali pripravené žiadne alternatívne riešenie. V čom vlastne spočívajú základné príčiny tohto neúspechu?

Nazdávam sa, že ide o dve základné príčiny, ktoré so sebou úzko súvisia. Po prvé, predstavitelia Sovietskeho zväzu, ako aj ostatných štátov „varšavskej päťky“, stavia v ČSSR na úzku skupinu konzervatívnych stranícko-štátnych byrokratov, ktorých politická kariéra by sa po nadchádzajúcom XIV. zjazde KSČ takmer určite skončila, a ktorých možnosti a schopnosti veľmi precenili. V tejto súvislosti si znovu pripomeňme stretnutie P. Šelesta a V. Biľaka na Balatone 20. – 21. júla 1968, teda presne mesiac pred inváziou. P. Šelest si všimol rozpačité a nepresvedčivé záruky zo strany V. Biľaka, že prosovietska skupina vo vedení KSČ dokáže splniť svoje úlohy. Všimol si aj to, že Biľak sľuboval viac, než mohol splniť. No v polovici augusta, keď sa už schyľovalo k invázii, sovietski predáci napriek tomu uverili ilúzii, že „zdravé sily“ sa skonsolidovali a predstavujú vo vedení KSČ väčšinu.⁴⁸⁵ To bola z hľadiska momentálnych záujmov ZSSR a ostatných štátov Varšavskej zmluvy obrovská chyba.

Druhou príčinou bola skutočnosť, že politickí predstavitelia štátov Varšavskej zmluvy vôbec nerátali so silou občianskej spoločnosti, ktorá si osvojila demokratický obsah reformy a stotožnila sa s ním. Oproti nadšenému a obetavému odhodlaniu občianskej spoločnosti v ČSSR brániť demokratické vymoženosti, stál pokus stranícko-štátnej byrokracie spojencových štátov, dávno odtrhutej od „svojho ľudu“, zachrániť u nás za účasti konzervatívnej časti československej stranícko-štátnej byrokracie socializmus sovietskeho typu, postrádajúci akékoľvek prvky demokracie a opretý o moc armády, štátnej bezpečnosti, polície a ďalších ozbrojených a represívnych zložiek. A to nemohlo mať, aspoň v tejto fáze vývoja, nádej na úspech.

V závere tejto časti práce sa stručne zmienim aj o medzinárodnom ohlase invázie vojsk Varšavskej zmluvy do Československa 21. augusta 1968.

Čo sa týka predstaviteľov západných štátov, prejavili síce znepokojenie, ba aj odsúdili túto vierolomnú agresiu, no rešpektovali predovšetkým skutočnosť, ako to formuloval prezident USA L. Johnson počas zasadania Rady národnej bezpečnosti USA 21. augusta 1968, že „jedna komunistická krajina uskutočnila inváziu do inej komunistickej kraji-

483 Štefanský, M.: c. d., s. 95.

484 V. A. Quisling, počas druhej svetovej vojny predseda nórskej, tzv. národnej vlády, bol symbolom kolaborácie s nacistami. Popravený bol 24. októbra 1945.

485 Kořínek, O.: c. d., s. 55 – 56.

ny“.⁴⁸⁶ Najlepšie to však vystihol vtedajší viceprezident USA H. Humphrey v známom výroku prednesenom na tom istom rokovaní: „*Treba postupovať opatrne. Česi zasiahli srdce komunistickej revolúcie. Všetko, čo môžeme robiť, je šomrať a viesť rozhovory.*“⁴⁸⁷ Túto líniu hneď na to potvrdil aj prezident L. Johnson počas stretnutia s funkcionármi amerického Kongresu: „*Vojenská akcia je vylúčená a okrem propagandistickej kampane sa veľa urobiť nedá.*“⁴⁸⁸ Pravda, amerického prezidenta aj naďalej najviac trápila predstava, že invázia zničí nádeje USA na rokovanie o kontrole strategických zbraní so Sovietskym zväzom (SALT 1); chcel si na sklonku svojej prezidentskej kariéry napraviť imidž agresora (vojna vo Vietname) úspešným rokovaním so ZSSR. Tomuto problému sa venoval aj na spomínanom zasadaní Rady národnej bezpečnosti USA a iste ho veľmi potešila správa od predsedu rady ministrov ZSSR A. Kosygina z 19. augusta: sovietska strana súhlasila so stretnutím na najvyššej úrovni koncom septembra – začiatkom októbra 1968 vo vtedajšom Leningrade.⁴⁸⁹

Aj reakcie Francúzska a NSR boli voči vývoju v ČSSR veľmi zdržanlivé. Francúzsky prezident Ch. de Gaulle síce vyslovil prianie stretnúť sa s A. Dubčekom, ale aj tak zostala oficiálna francúzska politika voči Pražskej či Československej jari veľmi opatrná. V tejto opatrnosti sa zračili dôsledky študentských nepokojov z mája 1968, ktoré francúzskeho prezidenta mimoriadne vydesili a neutralizovali jeho aktivitu.⁴⁹⁰ Reakcia NSR bola determinovaná novou východnou politikou kancelára W. Brandta, ktorý sa snažil normalizovať vzťahy so Sovietskym zväzom a jeho spojencami vo Varšavskej zmluve, najmä s Poľskom a Československom. V tejto situácii vyslovil dnes už okrídlenú vetu, ku ktorej azda netreba žiaden komentár: „*To najlepšie, čo môžeme pre Československo urobiť, je, že neurobíme nič.*“⁴⁹¹ Situácia bola teda v tejto oblasti až príliš jednoznačná a pre záujmy československých komunistických reformátorov doslovne tragická: nikto nechcel kvôli ČSSR riskovať tretiu svetovú vojnu.

Ostré protesty proti okupácii ČSSR vyslovili európske sociálnodemokratické, socialistické a liberálne strany, mnoho vlád demokratických krajín a v celom rade európskych miest došlo k demonštráciám. Veľmi cennou skutočnosťou bolo, že aj najväčšie a najvyspelejšie komunistické strany odsúdili túto agresiu a vyjadrili podporu demokratizačnému procesu v ČSSR a jeho ústavným orgánom. Boli to predovšetkým komunistické strany v Juhoslávii, Rumunsku, Taliansku, Francúzsku, Španielsku, Japonsku, Anglicku a Rakúsku.⁴⁹² K protestnej akcii však došlo aj v samotnom Sovietskom zväze 25. augusta 1968, priamo na Červenom námestí v Moskve. Príslušníci KGB tu v dôsledku toho zatkli robotníka V. Dremľuga, básnika V. Deloneho, fyzika P. Litvinova, filologičku L. Bogorazovovú, lingvistu K. Babického, historika umenia V. Fajnberga a poetku N. Gorba-

486 Vondrová, J. – Navrátil, J.: c. d., zv. 4/2, s. 221.

487 Tamže, s. 222.

488 Cit. podľa Kořínek, O.: c. d., s. 67.

489 Vondrová, J. – Navrátil, J.: c. d., zv. 4/2, s. 221, 223.

490 Kural, V. a i.: c. d., s. 143.

491 Tamže.

492 Tamže, s. 173.

nevskú. Zadržali aj študentku T. Bajevovú, ktorá sa k nim pridala, tú však prepustili a nesúdili, iba ju vylúčili z vysokej školy.⁴⁹³

493 Čomaj, J. – Vereš, J.: c. d., s. 160 – 161.

5. 4. PRVÉ ÚSTUPOVÉ „BOJE“ A LEGALIZÁCIA OKUPÁCIE

Prvým stretom, ktorým sa začali ústupové „boje“ československých reformných komunistov za zachovanie akej-takej možnosti pokračovať v demokratizačnom procese, boli moskovské rokovania v dňoch 23. – 26. augusta 1968. Žiaľ, už táto prvá „bitka“ mala strategický význam a jej výsledok neurčil len podobu nasledujúcich obranných bojov, ale aj charakter vývoja v ČSSR na takmer dve decéniá 20. storočia, v jeho sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch. V tejto práci sa však obmedzím len na najdôležitejšie tendencie tohto rokovania, vzhľadom na to, že sa o ňom podrobnejšie zmieňujú niektoré významné publikácie.⁴⁹⁴

Spomínaný politický neúspech ináč výborne zvládnutej invázie vojsk Varšavskej zmluvy do Československa postavil sovietske vedenie pred najmenej populárny variant riešenia danej situácie: nastolenie priamej vojenskej vlády. To bolo preň neprijateľné nielen z ideologických, ale aj z politických dôvodov, lebo celá akcia by vyznela ako agresívne dobytie inej krajiny. Preto návštevu prezidenta ČSSR privítali, a to nielen formálne, ale aj fakticky: na letisku ho údajne čakala polovica politického byra KSSZ na čele s L. I. Brežnevom a potom sa viezol v otvorenej limuzíne medzi „jasajúcimi zástupmi“ Moskovanov, ktorým prikázali zaplniť chodníky pozdĺž cesty. S náležitou pompou to potom vysielala sovietska televízia, aby celý svet videl, aké nerozborné je priateľstvo medzi Sovietskym zväzom a Československom.⁴⁹⁵ Pravda, keďže sovietski predstavitelia s takýmto vývojom nepočítali, neboli ani na rokovania s československou delegáciou náležite pripravení. Potvrdil to sám A. Dubček, ktorého na tieto rokovania urýchlene dopravili z jeho zakarpatsko-ukrajinského väzenia; podľa neho boli tieto rokovania chaotické a v počiatočnom štádiu im chýbal akýkoľvek premyslený cieľ.⁴⁹⁶

Napriek tomu sovietski predstavitelia už od začiatku dômyselne využívali svoju mocenskú prevahu. Už dávno predtým, ako priviedli na rokovania A. Dubčeka a ostatných zaistených československých politikov, vypočúvali po jednom L. Svobodu a ostatných členov československej delegácie – V. Bil'aka, A. Indru, G. Husáka, M. Dzúra a ďalších. Chceli zistiť, kto kde stojí, aby mohli členov československej delegácie rozdeliť.

Takto posadili pred L. Brežneva, A. Kosygina, N. Podgorného a G. Voronova aj A. Dubčeka, ktorého tam priviedli unaveného a neumytého – bez akýchkoľvek informácií o vývoji v ČSSR. Bez jediného slova vysvetlenia, prečo ho vlastne väznili, vychrlil naňho L. Brežnev vodopád slov; stenografický záznam z tohto rozhovoru má asi 50 strán, z ktorých úplnú väčšinu zaplnili Brežnevove monológy. V tomto chaose slov sa však predsa len našla aj racionálna požiadavka: nezaoberať sa minulosťou, ale viesť pokojný rozhovor, vychádzajúci zo situácie, „*ktorá sa teraz vytvorila, aby sme našli také riešenie, ktoré by prospelo Komunistickej strane Československa*“.⁴⁹⁷ Aby A. Dubček spolupracoval, a podieľal sa na riešení situácie, L. Brežnev mu oznámil „prevratnú novinu“: „*Súčasný*

494 Spomeňme monografiu: Kural, V. a i.: c. d.; Pauer, J.: c. d.; Dubček, A.: c. d.; Mlynář, Z.: c. d., atď.

495 Dubček, A.: c. d., s. 207.

496 Tamže.

497 Vondrová, J. – Navrátil, J.: c. d., zv. 4/2, s. 234.

*priebeh udalostí plne potvrdzuje, že za tvojím chrbtom (nechceme v žiadnom prípade povedať, že ty stojíš na ich čele) pravicové sily ... pripravovali zjazd, ako aj všetky akcie ... Nechceme ti osobne vyčítať, že si za to vinný. Nemusel si to ani vedieť, všetko to ... organizovali pravicové sily.*⁴⁹⁸ Teda krkolomný obrat od politického zločinca, ktorý už stál takmer pred „revolučným tribunálom“ k nevinnému mierotvorcovi. Napriek tomu sa pri tomto rokovaní nedosiahli nijaké závery, naopak, A. Dubček „audítorov“ ubezpečil, že okupácia Československa bola katastrofálnym politickým omylom.⁴⁹⁹

Po krachu dvoch tromfov spojeneckých invázií a okupačných plánov – pozvania a robotnícko-roľníckej vlády – sa sovietski predstavitelia pokúsili legalizovať agresiu tým, že donútia československú delegáciu priznať kontrarevolučnú situáciu v ČSSR. To bol pre nich, najmä spočiatku, rozhodujúci bod rokovania. Až potom nasledovali požiadavky deklarovať neplatnosť XIV. (vysočianskeho) zjazdu KSČ a stiahnuť z programu rokovania Bezpečnostnej rady OSN otázku agresie Varšavskej zmluvy proti našej republike.⁵⁰⁰ Proti tomu bolo treba zamerať aj základné štyri body odporu československej delegácie: neuznanie legitimacy invázie a okupácie; nepriznanie „kontrarevolúcie“; neakceptovanie kritiky odpovede predsedníctva ÚV KSČ na „varšavský list“ a trvanie na *Akčnom programe KSČ*.⁵⁰¹

V súvislosti s moskovským rokovaním treba ešte uviesť, že takmer paralelne (24. – 26. augusta 1968) prebiehal aj narýchlo zvolaný *summit* vedúcich predstaviteľov piatich socialistických štátov (ZSSR, Bulharska, Maďarska, NDR a Poľska). Ten však neprišiel nijaký pozitívny výsledok, lebo radikálne stanoviská navrhovaného postupu voči ČSSR zo strany niektorých zúčastnených lídrov presahovali aj rámec sovietskych predstáv a boli neprijateľné.⁵⁰²

Pravda, aby obrana spomínaných štyroch bodov odporu mohla mať aspoň teoretickú nádej na úspech, musela by československá delegácia vystupovať ako jednotný celok, doslova monolit. Nejednotnosť však bola Achillovou päťou našej straníckej a vládnej reprezentácie už počas rokovaní v Čiernej nad Tisou a v Bratislave, a nebolo to inak ani v Moskve. Teraz však už nešlo len o napätie medzi reformnými komunistami a prosovietskymi konzervatívami, ako predtým. Podľa Dubčeka V. Biľak a A. Indra, ktorí počas okupácie ČSSR zlyhali, „*boli mimo hry, ani jedna strana im nevenovala pozornosť*“.⁵⁰³ Potvrdil to aj A. Kosygin počas neformálneho rozhovoru už po podpísaní Moskovského protokolu, keď uviedol, že skupina kolaborantov („zdravé sily“) nebude po intervencii patriť k hlavným politickým oporám sovietskeho vedenia.⁵⁰⁴

498 Tamže.

499 Dubček, A.: c. d.

500 Tamže, s. 208 – 209.

501 Tamže, s. 230.

502 Pozri bližšie: Vondrová, J. – Navrátil, J.: c. d., zv. 4/2, 275 – 282. Podľa W. Gomuľku a T. Živkova bolo ozbrojené stretnutie s „kontrarevolúciou“ nevyhnutné a obaja navrhovali pokúsiť sa ešte raz o ustanovenie „robotnícko-roľníckej“ vlády.

503 Dubček, A.: c. d., s. 210.

504 Pauer, J.: c. d., s. 274.

Neskôr sa však v československej delegácii vytvorila ďalšia skupina, ochotná podporiť niektoré kľúčové sovietske požiadavky, tandem L. Svoboda – G. Husák, ktorí vytvorili zárodočnú bunku krídla tzv. realistov (alebo centristov); tí mali neskôr levý podiel na normalizácii spoločenského života v ČSSR – v súlade s predstavami vedenia ZSSR. Napriek tomu prvé vystúpenie G. Husáka na moskovských rokovaní bolo plne v súlade so *Splnomocnením predsedníctva SNR Gustávovi Husákovi na rokovaní v Moskve z 23. augusta 1968*, ktoré mu uložilo brániť „princíp legality existujúcich ústavných, demokraticky ustanovených najvyšších orgánov“ a pevne stáť „za politikou KSČS reprezentovanou Alexandrom Dubčekom“.⁵⁰⁵ Keď referoval o postoji slovenských komunistov, priznal, že počas pojanuárového vývoja došlo aj k chybám a nedostatkom, no poprel, že riešenie tejto situácie si vyžadovalo vojenský zásah a okupáciu krajiny. Toto jeho vystúpenie vyvolalo v radoch sovietskych predstaviteľov veľkú nespokojnosť. Až neskôr, keď došlo k rozhovorom medzi L. Brežnevom a G. Husákom „medzi štyrmi očami“, vznikol medzi nimi nový, pozitívny vzťah.⁵⁰⁶

Sovietskemu vedeniu vyšiel G. Husák v ústrety predovšetkým tým, že vehementne presadzoval anulovanie mimoriadneho XIV. (vysočianskeho) zjazdu KSČ. Určite to nerobil len preto, aby vyjadril porozumenie pre sovietske záujmy, ale aj preto, že tento zjazd, ktorý sa konal takmer bez slovenskej účasti, vonkoncom nezodpovedal jeho predstavám. Nesmieme zabudnúť, že už začiatkom júla 1968 zviedol G. Husák tuhý boj s V. Biľakom o to, kedy sa bude konať zjazd KSS a presadil, že sa mal konať pred celoštátnym zjazdom. Zámer bol jednoznačný: vytvoriť na zjazde KSS novú slovenskú straníčku a národnú reprezentáciu a na XIV. zjazde KSČ zásadne ovplyvniť jeho priebeh a zloženie najvyšších orgánov strany. A už tu presadiť aj prvé zásadné kroky vedúce k federalizácii KSČ. Z Husákovho hľadiska bolo úsilie o anulovanie mimoriadneho XIV. zjazdu KSČ aj riskom: veď na tomto zjazde bol konečne po osemnástich rokoch opäť zvolený do ÚV KSČ a jeho predsedníctva. Preto jeho snaha odložiť zjazd KSS mohla byť motivovaná aj tým, že chcel byť zvolený za prvého tajomníka ÚV KSS, a tak sa dostať do predsedníctva ÚV KSČ nezávisle od Prahy.⁵⁰⁷

Napriek tomu sa pôvodná reformná skupina zomhla 25. augusta na protinávrih proti spomínaným sovietskym zámerom, ktorý odmietal uznať existenciu kontrarevolúcie v ČSSR, obhajoval *Akčný program KSČ*, inváziu charakterizoval ako tragický omyl a požadoval stiahnuť okupačné vojská z našej krajiny. Sovietska delegácia však tento návrh energicky a arogantne odmietla; A. Kosygin informoval J. Smrkovského, že predstavitelia ČSSR nie sú v takom postavení, aby si mohli klásť podmienky.⁵⁰⁸

O niekoľko hodín predostrelí sovietski predstavitelia vlastný návrh dokumentu, ktorý by sa – podľa ich predstáv – mal podpísať na záver rokovania. Opakoval požiadavku uznania existencie kontrarevolúcie v Československu a legitímnosť invázie a úplne ignoroval akúkoľvek narážku na odchod sovietskej armády z našej krajiny. Ďalej požadoval neplat-

505 Slovensko v rokoch 1967 – 1970, c. d., s. 229.

506 Plevza, V.: Vzostupy a pády. Gustáv Husák prehovoril. Bratislava : Tatrapress, 1991 s. 107.

507 Mráz přichází z Kremli, c. d., s. 239.

508 Dubček, A.: c. d., s. 210.

nosť XIV. zjazdu KSČ, zavedenie cenzúry a obsahoval aj zoznam ľudí, ktorých bolo treba odstrániť z ich postov: boli medzi nimi aj predseda Národného frontu ČSSR F. Kriegel, tajomník ÚV KSČ Č. Císař a traja členovia vlády ČSSR O. Šik, J. Hájek a J. Pavel. A naopak, A. Indra, V. Biřak a ďalší príslušníci „zdravého jadra“ mali zostať vo svojich funkciách.⁵⁰⁹ V tejto podobe bol návrh neprijateľný zasa pre československú delegáciu, akceptovalo ho však ako východiskový bod na dosiahnutie lepšieho výsledku.

Tento „lepší výsledok“ však zo strany československej delegácie závisel temer výlučne na postojoch reformnej skupiny; konzervatívci sa chovali pasívne a ich príliš zreteľná podpora sovietskych požiadaviek by nemala veľký význam, ba čo viac, priebeh rokovania by narúšala. Avšak reformné krídlo vo vedení KSČ bolo už tiež diferencované na pôvodných reformátorov, z ktorých najaktívnejšie vystupovali O. Černík, J. Smrkovský, J. Špaček, B. Šimon a Z. Mlynář;⁵¹⁰ k tejto skupine patril aj A. Dubček, ktorý sa však až do popoludnia 26. augusta kvôli únave, ale aj z taktických dôvodov rokovaní nezúčastňoval, no so svojimi „súkmeňovcami“ vývoj situácie neustále konzultoval. A potom tu ešte boli spomínaní „realisti“ (centristi) – G. Husák a L. Svoboda, ktorí sa vyčlenili zo skupiny reformistov. Preto napr. L. Svoboda a G. Husák považovali za hlavný strategický cieľ rokovania uznanie existujúcich straníckych a štátnych orgánov a neboli ochotní formulovať žiadne minimálne požiadavky československej strany. Spomínaní pôvodní reformní komunisti však ešte navyše odmietali uznať predchádzajúci politický vývoj v ČSSR za kontrarevolučný, ako aj akceptovať inváziu vojsk Varšavskej zmluvy, bránili *Akčný program KSČ* a požadovali, aby bolo zaručené zotrvanie reformných komunistov v ich terajších funkciách. Pritom sa ešte aj v tomto krídle vyskytovali – napr. medzi A. Dubčekom, O. Černíkom a Z. Mlynářom – odlišné názory na niektoré zo spomínaných stanovísk. Preto neprekvapuje, že politické ciele určovala sovietska strana, ktorá bola už tradične až monolitne jednotná.

V skorých ranných hodinách 26. augusta 1968 bolo už pripravených podpísať Moskovský protokol, obsahujúci v tom čase ustanovenia zhruba na úrovni požiadaviek „realistov“, trinásť z dvadsiatich možných signatárov tohto dokumentu a dokonca aj O. Černík bol tomu veľmi naklonený. Zvyšok tvorili A. Dubček, J. Smrkovský, F. Kriegel, J. Špaček, B. Šimon a Z. Mlynář. Popoludní toho istého dňa sa na plenárnej schôdzi oboch delegácií zúčastnil aj A. Dubček, ktorý zaujal k momentálnemu stavu rokovaní zásadné stanovisko. Upozornil, že reformy, ktoré sa v Československu zavádzali po januári 1968, boli už vtedy nielen absolútne potrebné, ale aj oneskorené, pretože socializmus bol v našej krajine predchádzajúcou politikou vážne zdiskreditovaný. Obhajoval AP KSČ ako základ reforiem a uviedol, že sovietska kritika našich reforiem vyplynula z neznalosti a ignorovania našej vnútornej situácie. Na záver ešte zdôraznil, že „*invázia bola tragédiou a jej dôsledky nebudú možno nikdy napravené v mysliach a srdciach našich ľudí*“.⁵¹¹

509 Tamže, s. 211 – 212.

510 Na základe iniciatívy A. Dubčeka pricestoval Z. Mlynář do Moskvy spolu s O. Švestkom, J. Lenártom, M. Jakešom, F. Barbířkom a E. Rigom 25. augusta 1968. Mlynář, Z.: c. d., s. 228 – 229.

511 Dubček, A.: c. d., s. 214 – 215.

Potom prehovoril generálny tajomník ÚV KSSZ L. I. Brežnev. Podstatou toho, čo povedal, odložiac nabok obvyklé frázy o súdružskej solidarite a večnom priateľstve bolo, že ČSSR je vlastne sovietskou kolóniou a že je ich vecou, ako budú spravovať naše záležitosti. Na našom, československom chápaní vecí vraj nezáleží – vôbec nie je dôležité, či robíme veci tak, alebo onak, dobre, alebo zle, záleží iba na tom, či to oni, sovietski predstavitelia, schvaľujú, alebo nie. V jeho vystúpení sa naplno prejavil machiavellizmus najhrubšieho zrna; s ním postupovali on a jeho politbyro proti záujmom spojeneckej krajiny. A. Dubček neskôr tento najvyšší sovietsky stranícky orgán charakterizoval ako „*hŕbu cynických a arogantných byrokratov s feudálnymi názormi, ktorí už dávno prestali slúžiť čomukoľvek okrem seba*“.⁵¹²

Napokon však bol 26. augusta 1968 tesne pred polnocou Moskovský protokol podpísaný. Československej delegácii sa podarilo dosiahnuť, že v ňom nebola situácia v ČSSR označená za kontrarevolučnú a ani vojenská intervencia v ňom nebola explicitne spomínaná a ospravedlňovaná. *Akčný program KSČ* tiež nebol odsúdený ako revizionistický dokument a pobyt okupačných vojsk bol časovo limitovaný, pričom sa tieto vojská nemali miešať do vnútorných záležitostí ČSSR. Aj vedúci predstavitelia KSČ a socialistického štátu mali zostať vo svojich funkciách a pokračovať vo svojej práci. V porovnaní so spomínanými sovietskymi požiadavkami vyslovenými na začiatku rokovania možno uvedené považovať azda aj za úspech. Pravda, doteraz išlo o výpočet faktov, ktoré sa v tomto dokumente prevažne ani neobjavili. Jeho hodnotenie sa však podstatne zmení, keď uvedieme, čo sa v ňom nachádza.

Predovšetkým sa v protokole nachádza časť, v ktorej samotné predsedníctvo ÚV KSČ vyhlasuje, „*že tzv. XIV. zjazd Komunistickej strany Československa ... je neplatný*“.⁵¹³ Aby bol základný zámer tohto opatrenia – záchrana „zdravého jadra“ pred uvrhnutím do „prepadliska dejín“ poistený, na inom mieste sa vedúci predstavitelia KSČ zaväzujú, že „*nepripustia odstránenie z funkcií, alebo represívne opatrenia proti tým činiteľom ... strany, ktorí bojovali za upevnenie pozícií socializmu v krajine, proti antikomunistickým silám, za priateľstvo so Sovietskym zväzom*“.⁵¹⁴ A naopak, na zasadaní ÚV KSČ, ktoré sa malo konať v najbližších 6 – 10 dňoch, mali byť zo svojich funkcií odstránení tí, ktorých činnosť „*nezodpovedala potrebám upevnenia vedúcej úlohy robotníckej triedy a komunistickej strany*“. Následne mali takí istí „nepriatelia ľudu“ odísť aj z vládnych orgánov, pričom obzvlášť veľká pozornosť sa mala venovať ministerstvu vnútra.⁵¹⁵

Ďalším z bodov, ktorý zaútočil proti základným pilierom demokratizačného procesu v ČSSR, bol bod č. 4, v ktorom sa ako prvoradé opatrenie požaduje ovládnutie oznamovacích prostriedkov, „*aby plne slúžili veci socializmu*“. Taktiež sa mala zastaviť činnosť rôznych organizácií, „*stojacích na antikomunistických pozíciách*“ a zakázaná mala byť činnosť „*antimarxistickej sociálnodemokratickej strany*“.⁵¹⁶ Československí komunisti

512 Tamže, s. 216.

513 Pozri bližšie Vondrová, J. – Navrátil, J.: c. d., zv. 4/2, s. 271 – 274.

514 Tamže, s. 272.

515 Tamže, 272, 274.

516 Tamže.

museli tiež stiahnuť z programu Bezpečnostnej rady OSN požiadavku, aby prerokovala otázku agresie proti ČSSR.

Predtým pomerne pozitívne hodnotená skutočnosť, že pobyt vojsk v ČSSR mal byť podľa protokolu časovo limitovaný, mala však aj svoj „háčik“ v podobe veľmi vágne formulovanej „dočasnosti“ tohto pobytu. Tieto vojská totiž mali odísť až vtedy, keď „*pominie ... ohrozenie vymožeností socializmu v Československu a ohrozenie bezpečnosti krajín socialistického spoločenstva*“.⁵¹⁷ Keďže rozhodnutie o tom, kedy sa tak stane, bolo úplne v rukách predstaviteľov ZSSR, mohli u nás okupačné vojská zotrvať v podstate neobmedzený čas.

Moskovský protokol teda vytvoril podmienky na postupné odstraňovanie postulátov demokratizačného procesu a jeho protagonistov. Skutočnosť, že vedúci predstavitelia ČSSR zostali vo svojich funkciách, bola azda súčasťou perfídneho plánu sovietskych predstaviteľov, aby postupnú likvidáciu „socializmu s ľudskou tvárou“ vykonali samotní jeho tvorcovia; zrejme veľmi dobre poznali charakteristické vlastnosti komunistických politikov, ktorí zo svojich funkcií odchádzali až vtedy, keď ich odvolali, alebo zomreli.

Bezprostredne po odznení týchto udalostí sa začalo pôsobenie našej delegácie v Moskve 23. – 26 augusta 1968 hodnotiť a posudzovať z najrozličnejších pozícií, medzi ktorými, najmä po roku 1989, nechýbali ani politické východiská. Diapazón názorov bol naozaj veľmi široký: zrada (J. Tesař), politická samovražda (A. Hellerová), kapitulácia (J. Vondrová, J. Navrátil, J. Pauer), kompromis (J. Maxa), menšie zlo (I. Laluha) a pod.⁵¹⁸ Pravda, aby sme mohli vysloviť svoj ortieľ, musíme najprv použiť metódu empatie a vžiť sa do pomerov, v akých moskovské rokovania prebiehali.

Predovšetkým treba zdôrazniť, že tieto rokovania sa oveľa viac ako klasickým rozhovorom medzi štátnikmi v modernej dobe podobali stredovekému cirkevnému koncilu, ktorý sa zišiel, aby súdil kacírov. Namiesto pravoverných kresťanov tu boli ortodoxní sovietski marxisti – leninovci (vlastne neostalinisti) a úlohu kacírov hrali československí reformní komunisti, ktorí si zmysleli, že komunistickú vieru možno revitalizovať a z reformovaného socialistického spoločenského systému urobiť vhodné miesto pre život človeka. Azda jediným podstatným rozdielom medzi týmto moskovským a stredovekými cirkevnými koncilmi bola skutočnosť, že v modernej dobe sa už kacíri neupalovali.

Jeden z účastníkov moskovských rokovaní Z. Mlynář spomína, že sovietske politbyro vyvíjalo na československú delegáciu sústavný nátlak a počas prevažne separátnych rozhovorov s jej jednotlivými členmi striedavo používalo metódu vyhrážok a hrozieb a metódou láskavosti a sľubov. Všadeprítomnou a sústavne zdôrazňovanou hrozbou bolo, že naša delegácia z Kremľa neodíde, dokiaľ nepodpíše sovietske ultimátum – ak to nebude zajtra, bude to o týždeň, my máme čas. Z. Mlynář dokonca uviedol, že „*ľudská situácia niektorých členov dubčekovského vedenia sa podobala skôr postaveniu ľudí*

517 Tamže, s. 272.

518 Pozri bližšie Pauer, J.: c. d., s. 276; Suk, J.: c. d., s. 95 – 96; Laluha, I.: c. d., s. 9 a i.

vydieraných gangstrami, ako postaveniu členov štátnej delegácie pri politických rokovaniach“.⁵¹⁹

V takejto situácii, bez náležitých informácií o situácii v Československu, napokon podľahli aj najodolnejší členovia skupiny reformných komunistov na čele s A. Dubčekom. Ten súhlasil s názorom prezidenta republiky L. Svobodu, že čím dlhšie budú trvať doma neisté pomery, tým väčšie je nebezpečenstvo krvavého konfliktu. Začiatkom 90. rokov A. Dubček, už ako predseda federálneho parlamentu v rozhovore so svojim tlačovým tajomníkom O. Kořínkom na túto tému vyhlásil: „*Poznal som Rusov. Boli by to bezohľadne utopili v krvi.*“⁵²⁰

Okrem tohto dôvodu existoval ešte jeden dôvod, pre ktorý sa A. Dubček napokon rozhodol Moskovský protokol podpísať. Bola to zmienka o potrebe nadviazať na uznesenia májového zasadania ÚV KSČ z roku 1968, ktorá sa nachádzala v tomto dokumente a ktorá podľa neho umožňovala pokračovať v umiernených reformách. Práve v tejto súvislosti by sa azda dalo o Moskovskom protokole povedať, že z dobového subjektívneho pohľadu A. Dubčeka a jeho reformno-komunistických kolegov sa mohol javiť ako „menšie zlo“ a ako určité, i keď veľmi obmedzené východisko pre pokračovanie umiernených reforiem. Z dlhodobého a objektívneho hľadiska však sovietskym predstaviteľom umožnil pohodlné odbúravanie všetkých podstatných systémových črt „socializmu s ľudskou tvárou“ až k jeho úplnej demontáži a pokojne ho môžeme nazvať kapituláciou.

Pravda, v československej delegácii existoval muž, ktorý Moskovský protokol odmietol podpísať. Bol ním predseda ÚV Národného frontu ČSSR F. Kriegel. Riadil sa jednoduchou zásadou, že vydieraný rukojemník nemôže prevziať politickú zodpovednosť za niečo, čo nemôže ovplyvniť. Odolal dokonca aj naliehaniu svojich politických súkmeňovcov, aby bol lojálny.⁵²¹

A. Dubček tento zásadný postoj vysoko ocenil, poukázal však na odlišnosť svojho postavenia: „*Krieglova pozícia a moja situácia boli predsa len odlišné. Pre mnohých ľudí doma aj v zahraničí sa moje meno stalo stelesnením Pražskej jari a nášho boja za jej obranu proti sovietskemu tlaku. Preto som mal hlavnú nepopierateľnú osobnú zodpovednosť za životy ľudí doma, ktorí by určite brali moje odmietnutie podpísať ako podnet na aktívny odpor.*“ Omnoho rokov neskôr sa údajne dozvedel od člena velenia sovietskej okupačnej armády v roku 1968 generála Jeršova, že táto armáda iba čakala na znamenie aktívneho odporu, aby ho bez rozpakov potlačila.⁵²²

Uviedol som už, že rozpoltené a paralyzované predsedníctvo ÚV KSS nebolo schopné adekvátne reagovať na politickú situáciu, ktorá sa na Slovensku vytvorila po 21. auguste 1968 a jeho rolu postupne prebral Mestský výbor KSS pod vedením J. Zraka. Aktivita tohto straníckeho orgánu, ako aj tlak delegátov mimoriadneho zjazdu KSS a KSČ, ktorí sa vtedy nachádzali v Bratislave, mali za následok, že plénum ÚV KSS 25. augusta

519 Mlynář, Z.: c. d., s. 247 – 248.

520 Kořínek, O.: c. d., s. 17.

521 Pauer, J.: c. d., s. 271

522 Dubček, A.: *Nádej...*, c. d., s. 213

1968 dospelo k záveru, „že situácia si vyžaduje zvolať ihneď mimoriadny zjazd KSS“.⁵²³ K zjazdu sa neodvratne schyľovalo aj napriek tomu, že A. Dubček, V. Biľak i G. Husák viackrát z Moskvy telefonicky urgovali, aby sa nekonal. Jeho začiatok napokon vyprovokovala prílišná horlivosť veliteľstva Južnej skupiny sovietskych vojsk sídliaceho v Petržalke, ktoré 26. augusta internovalo päť popredných predstaviteľov vedenia KSS: J. Zraka, V. Pavlendu, A. Ťažkého, S. Falťana a R. Harenčára, ktorí sa tam usilovali nadviazať spojenie s československou delegáciou v Moskve. Podľa vyjadrenia A. Ťažkého sa zjazd začal v pôvodnom termíne na protest proti zadržaniu spomínaných straníckych funkcionárov.⁵²⁴

Mimoriadny zjazd KSS, ktorý sa začal tesne pred polnocou 26. augusta 1968 v závodnom klube Chemických závodov Juraja Dimitrova za účasti 358 delegátov zo 638 zvolených a 143 delegátov XIV. zjazdu KSČ,⁵²⁵ mal vo viacerých ohľadoch veľmi rozporný priebeh. Počas prvého dňa rokovania jeho delegáti nielen ostro odsúdili vpád vojsk Varšavskej zmluvy na naše územie, ale sa aj plne prihlásili k záverom mimoriadneho XIV. (vysočianskeho) zjazdu KSČ, ktorého rezolúcie uznali „za jediné legálnu celoštátnu smernicu v straníckej práci.“⁵²⁶ Úplne iný priebeh mal druhý deň zjazdového rokovania, keď sa už rokovalo legálne v budove PKO za prítomnosti G. Husáka, ktorý sa vrátil z Moskvy. Pri neúčasti V. Biľaka úplne ovládol politické pole.⁵²⁷

Legendárny prejav G. Husáka na tomto zjazde možno hodnotiť z viacerých pozícií, predovšetkým však z formálneho a obsahového hľadiska. Čo sa týka formálneho hľadiska, G. Husák udivoval všetkých prítomných svojou neuveriteľnou vitalitou. Akoby ani nezažil vyčerpávajúce a ponižujúce rokovania v Moskve a útrapy cesty. Podľa významného slovenského novinára M. Hrica, ktorý sa zjazdu KSS osobne zúčastnil, G. Husák tu predviedol svoj životný rečnícky výkon a ovládol zjazd „doslova ako zaklínač hadov“. Podľa Hricovho svedectva sa po Husákovom prejave ozval v sále frenetický potlesk a mohutné skandovanie: „Nech žije Husák!“ „Všetci sme sa obzerali“, spomína M. Hric, „kto to vlastne kričť a skanduje? so značným váhaním sa pridali dva – tri rady vpredu. Inak nikto. Do tlampačov skandovala a tleskala magnetofónová páska! Vysvetlil mi to známy, ktorý sa v tom vyznal.“⁵²⁸

Obsahová náplň prejavu G. Husáka bola prirodzene presne politicky zacielená. Matematicky vzaté, vystúpil až štyrikrát a vo dvoch zásadných prejavoch sa mu podarilo získať delegátov zjazdu pre svoj politický zámer: legalizáciu výsledkov moskovských rokovaní a ich zakotvenie do politicko-mocenských štruktúr ČSSR. Bolo to preňho z hľadiska jeho ďalšieho politického postupu a hlavne vzostupu nesmierne dôležité: určite vycítil, že

523 SNA, f. ÚV KSS, k. č. 1181.

524 Čomaj, J. – Vereš, J.: c. d., s. 149 – 153.

525 Vondrová, J. Navrátil, J.: Komunistická strana Československa. Prameny k dejinám československé krize v letech 1967 – 1970, zv. 9/3. Praha – Brno : Doplněk, 2001, s. 93.

526 Tamže, s. 88 – 89.

527 Účastníci zjazdu tlmočili prostredníctvom jeho delegátov M. Sedlákovej, B. Gracu a J. Janíka stanovisko, že by nebolo vhodné, aby na zjazd prišiel V. Biľak, ktorý tu chcel vysvetľovať svoje postoje počas okupácie. Pozri Štefanský, M.: c. d., s. 126.

528 Čomaj, J. – Vereš, J.: c. d., s.174.

sovietski predstavitelia mali už za posledných osem mesiacov „plné zuby“ nesplnených sľubov a ubezpečení nielen zo strany A. Dubčeka a jeho reformných stúpcov, ale aj zo strany predstaviteľov konzervatívneho a prosovietskeho krídla vo vedení KSČ na čele s A. Indrom, D. Kolderom a V. Biľakom a prahli po konkrétnych a zásadných politických činoch. A on mal teraz šancu vyjsť Sovietom v tomto smere v ústrety. Nesklamaf ich dôveru a potvrdiť to, čo ešte v Moskve povedal A. Kosygin Z. Mlynářovi: „*Súdruh Husák je schopný súdruh a výborný komunista. My sme ho osobne nepoznali, ale veľmi dobre tu na nás zapôsobil.*“⁵²⁹

Po prečítaní Husákových vystúpení na zjazde KSS 27. – 28. augusta 1968 musíme dať opäť za pravdu českému historikovi J. Pauerovi, ktorý uviedol, že to bola zmes „*obratnej demagógie, pátosu, rozumných politických argumentov i vyslovených lží spojených s pravdami a účinnými apelmi na slovenské národné cítenie*“. Prostredníctvom nich G. Husák „*preukázal svoje kvality ako stranícky tribún, demagóg i reálny politik, ktorý dokáže nájsť východisko z akejkoľvek situácie*“.⁵³⁰ Posúďte sami: Ohľadne osudu demokratizačného procesu vyhlásil, že nás nikto „*nechce tlačiť do návratu do predjannuárových pomerov a že vývoj u nás je našou vlastnou vecou, ... i keď ... v niektorých oblastiach v tejto mimoriadnej dobe, najmä okolo tlače, rozhlasu a televízie si budeme musieť istú disciplínu ukladať*“.⁵³¹

Čo sa týka moskovských rokovaní, ktoré sa – ako som už uviedol – podobali stredovekému cirkevnému koncilu a boli klasickým príkladom nerovnoprávneho postavenia jednej z dvoch rokujúcich strán, ako aj ich výsledku – Moskovského protokolu, G. Husák sa o nich bez ostychu vyjadroval ako o rytierskom slovnom súboji dvoch rovnocenných partnerov, ktorí chceli vyriešiť zložitú politickú situáciu a ktorí dospeli k čestnej dohode. „*Nikto, kto pri týchto rozhovoroch bol, nechoval sa zbabelo, podlízavo, servilne, nikto nechcel byť bábkou ... Tiež nikto od nás nežiadal, aby sme boli bábkou. Nikto od nás nežiadal, aby sme servilne prisluhovali niekomu, aby sme presadzovali to, čomu neveríme alebo aby sme veci neriešili naším spôsobom.*“⁵³² Tu azda nie je potrebný žiaden komentár.

O pobyte vojsk Varšavskej zmluvy a Sovietskej armády na našom území G. Husák uviedol: „*Vcelku nám bolo povedané, že niet dôvodu, aby tam, kde bude pokoj, kde bude poriadok, kde nebudú incidenty, aby tam vojská zotrvali.*“ Vojská mali postupne odchádzať v súlade s tým, ako sa bude situácia normalizovať. Už o 10 – 14 dní sa mali začať o tom rokovaní...⁵³³

Najtvrdším orieškom bola pre G. Husáka otázka mimoriadneho XIV. zjazdu KSČ, keďže v prvý deň svojho rokovania zjazd KSS akceptoval všetky jeho závery a dokumenty. Proti „vysočianskemu“ zjazdu bojoval už počas moskovských rokovaní a nakoniec sa mu podarilo delegátov presvedčiť, aby sa v záverečnom vyhlásení od neho dištancovali.

529 Mlynář, Z.: c. d., s. 240.

530 Pauer, J.: c. d., s. 295.

531 Vondrová, J. – Navrátil, J.: c. d., zv. 9/3, s. 116 – 117.

532 Tamže, s. 118 – 119.

533 Tamže, s. 116.

Jeho argumenty boli zamerané na emócie delegátov, pretože sa týkali slovenskej národnej suverenity. Argumentoval najmä veľmi nízkym počtom delegátov zo Slovenska, ako aj skutočnosťou, že XIV. zjazd zvolal a „režiroval“ Mestský výbor KSČ v Prahe. „*Súdruhovia*“, burácal z tribúny, „*akým právom má niekto z Mestského výboru strany v Prahe ... zostavovať slovenskú reprezentáciu do spoločného celoštátneho orgánu ... Takýmto spôsobom sa ústredný výbor voliť nedá ... Nemôže predsa niekto oktrojovať jednému suverénnemu národu a jeho strane, že skupinka ľudí, ktorú nikto nepoveril, určí jeho politickú reprezentáciu. (Potlesk). To je principiálna otázka.*“⁵³⁴ A napokon so všetkým pátosom, ktorého bol schopný, G. Husák vyhlásil, že neprijíma funkciu vo „vysočianskom“ ÚV KSČ ani v jeho predsedníctve a vyzval ostatných členov týchto orgánov „*aj menom súdruha Dubčeka, aby sa týchto funkcií vzdali*“.⁵³⁵

Toto Husákovu počinanie sa často zvykne hodnotiť ako „nadpráca“, zasievajúca zrnka podozrenia a trieštenia demokratických protiokupačných síl. Z hľadiska jednotného postupu počas ústupových „bojov“, ktorých cieľom bolo zachovať aspoň najzákladnejšie črty obrodného a demokratizačného procesu ide určite o pravdivý súd. Nesmieme však zabúdať, že federatívne štátoprávne usporiadanie Československa bolo dávny Husákovým snom a pred touto ideou nebol ochotný uprednostniť nijakú inú politickú otázku. Bol tiež natoľko skúseným politikom, že vedel, že federácia vo sfére štátnych orgánov nemôže v socializme sovietskeho typu fungovať, ak nebude doprevádzaná aj federatívnym usporiadaním KSČ. Výsledky XIV. (vysočianskeho) zjazdu KSČ sa mu z tohto hľadiska, najmä v oblasti zloženia najvyšších orgánov strany, museli zdať priam katastrofálne. Neskôr, po 17. apríli 1969, keď mal už moc pevne v rukách, sa tohto svojho sna do značnej miery zriekol a sformovaním tzv. pevnej federácie zásadne posilnil právomoci federálnych štátnych orgánov na úkor národných, teda i slovenských; z federalizácie KSČ, prirodzene, nebolo nič.

Najbližším politickým zámerom G. Husáka bolo dať sa zvoliť za prvého tajomníka ÚV KSS. Zabil by tak dve muchy jednou ranou: prebojovaním sovietskej požiadavky anulovať mimoriadny XIV. zjazd KSČ a vedúce orgány na ňom zvolené (ktorých bol členom), by sa osvedčil ako priateľ Sovietskeho zväzu a vážny tromf v rukách jeho vedúcich predstaviteľov. Zvolením do funkcie prvého tajomníka ÚV KSS by sa zasa automaticky stal nielen členom ÚV KSČ, ale aj jeho predsedníctva – tak velil zákon straníckej nomenklatúry. Nevyhnutnou požiadavkou na jeho zvolenie bol však nielen bravúrny rečnícky výkon, ale aj osvedčenie, že je blízkym stúpencom, ba priateľom A. Dubčeka. Preto v „zápale boja“ vyslovil dnes už legendárny výrok: „*Ja stojím plne za Dubčekovou koncepciou, ja som bol pri jej tvorbe, ja ho budem plne podporovať, alebo s ním budem stáť, alebo s ním odídem.*“⁵³⁶ Pravda, vtedy zaznel tento výrok po prvýkrát a G. Husák si ním vyslúžil dlhotrvajúci búrlivý potlesk.

Napokon musel G. Husák na tomto zjazde vyriešiť ešte jednu dilemu – svoj momentálny vzťah k V. Biľakovi. Dilemu preto, že musel rešpektovať aj ustanovenia Moskovského

534 Tamže, s. 150 – 151.

535 Tamže, s. 151.

536 Tamže, s. 149.

protokolu o tom, že členovia „zdravého jadra“ vo vedení KSC nesmú byť odstránení zo svojich funkcií, ani vystavení represívnym opatreniam, aj sa musel pokúsiť odstrániť V. Biľaka z funkcie prvého tajomníka ÚV KSS a dať sa do nej zvoliť sám. Preto si počínal opatrne, ba až šalamúnsky. Na jednej strane delegátov zjazdu KSS, ktorí sa domáhali informácií o zradcovskej činnosti V. Biľaka, upozornil, že „*nieto ani v prípade súdruha Biľaka, ani v prípade ostatných súdruhov žiadnych takých bezpečných faktov, aby sme mohli jednostranne o nich rozhodnúť, aby sme mohli povedať, že to a to urobil tak a tak*“. No na druhej strane tiež vyhlásil: „*ani nemáme nejaké bezpečné dôkazy, aby sme v niektorých prípadoch mohli – ako sa hovorí – strčiť ruku do ohňa za ľudia*“.⁵³⁷ Kto pozná aspoň trochu psychológiu masy, vie, že v tomto momente bol V. Biľak *de facto* zbavený svojej funkcie. Obľúbenec Moskvy G. Husák si to mohol dovoliť. Aby bol však vlk sýty a baran celý, V. Biľak onedlho dostal vysokú funkciu vo vedení KSC v Prahe. Napriek tomu, že sa zjazd KSS konal po okupácii ČSSR a po moskovských rokovaniach, nový ÚV KSS, ktorý na ňom zvolili, bol radikálnou výmenou starých politických kádrov. Zo 69 členov ÚV KSS zvoleného v roku 1966 bolo do nového 107-členného ÚV opäť zvolených len 12 členov a 5 kandidátov, čo znamená, že sa jeho zloženie obnovilo z 84 %. Z členov Kontrolnej a revíznej komisie KSS zvolených v roku 1966 sa do obnovenej dostal len jediný. Z najvyšších funkcionárov KSS, ktorí boli podozriví z kolaborácie, alebo boli príslušníkmi jej konzervatívneho krídla (V. Biľak, M. Hruškovič, H. Ďurkovič, M. Pecho, V. Šalgovič, M. Chudík, M. Sabolčík a i.), sa do nového ÚV KSS nedostal takmer nikto. Medzi 187 kandidátmi do ÚV KSS a KRK KSS bolo iba 25 robotníkov (13,4 %) a medzi účastníkmi zjazdu ich bolo iba 12,2 %.⁵³⁸ Úplne prevažovala inteligencia, v dôsledku čoho sa tieto orgány budovali ako klasické reformné zoskupenia, ktoré mali riešiť zložité otázky modernizácie socializmu sovietskeho typu. Novozvolený ÚV KSS zasadol 29. augusta 1968 a za úlohu mal zvoliť nového prvého tajomníka ÚV KSS a jeho predsedníctvo. G. Husáka za nového prvého tajomníka ÚV KSS navrhol jeho dlhoročný priateľ L. Novomeský týmito slovami: „*Súdruhovia, vzhľadom nato, čo sa udialo na tomto zjazde aj v tomto období, ja by som navrhol súdruha Husáka*.“ Predsedajúci Š. Sádovský na to uviedol: „*Napriek spontánnemu potlesku predsa by som dal hlasovať*.“ G. Husák bol napokon zvolený takmer všetkými hlasmi prítomných, iba jeden člen ÚV KSS sa zdržal hlasovania.⁵³⁹ Prvá veta novozvoleného prvého tajomníka ÚV KSS sa vyznačovala predstieranou skromnosťou: „*Ja mám také volajaké šťastie, že sa do stranických funkcií dostávam, keď akosi veľmi ide do živého, aj keď je z toho pomerne málo radosť a veľa starostí*“.⁵⁴⁰ Len tak mimochodom, podľa A. Dubčeka by delegáti zjazdu G. Husáka nikdy nezvolili, keby vedeli, ako sa správal v Moskve.⁵⁴¹

537 Tamže, s. 170 – 171.

538 Pauer, J.: c. d., s. 301 – 302.

539 SNA, f. ÚV KSS, k. č. 1881.

540 Tamže.

541 Dubček, A.: c. d., s. 224.

Do predsedníctva ÚV KSS bolo potom zvolených týchto 12 členov: G. Husák, L. Novomeský, V. Pavlenda, A. Ťažký, O. Klokoč, S. Falťan, J. Zrak, S. Lupták, Š. Sádovský, M. Sedláková, K. Bod'a, a R. Harenčár. Každý z nich patril pred 21. augustom 1968 k reformnému krídlu v KSS. Spolu s temer úplne reformným ÚV KSS mali tieto orgány čeliť zložitej poinváznej situácii. „Kádrová“ situácia vo vedení KSS vyzerala veľmi sľubne.

Po moskovských rokovaníach a zjazde KSS, na ktorom sa podarilo „navrúbiť“ realitu Moskovského protokolu na spoločensko-politický systém vtedajšej ČSSR, stáli pred československými predstaviteľmi dve možnosti ďalšieho postupu: po prvé, odmietnuť nanútený protokol a nepodrobiť sa. Čo však potom? Ako postupovať ďalej? Na tieto otázky vedel málokto spoľahlivo odpovedať. Po druhé, zachrániť národ pred masakrou, hľadať reálne východiská, dosiahnuť maximum z toho, čo sa dá, čo najviac z pojanuárových výdobytkov. Dubčekovo vedenie strany si zvolilo druhú možnosť – so všetkými pozitívnymi aj negatívnymi následkami nielen na politický život, ale aj na morálne zdravie celého spoločenského organizmu.

Niektorí historici (J. Tesař) tvrdia, že v podmienkach okupovanej krajiny mohlo toto úsilie skončiť iba ako „odboj kolaboráciou“, pripomínajúc aktivity prezidenta druhej ČSR E. Háchu a predsedu prvej protektorátnej vlády generála A. Eliáša.⁵⁴² Takéto súdy sú však ovplyvnené pohľadom *ex post*, keď už vieme, ako ústupové boje dopadli. Z pohľadu A. Dubčeka a jeho reformno-komunistických prívržencov bolo hneď po moskovských rokovaníach priam povinnosťou pokúsiť sa využiť aj ten veľmi obmedzený manévrovací priestor, ktorý poskytoval Moskovský protokol. A. Dubček si bol veľmi dobre vedomý východiskovej situácie pre takéto aktivity: „V každom prípade sme boli slabší v (tomto – poznámka autora) zápase.“⁵⁴³ Na druhej strane však tvrdil, že „naša situácia nebola beznádejná. Avšak všetko záviselo od jednoty v našich radoch – hore medzi funkcionármi, i medzi českým a slovenským národom“.⁵⁴⁴

A. Dubček musel najprv po návrate z Moskvy prehovoriť k občanom v rozhlase a v televízii a oboznámiť ich s obsahom a výsledkami moskovských rokovaní. Tento prejav mal svoju zvláštnu atmosféru vyplývajúcu zo skutočnosti, že si uvedomoval nielen početnosť publika, ktoré ho počúvalo, ale aj stav jeho mysle. Základným zámerom Dubčekovho prejavu bolo, že neuvedie nič, čo by mohlo vzbudiť ilúzie. Preto verejnosť oboznámil s nie veľmi povzbudzujúcim faktom, že sme stratili slobodu konania, že v budúcnosti sa budú naše aktivity vyvíjať „v situácii, ktorá nebude závisieť len od našej vôle“.⁵⁴⁵ Ďalej označil okupáciu za dočasnú a prisľúbil, že úplný a čo najskorší odchod cudzích vojsk bude najdôležitejším cieľom vedenia strany a štátu. Na záver zdôraznil potrebu súdržnosti: „Jedine jednota nášho postupu môže zabezpečiť úspech našej ďalšej politiky.“⁵⁴⁶

542 Pauer, J.: c. d., s. 313.

543 Dubček, A.: c. d., s. 220.

544 Tamže.

545 Tamže, s. 221.

546 Tamže.

Tento Dubčekov prejav, ktorý mal vtedy vo verejnosti pomerne veľký úspech, sa dodnes hodnotí rôzne. Uvedme len dva príklady: podľa J. Pauera išlo o „*funkčné zahmlievanie situácie*“ a klamanie verejnosti „*pokiaľ išlo o skutočný stav politickej porážky*“.⁵⁴⁷ Podľa *enfant terrible* slovenskej žurnalistiky a literatúry L. Mňačka A. Dubček hovoril „*otvorene, menoval veci pravým menom ... Podarilo sa mu nemožné, už zúfajúcemu ľudu dať novú nádej.*“ A čo sa týka obsahu Moskovského protokolu, L. Mňačko uviedol: „*Nikto neočakával, že prinesie niečo iné.*“⁵⁴⁸ Ťažko rozhodnúť, či má historik len chladne a maximálne racionálne hodnotiť skutočný stav vecí tak, ako sa nám javí dnes, alebo môže mať pochopenie pre počínanie politikov v mimoriadne zložitej situácii, v akej sa v tom čase nachádzali aj československí predstavitelia a tolerovať im, že pred verejnosťou zatajovali negatíva a zdôrazňovali všetko, čo nebolo v Moskovskom protokole výslovne zakázané.

Spomenul som už, že sovietski predstavitelia súhlasili so zotrvaním československých reformných politikov vo vedúcich straníckych a štátnych funkciách aj preto, aby sa normalizácia uskutočňovala v ich mene a aby sa normalizačnými opatreniami vykonávanými v ich réžii skompromitovali pred verejnosťou. Prvým takýmto opatrením mal byť útok proti slobodným oznamovacím prostriedkom, ktoré stáli v hierarchii československých reformných hriechov na prvom mieste. 30. augusta 1968 zriadila vláda ČSSR Úrad pre tlač a informácie (na Slovensku vznikol Slovenský úrad pre tlač a informácie – SÚTI), ktorý začal vydávať prvé pokyny zavádzajúce v tlači, rozhlase a televízii cenzúru. Podľa pokynov tohto úradu z 3. a 9. septembra 1968 sa v československých oznamovacích prostriedkoch nesmeli publikovať kritika na adresu Sovietskeho zväzu a ďalších socialistických krajín, v článkoch a komentároch sa nesmeli kritizovať okupačné jednotky (slovo okupácia bolo neprípustné), nesmeli byť tiež publikované údaje o materiálnych škodách a stratách na životoch, ktoré spôsobili tieto jednotky.⁵⁴⁹

Podľa mienky A. Dubčeka však pracoval tento úrad – aspoň spočiatku – na základe dobrovoľného obmedzovania; nebola to teda predpublikačná cenzúra a naši vedúci predstavitelia ju vraj vtedy ani nemienili zaviesť.⁵⁵⁰ Potvrdzujú to aj niektorí historici. Podľa J. Koteka až do odvolania A. Dubčeka a nástupu G. Husáka do funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ fungovala cenzúra len veľmi mierne a novinári mohli ešte určitý čas pracovať s náznakmi, symbolmi a metaforami, ktoré cenzúra mohla len veľmi ťažko postihnúť a obecnstvu boli dokonale zrozumiteľné.⁵⁵¹ Aj A. Benčík tvrdí, že poaugustová cenzúrna prax bola veľmi deravá a príliš neobmedzovala zverejňovanie kritických článkov na adresu domácich a zahraničných odporcov reformného hnutia.⁵⁵²

Po tomto, podľa mienky progresívnych členov vedenia KSČ zdánlivom ústupku, ktorý však položil základy infraštruktúry účinnej cenzúry v budúcnosti, sa reformátori pokúsili

547 Pauer, J.: c. d., s. 288.

548 Čomaj, J. – Vereš, J.: c. d., s. 174 – 175.

549 Suk, J.: c. d., s. 95.

550 Dubček, A.: c. d., s. 223.

551 Kotek, J.: Posrpnové písně hněvu a vzdoru (1968–1969), Soudobé dějiny 3 – 4/2002, s. 542.

552 Benčík, A.: Obrázky historie z petřínského bludiště, Soudobé dějiny, 3 – 4/2002, s. 633.

preskúpiť a skonsolidovať svoje rady tak, aby boli schopní viesť ústupové boje, zamerané na zachovanie niektorých základných postulátov demokratizačného procesu. Stalo sa to na zasadaní ÚV KSČ 31. augusta 1968.

A. Dubček vo svojom úvodnom vystúpení najprv prítomných oboznámil s rokovaním československej straníckej a vládnej delegácie v Moskve 23. – 26. augusta 1968. Uvedol, prirodzene, oveľa viac podrobností, ako mohol povedať vo svojom rozhlasovom a televíznom prejave 27. augusta a zdôraznil, že protokol nebol prijatý dobrovoľne. Zároveň vysvetlil, za akých okolností – aj pri uloženom diktáte – ešte existuje možnosť brániť reformy, i keď ich uskutočňovanie bude určite oveľa ťažšie a pomalšie.⁵⁵³ Mimo chodom, V. Biľak, ktorý sa na tomto zasadaní ÚV KSČ správal veľmi skromne, ba až ponížene,⁵⁵⁴ neskôr takto kritizoval Dubčekov prejav: „Každý nezaujatý človek by očakával, že ak je na programe prvého rokovania ústredného výboru po takých závažných udalostiach politická situácia v strane a spoločnosti, potom sa povie, čo sa v republike stalo, aké to malo príčiny a najmä, aké vidíme východiská. V celom referáte však nebola ani jedna veta o kontrarevolučných silách. Naopak, podľa Dubčekovho referátu sa stala iba tá chyba, že v hodnoteniach politického vývoja naša strana dostatočne nerátala s váhou a reálnou silou medzinárodných faktorov.“⁵⁵⁵

Potom nasledovali kádrové zmeny. Podľa dohody medzi L. I. Brežnevom a A. Dubčekom, uzavretej mimo Protokolu ešte v Moskve, mohol A. Dubček do ÚV KSČ kooptovať niekoľko delegátov XIV. (vysočianskeho) zjazdu KSČ, ako aj členov ÚV, ktorý bol na ňom zvolený. Reformné vedenie strany však túto „úľavu“ pochopilo a najmä realizovalo veľmi veľkoryso: Do starého ÚV KSČ, zvoleného ešte v roku 1966, kooptovalo 80 (!) delegátov „vysočianskeho“ zjazdu, pričom 46 z nich bolo aj členmi „vysočianskeho“ ÚV. Zo 187 členov starého ÚV KSČ odstúpil iba jeden a M. Chudíka z neho uvoľnil, lebo bol predtým vylúčený z ÚV KSS.⁵⁵⁶ Tak vznikol 265-členný nový ÚV KSČ, v ktorom mali výraznú prevahu reformisti.

Z nového predsedníctva ÚV KSČ „vypadli“ hneď traja členovia Indrovho a Biľakovho tímu, na udržaní ktorých sovietske vedenie výslovne netrvalo: D. Kolder, O. Švestka a E. Rigo; A. Kapek bol uvoľnený z funkcie kandidáta predsedníctva. Na nátlak Moskvy však musel z tohto orgánu odísť aj významný radikálny reformný komunista F. Kriegel a z funkcie člena sekretariátu a tajomníka ÚV KSČ aj Č. Císař. Na oplátku však bolo do predsedníctva ÚV KSČ menovaných ďalších 15 nových členov, ktorí boli pred 21. augustom 1968 považovaní za stúpcov reformy. Boli medzi nimi L. Svoboda, V. Slavík, B. Šimon, Z. Mlynář a zo Slovenska G. Husák, Š. Sádovský, A. Ťažký a J. Zrak.⁵⁵⁷ Vykonaním týchto fúzií došlo v najvyšších orgánoch KSČ k značnému oslabeniu protireformných síl a naopak, k významnému posilneniu krídla reformných komunistov. Keď k tomu prirátame aj takmer úplne reformný ÚV KSS a jeho jednoliate reformné

553 Pozri bližšie Vondrová, J. – Navrátil, J.: c. d., zv. 9/3, s. 213 – 226.

554 Porovnaj tamže, s. 203 – 204, 209 a i.

555 Biľak, V.: c. d.

556 Rok šedesátý osmý v uzneseniach a dokumentech ÚV KSČ. Praha : Svoboda, 1969, s. 307.

557 Vondrová, J. – Navrátil, J.: c. d., zv. 9/3, s. 211 – 212.

predsedníctvo, a potom aj krajské a okresné orgány KSČ, ktoré boli od väčšiny konzervatívcoov očistené už dávno pred augustom 1968, máme dočinenia s paradoxnou situáciou: o takomto zložení ústredných i ostatných orgánov strany mohli reformisti najrozličnejších odtieňov pred 21. augustom iba snívať. Teraz to bol objektívne existujúci fakt. Ten sa však, ako to komentoval aj A. Dubček, „v okupačných podmienkach už nemohol náležite uplatniť“.⁵⁵⁸

K určitým zmenám došlo pod tlakom sovietskeho vedenia aj vo vláde ČSSR. Najprv, už 30. augusta 1968, musel odísť minister vnútra J. Pavel a neskôr, 19. septembra, aj minister zahraničných vecí J. Hájek. Rezort zahraničných vecí potom dočasne spravoval predseda vlády O. Černík, ministrom vnútra sa stal bývalý krajský tajomník KSČ v Plzni J. Pelnář. Podľa A. Dubčeka to nebol nijaký radikál ani oponent reforiem; podľa znalca problematiky vnútra a ŠtB J. Peška sa však po nástupe J. Pelnářa začal v tomto rezorte rozvíjať trend, neskôr označovaný ako normalizácia.⁵⁵⁹ Možno, že sa A. Dubček v osobe J. Pelnářa mýlil tak ako predtým, keď posunul do funkcií svojich „spolupracovníkov“ V. Šalgoviča a M. Jakeša. Zo svojich funkcií museli odísť aj riaditelia rozhlasu a televízie Z. Hejzlar a J. Pelikán; reformní komunisti však nedovolili, aby ich nahradili agenti Moskvy. Zároveň vymenili niektorých vedúcich predstaviteľov ČTK a ministerstva spojov, ktorí sa v priebehu invázie ukázali ako priami sovietski agenti (M. Sulek, K. Hoffmann a i.).

Ako som už spomenul, že podľa názoru A. Dubčeka mali reformní komunisti v KSČ určitú šancu úspešne zvládnuť „ústupové boje“ iba za predpokladu úplnej jednoty svojich radov. To však bol fenomén, ktorý vo vedení KSČ neexistoval ani pred augustom 1968 a prirodzene ani po ňom; v tradičných predaugustových zoskupeniach sa začali ďalšie významné diferenciačné pohyby, ktoré potom umožnili spútať uvoľnený a demokratizovaný politický systém ČSSR reťazami klasického socializmu sovietskeho typu.

Reformný prúd v KSČ bol po prvýkrát významne oslabený už na zasadaní ÚV KSČ 31. augusta 1968. Spomínanou fúziou „vysočianskeho“ a starého ÚV KSČ boli radikálni reformní komunisti, ktorí dominovali na mimoriadnom XIV. zjazde KSČ, vytlačení na okraj politického diania.⁵⁶⁰ Oveľa nebezpečnejšia však bola skutočnosť, že v samotnom reformnom prúde sa postupne čoraz jasnejšie profilovala skupina „realistov“, ktorá sa začala tvoriť už počas moskovských rokovaní ako tandem L. Svoboda – G. Husák; ako prvý sa k nim potom pridala L. Štrougal. Tá bola nielen ochotná spolupracovať so sovietskym vedením, ale začala robiť aj „nadprácu“, t. j. spolupôsobiť pri odbúravaní reformných opatrení. Znovu sa potvrdilo, že prosovietske „zdravé jadro“ (A. Indra, D. Kolder a V. Bílák a i.), ktoré počas invázie do ČSSR sklamalo na celej čiare, nebolo už tým hlavným nebezpečenstvom. Potvrdil to aj A. Dubček, keď počas stretnutia s historikom M. Reimanom vo Viedni roku 1988 uviedol, že bol presvedčený o možnosti nadviazať na májové plénum ÚV KSČ v roku 1968 a pomocou kooptácie prekonať krízu. Hlavnou prekážkou pre toto jeho úsilie však vôbec nebol V. Bílák, „ten bigotný hlupák“, ako

558 Dubček, A.: c. d., s. 227.

559 Pešek, J.: c. d., s. 93.

560 Pauer, J.: c. d., s. 311.

ho výslovne nazval, ale G. Husák, ktorý všetko jeho úsilie cieľavedome „torpédoval“ z pozície prvého tajomníka ÚV KSS.⁵⁶¹

Taktiež vychádza čoraz viac najavo, že ďalšou veľkou oporou pri presadzovaní sovietskych požiadaviek po moskovskom rokovaní bol prezident republiky L. Svoboda. V niektorých situáciách, najmä pri presadzovaní normalizácie v armáde, ale aj dôležitých kádrových zmien a vyvíjaní nátlaku na A. Dubčeka, J. Smrkovského a i. bol pre sovietskych predstaviteľov nezastupiteľnou osobou.⁵⁶²

Prítomnosť a aktivita niekoľkostotisícovej intervenčnej armády zapôsobila ako živá voda aj na konzervatívcoch všetkých odtieňov. Napriek tomu, že odpor proti okupácii a nesúhlas s počiatočnými formami normalizácie boli v českých krajinách silnejšie ako na Slovensku, práve v Čechách došlo k nebývalej aktivite bývalých Novotného prívržencov a ultraľavičiarov, ktorí v spojení so sovietskymi „politrukmi“ predstavovali významnú nátlakovú skupinu. I keď bolo v Moskovskom protokole výslovne ustanovené, že „vojská a iné orgány spojeneckých krajín sa nebudú miešať do vnútorných záležitostí ČSSR“,⁵⁶³ skutočnosť bola úplne iná: Nielen sovietski politici spolu s ďalšími predstaviteľmi „varšavskej päťky“, ale aj velitelia intervenčnej armády úplne otvorene a bezohľadne, na všetkých úrovniach od okresov až po najvyššie stranické a štátne orgány, zasahovali do vnútorných záležitostí Československa. Podľa A. Benčíka by sa dôkazy o tomto zasahovaní, ktorého cieľom bolo presadenie Brežnevovho poňatia normalizácie, sotva zmestili do jednej objemnej knihy.⁵⁶⁴

Sovietski predstavitelia postupovali neústupčivo a v spolupráci s domácimi pomáhačmi sa snažili krok za krokom odbúravať výsledky reformného procesu. Pre ďalšie prehlbovanie procesu normalizácie mala veľký význam aj misia osobitného vyslanca Kremľa V. Kuznecova. Jeho úlohou bolo zistiť, ktorí československí politici okrem už spomínaných, sú ochotní akceptovať sovietsku predstavu normalizácie a do akej miery by boli prospešní záujmom Sovietskeho zväzu. Pricestoval 6. septembra 1968 a jeho pol-druhamesačné pôsobenie, podporované činnosťou spomínanej skupiny „realistov“ sa neminulo cieľa: podľa starej zásady „rozdeľuj a panuj!“ zasial svár do tábora reformných komunistov. Jeho aktivity boli naozaj mnohostranné: rokoval nielen s A. Dubčekom, O. Černíkom, G. Husákom, E. Erbanom a i., ale aj s vedúcimi tajomníkmi okresných a krajských výborov KSCČ, kde získaval dôležité informácie o konkrétnej situácii v ČSSR. Tieto informácie sa potom dostávali prostredníctvom sovietskeho veľvyslanectva do Moskvy.⁵⁶⁵

Napokon Národné zhromaždenie ČSSR schválilo 13. septembra 1968 tri zákony, ktoré nadväzovali na viaceré výnosy vlády z konca augusta toho istého roku. Išlo o Zákon o niektorých opatreniach na upevňovanie verejného pokoja a poriadku, Zákon o niektorých opatreniach v oblasti periodickej tlače a ostatných hromadných informačných

561 Reiman, M.: c. d., s. 142.

562 Štefanský, M.: c. d., s. 98 – 99.

563 Vondrová, J. – Navrátil, J.: c. d., zv. 4/2, s. 272.

564 Benčík, A.: c. d., s. 633.

565 Štefanský, M.: c. d., s. 99.

prostriedkov a Zákon Predsedníctva Národného zhromaždenia o Národnom fronte.⁵⁶⁶ Ako už vyplýva z názvov týchto zákonov, boli zamerané proti rušiteľom verejného poriadku – teda tým, ktorí by verejne protestovali proti „uťahovaniu skrutiiek“, postupne sa rozbiehajúcemu po invázii do ČSSR a jej okupácii, proti výstrelkom v oznamovacích prostriedkoch a proti možnosti vytvárať mimo rámca NF podobné organizácie ako KAN alebo K-231; v súlade s týmto zákonom neboli vzápätí spomínaným organizáciám schválené stanovy... Ide teda o súbor zákonov, ktorými sa politické vedenie ČSSR snažilo na jednej strane presvedčiť sovietskych a spojeneckých predstaviteľov o tom, že sa plnia ustanovenia Moskovského protokolu a ktoré na druhej strane, vďaka vágnym formuláciám, umožňovali aj inú interpretáciu. Pravda, stále viac a viac sa vzdávali sily, ktoré v budúcnosti presadili ich využívanie v prospech konzervatívno-dogmatických a prosovietskych síl.

Na Slovensku sa po vstupe vojsk dočasne vytvorili veľmi špecifické podmienky: reformné sily sa, paradoxne, presadili v najvyšších orgánoch strany až na zjazde KSS koncom augusta 1968. Rozpoltené a paralyzované predsedníctvo ÚV KSS sa stalo minulosťou a aj v pléne mali reformní komunisti absolútnu prevahu. Plne sa to prejavilo aj vo sfére štátu. Na zasadaní SNR 29. augusta 1968 vystúpili v búrlivej atmosfére s pozoruhodnými vystúpeniami povereníci alebo poslanci O. Klokoč, Š. Brenčič, M. Lúčan (!), K. Bod'a, P. Višňovcová, V. Zvara, F. Hagara (!), L. Kompiš, J. Štencel, F. Barbírek, F. Vašečka, E. Vrtiak, J. Kríž, I. Ďurišínová, A. Horák a ďalší. Pozoruhodné boli najmä preto, lebo všetci ostro odsudzovali okupáciu, navrhovali prijať protiokupačné vyhlásenia, manifesty a pod. Viacerí z nich potom o niekoľko mesiacov tieto svoje prejavy a vyhlásenia horko ľutovali, odvolávali a z niektorých z nich – napr. M. Lúčana a F. Hagaru sa stali horliví normalizátori.⁵⁶⁷

G. Husák v tom čase požíval na Slovensku plnú dôveru úplnej väčšiny členov strany i bezpartajných, ktorí od neho očakávali, že bude garantom „kádarácie“, t. j. opatrného pokračovania v umiernených reformách. Možno povedať, že začal veľmi dobre, a tieto nádeje na spomínanom zasadaní ÚV KSČ 31. augusta 1968 vonkoncom nesklamal. Vystupoval dokonca plne v súlade s Dubčekovým zámerom nadviazať na májové zasadanie ÚV KSČ a pomocou fúzie dvoch ÚV KSČ kooptáciou si na to vytvoriť potrebné kádrové a politické podmienky. Pripomeňme si, že na májovom pléne roku 1968 išlo o boj na dvoch frontoch – aj proti pravici, aj proti dogmatickým a sektárskym konzervatívcom. V tomto zmysle zaútočil G. Husák najprv na konzervatívcom, proti ktorým bránil kooptáciu nových členov ÚV KSČ a ktorých ubezpečil, že ich nádeje na reštauráciu Novotného čias sú plané.⁵⁶⁸ Potom sa pustil do J. Šabatu, ktorého názory na moskovské rokovania a na normalizáciu pomerov v ČSSR považoval za opačný extrém. J. Šabata sa totiž netajil názormi, že Moskovský protokol je nerovnoprávnou zmluvou a že normalizácia verejného a politického života v ČSSR má nasledovať až po odchode okupačných vojsk. G. Husák nazval jeho názory lacným a arogantným avanturizmom a poradil mu,

⁵⁶⁶ Tamže, s. 100.

⁵⁶⁷ Uher, J.: c. d., s. 172 – 173.

⁵⁶⁸ Vondrová, J. – Navrátil, J.: c. d., zv. 9/3, s. 249.

že keď nevie vyjednať so Sovietskym zväzom lepšiu dohodu ako stranícka a vládna delegácia, nech plénum ušetrí svojich rád.⁵⁶⁹

Základná línia na ďalšie obdobie politického vývoja na Slovensku bola vytýčená na zasadnutí ÚV KSS 5. septembra 1968. V úvode svojho referátu sa prvý tajomník ÚV KSS G. Husák ešte raz vrátil k mimoriadnemu zjazdu KSS, o ktorom vyhlásil, že spôsobil „*uvoľnenie v miliónových masách našich ľudí, ukazoval ... cieľ, východisko, perspektívu, ... bol to začiatok konsolidácie*“.⁵⁷⁰ Pravda, v správach o politickej situácii na Slovensku v tom čase, ktorých autormi boli pracovníci krajských výborov KSS, sa uvádzalo niečo celkom iné. Najmä zo Stredoslovenského kraja hlásili, že „*verejnosť v širšom rozsahu zaujíma vyčkávací postoj v tom smere, ako sa situácia bude naďalej vyvíjať*“.⁵⁷¹ Staronovým javom bola rozširujúca sa tendencia pasivity časti straníckych organizácií a funkcionárov mestských a okresných výborov KSS – hlavne v okresoch Banská Bystrica, Žilina, Martin a Lučenec.⁵⁷² Tentokrát však nešlo o pasivitu konzervatívnych pracovníkov aparátov týchto straníckych orgánov ako v jarných mesiacoch roku 1968, ktorí takto reagovali na demokratizačný proces. Teraz boli politicky a sociálne zneistení stúpeni reformy.

G. Husák si uvedomoval, že na Slovensku zo známych historických príčin proces demokratizácie nezašiel tak ďaleko ako v českej časti republiky a preto aj proces konsolidácie (ako ho chápal on) môže prebiehať hladšie, bez rôznych neželaných incidentov. Na tomto pléne ÚV KSS totiž vyhlásil, že „*Slovensko sa stalo konsolidačným faktorom v našom štáte. Po mimoriadnom zjazde ... je možné celú váhu našej strany na Slovensku i celú pozíciu Slovenska dať k dispozícii vedeniu našej strany v Prahe, súdruhovi Dubčekovi, Svobodovi, Černíkovi, ako konsolidačný faktor pomerov v celej republike*“.⁵⁷³ Domnievam sa, že v tomto výroku sú ukryté aj osobné politické ambície G. Husáka: vývoj na Slovensku bol z jeho pohľadu vzorom pre celú ČSSR, a ak to týmto jediným správnym smerom nepôjde ďalej v celej republike, som tu ja, ktorý sa o to postarám! Ako inak sa dá vysvetliť jeho neustále zdôrazňovanie potreby svedomitého a dôkladného plnenia záverov Moskovského protokolu a metanie „ohňa a síry“ na tých, ktorí o tom pochybovali? V citovanom prejave totiž G. Husák energicky zdôrazňoval aj to, že plnenie záväzkov vyplývajúcich z Moskovského protokolu „*nie je možné dajakou chytristikou alebo dajakým podfukom*“.⁵⁷⁴ Zdá sa, že spomínanou „chytristikou“ môže byť predovšetkým Dubčekovo úsilie orientovať sa na to, čo nebolo v Moskovskom protokole výslovne zakázané a využiť to na zachovanie základných postulátov demokratickej reformy. Tu môže byť ideové východisko spomínaného „torpédovania“ Dubčekovho úsilia, ktorým si chcel G. Husák „vykopať ostrohy“ jedinej spoľahlivej politickej

569 Tamže, s. 250.

570 SNA, f. ÚV KSS, k. č. 1881.

571 Správa o politickej situácii v Stredoslovenskom kraji k 26. 9. 1968. Slovensko v rokoch 1967 – 1970, c. d., s. 311.

572 Tamže, s. 310.

573 SNA, f. ÚV KSS, k. č. 1881.

574 Tamže,

osobnosti v ČSSR, ktorá je schopná splniť predstavy sovietskeho vedenia o normalizácii verejného a politického života v našej krajine.

U G. Husáka nastal teda posun pri hodnotení pravicových extrémistov, za ktorých už považoval aj tých, ktorí ešte stále hľadali v Moskovskom protokole miesta, ktoré by im umožnili predĺžiť demokratický proces aspoň v polohe najzákladnejšej hierarchie hodnôt. V tom čase sa už začal uchýľovať aj k vyhrážkam. Jedna z nich, ktorá v septembri 1968 odznela na plenárnej schôdzi KSS na Filozofickej fakulte Univerzity J. A. Komenského v Bratislave, mala priam prorocký obsah: *„Dodržať Moskovský protokol – to je pre nás záväzná. Od vás záleží, či to urobíme inteligentne s generálmi. Keď so mnou nepôjdu generáli, urobím to s feldvéblami!*“⁵⁷⁵ Tak búril G. Husák medzi svojimi priateľmi na filozofickej fakulte spomínanej univerzity. Neskôr tieto hrozby aj vyplnil: Viacerí si ešte dnes pamätajú, ako neskôr, keď už bol najmocnejším mužom v našej krajine, opustil mnohých, ktorí ho v 60. rokoch 20. storočia opäť uviedli do politiky a významne mu pomáhali. Tí boli potom postihnutí straníckymi čistkami a ocitli sa na dvadsať rokov na úplnom okraji spoločnosti.

V danej etape vývoja bola aj na Slovensku z politického hľadiska najdôležitejšou otázkou oznamovacích prostriedkov – tlače, rozhlasu a televízie. Prímeranú pozornosť jej venovalo aj zasadanie ÚV KSS 5. septembra 1968. Keď G. Husák komentoval vytvorenie SÚTI, ako aj zákon o masmédiách, ktorý onedlho prijal celoštátny parlament, priznal, že sa to síce *„v danej chvíli môže chápať ako istý krok späť“*, ale vzápätí prítomných členov ÚV KSS ubezpečil, že tieto opatrenia sú len dočasné. Potom na novinárov naliehal, aby trpezlivo, ochotne a disciplinovane dodržiavali dohody s vedením strany, lebo *„ak by táto ochota nebola, budeme nútení robiť administratívne opatrenia“*. Nakoniec ešte raz prízvukoval: *„nebudeme cenzúru aplikovať, ak nájdeme taký stupeň pochopenia ..., že nebudeme k tomu nútení“*.⁵⁷⁶ Tým by sa však vytvorili podmienky na vznik najponížujúcejšieho zo všetkých druhov cenzúry – autocenzúry.

Pravda, takto sa o otázkach masmédií uvažovalo na najvyššej politickej úrovni na zasadaní ÚV KSS. Paralelne s tým sa však začali konsolidačné opatrenia zavádzať aj priamo medzi novinárov. Pre pracovníčku Československého rozhlasu v Bratislave H. Dzvóníkovú bol posledným dňom slobody 3. september 1968, keď sa na tomto pracovisku, za prítomnosti tajomníka ÚV KSS B. Gracu, realizovalo prvé konsolidačné opatrenie: voľba cenzorov spomedzi seba. To bolo naozaj mimoriadne preffkané a priam jezuitsky účelné opatrenie. Novozvolený cenzor, pokračuje ďalej H. Dzvóníková, totiž obyčajne svojim bývalým kolegom povedal: *„Ako šéf by som to zaradil do vysielania, a to hneď. Ako cenzor musím povedať nie!“* Svoju sentenciu na túto tému končí H. Dzvóníková slovami: *„Voľba cenzorov bola naša prvá kolektívna chyba, vykročenie na cestu morálneho rozkladu.“*⁵⁷⁷

Aj na Slovensku, i keď nie v takom rozsahu ako v českých krajoch, sa začínajú po okupácii prebúdať k životu konzervatívci najrozličnejších odtieňov. Ultraľaví komunisti,

575 Čomaj, J. – Vereš, J.: c. d., s. 180.

576 SNA, f. ÚV KSS, k. č. 1881.

577 Čomaj, J. – Vereš, J.: c. d., s. 185.

internacionalisti, sa v Kovarciach (okres Topoľčany) sformovali až koncom roku 1968. Ale už v septembri toho istého roku, ako sa uvádza v spomínanej *Správe o politickej situácii v Stredoslovenskom kraji k 26. 9. 1968*, sa v straníckych organizáciách začínajú objavovať názory, schvaľujúce príchod okupačných vojsk do ČSSR. Takýto názor zastávali komunisti z Krajského veliteľstva ŠtB v Banskej Bystrici, ale aj v základných organizáciách strany v Klenovci, Lehote nad Rimavicou, Ratkovskej Lehote, Rimavskej Sobote a i. Dokonca odmietali nazývať tieto vojská „cudzími“, pretože nás oslobodili a prišli u nás nastoliť poriadok.⁵⁷⁸

V septembri 1968 sa po Slovensku začali šíriť aj na danú dobu naozaj veľmi jasnozrivé názory. Napríklad komunisti zo závodnej organizácie KSS v ČSAD Spišská Nová Ves položili pri straníckom prieskume otázku, „či nebude u nás situácia považovaná za normálnu a konsolidovanú až vtedy, keď sa vráti Novotného systém“.⁵⁷⁹ V okresoch Považská Bystrica, Lučenec, Banská Bystrica a Žilina sa zasa šírili správy, „že prejavy súdruha Husáka nasvedčujú tomu, akoby po čase mal vymeniť súdruha Dubčeka“.⁵⁸⁰

Bezprostredne po okupácii ČSSR sa pre „varšavskú päťku“, ale hlavne pre Sovietsky zväz, stala vysoko aktuálnou otázka jej legalizácie; ktorej neobyčajná dôležitosť vyplývala predovšetkým z medzinárodných dôvodov. Keďže prvý pokus za pomoci bábkovej „robotnícko-roľníckej vlády“ skrachoval na celej čiare, bolo pre ňu treba vytvoriť východiská počas moskovských rokovaní 23. – 26. augusta 1968. Preto sa v Moskovskom protokole nachádza aj zmienka o tom, že o podmienkach pobytu a úplnom odsune spojeneckých vojsk bude uzavretá dohoda medzi spojeneckými štátmi a ČSSR.⁵⁸¹

Východiská oboch strán na riešenie tejto zložitej otázky boli, prirodzene, úplne rozdielne. Pre sovietske politické i vojenské vedenie bolo prvoradé, aby československá strana uznala vstup vojsk ako záchranu pred kontrarevolučným zvratom a hrozbou oslabenia západnej hranice ČSSR, ktorú považovali za západnú hranicu sovietskeho bloku.⁵⁸² To bol základ, ktorý mal byť zohľadnený v záujme legalizácie pobytu sovietskych vojsk na území Československa na dobu neurčitú. Československé stranícko-štátne vedenie si koncom augusta a začiatkom septembra 1968 zasa predstavovalo, že všetky intervenčné vojská odídu po etapách a v krátkej dobe, lebo takúto formuláciu obsahoval aj Moskovský protokol.⁵⁸³ Tieto predstavy československého vedenia však boli od začiatku nereálne a sovietska strana o nich odmietala rokovať.

Kvôli optimálnemu priebehu rokovania o dislokácii, resp. odsune sovietskych vojsk zriadila vláda ČSSR *Operatívnu skupinu pre styk ústredných orgánov s veliteľstvom vojsk Varšavskej zmluvy* vedenú podpredsedom vlády F. Hamouzom a vojenskú podskupinu vedenú genpor. A. Muchom (námestníkom ministra národnej obrany). F. Hamouz spolu s predsedom vlády ČSSR O. Černíkom odleteli 10. septembra 1968 do Moskvy, aby tam

578 Slovensko v rokoch 1967 – 1970, c. d., s. 312.

579 Tamže, s. 306.

580 Tamže, s. 313.

581 Vondrová, – J. Navrátil, J.: c. d., zv. 4/2, s. 272.

582 Štefanský, M.: c. d., s. 94.

583 Tamže, s. 98.

sondovali sovietske stanoviská k danému problému. Počas rokovaní s L. I. Brežnevom, A. Kosyginom a N. Podgorným však opäť odzneli už spomínané diametrálne odlišné stanoviská, pričom najvyšší sovietsky predstaviteľ L. I. Brežnev vyjadril nespokojnosť s plnením Moskovského protokolu, najmä slabú kontrolu médií. Tento taktický variant potom sovietski predstavitelia – či už politickí alebo vojenski – s obľubou používali na odrážanie československých požiadaviek na odsun spojeneckých vojsk.⁵⁸⁴ Napokon L. I. Brežnev vyhlásil: „*Treba jasne chápať, že na určitú, pomerne dlhú dobu časť vojsk na vašom území zostane. Ak ich však premyslene rozmiestnime a ubytujeme, v každodennom živote sa to príliš neprejaví.*“⁵⁸⁵ Občania v strednom a staršom veku si určite spomenú, že sa to napokon presne takto udialo.

K otázkam pobytu sovietskych vojsk na území ČSSR sa 12. septembra 1968 konala významná porada za účasti najvyšších predstaviteľov KSČ, štátu a armády na čele s A. Dubčekom, L. Svobodom, O. Černíkom, J. Smrkovským, G. Husákom a M. Dzúrom. Táto porada mala pripraviť stanoviská pre rokovanie ministrov obrany ZSSR a ČSSR A. Grečka a M. Dzúra 16. – 17. septembra v Mukačeve. Minister obrany M. Dzúr vo svojom vystúpení správne vystihol zámer sovietskych predstaviteľov ponechať v ČSSR 4 alebo 5 divízií, pričom najdôležitejšie pre nich bude dostať svoje vojská na západné hranice ČSSR, aby dokázali, že ČSLA si v danom operačnom priestore náležite neplní svoje úlohy.⁵⁸⁶ Preto sa na druhý deň, 13. septembra, zišlo Národné zhromaždenie ČSSR, ktoré schválilo *Vyhlasenie vlády k vzniknutej situácii* a naliehavým opatreniam na základe správy prednesenej predsedom vlády ČSSR O. Černíkom. V tomto vládnom vyhlásení sa vysoko pozitívne hodnotila politická vyspelosť ČSLA za jej postoje v čase intervencie a najmä jej spôsobilosť zabezpečiť obranu našej západnej hranice pred nepriateľom. Podľa M. Štefanského táto skutočnosť do značnej miery oslabilu ochotu sovietskej strany rozmiestniť svoje vojská na našej západnej hranici a znížiť početný stav ČSLA.⁵⁸⁷

Vojenské aspekty pobytu sovietskych vojsk na území Československa prerokovali ministri obrany ZSSR a ČSSR A. Grečko a M. Dzúr v dňoch 16. – 17. septembra 1968 v Mukačeve. Delegácia ČSSR tu opäť nastoľovala otázky postupného odchodu vojsk z nášho územia a sovietsky minister obrany predkladal požiadavky, aby sa uvoľnili vojenské priestory pre Sovietsku armádu. O odsune vojsk odmietol rokovať, poukazujúc už tradične na to, že politická situácia v Československu na to ešte nedozrela. Československá strana súhlasila s prezimovaním 30 – 40-tisíc vojakov, pričom by aj tento kontingent do roka z nášho územia odišiel, Sovietska armáda, naopak, požadovala vojenské priestory pre 100 000 vojakov... Nakoniec sa prijal „kompromis“ 70-tisíc až 80-tisíc vojakov. ČSLA mala kvôli tomu vyprázdniť 32 posádok so 60 útvarmi, pri finančných nákladoch okolo jednej miliardy Kčs.⁵⁸⁸

584 Tamže, s. 99.

585 Vondrová, J.–Navrátil, J.: Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970. Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970, zv. 4/3. Brno : Doplněk, 1997, s. 44.

586 Štefanský, M.: c. d., s. 99 – 100.

587 Tamže, s. 100.

588 Štaigl, J. – Štefanský, M.: c. d., s. 327.

Po tomto rokovaní sa 27. septembra 1968 v Moskve naposledy zišla „varšavská päťka“ a dohodla sa na tom, že rozmiestnenie sovietskych vojsk na území ČSSR sa uskutoční bez určenia času pobytu, podobne ako predtým v Maďarsku a Poľsku.⁵⁸⁹ Tým bolo o dĺžke pobytu okupačných vojsk na území ČSSR definitívne rozhodnuté.

Na rokovaní „varšavskej päťky“ sa prítomní vedúci predstavitelia zamýšľali aj nad tým, ako pokročiť ďalej v oblasti normalizácie politického života v ČSSR a ako zlomiť odpor československých predstaviteľov pri rokovaní o pobyte sovietskych vojsk na území Československa. Najvyšší predstaviteľ ZSSR L. I. Brežnev z hľadiska svojich i sovietskych záujmov správne usúdil, že „v tejto otázke je potrebné zlomiť predovšetkým Dubčeka, Smrkovského a ostatných. Tam je koreň zla. Od nich vychádza odpor.“⁵⁹⁰ Preto na ďalšie kolo rokovaní o pobyte vojsk, ktoré sa konalo v Moskve v dňoch 3. – 4. októbra 1968, už nepozvali J. Smrkovského a naša delegácia odletela v zložení A. Dubček, O. Černík a G. Husák. A. Dubček vo svojich pamätiach s ľútosťou konštatuje: „Po prvý raz som nemal tohto najbližšieho spojenca po svojom boku zoči-voči sovietskemu vedeniu.“⁵⁹¹ Táto „salámová taktika“ najprv izolácie a potom odstraňovania popredných „mužov januára“ slávila neskôr veľký úspech.

Na moskovských rokovaníach 3. – 4. októbra 1968 A. Dubček sovietskych predstaviteľov informoval o tom, že československá strana vyčlenila ubytovacie a skladovacie kapacity na prezimovanie 70-tisíc až 80-tisíc vojakov. Vzápätí však navrhol, aby sa predstavitelia oboch štátov na jar 1969 opäť vrátili k otázke odchodu sovietskych vojsk z ČSSR. Taktiež zdôraznil, že zníženie stavu ČSLA neprichádza do úvahy z politických dôvodov, lebo by prišlo k oslabeniu nášho prínosu k obrannému systému Varšavskej zmluvy.⁵⁹² Na Dubčekovu požiadavku vrátiť sa k odchodu sovietskych vojsk z ČSSR reagoval L. I. Brežnev osvedčenou metódou: vyjadril nespokojnosť s plnením jednotlivých bodov Moskovského protokolu.

Sovietski predstavitelia však napokon stratili trpezlivosť. Predseda rady ministrov ZSSR A. Kosygin údajne prikázal predsedovi vlády ČSSR O. Černíkovi, aby 14. októbra 1968 pricestoval do Moskvy. Teraz už sovietski predstavitelia nepozvali nielen J. Smrkovského, ale ani A. Dubčeka a z rokovania urobili striktné vládnu záležitosť. O rokovaní sa vlastne ani nedá hovoriť: O. Černíkovi uložili, že zmluva o pobyte sovietskych vojsk v ČSSR sa má podpísať do dvoch dní! Podľa A. Dubčeka sotva sa O. Černík vrátil z Moskvy, pristáli v Prahe aj A. Kosygin a A. Grečko a prezidenta ČSSR L. Svobodu informovali, že zmluva sa musí podpísať ihneď, inak by sovietski vojaci opäť okupovali Prahu a ďalšie mestá.⁵⁹³ Preto ju predsedovia vlád A. Kosygin a O. Černík podpísali už 16. októbra 1968, teda naozaj o dva dni a potom ju ešte musel ratifikovať československý parlament – Národné zhromaždenie ČSSR.

589 Pozri bližšie Vondrová, J. – Navrátil, J.: c. d., zv. 4/3, s. 77 – 108.

590 Tamže, s. 107.

591 Dubček, A.: c. d., s. 232.

592 Vondrová, J. – Navrátil, J.: c. d., zv. 4/3, s. 137.

593 Dubček, A.: c. d., s. 232.

Tu však nastali opäť problémy: tri parlamentné výbory – právny, branno-bezpečnostný a zahraničný návrh textu odmietli. Nastalo nové kolo vyhrážok a minister obrany ZSSR maršal A. Grečko chcel opäť okupovať obývané centrá a dokonca aj zatýkať odbojné osoby.⁵⁹⁴ Parlamentné výbory preto napokon kapitulovali a 18. októbra 1968 Národné zhromaždenie text zmluvy schválilo. Z 242 prítomných poslancov bolo 228 za, štyria proti a desiaty sa zdržali hlasovania.⁵⁹⁵

Všetko to, čo bolo na *Zmluve medzi vládou ČSSR a vládou ZSSR o podmienkach dočasného pobytu sovietskych vojsk na území ČSSR* najpodstatnejšie, bolo obsiahnuté v jej tajnom protokole. Podľa neho malo byť na území ČSSR umiestnených 75-tisíc vojakov, pričom vojská mali pozostávať z pechoty, delostrelectva, tankového oddielu i iných oddielov. Na letiskách malo byť rozmiestnených 200 lietadiel a vrtulníkov. Týmto vojskám malo veliť Veliteľstvo Strednej skupiny sovietskych vojsk v Československu. Československá strana mala sovietskym vojskám zabezpečiť niektoré druhy potravín, palív a pohonných látok. Náklady spojené s pobytom sovietskych vojsk na našom území mala hradiť sovietska strana. Československá strana mala tiež do 15. októbra 1969 uvoľniť príslušné kasárenské priestory, štyri letiská, výcvikové priestory (Mimoň, Mladá, Libava, Lešť, Malacky), strelnice atď. Dislokáciou týchto vojsk na území ČSSR mali vojská Varšavskej zmluvy v strednej Európe 46 divízií proti 29 divíziám vojsk NATO.⁵⁹⁶

I keď bolo od začiatku nad slnko jasné, že táto zmluva kodifikovala v ČSSR stav, ktorý nastal po vojenskej intervencii 21. augusta 1968, bola z hľadiska spomínaných východísk do značnej miery kompromisom. Výslovne nelegalizovala vojenskú intervenciu, „varšavská päťka“ bola z hry vylúčená a ČSLA nemusela znížiť svoje stavy a prepustiť svoje miesto na našej západnej hranici výlučne Sovietskej armáde. Avšak „dočasnú“ pobytu sovietskych vojsk na našom území bola dennodenne frustrujúcim fenoménom, lebo každý obyvateľ ČSSR cítil, že pod týmto pojmom možno chápať nielen desaťročia, ale aj stáročia. Málokto si vedel predstaviť, že rýchlosť, s akou sa napokon sovietsky blok rozpadne, bude priam fascinujúca.

Po podpísaní zmluvy o dočasnom pobyte sovietskych vojsk v ČSSR odišli z nášho územia vojská ostatných štyroch štátov Varšavskej zmluvy – poľské, maďarské, bulharské a jednotky NDR.

594 Tamže, s. 233.

595 Tamže. Pozri tiež Štaigl, J. – Štefanský, M.: c. d., s. 328.

596 Štaigl, J. – Štefanský, M.: c. d., s. 328.

ZÁVER

Napriek tomu, že udalosti roku 1968 v bývalej ČSSR už dnes pôsobia ako uzavretá historická skutočnosť, stále ešte vyvolávajú rôzne otázky, na ktoré neexistujú jednoznačné odpovede. Napríklad, bolo možné doviest' demokratizačný proces v medziach *Akčného programu KSC* úspešne až do konca? Je vôbec možné predpísať hocijakej ľudskej komunite po takmer dvadsaťročnom trvajúcom všestrannom útlaku umiernenú, dávkovanú demokratizačnú liečbu metódou „mierneho pokroku v medziach zákona“? A v úzkej súvislosti s tým, je možné, aby sa novinári, prebudení už po roku 1963 a túžiaci po normálnom, nerušenom a slobodnom vykonávaní svojho povolania umelo obmedzovali len kvôli záujmom stranícko-štátnej byrokracie, i keď na jej čele stálo niekoľko poctivých demokratov a skutočných humanistov?

Boli oprávnené obavy najvyšších predstaviteľov našich spojencov vo Varšavskej zmluve, že demokratizačný proces v Československu sa nemôže ustáliť v medziach „socializmu s ľudskou tvárou“ a prevalí sa na obávanú platformu „buržoáznej demokracie“, z čoho môže rezultovať iba odchod ČSSR zo zóny sovietskych satelitov so všetkými vojensko-strategickými dôsledkami? A že obrodný proces by sa ako akýsi vírus, ktorý nepozná hranice vytýčené človekom, mohol zahniezdiť aj v spoločenskom mechanizme ich krajín a spôsobiť rozklad štruktúr, ktoré im zabezpečovali také pohodlné vládnutie? Alebo je pravda to, čo tvrdia vojenský historici, že skutočnou príčinou vojenského zásahu vojsk Varšavskej zmluvy proti Československu bola snaha Sovietskeho zväzu rozmiestniť tu svoje vojská a vyrovať tak vojensko-strategickú prevahu NATO v tomto priestore a všetko ostatné im poslúžilo iba ako zámienka?

Alebo, je socializmus sovietskeho typu vôbec reformovateľný? Či by každá snaha o jeho demokratickú transformáciu skončila rozpadom systému a nastolením demokracie západného typu, čoho – ako som už uviedol – sa veľmi obávali sovietski predstavitelia? Bol tento socializmus reformovateľný koncom 60. rokov 20. storočia len v ČSSR a neskôr a inde už nie? Narážame tým zámerne na Gorbačovov pokus o „perestrojku“ v ZSSR v druhej polovici 80. rokov 20. storočia, keď už, zdá sa, bola táto reformná liečebná procedúra taká invazívna a agresívna, že ju pacient, zachvátený množstvom ťažkých chorôb, neprežil? Na tieto otázky je veľmi ťažko meritórne odpovedať a nemáme k dispozícii také výkonné počítače, ktoré by, „nakfmené“ obrovským množstvom príslušných údajov o vývoji ľudskej spoločnosti, rozhodli.

Jedno je však podľa nášho názoru isté: Žiadna aktivita, ktorá bola vyvinutá v záujme dobrej veci, v tomto prípade v záujme demokratizácie spoločenského systému *sui generis* v Československu, sa v prúde pozitívnych ľudských úsilí nestratí. Spojí sa s inými prúdmi a tendenciami a v príhodnej chvíli prinesie zaslúžené ovocie.

ZOZNAM POUŽITÝCH SKRATIEK

- AV ČR – Akadémia vied Českej republiky
 AP KSČ – Akčný program Komunistickej strany Československa
 AP KSS – Akčný program Komunistickej strany Slovenska
 c. d. – citované dielo
 ČNR – Česká národní rada
 ČSAD – Československá autobusová doprava
 Csemadok – Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége (Kultúrny zväz maďarských pracujúcich v ČSSR)
 ČSLA – Československá ľudová armáda
 ČSSR – Československá socialistická republika
 ČZM – Československý zväz mládeže
 DKO – Dielo koncilovej obnovy
 f. – fond
 FZ – Federálne zhromaždenie
 HŠLS – Hlinková slovenská ľudová strana
 HTÚP – hospodársko-technická úprava pôdy
 Informbyro – Informačné byro komunistických a robotníckych strán
 ITHP – inžiniersko-technickí a hospodárski pracovníci
 JRD – jednotné roľnícke družstvo
 k. – kartón
 KAN – Klub angažovaných nestraníkov
 KGB – Komitet gossudarstvennoj bezopasnosti (Výbor štátnej bezpečnosti)
 KNV – krajský národný výbor
 KSČ – Komunistická strana Československa
 KSS – Komunistická strana Slovenska
 KSSZ – Komunistická strana Sovietskeho zväzu
 KV KSS – krajský výbor Komunistickej strany Slovenska
 KZUP – Kultúrny zväz ukrajinských pracujúcich
 LM – Ľudové milície
 MHKD – Mierové hnutie katolíckeho duchovenstva
 MNO – Ministerstvo národnej obrany
 MO KZUP – miestna organizácia Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich
 NDR – Nemecká demokratická republika
 NF – národný front
 NF ČSSR – Národný front Československej socialistickej republiky
 NSR – Nemecká spolková republika
 NV – národný výbor
 NZ – národné zhromaždenie
 ONV – okresný národný výbor

OV KSS – okresný výbor Komunistickej strany Slovenska
 OV KZUP – okresný výbor Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich
 PKO – park kultúry a oddychu
 P ÚV KSČ – Predsedníctvo ústredného výboru Komunistickej strany
 Československa
 P ÚV KSS – Predsedníctvo ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska
 ROH – Revolučné odborové hnutie
 RVHP – Rada vzájomnej hospodárskej pomoci
 SAV – Slovenská akadémia vied
 SNA – Slovenský národný archív
 SNP – Slovenské národné povstanie
 SNR – Slovenská národná rada
 SNS – Slovenská národná strana
 SR – Slovenská republika
 SRN – Spolková republika Nemecko
 SÚA ČR – Státní ústřední archiv České republiky
 SÚV ČZM – Slovenský ústredný výbor Československého zväzu mládeže
 ŠtB – štátna bezpečnosť
 TASS – Tlačová agentúra Sovietskeho zväzu
 Ukrajinská SSR – Ukrajinská sovietska socialistická republika
 ÚML ÚV KSS – Ústav marxizmu-leninizmu Ústredného výboru komunistickej
 strany Slovenska
 ÚRO – Ústredná rada odborov
 USA – United States of America (Spojené štáty americké)
 ÚV ČZM – Ústredný výbor Československého zväzu mládeže
 ÚV KSČ – Ústredný výbor Komunistickej strany Československa
 ÚV KSS – Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska
 ÚV KSSZ – Ústredný výbor Komunistickej strany Sovietskeho zväzu
 ÚV KZUP – Ústredný výbor Kultúrneho zväzu ukrajinských pracujúcich
 ÚV NF – Ústredný výbor Národného frontu
 VPL – Vydavateľstvo politickej literatúry
 VTR – vedecko-technická revolúcia
 VVO – Východný vojenský okruh
 ZDMOS – Združenie detských a mládežníckych organizácií Slovenska
 ZSSR – Zväz sovietskych socialistických republík

LITERATÚRA

- Benčík, A.: *Rekviem za pražské jaro*. Praha : Tempo, 1998.
- Biľák, V.: *Pravda zostala pravdou*. Bratislava : Pravda, 1971.
- Biľák, V.: *Milníky môjho života*. Rkp. Dokumentácia Ústavu politických vied SAV.
- Čomaj, J. – Vereš, J.: *Čo nebolo v novinách. August 1968*. Bratislava : Mladé letá, 1990.
- Dubček, A.: *Komunisti a národné dedičstvo. (Vybrané prejavy k otázkam slovenskej národnej histórie)*. Bratislava : VPL, 1968.
- Dubček, A.: *K otázkam obrodzovacieho procesu v KSČ. Vybrané prejavy prvého tajomníka ÚV KSČ súdruha Alexandra Dubčeka*. Bratislava : VPL, 1968.
- Dubček, A.: *Nádej zomiera posledná*. Bratislava : Nová Práca, 1998.
- Dubček, A.: *Od totality k demokracii. Prejavy, články a rozhovory, výber 1963 – 1992*. Zost.: J. Žatkuliak – I. Luluha. Bratislava : Veda, 2002.
- XXII. zjazd Komunistickej strany Sovietskeho zväzu*. Bratislava : ÚV KSS, 1961.
- Halík, T.: *Co je bez chvění, není pevné*. Praha : Lidové noviny, 2002.
- Holec, R.: *Poslední Habsburgovci a Slovensko*. Bratislava: chýba vydavateľstvo, 2001.
- Chovanec, J. – Mozolík, P.: *Historické a štátoprávne korene samostatnosti Slovenskej republiky*. Bratislava : Procom, 1994.
- Jurová, A.: *Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945*. Bratislava : Goldpress, 1993.
- Kalný, S.: *Páni novinári*. Bratislava : Slovenský syndikát novinárov, 2004.
- Kalný, S.: *Páni novinári II*. Bratislava : Slovenský syndikát novinárov, 2006.
- Kaplan, K.: *Československo v letech 1953 – 1966*. 3. část. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1992.
- Kořínek, O.: *Pozývací list 1968*. Bratislava : A. Marenčin – Vydavateľstvo PT, 2006.
- Kural, V. – Moravec, J. – Janáček, F. – Navrátil, J. – Benčík, A.: *Československo roku 1968. 1.díl: obrodný proces*. Praha : Parta, 1993.
- Kurlansky M.: *1968. Rok, ktorý otriasol svetom*. Bratislava : Slovart, 2006.
- Luluha, I.: *Alexander Dubček, politik a jeho doba*. Bratislava : Nová Práca, 2000.
- Lipták, E. a kol.: *Politické strany na Slovensku 1860 – 1989*. Bratislava : Archa, 1992.
- Lipták, E.: *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava : VPL, 1968.
- Londák, M.: *Rok 1968 a ekonomická realita Slovenska*. Bratislava : Prodama, 2007.
- Londák, M. – Sikora, S. – Londáková, E.: *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967*. Bratislava : Veda, 2002.
- Mlynář, Z.: *Mráz přichází z Kremle*. Praha : Mladá fronta, 1990.
- Moc verzus občan. Úloha represie a politického násillia v komunizme*. Bratislava : ÚPN, 2005.
- Národná rada v kontexte dejín. 150. výročie vzniku prvej SNR*. Ed. J. Žatkuliak. Bratislava : 1999.

- Pauer, J.: *Praha 1968. Vpád Varšavské smouvy, pozadí – plánování – provedení*. Praha : Argo, 2004.
- Pešek, J. a kol.: *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 – 1989*. Prešov : Vydavateľstvo M. Vaška, 2003.
- Pešek, J. – Barnovský, M.: *Pod kuratelou moci. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953 – 1970*. Bratislava : Veda, 1999.
- Pešek, J.: *Centrum moci. Aparát Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska 1948 – 1989*. Bratislava : AEPRESS, 2006.
- Pešek, J.: *Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953–1970*. Bratislava : Veda, 2000.
- Pithart, P.: *Osumašedesátý*. Praha : Rozmluvy, 1990.
- Plevza, V.: *Československá štátnosť a slovenská otázka v politike KSCĽ*. Bratislava : Práca, 1971.
- Plevza, V.: *Vzostupy a pády. G. Husák prehovoril*. Bratislava : Tatrapress, 1991.
- Pokus o reformu v roku 1968*. Banská Bystrica, 1999
- Potlačená zpráva (Zpráva komise ÚV KSCĽ o politických precesech a rehabilitacích v Československu 1949–1968)*. Viedeň : Europa – Verlag, 1970.
- Prečan, V.: *V kradeném čase. Výběr ze stúdií, článků a úvah z let 1973 – 1993*. Brno, 1994.
- Revolučné a protitotalitné hnutia v Európe po II. svetovej vojne*. Bratislava : Veda, 2004.
- Richta, R. a kol.: *Civilizácia na rázcestí*. Bratislava : VPL, 1966.
- Rok šedesátý osmý v uzneseniach a dokumentech ÚV KSCĽ*. Praha : Svoboda, 1969.
- Roško, R.: *Slovensko na konci tisícročia*. Bratislava : Veda, 2000.
- Rychlík, J.: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945 – 1992*. Bratislav, 1998.
- Slovenská spoločnosť v krízových rokoch 1967 – 1970*. Zborník štúdií I., II., III. Bratislava, 1992.
- Slovensko v rokoch 1967 – 1970. Výber dokumentov*. Ed. M. Štefanský. Bratislava, 1992.
- Štaigl, J. – Štefanský, M.: *Vojenské dejiny Slovenska. Zv. VI. (1945 – 1968)*. Bratislava : Magnetpress, 2007.
- Tigríd, P.: *Kapesní průvodce inteligentné ženy po vlastním osudu*. Praha : Odeon, 1990.
- Toffler, A.: *Tretia vlna*. Bratislava : ÚML KSS, 1985. Interný preklad, č. výtlačku 260/12.
- Vondrová, J. – Navrátil, J. – Moravec, J.: *Komunistická strana Československa. Prameny k dějinám československé krize 1967 – 1970*. Zv. 9/1. Brno : Doplněk, 1999.
- Vondrová, J. – Navrátil, J.: *Komunistická strana Československa. Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970*. Zv. 9/2. Brno : Doplněk, 2000.
- Vondrová, J. – Navrátil, J.: *Komunistická strana Československa. Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970*. Zv. 9/3. Praha – Brno : Doplněk, 2001.

Vondrová, J. – Navrátil, J. a kol.: *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970. Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970. Zv. 4/1.* Brno : Doplněk, 1995.

Vondrová, J. – Navrátil, J.: *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970. Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970. Zv. 4/2.* Brno : Doplněk, 1996.

Vondrová, J. – Navrátil, J.: *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970. Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970. Zv. 4/3.* Brno : Doplněk, 1997.

MENNÝ REGISTER

- Abrahám, L.84
 Babej, P.16
 Babickij, K.171
 Bacílek, K.14, 16, 18, 40, 46, 51, 74, 143
 Bajejová, T.172
 Bak, A.38, 74
 Baláž, T. 16
 Barbírek, F. 71, 85, 88, 113, 119, 138, 142, 151, 159, 161, 189
 Barnovský, M. 104
 Bel, M. 16
 Benada, L. 14, 18
 Benčík, A. 146, 185, 188
 Bibza, S. 125
 Bielik, E. 18
 Bielik, L. 168
 Biľak, V. 15, 16, 26, 38, 40, 41, 43, 49, 68, 69, 72, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 87, 91, 99, 106, 111, 113, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 130, 132, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 142, 143, 144, 149, 151, 154, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 167, 170, 173, 174, 175, 176, 180, 181, 182, 183, 186, 187
 Blachut, B. 128,
 Blecha, M. 18
 Boďa, K. 71, 89, 114, 144, 184, 189
 Bonk, J.167
 Bogorazovová, L.171
 Borůvka, J. 48, 52
 Brandt, W.171
 Brenčíč, Š.66, 189
 Brežnev, L. I. 43, 46, 75, 76, 77, 79, 80, 82, 127, 128, 131, 132, 133, 134, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 154, 155, 159, 173, 175, 177, 186, 188, 193, 194
 Brunovský, J. 18
 Caesar, G, I. 114
 Ceaușescu, N. 145, 152
 Ciberaj, Š. 167
 Cibul'a, J. 101
 Císař, Č. 44, 80, 81, 129, 140, 153, 158, 160, 176, 186
 Clementis, V. 15, 16
 Colotka, P. 15, 66, 87, 88, 113, 164
 Cvik, R. 15, 40, 50, 74, 89
 Čáslavská, V. 128
 Černák, Š. 16
 Černík, O. 43, 44, 77, 79, 82, 85, 88, 113, 114, 115, 118, 130, 132, 133, 138, 139, 144, 148, 153, 155, 158, 159, 161, 162, 164, 176, 187, 188, 190, 192, 193, 194
 Červonenko, S. 150, 151, 154, 156, 162
 Čomaj, J. 38, 71, 168
 Dacej, V. 26
 Daubner, V. 119, 164
 David, P. 14, 16, 18, 51, 74, 143, 144
 Debré, M. 75
 Dechet, J. 36
 Delone, V. 171
 Déneš, F. 130
 Dimitrov, J. 180
 Dolanský, J. 14, 113, 144
 Dremľug, V. 171
 Droppa, A. 18
 Dubček, A. 9, 14, 17, 21, 23, 33, 34, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 122, 123, 124, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 143, 144, 145, 146, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 171, 173, 174, 175, 176, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 192, 193, 194
 Duda, K. 132

- Dufek, J. 161
Duray, M. 25
Durkot, P. 26
Dvorský, F. 50, 72, 73, 84
Dzúr, M. 88, 113, 148, 155, 156, 158, 161, 173, 193
Dzvoník, M. 38, 71
Dzvoníková, H. 71, 191
Ďuriš, J. 16,
Ďurišinová, I. 189
Ďurkovič, H. 83, 89, 119, 183
Eliáš, A. 184
Erban, E. 188
Fabian, J. 38, 71
Fábry, Š. 130
Facun, A. 101, 102
Fajnberg, V. 171
Falin, V. 150
Falt'an, S. 71, 89, 105, 164, 180, 184
Ferianc, J. 94
Fierlinger, Z. 14
Filkorn, V. 143
Fleischer, P. 17
Fodor, M. 17
Fock, J. 133, 151
Fojtík, J. 144
Franco, F. 19
Friš, E. 17, 38, 71, 90
Fülöp, O. 38, 71, 168
Futej, D. 35
Gablech, I. 18
Gaulle, Ch. De 45, 171
Gavorník, R. 167
Glaser, J. 16
Goldstücker, E. 51, 52, 86
Gomulka, W. 76, 77, 152
Gorbačov, M. S. 47
Gorbanevská, N. 171
Gosiorovský, M. 21, 22, 59, 71, 89
Gottwald, K. 13, 51, 146
Graca, B. 15, 71, 87, 89, 191
Grečko, A. 147, 151, 155, 193, 194, 195
Gryzlov, G. 38, 52, 71, 168
Gulla, F. 26
Hagara, F. 18, 84, 130, 189
Hácha, E. 184
Hájek, J. 51, 113, 132, 176, 187
Halík, T. 111
Haluzický, I. 18
Hamada, M. 37, 71
Hamrák, M. 167
Hamouz, F. 192
Hanus, J. 113
Hanzelka, J. 128
Harenčár, R. 35, 58, 59, 66, 70, 89, 114, 180, 184
Hatala, J. 167
Hatala, V. 38
Havel, V. 85
Havlíček, F. 48
Havlín, J. 144
Hellerová, A. 178
Hejzlar, Z. 187
Hendrych, J. 42, 50, 51, 113
Hermannová, D. 71, 169
Heym, S. 37
Hlaváč, P. 167
Hlinka, A. 40
Hlubina, Š. 168
Hodža, E. 40, 50
Hoffman, K. 84, 142, 144, 154, 159, 187
Hochhuth, R. 37
Holdoš, L. 16
Holík, J. 167
Holotík, L. 66, 98
Hopko, V. 36
Horák, A. 36, 189
Horáková, M. 126
Horský, M. 17
Horváth, B. 167
Horváth, I. 16
Horváthová, E. 103

- Hron, P. 14
 Hrušínsky, R. 128
 Hruškovič, M. 83, 113, 119, 153, 163, 164, 165, 183
 Hric, M. 71, 180
 Hudec, J. 18
 Humphrey, H. 171
 Hupka, P. 110
 Hurban, J. M. 23
 Husák, G. 15, 16, 17, 22, 37, 49, 50, 51, 69, 70, 71, 72, 73, 86, 87, 89, 90, 96, 98, 104, 106, 113, 116, 119, 122, 135, 138, 143, 144, 164, 173, 175, 176, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194
 Hutira, I.
 Hübl, M. 71
 Hykisch, A. 105
 Hysko, M. 15, 38, 70, 71
 Chebeň, Z. 144, 163
 Chňoupek, B. 38, 74, 84
 Chruščov, N. S. 11, 30, 75
 Chudík, M. 33, 40, 42, 43, 46, 48, 49, 50, 72, 73, 84, 86, 88, 113, 183, 186
 Imro, J. 18
 Indra, A. 80, 81, 84, 110, 115, 116, 130, 132, 142, 144, 151, 154, 157, 158, 160, 161, 173, 174, 176, 181, 186, 187
 Jablonický, J. 71
 Jakeš, M. 144, 160, 161, 187
 Jakubovskij, I. 147, 148, 151
 Janák, I. 84
 Janek, M. 38, 71
 Janík 12
 Janík, J. 73, 81, 83, 119, 144, 153, 163, 164
 Jedlička, Z. 169
 Jeleň, O. 14
 Jeršov 179
 Jesenská, Z. 105
 Jičínský, Z. 104
 Johnson, L. 75, 170, 171
 Jonák, J. 38, 71
 Kádár, J. 77, 132, 133, 136, 137, 142, 150, 151, 152
 Kadlec, V. 90
 Kalandra, Z. 126
 Kaliský, R. 38, 52, 71
 Kalný, S. 71, 79, 168
 Kapek, A. 142, 144, 151, 186
 Kapišovský, V. 16, 26
 Kaplan, K. 37
 Karvaš, J. 125
 Karvaš, P. 105
 Kaska, R. 142
 Kladiva, J. 15, 90
 Klír, M. 15
 Klokoč, O. 14, 22, 38, 50, 70, 88, 113, 119, 164, 184, 189
 Kočtúch, H. 38, 51, 69, 87, 89, 94, 105
 Kodaj, S. 71, 82, 83, 84, 130, 131, 156
 Kolder, D. 14, 15, 16, 22, 30, 77, 80, 81, 82, 113, 115, 116, 117, 130, 132, 138, 142, 144, 151, 154, 157, 158, 159, 160, 161, 181, 186, 187
 Kohout, P. 138
 Köhler, B. 14
 Kolesár, J. 167
 Komenský, J. A.35, 191
 Kompiš, L. 189
 Konštantín (Cyril), sv. 36
 Kopčok, A. 71
 Kopecký, V. 51
 Koucký, V.
 Korčák, J. 144
 Kořínek, O. 142, 179
 Koscelanský, J. 81, 83
 Kosík, K. 128
 Kosygin, A. 81, 138, 139, 150, 171, 173, 174, 175, 181, 193, 194
 Košanová, D. 167
 Košťiaľ, V.

- Košťová, J. 71, 169
 Kotek, J. 185
 Kotov 160
 Koucký, V. 14, 15
 Kováč, V. 125
 Koza, L. 18
 Kraus, M. 17
 Krautgartner, K. 128
 Kriegel, F. 51, 80, 81, 85, 90, 113, 116,
 117, 118, 138, 140, 153, 159, 160, 161,
 176, 179, 186
 Kríž, J. 74, 93, 189
 Kružliak, I. 76
 Kučera, M. 18
 Kural, V. 146
 Kurina, A. 38, 71
 Kurlansky, M. 45, 132, 153
 Kusý, M. 51, 71
 Kutlvašr, K. 125
 Kuznecov, V. 188
 Lacko, J. 18
 Laco, K. 66, 87, 89, 93, 96
 Lajčiak, M. 38, 74
 Lалуha, I. 54, 71, 178
 Lamper, M. 168
 Lančarič, R. 16
 Lantay, A. 17
 László, J. 167
 Laštovička, B. 15, 48, 113, 144
 Lazík, A. 36
 Leflerová, H.
 Legner, P. 168
 Lenárt, J. 14, 15, 20, 42, 43, 48, 50, 73, 77,
 81, 84, 86, 113, 116, 142, 144, 161, 162
 Lenin, V. I. 13, 99
 Levák, J. 167
 Ličko, P. 38, 71
 Lichner, V. 18
 Lipka, F. 18
 Lipták, E. 38, 71, 92
 Litvinov, P. 171
 Löbl, E. 37, 71
 Lom. I. 18
 Lörintz, J. 25, 119
 Lúč, J. 38, 74
 Lúčan, M. 15, 66, 73, 84, 130, 189
 Lukačovič, J. 36
 Lupták, S. 184
 Macek, J. 15, 90
 Macinský, I. 25
 Machonin, P. 54
 Majling, P. 14
 Majorov, A. 147, 156
 Malár, J. 125
 Mamula, M. 48
 Maňák, V. 38, 71
 Margelov, V. 147
 Marko, J. 125
 Martinák, L. 144
 Martoník, L. 167
 Masaryk, T. G. 111
 Mazurov, K. T. (gen. Trofimov) 140
 Maxa, J. 178
 Mensatoris, A. 38, 71
 Menzel, J. 128
 Mésároš, J. 71
 Metod, sv. 36
 Mihálik, V. 38, 90, 105
 Michal, T. 71
 Michalička, A. 14
 Mikl'a, J. 38, 74
 Mináč, V. 38, 70
 Minárik, K. 71
 Mišeje, F. 18, 84
 Mlynář, Z. 37, 44, 47, 51, 54, 104, 115,
 116, 127, 129, 140, 151, 158, 159, 176,
 178, 181, 186
 Mňacho, L. 37, 38, 68, 69, 71, 185
 Moravia, A. 37
 Moštenický, F. 167
 Mucha, A. 126, 192
 Mucha, J. 126

- Muchin 160
 Murín, J.
 Navrátil, J. 146, 178
 Nazarov 160
 Necseya, E. 36
 Novák, B. 125
 Nosko, J. 18
 Novomeský, L. 15, 16, 38, 49, 70, 87, 89, 90, 104, 105, 138, 183, 184
 Novotný, A. 9, 13, 14, 15, 21, 22, 23, 24, 30, 33, 35, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 48, 49, 51, 52, 56, 57, 60, 61, 63, 64, 66, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 78, 83, 84, 85, 92, 113, 120, 122, 128, 129, 146, 188, 189
 Okáli, D. 15, 16
 Olšínský, R. 71
 Oprendeck, O. 168
 Ordas, G. D. 45
 Otto, E. 16
 Paleček, 12
 Palo, J. 38, 71
 Passolini, P. P. 37
 Passos, d. J. 37
 Pastyřík, M. 35, 70
 Paško, J. 41, 69
 Pauer, J. 79, 108, 110, 140, 150, 178, 181, 185
 Pavel, J. 80, 113, 126, 149, 176, 187
 Pavlenda, V. 51, 66, 69, 73, 86, 87, 89, 94, 99, 105, 113, 119, 164, 180, 184
 Pavlík, O. 70, 87, 89
 Pavlovský, O. 154, 155
 Pecho, M. 38, 69, 82, 164, 183
 Pelikán, J. 51, 140, 187
 Pelnář, J. 187
 Peška (Pešek) J. 187
 Pezlár, Ľ. 84, 144
 Pichoja, R. G. 142
 Píka, H. 125
 Piller, J. 48, 113, 117, 138, 142, 151, 159, 161
 Pithart, P. 104, 156, 157
 Plávková, O. 38, 52, 71
 Pobožný, R. 36
 Podgornyj, N. 139, 150, 173, 193
 Polák, K. 169
 Polák, P. 71
 Ponická, H. 38
 Popovič, I. 18
 Prchlík, V. 81
 Prečan, V. 112
 Přenosilová, Y. 128
 Pšenička, A. 17
 Púčik, A. 16
 Rais, Š. 14
 Raška, J. 128
 Rašla, A. 18
 Reiman, M. 187
 Rendek, I. 97
 Rigo, E. 48, 83, 113, 138, 142, 151, 157, 159, 161, 186
 Richta, R. 44, 54
 Riško, J. 38, 74
 Rostow, E. 75
 Roško, R. 92
 Rúfus, M. 38
 Ruppeltdt, M. 38, 71
 Rusk, D. 75
 Rusov, K.
 Sabolčík, M. 15, 42, 50, 66, 72, 73, 84, 183
 Sádovský, Š. 71, 88, 116, 161, 183, 184, 186
 Sartre, P. 37
 Satinský, J. 105
 Savčenko 141
 Sedláková, M. 70, 87, 89, 164, 184
 Sedmík, V. 16
 Seifert, J. 128
 Schmiedt, I. 167
 Sirko, J. 26
 Sitko, J. 38, 71

- Sivák, S. 168
Skála, J. 15
Slánský, R. 15, 18
Slavík, V. 81, 90, 186
Smolec, J. 168
Smrkovský, J. 44, 51, 52, 79, 81, 85, 88, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 129, 132, 138, 139, 149, 153, 158, 159, 160, 161, 175, 176, 188, 193, 194
Stanek, J. 19
Stalin, Josip, V. 13, 14, 18, 30, 51, 75, 76
Strechaj, R. 14, 16, 18, 51, 143
Strhan, M. 71, 165
Strinka, J. 38, 71, 105
Suchý, J. 128
Sulek, M. 187
Suslov, M. 138, 139
Svoboda, L. 82, 113, 132, 138, 139, 144, 154, 156, 162, 164, 170, 173, 175, 176, 179, 186, 187, 188, 190, 193, 194
Szaboó, R. 101
Szvityel, J. 168
Szücz, F. 167
Šabata, J. 189
Šalgovič, V. 15, 69, 82, 83, 144, 160, 165, 168, 183, 187
Šebesta, Š. 16, 89
Šejna, J. 113, 114
Šelepec, J. 26
Šelest, P. 79, 81, 82, 83, 137, 170
Šik, O. 44, 51, 52, 54, 80, 81, 86, 90, 113, 176
Šimek, J. 15
Šimon, B. 81, 90, 161, 176, 186
Šimůnek, O. 48, 113
Širica, M. 18
Široký, V. 14, 15, 16, 18, 51, 70, 72
Škoda, V. 14
Šlapka, G. 83
Šlitr, J. 128
Špaček, J. 48, 80, 85, 113, 115, 138, 159, 160, 161, 176
Špaldon, E. 66
Špitzer, J. 38, 71, 90
Šútovec, M.
Štancel, M. 113
Štefánik, M. R. 51, 125
Štefanský, M. 46, 142, 161, 167, 193
Štencel, J. 189
Števček, P. 38, 52, 71, 105
Štoll, L. 144
Štrougal, L. 142, 162, 187
Štúr, L. 23
Šútovec, M. 51
Švestka, O. 113, 142, 144, 151, 154, 158, 159, 161, 186
Tatarka, D. 37, 52, 105
Tesar, E. 16
Tesař, J. 178, 184
Tigrid, P. 157
Tito, J. B. 142, 145, 152
Trnka, J. 128
Toffler, A. 12
Trojan, J. 18
Trokan, J. 113
Tunega, A. 16
Žažký, L. 69, 70, 87, 89, 90, 113, 119, 153, 164, 180, 184, 186
Uher, J. 38, 69, 86, 165
Ulbricht, W. 76, 77, 133, 152
Ulická, A. 167
Vaculík, M. 42, 81, 97, 127, 128
Vačok, V. 84
Valášek, O. 16
Válek, M. 71, 90, 105
Valentovič, A. 110
Valo, J. 15, 71, 88
Varga, M. 26
Varhol, V. 17
Vároš, M. 71
Vašečka, F. 189

Vereš, J. 38, 71, 145
Vesel, Milan, 18
Vesel, Miloš, 18
Vidra E. 109
Viktorín, R. 16
Višňovcová, P. 189
Vojta, J. 128
Vojtaššák, J. 36
Vondrová, J. 146, 178
Voronov, G. 173
Vrtiak, E. 189
Weber, M. 47
Weiser, J. 71
Werich, J. 128
Zacharov, M. 151
Zápotocký, A. 51
Zátopek, E. 128
Zátoková, D. 128
Zavadil, M. 144
Zdechovan, Š. 167
Zimianin, A. 79
Zrak, J. 69, 89, 99, 113, 119, 164, 179,
180, 184, 186
Zsigrádi, A. 167
Zupka, F. 35, 70, 82, 83
Zvara, V. 189
Žingor, V. 18, 125
Živkov, T. 80, 133, 152

SUMMARY

Author's goal in the presented monograph was to analyze the democratisation process in Czechoslovakia of that era, by taking into account the development in Slovak part of Republic, which in that time had merely a status of a province. He could, however, not ignore the crucial tendencies, that were inherent in the whole Czechoslovak Republic or within the Soviet bloc, since the development in Slovakia was fundamentally influenced by these tendencies. In the presented book author is focusing on political evolution only, since separate publications dealing with the economic and cultural aspects in Slovakia of that period are synchronously prepared by other Slovak historians.

The book is divided into five chapters. First of them is dealing with the cautious and moderate liberalization in Slovakia during the so-called „pre-spring“ (1963–1967), since the revival process of 1968 had its evolution and did not come out from nowhere. In 1968, the democratic tendencies, that started some years before, were solely intensified. The second chapter is analyzing the political development in Slovakia and the Czechoslovak Socialist Republic during the first months of 1968, when the promoters of reforms were strengthening their power positions and preparing the programme of reforms: the known Action Programme of the Communist Party of Czechoslovakia. A detailed analysis of this document is an integral part of the second chapter.

In the third chapter titled „Reformers and Conservativists“, the author's ambition was to give an account of the complicated development taking place in the leadership of the Communist Party of Slovakia, which resulted from the polarization between the adherents of reforms on the one hand and their adversaries in the other hand. The reformers understood the necessity of modernisation of the Soviet-type socialism by perceiving and adopting global development trends in the world, especially the so-called third wave (scientific-technical revolution). They knew as well, that it is impossible to undertake such a step without democratization of not only the economic, but also the political system. The conservativists, concentrated mostly in the bureaucratic apparatus of the Communist Party of Czechoslovakia – the strongest part of the whole socialist political system, were deeply concerned about such a possibility. They were aware, that the democratization tendencies implemented in the economics and politics create a strong pressure on bureaucratic structures of the party-leadership and that their own political existence is strongly questionable by this fact.

The fourth chapter is focused on the main question, that is: what is the reason for the fact, that the democratization process (actually processes) in the Czech and the Slovak parts of the Republic were going different ways? Both national communities were pursuing non-identical priorities of this movement, such as the revived civic society in both parts of the state acted differently and followed disparate goals. In order to find an answer this question, the mentioned chapter is based on the analysis of the reasons and concrete symptoms of these differences. In this (and partly also in the first) chapter, the author is paying some attention to the national minorities living in Czechoslovakia – the

Hungarian, Ruthenian/Ukrainian, and the Roma-minority, and their perceptions of the reformation process.

The fifth (final) chapter called „The end of reform“ is dealing with the culmination of the democratization process in the Czechoslovak Socialist Republic, with the failed attempt of the consolidation of this process initiated by the leadership of the Communist Party of Czechoslovakia. This chapter speaks also about the brutal attacks on Czechoslovak reform-attempt coming from the Warsaw-Pact states and about the military invasion of „Five“. The mentioned chapter of the book describes the adoption of the Act concerning the „temporary“ stay of Soviet military troops on the territory of Czechoslovakia in the mid-October 1968 – that means the legalization of occupation of the country.

Ludvík Svoboda po zvolení za prezidenta ČSSR 30. marca 1968. © *Archív autora*

Prezident Svoboda na návšteve Bratislavy 22. apríla 1968. © *TASR*

Predseda SNR Ondrej Klokoč počas prejavu na Bradle pri príležitosti 49. výročia úmrtia M. R. Štefánika. © ALU SNK

Traja zo štyroch „mužov januára“ v Čiernej nad Tisou koncom júla 1968. © ALU SNK

Alexander Dubček, Ludvík Svoboda a Leonid I. Brežnev v Čiernej nad Tisou koncom júla 1968.
© ALU SNK

Pozývajúci list. Odovzdali ho 3. augusta 1968 v Bratislave. © Archív autora

Уважаемый Леонид Ильич,

с сознанием полной ответственности за наши решения обращаемся к Вам со следующими нашим заявлениями.

Наш по существу здоровый послежелезварский демократический процесс, исправление ошибок и недостатков прошлого, и общее политическое руководство обществом постепенно вырывается из рук центрального комитета партии. Печать, радио и телевидение, которые практически находятся в руках правящей элиты, постепенно переходят на общественное мнение, что в политической жизни страны сейчас без сопротивления общественности начинают принимать элементы правящей партии. Они развивают полку национализма и социализма, вызывают антикоммунистический и антисоветский пессимизм.

Наш коллектив — руководство партии — совершил ряд ошибок. Мы не смогли правильно защитить и провести в жизнь марксистско-ленинские нормы партийной жизни, и прежде всего принципы демократического централизма. Руководство партии уже не способно и в дальнейшем успешно справиться перед ответственностью на социализм, не способно организовать борьбу правящей элиты на идеологическом, на политическом отпора. Само существование социализма в нашей стране стоит под угрозой.

Политические средства и средства государственной мощи в нашей стране в настоящее время уже в значительной степени парализованы. Страна сама создала благоприятные условия для контрреволюционного переворота.

В такой тяжелой обстановке обращаемся к вам, советские коммунисты, руководящие представители КПСС и СССР, с просьбой оказать нам действительную поддержку и помощь всеми средствами, которые у вас имеются. Только с вашей помощью можно вырвать ЧССР из грозившей опасности контрреволюции.

Мы считаем, что для КПСС и СССР этот последний шаг для защиты социализма в ЧССР бы не был легким.

Prezident Ludvík Svoboda a vedúci tajomník Stredoslovenského KV KSS Anton Ťažký pozdravujú občanov 11. augusta 1968 pred budovou Matice slovenskej v Martine. © *Archív Matice slovenskej (A MS)*

Prezident L. Svoboda na návšteve Matice slovenskej v Martine 11. augusta 1968 prijíma dary od jej správcu Jána Martáka. © *A MS*

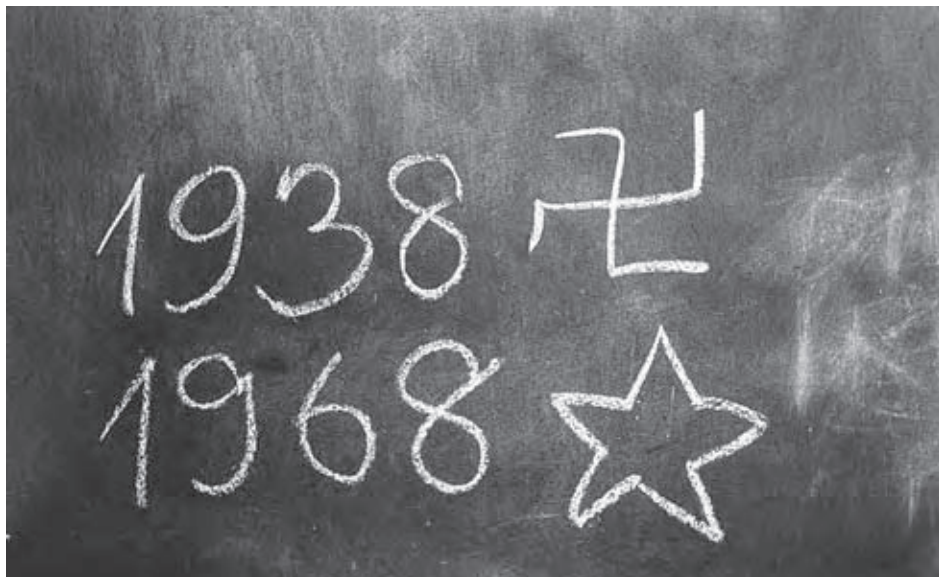

Bratislava po okupácii ČSSR – Štúrova ulica. © Archív autora

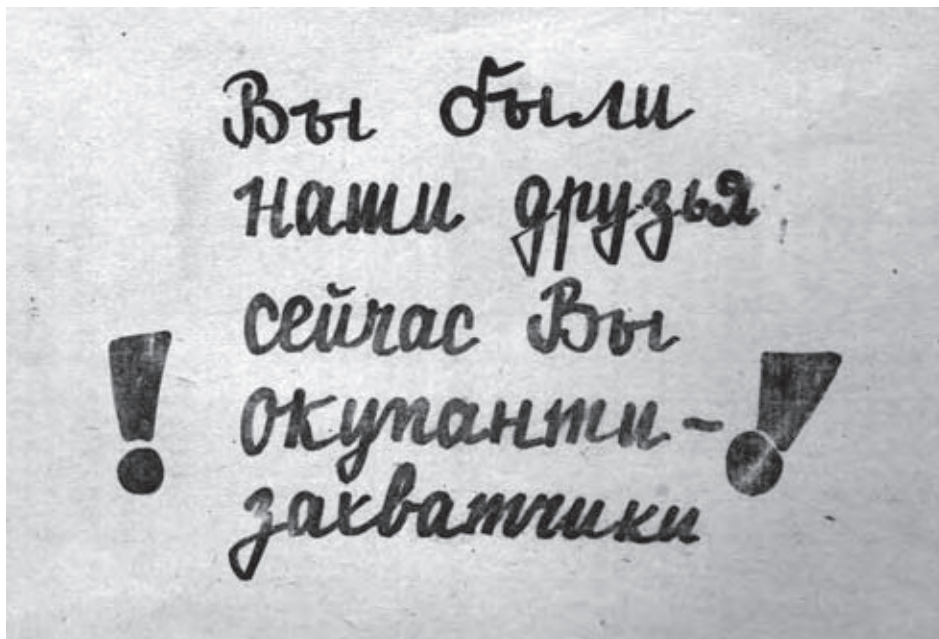
Bratislava po okupácii ČSSR – Štefánikova ulica. © Archív autora

Protiokupačný plagát porovnáva dve totality 20. storočia. © Archív autora

Protiokupačný plagát. Čo bolo a čo je ... © Archív autora

August 1968. Okupačné vojská na Václavskom námestí v Prahe. © *Post Bellum*

Po okupácii. Na začiatku Námestia SNP v Bratislave. © *TASR*

Tu zahynula Danka Košanová. © TASR

Banská Bystrica. Obrnené transportéry pred redakciou Smeru. © A ÚPN

Banská Bystrica. Tanky pred rozhlasovým vysielacom. © A ÚPN

Privítanie delegátov mimoriadneho zjazdu KSS 26. – 28. augusta 1968. © TASR

Gustáv Husák na mimoriadnom zjazde KSS. © ALU SNK

Bratislava, pouličná protiokupačná ľudová tvorivosť. © Post Bellum

Praha, pouličná protiokupačná ľudová tvorivosť. © *Post Bellum*

Alexander Dubček. © *Archív autora*

